

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
COMISIA DE ANTHROPOLOGIE SI ETNOLOGIE

DARDU NICOLĂESCU-PLOȘOR • WANDA WOLSKI

Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

<https://biblioteca-digitala.ro>

Apariția colecției „BIBLIOTHECA ANTHROPOLOGICA ET ETHNOLOGICA ROMANIAE” constituie un eveniment științific și editorial.

După o perioadă de consolidare a unei activități complexe desfășurate de Comisia de antropologie și etnologie a Academiei Republicii Socialiste România și după o cuprinzătoare acumulare de materiale recoltate din cercetări de teren și confruntări internaționale — operații însoțite și urmate de un proces de reflectare și generalizare teoretică —, a fost posibilă elaborarea unei colecții monografice capabile să exprime acest proces creator.

Angajarea antropologilor și etnologilor români pe calea elaborării lucrărilor ce vor constitui această colecție marchează un prag calitativ al unei cuprinzătoare și intense activități desfășurate în noile condiții favorabile oferite de statul nostru socialist.

**ELEMENTE DE DEMOGRAFIE
ȘI RITUAL FUNERAR
LA POPULAȚIILE VECHI
DIN ROMÂNIA**

Coperta de: *Popa Th. Alex.*

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
COMISIA DE ANTROPOLOGIE ȘI ETNOLOGIE

DARDU NICOLAESCU-PLOȘOR WANDA WOLSKI

**ELEMENTE DE DEMOGRAFIE
ȘI RITUAL FUNERAR
LA POPULAȚIILE VECHI
DIN ROMÂNIA**

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București, 1975

Comitetul de redacție al colecției

Acad. ȘTEFAN MILCU, președinte; prof. dr. doc. MIHAI POP, redactor-șef; dr. doc. VICTOR SĂHLEANU, dr. ROMULUS VULCĂNESCU, redactori-șefi adjuncți; prof. dr. doc. OLGA NECRASOV, membru corespondent al Academiei R. S. România, dr. PAUL PETRESCU, dr. NICOLAE DUNĂRE, dr. DARDU NICOLAESCU-PLOȘOR, dr. CANTEMIR RIȘCUȚIA, dr. ALEXANDRU POPESCU, dr. RADU NICULESCU, membri; IOANA-MARIA IONESCU, secretar.

C U P R I N S

<i>Prefață</i>	7
Introducere	9
I. Analiza demografică comparată a necropolelor de epoca bronzului de la Sărata-Monteoru și Cîrna	13
II. Studiul antropologic al unor necropole hall-stattiene târzii	31
III. Cu privire la semnificația unor morminte descoperite în cuprinsul așezărilor preistorice . . .	113
IV. Obiceiuri și practici funerare ocazionale . . .	143
V. Necropola birituală de la Ocna Sibiului (sec. VIII — IX)	165
VI. Necropola de incineratie de la Gușterița (sec. VIII)	249
Summary	273

P R E F A Ț Ă

Apariția monografiei consacrate demografiei și ritualului funerar la populațiile vechi de pe teritoriul României deschide seria lucrărilor înscrise în colecția „Bibliotheca Anthropologica et Ethnologica Romaniae”, care, din multe puncte de vedere, constituie un eveniment științific și editorial.

Angajarea într-o colecție de perspectivă a etnologilor și antropologilor din țara noastră marchează un prag calitativ al unei cuprinzătoare și intense activități desfășurate în aceste științe, în noile condiții favorabile oferite de statul nostru socialist. După o perioadă de consolidare a unei activități complexe desfășurate de Comisia de antropologie și etnologie a Academiei Republicii Socialiste România și după o cuprinzătoare acumulare de materiale recoltate din cercetări de teren și confruntări internaționale — operații însoțite și urmate de un proces de reflectare și generalizare teoretică —, a fost posibilă elaborarea unei colecții monografice capabile să exprime acest proces creator.

Păstoritul sedentar, Meșteșuguri românești tradiționale, Credințe și obiceiuri populare românești, Arhitectura populară din sud-estul Europei, Antropologie teoretică, Dansul în obiceiul Călușului, iată doar câteva titluri monografice semnificative, care vin în sprijinul aprecierii de mai sus.

Aceasta nu înseamnă minimalizarea lucrărilor monografice de antropologie și etnologie apărute în etapa precedentă, ci, dimpotrivă, cuprinderea în expresie editorială a maturității ce caracterizează pe oamenii de știință din aceste discipline.

Monografia care deschide colecția se situează ca o premieră și din numeroase alte motive. Într-adevăr, pentru prima dată se abordează investigarea complexă a unui material arheologic și antropologic din neolitic și pînă în secolele VIII—X, descoperit pe teritoriul țării noastre. Executarea investigațiilor cu predominanță pe un material funerar de incinerare a general mari dificultăți tehnice, stăruință și o concentrare neobișnuită în semnificarea detaliilor. Numai în acest fel a fost posibilă interpretarea într-o nouă lumină a unui material care la prima vedere pare amorf și fără valoare istorică sau antropologică.

Autorii au reușit această performanță, folosind nu numai o tehnică adecvată, ci, în același timp, și o abordare multidisciplinară.

Așa cum se poate vedea din structura lucrării și din interpretarea rezultatelor, autorii au folosit demografia la studiul populațiilor vechi pentru explicarea practicilor, a obiceiurilor funerare, pentru surprinderea mișcării populațiilor și a unui număr de parametri indicatori ai sexului și vârstei, reușind în acest fel să aducă date originale referitoare și la biologia lor.

Deosebit de fructuoasă a fost aplicarea perspectivei etnologice, care a permis demonstrarea unor particularități rituale caracteristice unor etnii, precum și continuitatea de locuire a populației autohtone. Autorii s-au servit de arheologie pentru a clarifica aspectele structurii sociale din perioadele investigate.

Confruntarea și integrarea rezultatelor și a interpretărilor cu literatura contemporană a domeniului, cu o rezultantă biruitoare a punctelor de vedere personale, conferă un plus de valoare mondială acestei lucrări, care din multe și justificate puncte de vedere va marca o dată în literatura de specialitate.

În finalul acestui comentariu introductiv am dori să subliniem și caracterul sintetic al expunerii, fără a pierde din valoarea prezentării analitice a datelor. Sinteza aspectelor demografice, etnologice, arheologice și biologice ale tematicii propuse este pusă în valoare și mai mult de excelentul material ilustrativ și documentar.

Fără îndoială, lucrarea se va situa ca o contribuție de prim plan în problematica etnogenezei poporului român, a continuității sale istorice pe teritoriul țării noastre, precum și în elucidarea unor aspecte privind istoria unor populații care de-a lungul istoriei au conviețuit cu autohtonii.

O excelentă monografie, care instruește și incită la reflectare, realizată de doi specialiști unanim consacrați prin competența lor, distinși elevi ai școlii românești de antropologie.

10.11.1975

acad. ȘTEFAN MILCU

*Președintele Comisiei de antropologie
și etnologie a Academiei Republicii
Socialiste România*

INTRODUCERE

Importanța colaborării dintre antropologie și arheologie a fost subliniată în repetate rânduri¹. Informațiile privind tipul fizic al populațiilor vechi s-au îmbogățit în ultimul timp cu cele tot mai numeroase referitoare la componența biologică a necropolelor, la repartiția inventarului pe grupe de vîrstă și sex sau în funcție de criteriul diferențierii sociale, la starea de sănătate și condițiile de trai ale comunităților preistorice.

Pe de altă parte, odată cu progresele înregistrate în domeniul studiului oaselor incinerate, aportul antropologiei la cunoașterea ritualului funerar a căpătat o pondere tot mai mare. După cum remarcă U. Schaefer, mormintele de incinerare reprezintă un imens material aflat la dispoziția antropologiei, valoarea lui ca sursă unică în reconstituirea unor aspecte din viața socială și religioasă a populațiilor vechi neputînd fi neglijată². Cercetarea comparativă a ritualului funerar la comunitățile ce practicau incinerarea a fost însă multă vreme întîrziată, datorită lipsei de interes pentru o ramură relativ nouă și dificilă, prin migala și timpul cerut, a antropologiei istorice, deși în unele țări analiza oaselor cremate are o veche tradiție, iar în altele începe să intre în practica antropologică curentă³.

¹ T. Malinowski, *Uważy na temat współpracy między antropologią i archeologią* (Observații pe tema colaborării dintre antropologie și arheologie), în „Przegląd Antropologiczny”, vol. XXVIII, 1962, nr. 1, p. 215—227; D. Nicolaescu-Ploșșor, *Aportul paleoantropologiei la cercetarea arheologică*, în „Probleme de antropologie”, vol. VII, 1963, p. 263—272; M. Stloukal, *Problematika antropologickeho rozboru žarovych pohřbu* (Problematika analizei antropologice a mormintelor de incinerare), în „Archeologické Rozhledy”, vol. XXI, 1969, nr. 5, p. 642—653; J. Nemeskéri și L. Harsányi, *A hamvasztott csontvázletelek vizsgálatának kérdései* (Probleme privind cercetarea oaselor incinerate), în „Anthropologiai Közlemények”, 1968, nr. 3—4, p. 99—116; J. Czekanowski, *Konieczność współpracy antropologów i archeologów* (Obligativitatea colaborării dintre antropologi și arheologi) în „Arheologia” vol. X, 1950, p. 25; vezi și discuțiile internaționale din *Theorie und Praxis der Zusammenarbeit zwischen den anthropologischen Disziplinen. Bericht über das zweite Österreichische Symposium auf Burg Warthenstein bei Gloggnitz. 6—12 September 1959*, Niederösterreich, 1961.

² U. Schaefer, *Grenzen und Möglichkeiten der anthropologischen Untersuchung von Leichenbränden*, în *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg, 1958*, Berlin, 1961, p. 717—724.

³ În Anglia și Polonia analiza antropologică a resturilor incinerate se practica încă din anul 1928 (R.E.M. Wheeler, *A Roman pipeburial from Caerleon, Monmouthshire*. în „Antiquaries Journal”, vol. IX, 1929, p. 1—7; A. Wrzosek, *Antropologiczna metoda badania grobów ciałopalnych* (Metoda de cercetare antropologică a mormintelor de incinerare), în „Przegląd Antropologiczny”, vol. III, 1928, nr. 3—4, p. 119—126). Referitor la situația actuală, N. J. Gejvall scrie: „The interest in prehistoric cremated bones displayed by archaeologists has increased to a very remarkable extent during the last ten years. From being considered either valueless or at any rate not worth the trouble, either of recovery in the field or of the great care demanded for their proper storage, samples of cremated bone have suddenly become most important and a large number of excavations reports, in Sweden at least, are nowadays accompanied by an analytical study of cremated remains. It is only the shortage of qualified bone specialists that seriously restricts the progressive expansion of such studies” (*Cremation*, în *Science in Archaeology. A Survey of Progress and Research*, ed. a 2-a, Thames and Hudson, 1969, p. 468—479).

Rezervele sau dubiile manifestate încă de unii oameni de știință în legătură cu posibilitățile și valoarea rezultatelor și concluziilor obținute pe baza studiului mormintelor de incinerare⁴ se datoresc în bună parte necunoașterii stadiului actual al cercetărilor, a metodelor de investigație și a informațiilor ce se pot pretinde astăzi de la prelucrarea competentă a resturilor cremate. Dealtfel, antropologia a adoptat metodele folosite în medicina judiciară⁵, cu toată exigența și rigurozitatea impuse de problemele de identificare⁶. După părerea lui Ch. Müller, gradul de exactitate în determinarea vârstei pe oasele incinerate depinde, în mare măsură, de starea de conservare a materialului, dar și de experiența și prudența cercetătorilor⁷. Interesantă din acest punct de vedere este metoda metrică a lui N. J. Gejvall, elaborată în urma observațiilor efectuate pe mai bine de 5 000 de morminte de incinerare⁸. Pentru verificare s-a procedat la alegerea la întâmplare a 50 de schelete moderne de bărbați și 49 de femei, arse în condiții asemănătoare cu cele din preistorie. Fragmentele osoase au fost apoi măsurate cu ajutorul normelor stabilite de Gejvall. Diagnozele de sex și vîrstă au corespuns în 96 din totalul de 99 de cazuri⁹.

Antropologia recurge tot mai des la colaborarea cu demografia. Determinarea sexului și a vârstei indivizilor a servit la întocmirea tablelor de mortalitate și la stabilirea caracteristicilor demografice ale comunităților preistorice, cum ar fi probabilitatea de deces și probabilitatea de supraviețuire, numărul de ani trăiți de supraviețuitorii fiecărui interval de vîrstă, speranța de viață etc. Cunoscînd perioada de folosire a unei necropole și numărul de indivizi, s-a trecut la calcularea volumului populației, a numărului de generații, a mărimii familiei etc.

Componența necropolelor este uneori profund influențată de ritualul funerar, ducînd la deformarea valorilor funcțiilor din tablele de mortalitate. Aplicarea mecanică a criteriilor demografice poate furniza o imagine falsă asupra realității, subliniînd o dată mai mult necesitatea colaborării

⁴ Ch. Müller, *Metodisch-kritische Betrachtungen zur anthropologischen Untersuchung von Leichenbränden*, în „*Præhistorische Zeitschrift*”, vol. XLII, 1964, p. 1. Autorul consideră că lucrarea lui J. Huizinga, *In Dubiis Abstine*, apărută în *Proceeding State Service for Archaeological Investigations in the Netherlands*, 1952, în care neagă posibilitatea de studiu a oaselor incinerate, se caracterizează printr-o cunoaștere deficitară a literaturii de specialitate din domeniul respectiv, prin concluzii și combinații greșite.

⁵ *Vezi* în acest sens lucrarea lui P. Rohn, *Détermination de l'âge des enfants incinérés à Carthage et à Souse*, Travaill de l'Institut de Médecine Légale, thèse de médecine, Lille, 1950; M. Müller, R. Depreux, P. Müller și M. Fontaine, *Recherches anthropologiques sur les ossements retrouvés dans des urnes puniques*, în „*Bulletin et Mémoires de la Société d'Anthropologie*”, Paris, vol. III, 1952, s. X, nr. 3-4, p. 160-173; E. R. Kerley, *The microscopic determination of age in human bone*, în „*Journal of Forensic Science*”, 1969, nr. 14, p. 59-67.

⁶ N. J. Gejvall, *op. cit.*; Ch. Müller, *op. cit.*, p. 3.

⁷ Ch. Müller, *op. cit.*, p. 12.

⁸ N. J. Gejvall, *Bestämning av brända ben från forntida gravar*, în „*Fornvännen*”, 1947, nr. 1.

⁹ *Idem*, *Cremation*, p. 477. Metoda metrică, directă, de măsurare a grosimilor fragmentelor osoase craniene și de diafize de oase lungi, mult mai practică decît metodele histologice, mai fine, dar foarte laborioase, poate fi îmbunătățită dacă cercetătorii care se ocupă de studiul mormintelor de incinerare vor publica sistematic valorile absolute obținute pentru fiecare caz în parte. Din experiența noastră, constatăm unele diferențe la seriile examinate de noi, comparativ cu datele propuse de N. J. Gejvall, legate probabil de existența unui procent mai ridicat de elemente gracile sau de un proces de gracilizare mai accentuat în seriile noastre.

dintre antropologie, arheologie, demografie și etnologie. Abordarea problemelor de pe pozițiile unei științe sau ale alteia duce la scindarea în compartimente izolate a formelor multiple de manifestare ale fenomenului unic care este viața umană, trecîndu-se peste strînsa lor interdependență. Anomaliile din structura demografică a populațiilor vechi constituie deci un mijloc de depistare a obiceiurilor și practicilor funerare, urmărirea lor fiind eficientă în studierea ritualului funerar.

În afara elementelor amintite, precizia analizei demografice depinde, în egală măsură, și de cunoașterea condițiilor și a modului de populare, în context microregional, a așezării cercetate, a factorilor social-economici și cultural-istorici de dezvoltare a comunității respective. În ceea ce privește valoarea datelor obținute prin calcul pentru funcțiile din tabla de mortalitate, folosind cuvintele lui A. C. Swedlund și G. I. Armelagos, „variabila susceptibilă să falsifice cel mai mult și mai grav rezultatele este eșantionul, dacă nu este adecvat”¹⁰. Tabla de mortalitate compusă — concepută pentru populațiile de animale sălbatice pe baza datelor referitoare la vîrsta lor în momentul decesului, independent de anul nașterii și de anul morții, deosebindu-se prin aceasta fundamental de tablele dinamice (pe generații) sau de cele curente (pe o perioadă specifică), aplicate la studiul populațiilor vii și întocmite în funcție de datele exacte de naștere și deces luate din recensămînturile de populație — este recomandabilă în analiza demografică a comunităților vechi atît din considerente teoretice și metodologice, cît și practic-experimentale¹¹. Ca și în cazul studierii animalelor sălbatice, resturile osoase din mormintele preistorice reflectă numai vîrsta de deces a indivizilor. De asemenea, determinarea sexului și a vîrstei se face în rezervații cu aceleași metode ca și în antropologie. Folosind distribuția pe grupe de vîrstă în calcularea funcțiilor demografice, tabla de mortalitate compusă s-a dovedit a fi corectă la verificarea cvasiexperimentală a datelor pe efectivul viu al populațiilor sălbatice din rezervațiile de vînătoare.

În condițiile materialului provenit din necropolele de înhumare și incinerare, metoda propusă este și mai indicată, avînd avantajul, față de populațiile de animale, de a facilita efectuarea unei analize structurale interne, utilizînd elementele de datare și grupele cronologice sau stratigrafice de morminte din cuprinsul aceluiași cimitir, al cărui volum și durată de folosire se pot stabili prin cercetarea exhaustivă, cu ajutorul metodelor și tehnicilor actuale.

Volumul de față reprezintă rodul muncii de cîțiva ani a autorilor în domeniul studierii ritualului funerar și a structurii demografice a populațiilor vechi, abordate prin prisma colaborării interdisciplinare a unor științe ca antropologia, demografia, arheologia și etnologia. Ne-am oprit însă asupra acelor probleme care, prin noutatea și ineditul lor, dezvăluie aspecte mai puțin cunoscute privind obiceiurile și credințele populațiilor care au viețuit pe teritoriul actual al țării noastre din neolitic și pînă în secolul al X-lea. Studiul necropolelor de incinerare a permis totodată aprofundarea ritualului funerar al unor populații ce practicau incinerarea.

¹⁰ A. C. Swedlund și G. I. Armelagos, *Une recherche en paléodémographie: la Nubie Soudanaise*, în „Annales. Économie, Sociétés, Civilisation”, vol. VI, 1969, p. 1 287—1 298.

¹¹ *Ibidem*, p. 1 291.

Este de ajuns să amintim de geto-daci sau de perioada de formare a poporului român, când incinerarea era general răspândită sau frecvent întâlnită. Or, originalitatea și puterea de creație a unui grup omenesc nu se oglindesc numai în realizările din domeniul culturii materiale, supusă unei evoluții mai rapide și mai ușor accesibilă influențelor din afară. Ritualul funerar, izvorit din sfera credințelor și a obiceiurilor, constituie adesea, prin caracterul său tradiționalist și ritmul mai lent de dezvoltare, un mijloc eficient de definire a specificului etnic, transpus de data aceasta pe planul mai greu de surprins al vieții spirituale. Faptul a ieșit în evidență deosebit de pregnant cu ocazia studierii necropolelor de la Ocna Sibiului și Gușterița, datate în secolele VIII — IX. Unele aspecte ale culturii materiale, cum ar fi ceramica și inventarul funerar, i-au determinat pe arheologi să le atribuie slavilor. Ritualul funerar trasează însă o linie de demarcație netă între comunitățile care au folosit ambele necropole, subliniind originea lor etnică diferită : slavă în primul caz și probabil autohtonă în cel de-al doilea. Nu mai este necesar să insistăm asupra importanței antropologiei, chemată să-și spună cuvântul în probleme atât de complexe ca procesul de formare a poporului român sau continuitatea elementului autohton.

Deși ne-am străduit să cuprindem o perioadă cât mai mare de timp, unele lacune se datoresc faptului că nu am avut la dispoziție materialul necesar pentru avansarea unor soluții concludente. Am fost deci nevoiți să ne limităm la materialul trimis la studiu de arheologi, regretând pierderea pentru știință a unei cantități mari de oseminte neridicate de pe teren, rămase închise în depozitele muzeelor din țară sau recoltate în condiții improprii.

Pentru o mai bună ilustrare a perspectivelor și posibilităților antropologiei istorice, am considerat util să prezentăm analiza demografică comparată a două necropole din epoca bronzului, una de incinerare, săpată la Cirna, și alta de înhumare, de la Sărata-Monteoru. Din aceleași motive s-au analizat comparativ și două necropole hallstattiene târzii, de la Ferigile și Tigveni, iar pentru secolele VIII — IX, necropolele de la Ocna Sibiului și Gușterița.

Un capitol este rezervat semnificației mormintelor găsite în cuprinsul așezărilor. Problema unor obiceiuri și practici funerare ocazionale, sugerate de cele câteva descoperiri eșalonate din neolitic și pînă în secolul al X-lea, a fost tratată de asemenea separat.

Am încercat să deschidem astfel calea unor investigații pe care le considerăm fructuoase ca perspectivă în efortul de reconstituire a adevărului istoric. Scopul permanent a fost să aducem în centrul atenției factorul uman, văzut în dinamica dezvoltării sale biologice, sociale și culturale, sarcină adesea dificilă cînd este vorba de trecutul îndepărtat.

I

ANALIZA DEMOGRAFICĂ COMPARATĂ A NECROPOLELOR DE EPOCA BRONZULUI DE LA SĂRATA-MONTEORU ȘI CÎRNA

Dacă acceptăm faptul că orice așezare în general, și cu deosebire cele vechi, reprezintă o unitate microgeografică de dezvoltare istorică a unei comunități umane de-a lungul unui anumit interval, avînd un ansamblu încheșat de structuri culturale, ecologice și etologice proprii, nerepetabile sub forme identice și echivalente la vreo altă populație, trebuie să fim de acord că în fiecare așezare umană veche se atinge un grad de omogenizare a factorilor genetici și o omogenitate în timp a elementelor patocenotice care au influențat și au acționat asupra morbidității și mortalității. În aceste condiții este de presupus și de așteptat, cu rezerva existenței unor eșantioane reprezentative și suficiente statistic, ca analiza demografică bazată pe tabla de mortalitate compusă, dar mai ales pe valorile probabilității de moarte (q_x) și ale speranței de viață (e_x^0), să ofere o serie de date menite să reflecte sau să explice unele procese istorice complexe.

Seriile scheletice din cimitirele II și IV de la Sărata-Monteoru și mormintele de incinerare de la Cîrna pot fi considerate reprezentative pentru culturile bronzului mijlociu și final de pe teritoriul țării noastre, fiind în același timp suficiente statistic. Necropolele amintite au fost analizate demografic foarte sumar, numai sub raportul distribuției procentuale a deceselor pe grupe de vîrstă și ca estimare a duratei medii de viață, prin calcularea mediei ponderate a valorilor vîrstei individuale¹. Reluarea și aprofundarea acestei probleme vor permite, pe de o parte, schițarea evoluției dezvoltării și a tendințelor demografice interne din cadrul comunităților respective, iar pe de altă parte, evaluarea demografică comparată a unor populații preistorice contemporane.

Din necropola de incinerare de la Cîrna, aparținînd culturii Gîrla Mare-Cîrna, estimată la un volum inițial de aproximativ 200 de morminte, au fost analizate antropologic 90 de morminte din totalul de 116 descoperite, fiind identificați 102 indivizi. Necropola a fost săpată în proporție de 58%, restul mormintelor fiind distruse de inundații și de revărsările apelor Dunării. Expertiza antropologică a cuprins 45 % din volumul estimat al necropolei și 77,6 % din totalul mormintelor descoperite. Dealtfel, acesta este singurul cimitir din cadrul culturii Gîrla Mare-Cîrna cercetat atît sub raport arheologic, cît și antropologic, avînd un aspect unitar din punct de vedere stratigrafic, topografic și cultural.

Seriile de la Sărata-Monteoru nu întrunesc un număr suficient de cazuri pentru întreaga perioadă de dezvoltare a așezării de pe „Cetățuia”.

¹ V. V. Caramelea, D. Nicolaescu-Plopșor și C. Maximilian, *Contribuții paleodemografice la studiul unor comunități tribale din neoliticul și bronzul României*, în „*Fructe de antropologie*”, vol. VII, 1962.

Din cele 4 cimitire săpate au rezultat 350 de morminte², dintre care demografic au fost discutate sumar numai 173 de morminte de înhumare³. Din lipsă de date mai complete, sîntem nevoiți să apelăm la această serie globală, alcătuită din cazurile analizate antropologic⁴. Majoritatea scheletelor provin din cimitirele II și IV. Datele comparative din tablele de mortalitate referitoare la seria globală și la cea întrunită din cimitirele II și IV arată în mod clar că cea din urmă este suficientă statistic, intrunind 101 cazuri. Am procedat, în consecință, și la o analiză demografică separată a fiecăruia dintre cele două cimitire. Pentru cimitirul II dispunem de 24 de cazuri studiate antropologic. Nu se cunoaște însă numărul mormintelor descoperite și nici volumul total de înmormintări. Din cimitirul IV, evaluat la circa 300 de morminte, au fost săpate 143, ceea ce reprezintă 47,7% din volumul mormintelor descoperite. Studiate antropologic au fost 77 de morminte, ceea ce echivalează cu 29% din volumul estimat al cimitirului și cu 53,8% din totalul mormintelor descoperite.

Necropola de incinerare de la Cirna a funcționat aproximativ 100 — 150 de ani⁵. Din tablele de mortalitate se desprinde o curbă a deceselor cu un pic foarte ridicat la grupa de vîrstă 0 — 7 ani, atingînd aproape o treime din efectivul total, coborînd brusc la un nivel de peste 6 ori mai mic la copiii de 7 — 14 ani. La adolescenți, curba scade cu încă o treime față de grupa precedentă. La adulți, curba deceselor înregistrează o creștere simțitoare, depășind puțin ca valoare efectivul total al coortei, pentru a atinge un nivel și mai înalt la vîrsta de 30 — 40 de ani, fără să egaleze însă grupa de 0 — 7 ani. Între 40 și 50 de ani curba coboară pînă la o valoare de două ori mai mare decît cea a copiilor de 7 — 14 ani, ajungînd la pragul limită, cel mai scăzut, la grupa de vîrstă senil.

Repartiția deceselor pe grupe de vîrstă determină nivelul valorilor și profilul celorlalte funcții ale tablei de mortalitate. Astfel, numărul de supraviețuitori (l_x) scade la grupa de vîrstă 7 — 14 ani cu o treime față de mărimea inițială a coortei de 1 000 de indivizi la 0 — 7 ani, ca să coboare apoi lent la adolescenți și adulți, reducîndu-se cu încă o treime din valoarea grupei adulte între 30 și 40 de ani și aproape de 6 ori între 40 și 50 de ani, cel mai coborît nivel fiind atins la vîrsta de 50 — 60 de ani. Pentru curba probabilității de deces (q_x) remarcăm valori foarte apropiate la vîrstele 0 — 7 și 20 — 30 de ani, la adulți fiind doar cu puțin mai ridicată. De asemenea, valorile q_x cele mai scăzute revin grupelor de vîrstă 7 — 14 și 14 — 20 de ani, adolescenții avînd o probabilitate de deces redusă la mai mult decît jumătatea valorii înregistrate la cei dintii. Numărul de ani trăiți de supraviețuitorii fiecărui interval (L_x) redă curba de distribuție a structurii pe grupe de vîrstă a populației, care urmează un traseu asemănător cu cel al curbei supraviețuitorilor (l_x), valorile celor două funcții fiind apropiate la grupele 7 — 14 și 14 — 20 de ani.

² E. Zaharia, *Die Lockenringe von Sărata Monteoru und ihre Typologischen und Chronologischen Beziehungen*, în „Dacia”, N. S., vol. III, 1959, p. 112.

³ V. V. Caramelea și C. Maximilian, *Studiul structurii demografice*, în C. Maximilian, *Sărata-Monteoru. Studiu antropologic*, București, 1969, p. 87—95.

⁴ C. Maximilian, *op. cit.*

⁵ Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cirna*, București, 1961, p. 305—306.

Speranța de viață este de 29,22 ani la copiii de 0 — 7 ani. Ea crește pînă la 30,79 ani la grupa 7 — 14 ani, scăzînd la adulți pînă la jumătate din valoarea speranței de viață a adolescenților ($e_{20-30}^0=11,74$ ani și $e_{14-20}^0=22,81$ ani).

Analizînd valorile funcțiilor din tabla de mortalitate calculată pentru seria globală de la Sărata-Monteoru, observăm tendințe asemănătoare

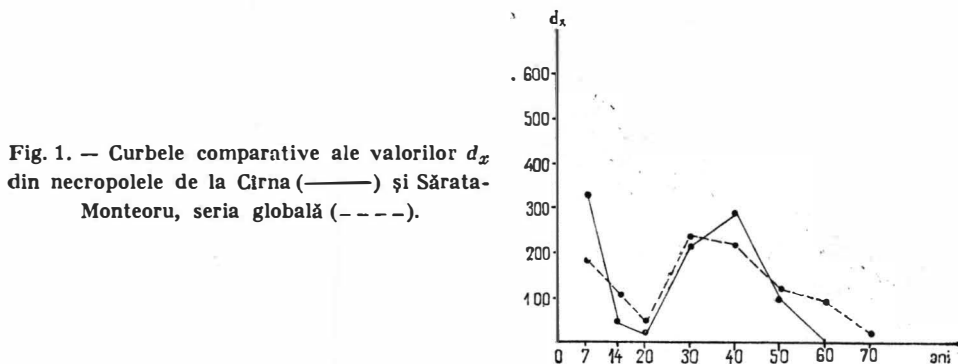

Fig. 1. — Curbele comparative ale valorilor d_x din necropolele de la Cîrna (—) și Sărata-Monteoru, seria globală (----).

în mare cu direcția și profilul curbelor din seria de la Cîrna, cu unele particularități asupra cărora vom insista în cele de mai jos.

Rata deceselor, raportată la o cohortă de 1 000 de indivizi (d_x), este de circa două ori mai mică la Sărata-Monteoru decît la Cîrna la grupa 0 — 7 ani și de două ori mai mare la copiii de 7 — 14 ani și la adolescenții de 14 — 20 de ani, pentru ca la vîrsta adultă (20 — 30 de ani) să depășească cu puțin valoarea înregistrată de seria de la Cîrna. La vîrsta de 30 — 40 de ani, curbele au un profil divergent: în timp ce la Cîrna proporția deceselor crește sensibil, la Sărata-Monteoru scade lent, curbele apropiindu-se valoric la vîrsta de 40 — 50 de ani, cu o preponderență ușoară a celei de-a doua serii, care depășește cu mult seria de la Cîrna la vîrsta de 50 — 60 de ani. Curba continuă și la grupa 60 — 70 de ani, unde Sărata-Monteoru atinge un nivel de două ori mai ridicat decît rata deceselor înregistrate de seria de la Cîrna cu o decadă de vîrstă mai devreme (fig. 1). Sintetizînd datele expuse, ne rețin atenția două momente deosebite: o rată de mortalitate foarte ridicată la copiii de 0 — 7 ani la Cîrna, și mult mai redusă comparativ la Sărata-Monteoru, și un al doilea moment, începînd de la pragul limită atins de adolescenți, se situează între 20 și 50 de ani, cu o boltire a curbei la vîrsta de 20 — 30 de ani la Sărata-Monteoru.

Curba supraviețuitorilor (l_x) are la toate grupele de vîrstă valori mai ridicate la Sărata-Monteoru decît la Cîrna, cu un traiect mai lin între 0 și 30 de ani și 40 — 70 de ani și cu un traseu aproape paralel la vîrsta de 30 — 40 de ani (fig. 2).

Curba probabilității de deces (q_x) are un profil apropiat în ambele serii, cu valori mai mici la toate grupele de vîrstă de la Sărata-Monteoru, cu excepția copiilor de 7 — 14 ani și a adolescenților, care depășesc pe cei de la Cîrna în proporție de 2 ori mai mare (fig. 3). Structura populației pe grupe de vîrstă în număr de ani trăiți (L_x) este identică la cele două

serii, cu observația că la Sărata-Monteoru prezintă valori mai mari și relativ uniforme față de cele de la Cîrna (fig. 2). Această deosebire se reflectă și în curba valorilor speranței de viață, care este de 34,48 ani la Sărata-Monteoru la 0 — 7 ani, fiind cu 5 ani mai ridicată decât la Cîrna

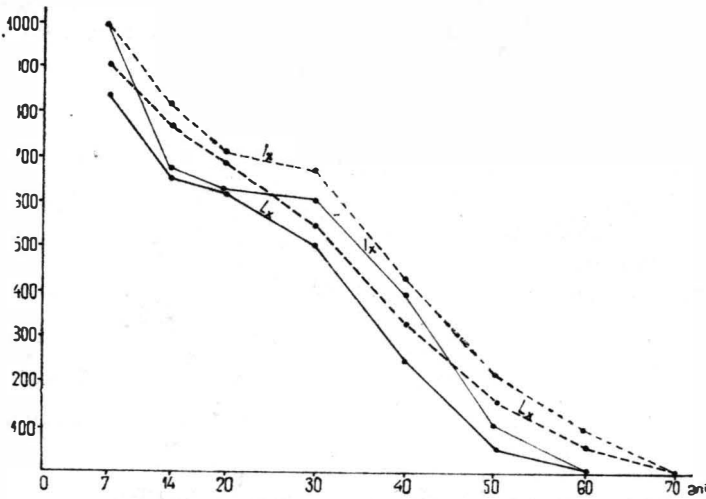

Fig. 2. — Curbele comparative privind numărul de supraviețuitori (l_x) și structura populației pe grupe de vîrstă, în număr de ani trăiți (L_x), din necropola de la Cîrna (—) și Sărata-Monteoru, seria globală (----).

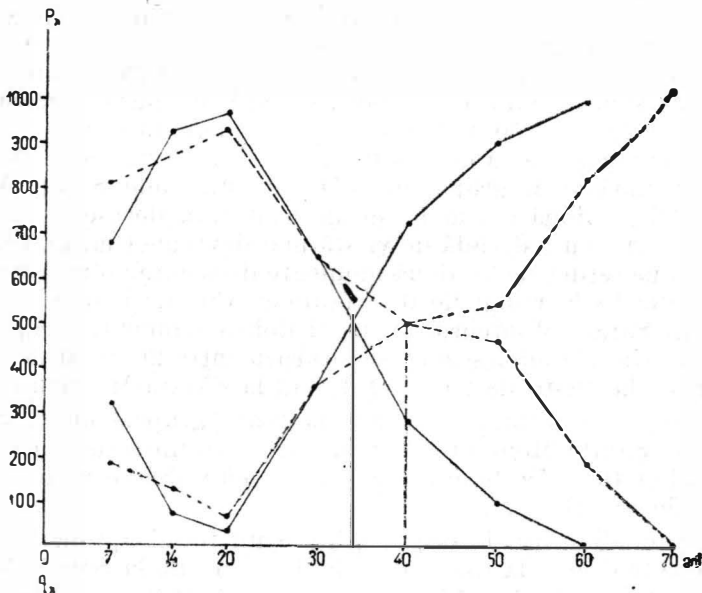

Fig. 3. — Probabilitatea de deces și probabilitatea de supraviețuire (q_x și P_x) în cadrul necropolelor de la Cîrna (—) și Sărata-Monteoru, seria globală (----).

Table de viață

x ani	d'_x	d_x	l_x	q_x	P_x	L_x	T_x	e_x^0
<i>Citna</i>								
0-7	33	323,50	1000,00	323,50	676,50	838,25	2921,67	29,22
7-14	5	49,02	676,50	72,46	927,54	651,99	2083,42	30,79
14-20	2	19,62	627,48	31,27	968,73	617,67	1431,43	22,81
20-30	22	215,69	607,86	354,83	645,17	500,02	813,76	11,74
30-40	29	284,32	392,17	724,99	275,01	250,01	313,74	8,00
40-50	10	98,04	107,85	908,67	91,33	58,83	63,73	5,91
50-60	1	9,81	9,81	1000,00	0,00	4,90	4,90	4,99
Total	102	1000,00	0,00	—	—	0,00	—	—

Sărata-Monteoru

0-7	32	184,97	1000,00	184,97	815,03	907,51	3447,96	34,48
7-14	18	104,05	815,03	127,66	872,34	763,00	2540,45	31,17
14-20	8	46,25	710,98	65,06	934,94	687,86	1777,45	25,00
20-30	41	236,99	664,73	356,49	643,51	546,24	1089,59	16,39
30-40	37	213,87	427,74	500,00	500,00	320,81	543,35	12,70
40-50	20	115,61	213,87	540,56	459,44	156,07	222,54	10,41
50-60	14	80,92	98,26	823,53	117,47	57,80	66,47	6,76
60-70	3	17,34	17,34	1000,00	0,00	8,67	8,67	5,00
Total	173	1000,00	0,00	—	—	0,00	—	—

Cimitirele II și IV de la Sărata-Monteoru

0-7	18	178,22	1000,00	178,22	821,78	910,89	3381,15	33,81
7-14	7	69,31	821,78	84,34	915,66	787,12	2470,26	30,06
14-20	5	49,50	752,47	65,78	934,22	727,72	1683,14	22,23
20-30	29	287,14	702,97	408,47	591,53	559,40	955,42	13,59
30-40	31	306,93	415,83	738,11	261,89	262,37	396,02	9,52
40-50	3	29,70	108,90	272,72	727,29	94,05	133,65	12,27
50-60	8	79,20	79,20	1000,00	0,00	39,60	39,60	5,00
Total	101	1000,00	0,00	—	—	—	—	—

Cimitirul II de la Sărata-Monteoru

0-7	2	83,30	1000,00	83,30	916,70	958,35	4291,80	42,92
7-14	1	41,70	916,70	45,48	954,52	895,85	3333,45	36,47
14-20	—	—	875,00	—	—	875,00	2437,60	27,86
20-30	2	83,30	875,00	95,20	904,80	833,35	1562,60	17,86
30-40	15	625,00	791,70	789,30	210,70	479,20	729,25	9,21
40-50	—	—	166,70	—	—	166,70	250,05	15,59
50-60	4	166,70	166,70	1000,00	0,00	83,35	83,35	5,00
Total	24	1000,00	0,00	—	—	—	—	—

Cimitirul IV de la Sărata-Monteoru

0-7	16	218,00	1000,00	208,00	792,00	896,00	3097,00	30,97
7-14	6	78,00	792,00	98,48	901,52	753,00	2210,00	27,79
14-20	5	65,00	714,00	91,04	908,96	681,50	1448,00	20,28
20-30	27	350,00	649,00	539,29	460,71	474,00	766,50	11,81
30-40	16	218,00	299,00	662,27	337,73	195,00	292,50	9,75
40-50	3	39,00	91,00	428,57	571,43	71,50	97,50	10,71
50-60	4	52,00	52,00	1000,00	0,00	26,00	26,00	5,00
Total	77	1000,00	0,00	—	—	—	—	—

(29,22 ani). În rest, valorile înregistrate la toate celelalte grupe de vîrstă sînt mai crescute cu 4 — 5 ani la Sărata-Monteoru, cu excepția copiilor de 7 — 14 ani, care au speranțe de viață aproape egale: 31,17 ani la Sărata-Monteoru și 30,79 ani la Cîrna (fig. 4).

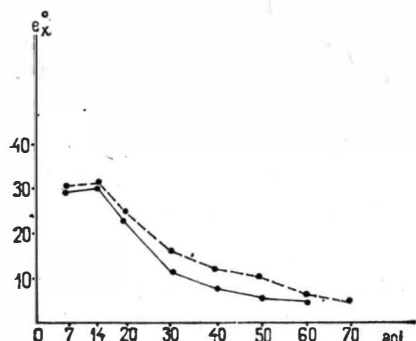
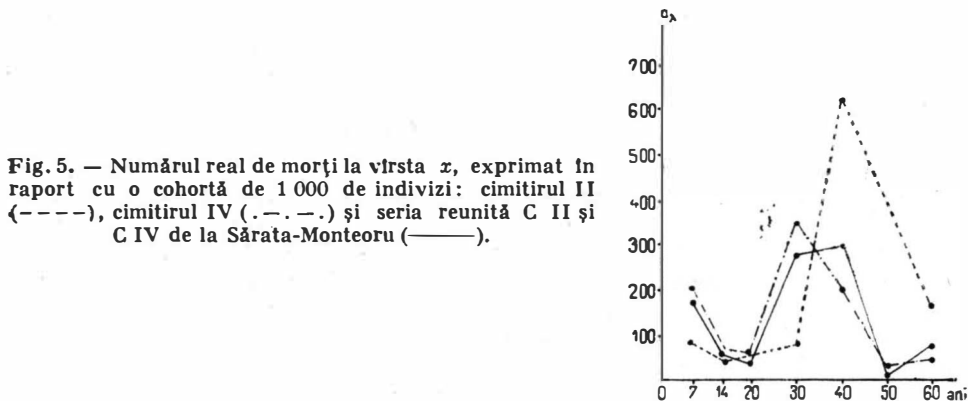

Fig. 4. — Graficul comparativ al speranței de viață din necropola de la Cîrna (—) și Sărata-Monteoru (----)

Restrîngînd seria de la Sărata-Monteoru la cimitirele II și IV, cel mai bine reprezentate numeric în cadrul materialului studiat antropologic, și analizînd valorile funcțiilor din tabla de mortalitate, constatăm un comportament similar în linii mari al profilului curbelor cu cel al seriei globale. Rata de mortalitate (d_x) este mai redusă la copii, mai puțin la grupa 0 — 7 ani și cu 1/3 la grupa 7 — 14 ani, depășind ușor nivelul atins de adolescenții din seria globală. Ea continuă să crească la adulți, atin-gînd valoarea maximă între 30 și 40 de ani, care este cu 1/3 mai mare în seria cimitirelor II și IV. Cel mai scăzut nivel se înregistrează la 40 — 50

de ani, fiind de patru ori mai mic decît în prima serie, revenind apoi la vîrsta de 50 — 60 de ani la aproximativ aceeași valoare. Remarcăm o deplasare a picului mortalității de la adulți, în seria globală, la grupa de vîrstă matur I în cimitirele II și IV, curba comportîndu-se analog cu cea de la Cîrna (fig. 5).

Valorile celorlalte funcții, cum ar fi numărul de supraviețuitori (fig. 6), probabilitatea de deces (fig. 7), probabilitatea de supraviețuire (fig. 8), structura pe grupe de vîrstă în număr de ani trăiți (fig. 9) și spe-

Fig. 6. — Numărul de supraviețuitori pe grupe de vîrstă (l_x): cimitirul II (---), cimitirul IV (.-.-.) și seria reunită C II și C IV de la Sărata-Monteoru (—).

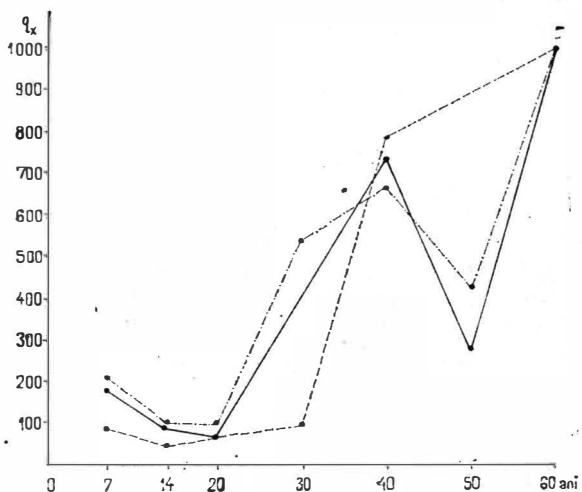
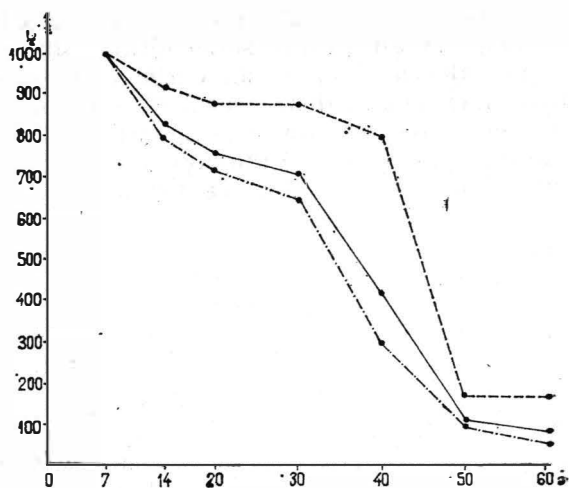

Fig. 7. — Probabilitatea de deces (q_x) din cimitirul II (---), cimitirul IV (.-.-.) și din seria reunită C II și C IV de la Sărata-Monteoru (—).

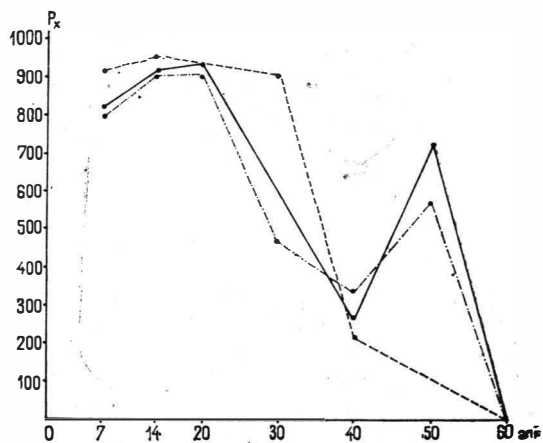

Fig. 8. — Probabilitatea de supraviețuire (P_x) din cimitirul II (---), cimitirul IV (.-.-.) și din seria reunită C II și C IV de la Sărata-Monteoru (—).

ranța de viață (fig. 10), au curbe asemănătoare cu cele ale seriei globale, cu unele detalii proprii seriei formate din cimitirele II și IV. Particularitățile valorice și grafice ale curbei d_x pot fi urmărite în tablele de mortalitate. Menționăm doar faptul că speranța de viață la grupa 0 — 7 ani, deși ceva mai scăzută, este aproape egală cu speranța de viață a copiilor din seria globală (33,81 ani față de 34,48 ani). Ea se reduce cu 1 an la copiii din grupa de vîrstă infans II și cu cîte 3 ani la adolescenți, adulți și maturi.

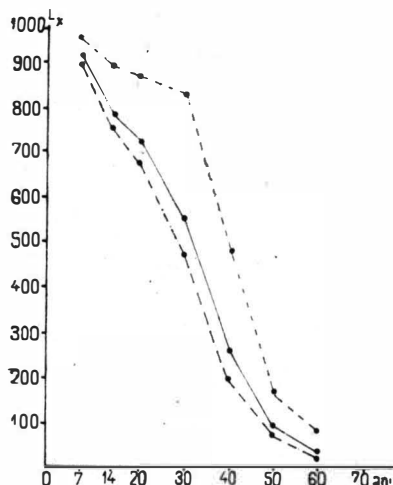
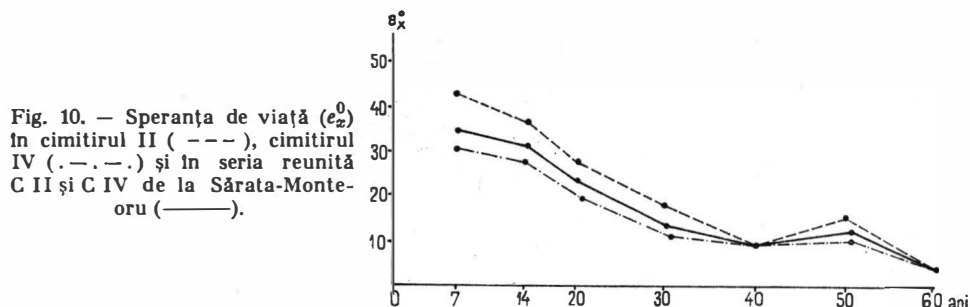

Fig. 9. — Structura pe grupe de vîrstă a populației staționare (L_x): cimitirul II (---), cimitirul IV (.-.-.) și seria reunită C II și C IV de la Sărata-Monteoru (—).

De remarcă că la vîrsta de 40 — 50 de ani ambele cimitire înregistrează un spor de circa 3 ani față de speranța de viață a indivizilor din grupa de vîrstă 30 — 40 de ani (12,27 ani față de 9,52 ani), în timp ce în seria globală indivizii din grupa de vîrstă matur II mai pot spera să trăiască 10,40 ani, cu 2 ani mai puțin decît cei din grupa de vîrstă matur I (12,70 ani).

După cele cîteva observații privind comportamentul similar al curbelor principalelor funcții din tablele de mortalitate referitoare la seria înrunită din cimitirele II și IV, comparativ cu seria globală, ne vom opri asupra celor două cimitire, examinîndu-le separat. O analiză structural-demografică comparată este cu atît mai interesantă, cu cît cele două necropole se succed în timp, C II aparținînd ultimului nivel de dezvoltare

a fazei I a culturii Monteoru (Monteoru Ia), iar C IV încadrându-se în primul nivel al fazei a II-a⁶. Succesiunea culturală și cronologică poate reflecta deci anumite schimbări demografice, proprii fazelor Monteoru I și II, la granița dintre primele două etape de dezvoltare ale culturii Monteoru.

Datele arheologice rezultate din cercetarea sistematică a așezării eponime de la Sărata -Monteoru conturează o imagine sugestivă, sub raport demografic, a modului cum s-a desfășurat procesul de constituire a culturii Monteoru I și apoi al evoluției sale în fazele următoare. Așezarea neolitică Cucuteni B, distrusă brusc de un incendiu, a fost urmată imediat de o locuire nouă, întemeietorii ei reușind, în decursul a 6 niveluri succesive de viață, să cristalizeze și să difuzeze cultura Monteoru I. Nu cunoaștem ce reprezintă cu adevărat cele 6 niveluri de locuire: valuri repetate de așezare a unor colectivități umane sau etape ale procesului de constituire a complexului cultural caracteristic fazei Monteoru I. Tabla de mortalitate, calculată pe seria de morminte analizate antropologic din cimitirul II, poate lăsa să se întrevadă, dacă nu în totalitate, măcar în mod general și orientativ, unele aspecte particulare, legate de dezvoltarea așezării de pe „Cetățuie” în perioada ultimului nivel al fazei Monteoru I.

În faza următoare, etapă de maximă dezvoltare a culturii Monteoru, când se stabilesc raporturi și relații de schimb la mari distanțe⁷, se trece la fortificarea cu șanț a așezării de pe „Cetățuie”. Începe să se folosească piatra la incinta „sanctuarelor” și construirea platformelor unor locuințe, ceea ce denotă condiții diferite față de cele din faza precedentă, ai cărei reprezentanți se mulțumeau, se pare, cu simple colibe de crengi și frunze, fără să-și lutuiască pereții⁸. Tabla calculată pe seria analizată antropologic din cimitirul IV reflectă, în linii mari, condiția și starea demografică a etapei de început a fazei Monteoru II, și anume Monteoru IIa.

Urmărind valorile funcțiilor din tablele de mortalitate paralele cu profilul curbelor, constatăm diferențe semnificative între cimitirele II și IV, determinate de discontinuitățile ce apar în seria cimitirului II, provocate de absența grupelor de vîrstă 14 — 20 și 40 — 50 de ani. Întrucît nu cunoaștem numărul global de morminte descoperite și nici volumul total de înmormintări estimate, sîntem nevoiți să ne limităm la seria de 24 de cazuri, lipsa deceselor la grupele adolescent și matur II datorîndu-se, de bună seamă, modului întîmplător de alcătuire a eșantionului studiat. Discontinuitățile în structura pe grupe de vîrstă a deceselor și slaba reprezentare a copiilor de 0 — 7 și 7 — 14 ani (2 și, respectiv, 1 caz), ca și a adulților (2 cazuri), influențează valorile și profilul curbelor funcțiilor cuprinse în tabla de mortalitate. Din acest motiv ne vom mărgini la unele observații cu caracter general. Așa, de pildă, absența indivizilor din grupele de vîrstă adolescent și matur II, precum și numărul redus de cazuri din grupele de vîrstă infans I, infans II și adult fac ca speranța de viață să atingă valori ridicate: 42,86 ani la copiii de 0 — 7 ani și 36,47 ani la cei de 7 — 14 ani, 27,86 ani la adolescenți și 17,86 ani la adulți. Asistăm, prin

⁶ E. Zaharia, *op. cit.*, p. 112.

⁷ D. Berciu, *Zorile istoriei la Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 184.

⁸ E. Zaharia-Petrescu și A. Alexandrescu, *Săpăturile arheologice de la Sărata Monteoru, în campania anului 1950*, în „SCIV”, vol. II, 1951, nr. 1, p. 161.

urmare, la o creștere artificială a speranței de viață, datorată structurii seriei.

Cimitirul IV, mult mai unitar ca structură pe grupe de vîrstă în număr de ani trăiți (L_x) și ca număr de supraviețuitori (l_x), prezintă valori și profiluri de curbe analoage ca tendință cu cele ale seriei de la Cîrna. Rata de mortalitate și probabilitatea de deces (d_x și q_x) sînt mai ridicate cu 1/3 la copiii de 0 — 7 ani, depășind simțitor valorile întîlnite la infans II, juvenis și adult de la Cîrna. Urmează apoi o scădere la grupele matur I și II și o nouă creștere la grupa 50 — 60 de ani, de peste 5 ori mai mult în seria cimitirului C IV de la Sărata-Monteoru (fig. 5 și 7). Curbele l_x și L_x au valori mai mari la copii, adolescenți și adulți și mai reduse la matur I și II, cu o creștere însă la senili, avînd dealtfel același comportament ca și curba valorilor d_x (fig. 6 și 9). În ceea ce privește speranța de viață, observăm că întrece cu puțin pe cea a copiilor de 0 — 7 ani de la Cîrna (30, 97 ani, față de 29,22 ani), fiind în schimb mai coborîtă cu 3 ani și, respectiv, cu 2 1/2 ani la copiii de 7 — 14 ani și la adolescenți. La celelalte grupe de vîrstă diferențele sînt minime și ne semnificative. Menționăm totuși că la Sărata-Monteoru, în cimitirul IV, indivizii de 40 — 50 de ani aveau o speranță de viață mai ridicată cu un an decît cei de 30 — 40 de ani (fig. 10).

Pentru a sublinia valoarea și utilitatea examinării comportamentului demografic al populațiilor care au folosit necropolele de la Cîrna și Sărata-Monteoru, publicăm tablele de mortalitate a două cimitire aparținînd epocii bronzului mijlociu din Ungaria, unul de incinerare, de la Környe-Fácánkert, datat între 1650 și 1550 î.e.n.⁹, și altul de înhumare, de la Mezöcsát¹⁰, calculate pe grupe de vîrstă prin metoda utilizată de noi, folosind însă suma valorilor d'_x , corespunzătoare fiecărui interval de vîrstă din lucrările citate. Rezultă o asemănare între cele două necropole de incinerare, Cîrna și Környe-Fácánkert, cu o speranță de viață aproape egală la vîrsta de 0 — 7 ani (29, 22 ani la prima și 28, 99 ani la cea de-a doua), ambele serii arătînd aceeași tendință de creștere, cu aproximativ un an, la copiii de 7 — 14 ani (30, 79 și, respectiv, 29, 86 ani). Prin absența adolescenților în seria din Ungaria, speranța de viață crește cu circa 5 ani la această grupă de vîrstă față de Cîrna, cu 6 ani la adulți, cu 4 ani la matur I și cu 2 1/2 ani la matur II. Cu toată diferența numerică dintre cele două serii (102 cazuri la Cîrna și 17 la Környe-Fácánkert), comportamentul lor demografic este analog.

Seria de la Mezöcsát, formată din 37 de cazuri, este asemănătoare cu seria globală de la Sărata-Monteoru, curbele avînd un profil aproape paralel, dar cu valori mai ridicate pentru speranța de viață decît seria cimitirului IV de la Sărata-Monteoru. Unele deosebiri trebuie însă puse pe seama modului de alcătuire a seriilor, valorile funcțiilor nereflectînd structura reală a populațiilor pe care le reprezintă. Ele oferă în schimb o imagine generală, cu rol orientativ, asupra comportamentului demografic al celor două comunități. Calcularea certitudinii diferenței dintre

⁹ J. Nemeskéri și L. Harsányi, *A hamvasztott csontvázletelek vizsgálatának kérdései* (Probleme de cercetare a oaselor incinerate), în „Anthropologiai Közlemények”, 1968, nr. 3—4, p. 99—116.

¹⁰ Gy. Acsádi și J. Nemeskéri, *History of Human Life Span and Mortality*, Budapesta, 1970, tab. 116 și 117, p. 285.

valorile funcțiilor a două serii sau aplicarea testului χ^2 pentru a aprecia probabilitatea de asociere sau, în anumite cazuri, coeficientul de contingență dau o asigurare matematică interpretării analizelor demografice comparative. În lipsa unor date esențiale, ca volumul și durata de folosire a necropolelor în limite cronologice cât mai restrinse, a existenței unor cimitire săpate exhaustiv, a cunoașterii particularităților de rit și ritual funerar privind practicile legate de alegerea unor locuri diferite de înmormântare în funcție de sex sau vîrstă etc., nu putem recurge la testele matematice. Pe lângă volumul de calcule necesare, nu s-ar obține date suplimentare, de natură să explice un comportament demografic analog sau diferit.

Pentru a aprecia valoarea orientativă a tabelor de mortalitate, avem posibilitatea să recurgem la o dublă testare : demografică și culturală. Valorile funcțiilor din tablele de mortalitate fiind calculate prin raportare la o cohortă de 1 000 de indivizi, seriile sînt comparabile între ele, independent de numărul de cazuri sau de mărimea populațiilor din care provin. Pe de altă parte, din cercetarea arheologică se desprind o serie de concluzii

Tabele de mortalitate ale necropolelor de epoca bronzului (sexe reunite)

x ani	d'_x	d_x	l_x	q_x	P_x	L_x	T_x	e_x^0
<i>Mezőcsát</i>								
0-7	6,500	175,7	1000,0	175,7	824,3	912,15	3635,20	36,35
7-14	5,250	141,9	824,3	172,1	827,9	753,35	2723,05	33,03
14-20	3,375	91,3	682,4	133,8	861,2	636,75	1969,70	28,86
20-30	6,015	162,3	591,1	274,6	725,4	509,95	1332,95	22,55
30-40	4,870	131,6	428,8	306,9	693,1	363,00	823,00	19,43
40-50	3,482	94,2	297,2	316,9	683,1	250,10	460,00	15,49
50-60	4,280	115,7	203,0	569,9	430,1	145,15	209,90	10,34
60-70	2,448	66,2	87,3	558,3	441,7	54,20	64,75	7,42
70-80	0,780	21,1	21,1	1000,0	0,0	10,55	10,55	5,00
Total	37,000	1000,0	0,0	—	—	—	—	—

Fácánkert (1650-1550 i.e.n.)

0-7	5,3	311,8	1000,0	311,8	688,2	844,10	2899,00	28,99
7-14	2,8	164,7	688,2	213,27	786,8	605,85	2054,90	26,86
14-20	0,0	0,0	523,5	—	—	528,50	1449,50	27,68
20-30	2,3	135,3	523,5	258,4	741,6	455,85	920,55	17,58
30-40	3,2	188,2	388,2	484,8	515,2	294,10	464,70	11,97
40-50	2,2	129,4	200,0	647,00	353,0	135,30	170,60	8,53
50-60	1,2	70,6	70,6	1000,00	0,0	35,30	35,30	5,00
Total	17,0	1000,0	0,0	—	—	—	—	—

cu privire la fazele de constituire, dezvoltare, iradiere, declin și încetare a așezărilor. Din studiul antropologic reiese că acestor etape de evoluție, inegale ca durată și intensitate, le corespund anumite modele de dinamică demografică. În măsura în care datele și traiectul curbelor l_x și L_x oferă imaginea unui tip de populație cu o dinamică demografică corespunzătoare fazei de dezvoltare a așezării, caracterizată astfel din punct de vedere arheologic, se poate aprecia valoarea certitudinii acestei duble testări. Neconcordanța ce ar putea să rezulte de pe urma unei asemenea analize trebuie căutată fie în numărul insuficient de cazuri și în distribuția nereprezentativă pe grupe de vîrstă pentru structura reală a deceselor, fie în insuficiența cercetare arheologică a fazei respective. Cu atît mai mult cu cît, în situațiile cînd avem de-a face cu necropole temeinic investigate arheologic și antropologic, modelul de dinamică demografică oferit de tabla de mortalitate poate indica, în linii generale, din ce fază de evoluție culturală a așezării face parte cimitirul, înainte chiar de a se fi descoperit așezarea propriu-zisă. Cu alte metode și procedee este posibilă și calea inversă de analiză. Plecînd de la întinderea, durata de folosire, intensitatea de locuire și structura așezărilor, se poate estima volumul, modelul de dinamică demografică și structura probabilă a populațiilor în absența necropolelor respective, nedepistate sau necercetate încă.

Pentru exemplificare ne vom opri asupra testării celor două cimitire de la Sărata-Monteoru, pentru a ne referi apoi la așezarea necropolei de la Cîrna, nedepistată încă, apelînd la modelul de dinamică demografică și la tipul de populație așa cum se desprind din tablele de mortalitate. Mai înainte vom arăta însă în ce constă comportamentul demografic în două momente distincte de evoluție a unei culturi: în faza de constituire și cristalizare, cum este cazul fazei Monteoru I cu cimitirul II, și în faza de maximă dezvoltare și iradiere, cum este faza Monteoru II, căreia îi aparține cimitirul IV. O colectivitate umană recent așezată și stabilită pe un anumit teritoriu, deschisă și receptivă la asimilarea în timp a unor elemente noi, în grupuri sau prin uniuni matrimoniale, va avea într-o primă perioadă o structură demografică caracterizată prin preponderența marcată a adulților și maturilor, asemenea populațiilor de tip regresiv, îmbătrînite. În etapa de cristalizare și constituire a culturii, prin aflutul de imigranți structura pe grupe de vîrstă concentrează mai mult de jumătate din volumul populației între 15 și 50 de ani, tipul de comunitate devenind astfel accesiv. Dacă împreună cu efectivul de indivizi trecuți de 50 de ani aceștia ajung să întrunească 80% din volumul populației, structura va fi de tip accesiv-regresiv.

În faza de maximă dezvoltare, iradierea culturii pe cale directă se face, în primul rînd, prin radiație demografică sau emigrare, precumpănind indivizii și cuplurile de tineri și adulți. Consecința unui astfel de model de dinamică demografică este o imagine, la începutul fazei, tot de aspect regresiv. Emigrările fiind însă preponderente, tipul de populație va fi succesiv, procentul de indivizi între 15 — 50 de ani scăzînd sub 50%. Dacă grupele de vîrstă 0 — 14 ani nu depășesc 20%, tipul de populație va fi succesiv-regresiv. În ambele modele de dinamică demografică luate ca punct de referință, imaginea de populație de tip regresiv, îmbătrînită, nu reflectă de fapt un moment al stării de evoluție atinse de comunitatea respectivă, ci o structură demografică comportamentală, analoagă doar

ca distribuție pe grupe de vîrstă cu cea observată la populațiile regresive, dar nu și ca posibilități și perspective demografice de dezvoltare. O dovadă în acest sens este faptul că, în cazul unei dezvoltări fără accidente și perturbări grave, modelele de dinamică demografică evoluează în timp relativ scurt spre structurile populațiilor de tip progresiv-accesiv în faza de constituire și cristalizare a culturii și de tip progresiv-succesiv în faza de maximă dezvoltare și iradiere directă, prin radiație demografică.

Pentru a urmări mai ușor analiza pe care o vom face în continuare, dăm mai jos schema structurii pe grupe de vîrstă a tipurilor de populație progresivă, staționară și regresivă după Sundbärg și Burgdörfer, reprodușă de P. Râmneamțu¹¹, cu modificările propuse de noi.

Schema tipurilor de populații

Grupe de vîrstă (Sundbärg)	Procentul populației			Grupe de vîrstă (D. Nicolaescu-Ploșor și W. Wolski)
	Tip progresiv	Tip staționar	Tip regresiv	
0—14 ani	40	33	20	0—14 ani
15—49 ani	50	50	50	14—40 ani
50 de ani și peste	10	17	30	40—x ani

Ținînd seama de faptul că schema a fost elaborată și folosită de prin 1935 pentru studiul evoluției structurii pe grupe de vîrstă a populațiilor actuale, cu o longevitate și o speranță de viață mai ridicată decît în epoca bronzului, propunem restrîngerea intervalului grupei de vîrstă mijlocie la 14 — 40 de ani în loc de 14 — 49 de ani și coborîrea limitei inferioare a grupei de vîrstă următoare de la 50 la 40 de ani. Bazîndu-ne pe concordanțele observate între dinamica demografică și evoluția culturii materiale și folosind grupele de vîrstă propuse de noi, considerăm aceste tipuri de structuri operante pentru populațiile vechi, începînd din neolitic și pînă în feudalismul mijlociu.

Apelînd la datele din tablele de mortalitate calculate pentru seriile de la Sărata-Monteuru (cimitirele II și IV), Cirna și cele din Ungaria, de la Mezöcsát și Környe-Fácánkert, se pot contura modelele de dinamică demografică și structură specifice fiecărui tip de populație (vezi tabelele nr. 1 și 2).

Tabelul nr. 1
Structura supraviețuitorilor (l_x) pe grupe de vîrstă

Grupe de vîrstă (ani)	Sărata-Monteuru				Cirna		Mezöcsát		Környe- Fácánkert	
	cimitir II		cimitir IV		l_x	%	l_x	%	l_x	%
	l_x	%	l_x	%						
0—14	1916,7	39,9	1792,0	49,8	1676,5	48,9	1824,3	44,1	1688,2	49,7
14—40	2541,7	53,2	1662,0	46,3	1627,5	47,6	1702,3	41,2	1435,2	42,3
40—x	333,4	6,9	143,0	3,9	117,7	3,5	608,6	14,7	270,6	8,0
Total 14—x	2875,1	60,1	1805,0	50,2	1745,2	51,1	2310,9	55,9	1705,8	50,3

¹¹ P. Râmneamțu, *Elemente de biometrie medicală și statistică vitală*, București, 1939, p. 137.

Tabelul nr. 2
Structura supraviețuitorilor în număr de ani trăiți (L_x) pe grupe de vîrstă

Grupe de vîrstă (ani)	Sărata-Monteoru				Cîrna		Mezőcsát		Környe-Fácánkert	
	cimitir II		cimitir IV		L_x	%	L_x	%	L_x	%
	L_x	%	L_x	%						
0-14	1854,2	43,2	1649,0	53,2	1490,2	50,9	1665,5	45,8	1449,95	50,0
14-40	2187,5	50,9	1350,5	43,6	1367,7	46,9	1509,7	41,5	1278,45	44,1
40-x	250,0	5,9	97,5	3,2	63,7	2,2	460,0	12,7	170,60	5,9
Total 14-x	2437,5	56,8	1448,0	46,8	1431,4	49,1	1969,7	54,2	1449,05	50,0

Cimitirul II de la Sărata-Monteoru are astfel o structură a supraviețuitorilor tipică pentru o populație progresiv-accesivă. Cu toate că seria este alcătuită numai din 24 de cazuri, dubla testare este probantă. Gradul de receptivitate la asimilarea unor elemente noi este evident, fără a avea o pondere ridicată ca număr de supraviețuitori (L_x). Proporția de copii între 0 și 14 ani pe baza valorilor l_x și L_x denotă că avem de-a face cu o populație de tip net progresiv. Există deci o concordanță deplină între modelul de dinamică demografică a populației reprezentate de cimitirul II și caracteristicile culturale ale ultimului nivel al primei faze de constituire și cristalizare a culturii Monteoru, și anume Monteoru Ia.

Structura supraviețuitorilor și numărul de ani trăiți de aceștia (l_x și L_x) răspund întru totul, în cazul cimitirului IV, caracterului de maximă dezvoltare și iradiere a culturii Monteoru, în faza Monteoru II a populația fiind de tip progresiv-succesiv. Radiația demografică se face simțită din plin. Copiii de 0 - 14 ani întrunesc aproape jumătate din efectivul supraviețuitorilor ($l_{0-14} = 49,8\%$), iar numărul de ani trăiți de ei depășește cu puțin numărul de ani trăiți de indivizii de 14-x ani ($L_{0-14} = 53,2\%$). Structura este caracteristică populațiilor tinere, progresive demografic, cu perspective optime de dezvoltare. Acest model de dinamică reprezintă „tipul populației în plină ascensiune culturală și expansiune teritorială”¹², ținînd seama însă totodată de limitele impuse de condițiile social-istorice.

Dacă analizăm comportamentul demografic al supraviețuitorilor necropolei de la Cîrna, ca și al structurii lor pe grupe de vîrstă în cei 20 de ani trăiți, constatăm că avem de-a face nu numai cu o populație de tip progresiv-succesiv, dar și cu o structură aproape identică celei a supraviețuitorilor cimitirului IV de la Sărata-Monteoru (vezi tabelele nr. 3 și 4).

Tabelul nr. 3
Structura procentuală pe grupe de vîrstă a supraviețuitorilor din cele două necropole

Grupe de vîrstă (ani)	Cimitirul IV de la Sărata-Monteoru	Cîrna
0-14	49,8	48,9
14-40	46,3	47,6
40-x	3,9	3,5

¹² *Ibidem*, p. 139.

Tabelul nr. 4

Structura procentuală pe grupe de vîrstă a numărului de ani trăiți de supra-viețuitori

Grupe de vîrstă (ani)	Cimitirul IV de la Sărata-Monteoru	Cirna
0-14	53,2	50,9
14-40	43,6	46,9
40-x	3,2	2,2

Concluzia ce se desprinde din această similitudine, mergînd aproape pînă la identitate de structură și tip de populație, este că avem de-a face și în cazul necropolei de la Cirna cu o populație aflată în faza de maximă dezvoltare și iradiere a culturii Gîrla Mare-Cirna. *Modelele de dinamică demografică și structura unor tipuri de populație, făcînd dubla testare, cultural-demografică și demografic-culturală, oferă prin urmare o metodologie pe baza căreia se pot estima în mod obiectiv caracteristicile generale de dezvoltare și faza de evoluție culturală a unei așezări nedescoperite sau necercetate încă, pornind numai de la săpăturile efectuate în cadrul necropolei.*

Putem conduce mai departe cercetarea, căutînd să explicăm constituirea și extinderea unor arealuri culturale, căile și direcțiile de pătrundere, prin influență sau radiație demografică, raporturile demografic-culturale și cultural-demografice între populații și culturi contemporane, distincte însă ca teritoriu geografic etc. Ne limităm la enunțarea cîtorva posibilități și perspective oferite astăzi de cercetarea în cîmpul vast al antropologiei istorice. O astfel de abordare a problematicii epocii bronzului mijlociu din România ar necesita o lucrare aparte, depășind pentru moment intențiile noastre modeste. Pentru a nu lăsa totuși afirmațiile de mai sus fără suportul unor date reale, invităm cititorul interesat să reflecteze la descoperirile arheologice privind culturile Monteoru și Gîrla Mare-Cirna, la căile și direcțiile de pătrundere și la raporturile cu alte culturi de pe teritoriul țării noastre, încercînd să le privească și în dubla perspectivă, de explicare demografic-culturală și cultural-demografică, sugerată de cimitirul IV de la Sărata-Monteoru și de necropola de incinerare de la Cirna.

În încheiere, ne oprim la volumul demografic al populațiilor de la Cirna și din cimitirul IV de la Sărata-Monteoru, calculat după metodele lui J. Nemeskéri¹³ și N. J. Gejvall¹⁴, raportat la un volum estimat de 200 de morminte pentru prima necropolă și de 300 de morminte pentru cea de-a doua, considerînd durata lor de folosire minimă la 100 de ani și maximă la 150 de ani. Astfel, la Cirna rezultă o comunitate alcătuită din 68 de indivizi dacă necropola a funcționat 100 de ani și din 54 dacă durata de folosire a fost de 150 de ani, conform metodei lui Nemeskéri; după metoda lui Gejvall, comunitatea ar fi cuprins 50 și, respectiv, 33 de indivizi, acceptînd o rată de mortalitate de 40⁰/100. Conform primei metode, cimitirul IV de la Sărata-Monteoru aparținea unei colectivități de circa 103 indivizi

¹³ Gy. Acsádi și J. Nemeskéri, *op. cit.*, p. 65-66.

¹⁴ Citată și discutată comparativ cu metoda lui J. Nemeskéri de M. Stloukal, *Heidnische Elemente im Leben der Bevölkerung des grossmährischen Mikulčice auf Grund der Befunde an Begräbnisstätten*, în „Homo”, vol. XIII, 1962, nr. 3, p. 149.

la o durată de utilizare de 100 de ani, sau de 73 de indivizi la 150 de ani; conform celei de-a doua metode, colectivitatea ar fi cuprins 75, respectiv 60 de persoane la o durată de 100 de ani, sau 62, respectiv 50 de persoane la o durată de 150 de ani, considerînd rata de mortalitate de 40 și 50‰.

Prin metoda lui Nemeskéri se obțin cifre sensibil mai mari pentru volumul inițial al populațiilor. Indiferent însă de formula de calcul aplicată, deși se pare că metoda propusă de Gejvall dă rezultatele cele mai apropiate de realitate, reiese că cele două colectivități se deosebesc prin

Tabelul nr. 5

Numărul probabil de indivizi calculat pentru fiecare populație

Metoda	Cîrna		Cimitirul IV Sărata-Monteoru	
	100 ani	150 ani	100 ani	150 ani
J. Nemeskéri	68	54	103	73
N. J. Gejvall, rata de mortalitate 40‰ ₁₀₀	50	33	75	60
N. J. Gejvall, rata de mortalitate 50‰ ₁₀₀	40			

numărul efectiv de indivizi ce intrau în alcătuirea lor (tabelul nr. 5), mărirea fiecărui grup de populație fiind diferit implicată în perspectiva demografică de dezvoltare culturală. Cu alte cuvinte, cele două comunități, identice ca tip de populație și structură procentuală a supraviețuitorilor pe grupe de vîrstă, dar inegale ca număr de indivizi, una dintre ele fiind aproape de 2 ori mai mare decît cealaltă, nu pot avea aceleași posibilități de dezvoltare demografică și culturală. Ambele populații fiind de tip progresiv-succesiv, este de la sine înțeles că nu puteau avea aceleași disponibilități ca număr de indivizi pentru radiația demografică și emigrare. Și, în sfîrșit, în ultimul an de funcționare a așezărilor, în cimitirele respective au fost înmormîntați, prin înhumare sau incinerare, 1 pînă la cel mult 3 indivizi în necropola de la Cîrna și 2 pînă la maximum 5 — 6 indivizi în cimitirul IV de la Sărata-Monteoru, considerînd o rată de mortalitate de 40 pînă la 50 ‰₁₀₀ la volumul fiecărei populații.

Numărul persoanelor rămase în viață, minimum 25 și maximum 65 la Cîrna și cel puțin 48 pînă la cel mult 97 la Sărata-Monteoru (după volumul minim și maxim estimat cu ajutorul celor două metode de calcul), reprezintă ceea ce noi am numit „fondul demografic al continuității culturale în spațiu și timp”¹⁵, purtătorul unor obiceiuri, tradiții și elemente de cultură materială și spirituală constituite istoric, în decurs de mai multe generații, pe care le păstrează nu numai în cadrul unor așezări nou întemeiate, dar și în cazul integrării sau asimilării în mijlocul altei populații.

Ne-am străduit să facem o încercare de analiză demografică structurală comparată a două necropole aparținînd epocii bronzului mijlociu,

¹⁵ W. Wolski și D. Nicolaescu-Plopșor, *Considerații generale asupra studiului complex al populațiilor vechi*, în „Revista muzeelor”, 1968, nr. 4, p. 305 — 306.

recurgînd totodată la datele provenite din două cimitire contemporane din Ungaria, asemănătoare ca distribuție pe grupe de vîrstă a supraviețuitorilor și ca tip de populație progresiv-succesivă cu cimitirul IV de la Sărata-Monteoru și cu cîmpul de urne de la Cirna. Credem că metodologia discutată deschide perspective promițătoare în activitatea de cercetare și colaborare interdisciplinară, contribuind la explicarea unor procese istorico-culturale care nu-și pot găsi rezolvarea fără a se cunoaște structura populațiilor și dinamica lor demografică.

II

STUDIUL ANTROPOLOGIC AL UNOR NECROPOLE HALLSTATTIENE TÎRZII

Materialul osteologic provenit din necropolele tumulare de incinerare de la Ferigile și Tigveni a oferit posibilitatea adâncirii unor probleme legate de structura populației și ritualul funerar de la sfârșitul epocii hallstattiene și începuturile culturii geto-dace în zona subcarpatică Vilcea-Argeș, permițând completarea cunoștințelor noastre referitoare la o perioadă importantă din preistoria țării, rămasă necercetată sub aspect antropologic din cauza practicării ritului incinerării.

Necropola de la Ferigile, care a dat numele întregului grup de cimitire contemporane din aria respectivă, cuprinde 149 de tumuli, avînd fiecare unul pînă la cîteva morminte, eșalonate în timp astfel: subfaza I A, datată între 550 și 500 î.e.n.; subfaza I B, datată cu aproximație în jurul anului 500 î.e.n.; subfaza II A, datată în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n.; subfaza II B, datată în jurul anului 450 î.e.n. Cîteva morminte, aparținînd fazei a III-a, cu cele două aspecte, III A și III B, sînt datate în jurul anului 400 î.e.n., legătura tipologică dintre subfazele II B și III A fiind făcută de necropola plană de la Ferigile, încadrată în subfaza II¹.

Din cele patru pîlcuri de tumuli identificați la Tigveni, s-a săpat unul singur, alcătuit din 14 movile vizibile. Întreaga necropolă a fost evaluată la circa 40 de tumuli².

NECROPOLA DE LA FERIGILE

Conform estimărilor, necropola ocupa o suprafață de 700 m lungime și 100 m lățime, însumînd 197 de morminte. Dintre acestea, numai 103 conțineau oase (52,28%). Din cele 103 morminte cu oase, a parvenit la studiu materialul din 70 de morminte (67,96%), restul de 33 de morminte (32,04%) nefiind analizate antropologic (tabelul nr. 1).

TUMULUL 3

MORMÎNTUL 1 (M 1): un singur fragment calcinat, dintr-o diafiză de os lung, avînd 1,9 mm grosime. Aparține probabil unui *infans I* (?).

¹ A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967, p. 80—87.

² A. Vulpe și E. Popescu, *Contribution à la connaissance des débuts de la culture géto-dacique dans la zone subcarpatique Vilcea-Argeș (La nécropole tumulaire de Tigveni)*, în „Dacia”, N.S., vol. XVI, 1972, p. 77.

Număr tumul	Număr mormint	Morminte descoperite		Morminte cu oase analizate antropologic	Număr tumul	Număr mormint	Morminte descoperite		Morminte cu oase analizate antropologic	Număr tumul	Număr mormint
		fără oase	cu oase				fără oase	cu oase			
T 1	M 1	+			T 20	M 3		+	+	T 58	M 1
T 1	M 2	+			T 20	M 4				T 59	M 1
T 1	M 3	+			T 20	M 5	+			T 60	M 1
T 2	M 1		+		T 20	M 6	+			T 60	M 2
T 2	M 2	+			T 23	M 1	+			T 61	M 1
T 2	M 3	+			T 24	M 1	+			T 62	M 1
T 2	M 4	+			T 24	M 2	+			T 62	M 2
T 2	M 5	+			T 26	M 1		+	+	T 62	M 3
T 3	M 1		+	+	T 26	M 2		+		T 63	M 1
T 4	M 1		+	+	T 26	M 3	+			T 63	M 2
T 4	M 2	+			T 26	M 4	+			T 63	M 3
T 4	M 3	+			T 26	M 5	+			T 64	M 1
T 4	M 4	+			T 26	M 6	+			T 64	M 2
T 4	M 5	+			T 27	M 1		+		T 64	M 3
T 4	M 6	+			T 27	M 2	+			T 65	M 1
T 4	M 7	+			T 28	M 1	+			T 65	M 2
T 4	M 8		+	+	T 29	M 1		+	+	T 66	M 1
T 4	M 9		+	+	T 30	M 1		+		T 67	M 1
T 5	M 1		+	+	T 31	M 1	+			T 67	M 2
T 6	M 1		+	+	T 31	M 2	+			T 68	M 1
T 6	M 2	+			T 32	M 1	+			T 69	M 1
T 6	M 3		+	+	T 33	M 1	+			T 69	M 2
T 7	M 1		+		T 34	M 1		+	+	T 69	M 3
T 7	M 2	+			T 34	M 2	+			T 70	M 1
T 7	M 3		+	+	T 35	M 1		+	+	T 71	M 1
T 7	M 4	+			T 35	M 2	+			T 72	M 1
T 7	M 5	+			T 36	M 1	+			T 72	M 2
T 8	M 1	+			T 36	M 2	+			T 72	M 3
T 8	M 2	+			T 37	M 1		+	+	T 72	M 4
T 9	M 1		+	+	T 38	M 1		+	+	T 72	M 5
T 9	M 2		+		T 39	M 1	+			T 72	M 6
T 10	M 1		+		T 40	M 1		+	+	T 73	M 1
T 10	M 2		+		T 41	M 1		+	+	T 73	M 2
T 10	M 3		+		T 42	M 1		+	+	T 73	M 3
T 11	M 1		+		T 42	M 2		+	+	T 74	M 1
T 11	M 2	+			T 43	M 1		+		T 74	M 2
T 11	M 3	+			T 44	M 1		+		T 74	M 3
T 11	M 4	+			T 44	M 2	+		+	T 74	M 1
T 11	M 5	+			T 45	M 1	+			T 75	M 1
T 12	M 1		+	+	T 46	M 1		+		T 75	M 2
T 13	M 1	+			T 47	M 1	+			T 76	M 1
T 13a	M 1	+			T 48	M 1	+			T 76	M 2
T 14	M 1	+			T 49	M 1	+			T 76	M 3
T 15	M 1	+			T 50	M 1		+		T 76	M 4
T 16	M 1	+			T 51	M 1	+			T 76	M 5
T 17	M 1	+			T 51	M 1				T 77	M 1
T 18	M 1	+			T 52	M 1		+		T 77	M 2
T 19	M 1		+		T 53	M 1	+			T 78	M 1
T 19	M 2		+	+	T 54	M 1	+			T 79	M 1
T 20	M 1	+		+	T 55	M 1	+			T 79	M 2
T 20	M 2		+	+	T 56	M 1	+			T 79	M 3
			+	+	T 57	M 1		+		T 80	M 1

nr. 1

de la Ferigile

Morminte descoperite		Morminte cu oase analizate antropologic	Număr tumul	Număr mormint	Morminte descoperite		Morminte cu oase analizate antropologic	Număr tumul	Număr mormint	Morminte descoperite		Morminte cu oase analizate antropologic
fără oase	cu oase				fără oase	cu oase				fără oase	cu oase	
+			T 81	M 1	+			T 113	M 1	+		
	+		T 82	M 1		+		T 114	M 1	+		
	+	+	T 82	M 2			+	T 115	M 1	+		
+			T 82	M 3		+		T 116	M 1	+		
+			T 83	M 1		+	+	T 116	M 2	+		
	+	+	T 83	M 2		+	+	T 117	M 1	+		
	+	+	T 84	M 1		+	+	T 118	M 1	+		
+			T 84	M 2		+		T 119	M 1	+		
	+	+	T 85	M 1		+	+	T 120	M 1		+	
	+	+	T 86	M 1	+		+	T 120	M 2		+	+
+		+	T 87	M 1		+		T 121	M 1	+		
+		+	T 88	M 1		+	+	T 122	M 1	+		
+			T 89	M 1	+		+	T 123	M 1	+		
			T 90	M 1		+	+	T 124	M 1	+		
	+	+	T 91	M 1		+	+	T 125	M 1		+	
	+	+	T 91	M 2		+		T 126	M 1	+		
+			T 92	M 1	+		+	T 127	M 1	+		
+			T 92	M 2		+	+	T 128	M 1		+	
+			T 93	M 1	+		+	T 129	M 1	+		
+			T 93	M 2	+			T 130	M 1		+	+
	+	+	T 94	M 1	+			T 131	M 1	+		
+	+		T 95	M 1		+		T 132	M 1	+		
+			T 95	M 2		+	+	T 133	M 1	+		
			T 96	M 1	+		+	T 134	M 1	+		
	+		T 97	M 1		+	+	T 135	M 1	+		
	+	+	T 97	M 2	+			T 136	M 1	+		
	+	+	T 98	M 1	+		+	T 137	M 1		+	+
	+	+	T 99	M 1		+	+	T 138	M 1	+		
	+	+	T 99	M 2	+			T 139	M 1		+	+
+			T 100	M 1		+	+	T 140	M 1		+	
+			T 100	M 2		+	+	T 140	M 2	+		
	+		T 100	M 3	+			T 141	M 3		+	
	+	+	T 101	M 1		+		T 141	M 2	+		
	+	+	T 101	M 2	+		+	T 141	M 3	+		
	+	+	T 101	M 3	+			T 141	M 4	+		
+			T 102	M 1	+			T 142	M 1	+		
+			T 103	M 1	+			T 142	M 2	+		
+			T 104	M 1		+		T 142	M 3	+		
+			T 104	M 2	+		+	T 142	M 4	+		
+	+	+	T 105	M 1	+			T 143	M 1	+		
+			T 105	M 2		+	+	T 144	M 1	+		
+			T 105	M 3	+			T 144a	M 1	+		
+	+		T 105	M 4		+	+	T 145	M 1	+		
+			T 106	M 1		+	+	T 145	M 2	+		
+			T 107	M 1		+	+	T 146	M 1	+		
+	+	+	T 108	M 1		+	+	T 147	M 1	+		
+			T 109	M 1	+			T 148	M 1	+		
	+	+	T 110	M 1	+			T 148	M 2	+		
	+		T 111	M 1	+			T 149	M 1	+		
+			T 112	M 1		+	+	T 149	M 2	+		

TUMULUL 4

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 6 fragmente calcinate, provenind din diafize de oase lungi, cu grosimi de 0,8 pînă la 1,8 și 2,2 mm. Aparțineau unui *infans I*, sub 3 ani. Împreună cu osemintele umane a apărut și un fragment de gheară de animal carnivora, cu lungimea suprafeței articulare de 10,6 mm, avînd același grad de calcinare ca resturile osoase ale copilului.

MORMÎNTUL 8 (M 8) : 2 fragmente calcinate din diafize de oase lungi, cu 1,2 și 1,6 mm grosime, corespunzînd dimensional și morfologic grupei de vîrstă *infans I*, sub 3 ani.

MORMÎNTUL 9 (M 9) : 3 fragmente din diafize de oase lungi, cu 2,8 mm grosime, provenind probabil din femur. Aparțineau unui *infans I*, în jur de 3—4 ani (?).

TUMULUL 5

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 7 fragmente calcinate, dintre care unul singur din femur, cu 3,2—3,5 mm grosime, putînd indica grupa de vîrstă la limita dintre *infans I* și *II*.

TUMULUL 6

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 9 fragmente calcinate din diafize de oase lungi, dintre care 7 de dimensiuni foarte mici. Un fragment, de creastă tibială, măsoară în lungime 31 mm; un alt fragment, de diafiză femurală, are 3,3 mm grosime. Grupa de vîrstă, estimată atît pe baza dimensiunilor, cît și pe baza caracterelor fragmentelor osoase, este *infans I*, între 3 și 4 ani.

MORMÎNTUL 3 (M 3) : 14 fragmente calcinate din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,1, 1,8, 2,0 și 2,8 mm, iar la nivelul crestei tibiale 4,7 mm. Grupa de vîrstă *infans I*.

TUMULUL 7

MORMÎNTUL 3 (M 3) : 3 fragmente calcinate, cu grosimi de 2,6 pînă la 3,2 mm. Țesutul osos prezintă o mare densitate de canale, trăsătură specifică copiilor. Cu toate acestea, numai examenul microscopic ar putea tranșa în mod obiectiv diagnosticul de vîrstă.

TUMULUL 9

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 149 de fragmente, parțial calcinate (multe sînt de culoare albă-cenușie-albăstruie și fumurie) și un fragment de crenguță carbonificată, cu diametrul de 3,8 mm, provenind, după textură, dintr-un copac de esență moale. Circa 45 de fragmente sînt craniene, cu grosimi de 3,2, 3,4 și 5,0 mm lateral de *crista frontalis*. În zona metopionului, de 4,8—5,2 mm în regiunea parietală și de 5,4—5,9 mm la nivelul occipitalului, spre regiunea așterică. Un singur fragment are 6,4 mm grosime. Protuberanța occipitală externă este de gradul 1—2. Porțiunile suturale au un grad de complicare și sinostozare corespunzător grupei de vîrstă *adult-matur*. Din scheletul postcranian se identifică : cavitatea glenoidă a scapulei stîngi, fragmente de humerus, radius și cubitus, cu creasta interosoasă bine dezvoltată, avînd grosimi de 3,5, 2,4 și, respectiv, 2,6 mm. Femurul, cu 4,0 mm grosime la nivelul liniei aspre, este slab dezvoltat în regiunea pilastică. Tibia, foarte probabil platicemică (estimat), are 4,2 și 6,5 mm grosime la nivelul crestei tibiale. Pe un fragment de humerus se observă urme vagi de impregnări cu oxid de fier. Relativa gracilitate a osemintelor, în raport cu grupa de vîrstă, ar pleda pentru sexul feminin. Caracteristicile morfologice ne determină să opinăm însă pentru sexul masculin.

TUMULUL 12

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 53 de fragmente din diafize de oase lungi, dintre care cîteva de culoare vîntă-albăstruie, cu diametre estimate mici și grosimi de 1,1 mm la humerus, 1, 6 la tibia și 4,1 la femur (fața posterioară a osului, în zona liniei aspre). Se mai identifică și un fragment de radius, cu creasta interosoasă. Grupa de vîrstă *infans I spre infans II*.

TUMULUL 19

MORMÎNTUL 1 (M 1) : peste 1 798 de fragmente osoase, multe de dimensiuni destul de mari (5 — 12 cm lungime). Din craniu, 178 de fragmente. Un grup de fragmente, de culoare

neagră sau neagră-albăstruic, aparține unui individ *adult*, de constituție relativ robustă, sigur de sex *masculin*, care nu depășește 25 de ani (sub acțiunea focului, capul articular femural s-a defașat de col la femurul stîng, de-a lungul zonei cartilajului de creștere). Porțiunile suturale concordă cu grupa de vîrstă. Sînt prezente toate părțile scheletului, de craniu și pînă la metatarsianul I. De notat numeroase impregnări cu oxid de fier, mai puternice pe femur și mai slabe pe bazin (coxal), cubitus și radius.

Un alt lot de fragmente, de culoare albă, aparține unei a doua persoane, incinerată pe un rug diferit, la foc puternic. Și în acest caz, părțile scheletului sînt bine reprezentate. Aspectul gracil al osemintelor și o serie de caractere morfologice, cum ar fi marginea superioară a orbitei, planul nucal al occipitalului, bosele frontale etc., indică sexul *feminin*. Un fragment de maxilar superior arată, pe de altă parte, un nas mic, de lățime mijlocie, cu apertura piriformă de tip antropin. Grupa de vîrstă *adult-subadult*, estimată mai ales pe baza caracterelor porțiunilor suturale. Pe oasele craniului și pe cîteva fragmente de humerus și cubitus se remarcă impregnări cu oxid de fier.

Împreună cu osemintele de bărbat și femeie s-au găsit 32 de fragmente craniene și 16 din diafize de oase lungi, puternic calcinate, aparținînd unui sugăr (vîrstă estimată pe baza dimensiunilor fragmentelor craniene și a caracterelor morfologice ale porțiunilor suturale).

Printre resturile incinerate ale celor trei persoane a apărut o mărgică, un fragment de cuțitaș de fier, un fragment de topor cu urme de ardere, un pandantiv executat dintr-un os de animal perforat la mijloc. Un număr de 8 fragmente avînd același grad de calcinare ca osemintele femeii și ale sugarului, provin de la ofrandă de pasăre și probabil de ovicaprin (?).

TUMULUL 20

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 51 de fragmente osoase din diafize de oase lungi și 2 fragmente craniene, cu grosimi de 4,8 mm la nivelul occipitalului, în apropiere de regiunea lambdatică, iar la nivelul oaselor brațelor și antebrățelor de 1,8, 2,1 și 2,5 mm. Se identifică un fragment de cap humeral, cîteva fragmente de tibie, femur și astragal. Caracterele pledează pentru grupa de vîrstă *infans II spre adolescent*.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 26 de fragmente calcinate, de dimensiuni mici, cu grosimi de 0,7, 0,9, 1,3 și 2,1 mm, aparținînd unui *infans I*, în vîrstă de cel mult 2—2 1/2 ani. Dimensiunile celor două fragmente de stîncă temporală concordă cu grupa de vîrstă. Un număr de 9 fragmente, avînd același grad de calcinare ca cele umane, provin, judecînd după diametrul estimat al oaselor în funcție de raza lor de curbură, de la o pasăre de talie mai mare decît găina.

MORMÎNTUL 3 (M 3) : 1 063 de fragmente osoase reprezentînd 2 indivizi : un bărbat și o femeie, amîbi de vîrstă *adult-medie*. După gradul de complicare a porțiunilor suturale păstrate pe cele 121 de fragmente craniene și după cei 3 dinți decapitați (canini și premolar la bărbat și premolar la femeie), se poate aprecia vîrsta de circa 25 de ani. La bărbat se poate constata un nas mijlociu de lat și înalt, mezeleptorin (estimat). Atît bărbatul, cît și femeia sînt de aspect relativ gracil. Pe 15 fragmente din braț și antebrăț la bărbat, iar la femeie ajungînd pînă la femur și tibie, apar puternice impregnări cu oxid de fier, iar pe un fragment de metacarpian de la bărbat — impregnări cu oxid de cupru. Printre resturile osoase s-a găsit un cuțitaș fragmentar de fier. Un număr de 4 oase de pasăre și cîteva fragmente de craniu și diafize de oase lungi de ovicaprin (?) au același grad de calcinare ca resturile incinerate umane. Alte 20 de fragmente, de culoare albăstruie pînă la neagră, provin de la un animal de talie mare. Aceleași caracteristici de ardere se constată și pe cîteva fragmente osoase din scheletul bărbatului. De reținut adunarea îngrijită a resturilor calcinate de pe rug, toate părțile scheletului fiind reprezentate.

TUMULUL 26

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 92 de fragmente osoase. Din cele 9 fragmente craniene, numai 2 sînt măsurabile (un fragment de occipital drept cu grosimea deasupra liniei nucale supreme, bine reliefată, de 5,6 mm, iar în afară, cu 3 cm mai sus, de 6,9 mm; al doilea fragment are 4,3 mm grosime). Restul fragmentelor craniene sînt reprezentate de tabla internă, cu o parte din țesutul diploic, și grosimi de 0,9 mm pentru frontal, la nivelul crestei, și 1,3 — 1,4 mm pentru o zonă neprecizată. Grupa de vîrstă *infans I*. Pentru aceeași grupă de vîrstă pledează și cîteva fragmente de diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,1 mm (2 bucăți), 1,3 mm (2 bucăți), 2,0 și 2,1 mm (cite 2 bucăți), 2,4 mm (1 bucată). Fragmentul de occipital se situează, pe de altă parte, sub valorile minime propuse de Gejvall pentru femeile și bărbații de vîrstă adultă (la femei 8,0—17,0 mm grosime, la bărbați 8,5—23,0 mm grosime), față de 5,6 și 6,9 mm în cazul nostru, la care se adaugă și celălalt fragment, cu 4,3 mm grosime. Pe baza criteriului dimensi-

onal rezultă deci grupa de vîrstă *adolescent*. Linile nucale supreme bine reliefate indică sexul *masculin* (?). Un fragment de humerus de 2,3 mm grosime și altul de 2,4 mm corespund de asemenea grupei de vîrstă *adolescent*, dar spre mijlocul intervalului (16—17 ani). Persistă totuși dubiul dacă osemintele nu au aparținut unei femei mai robuste. Un număr de 2 fragmente sînt de pasăre, unul fiind calcinat la fel ca osemintele umane, iar celălalt ceva mai slab. Această diferență de ardere putea rezulta atît din textura foarte densă a osului de animal, cît și din durata incinerării, în funcție de momentul depunerii ofrandei pe rug. În mormînt s-au depus prin urmare resturile incinerate ale unei femei robuste sau ale unui bărbat (?) și resturile unui sugar (*infans I*), situație ce se repetă și în M 1 din tumulul 72.

TUMULUL 29

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 3 fragmente osoase, dintre care 2 din zona trochanteriană a femurului, provenind — după cum se poate estima — de la un individ tînăr, *infans II*, cel mult *adolescent* (la adult procesul de așchiere diferă de cel înregistrat la grupele de vîrstă *infans-adolescent*). Printre oseminte apare și un fragment de cărbune.

TUMULUL 34

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 2 fragmente de diafize femurale, unul din zona pilastrului femurului drept, la nivelul găurii nutritive, avînd 6 cm lungime, iar celălalt cu 2,1 și 2,8 mm grosime. Dimensional (raza de curbură permite estimarea diametrului osului), aparțin unui *infans II — adolescent* (9—12 ani).

TUMULUL 35

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 12 fragmente calcinate din diafize de oase lungi, de dimensiuni reduse, cu grosimi de 2,5 pînă la 3,2 mm (probabil femur?). Grupa de vîrstă *infans I*.

TUMULUL 37

MORMÎNTUL 1 (M 1) : două fragmente calcinate de diafize femurale (?), cu 3,0 și 3,5 mm, și alte 4 fragmente de diafize cu 3,1—3,4 mm grosime. Grupa de vîrstă *infans II*. Circa 8 fragmente de dimensiuni foarte mici sînt nemăsurabile.

TUMULUL 38

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 9 fragmente calcinate din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,6 mm (3 bucăți), 1,1 și 2,6 mm (în porțiunea de maximă grosime, minima fiind de 2,2 mm). Grupa de vîrstă *infans I*, sub 3 ani.

TUMULUL 40

MORMÎNTUL 1 (M 1) : în groapă au fost depuse 6 vase. Numai 4 vase erau umplute, în cantități variabile, cu oase incinerate.

Vasul 1 : 203 fragmente incinerate, dintre care 11 craniene, cu desprinderea tablei interne de cea externă. Cu excepția unui fragment temporal, cu grosimea de 3,9 mm la baza procesului zigomatic, nici unul nu este măsurabil. Pe 2 fragmente s-au păstrat porțiuni suturale, cu desen simplu, ce atestă grupa de vîrstă *adolescent*. Cu această grupă de vîrstă concordă și capul humeral, desprins la nivelul zonei de creștere, dar fără să păstreze zona limitantă cartilaginoasă, fixînd intervalul la 17—18 ani, ca și numeroase fragmente de diafize: humerală, cubitală și radială. Reliefurile musculare slabe și crestele interosoase reduse pot fi puse în legătură cu grupa de vîrstă sau, mai probabil, cu sexul *feminin*. Pentru sexul feminin pledează și un fragment de femur, de dimensiuni reduse, cu linia aspră ștersă. Menționăm și un fragment de cavitate glenoidă de scapulă și cap de metatarsian 1.

Vasul 2 : pe fundul său s-au găsit 9 fragmente de diafize de oase lungi, aparținînd unui individ din grupa de vîrstă *adult-matur*. Caracterele arderii sînt net deosebite de cele ale osemintelor din urna precedentă.

Vasul 3 : 29 de fragmente, de dimensiuni reduse, puternic calcinate, din diafize de oase lungi. Se identifică un fragment de tibie stîngă. Grupa de vîrstă *infans I*.

Vasul 4 : din conținut a parvenit la studiu un fragment din cavitatea glenoidă a omoplatului, aparținînd, foarte probabil, unui *infans I spre infans II*.

TUMULUL 41

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 10 fragmente calcinate, cu dimensiuni de la 1,7 pînă la 2,3 mm și de la 3,1 pînă la 3,8 mm (femur). Alt fragment, de tibie, are grosimea de 4,9 mm la nivelul crestei tibiale. Dimensiunile indică grupa de vîrstă *infans I*, la limita cu *infans II*. Notăm și cîteva fragmente de cărbune, unul cu textura densă (stejar sau fag) și altul cu textura de lemn de brad, o piatră mică de rlu, din gresie șistoasă, cu paiete de mică și urme puternice de arsură, și un fragment ceramic dintr-un vas de dimensiuni mari, cu pereții groși, ars secundar.

TUMULUL 42

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 294 de fragmente calcinate, dintre care 230 de dimensiuni mici și foarte mici. Un număr de 26 de fragmente sînt din diafize de oase lungi și au peste 2,5 și 3,0 cm lungime. Alte 36 de fragmente sînt craniene. Porțiunile suturale prezintă un grad de complicare corespunzător vîrstei *adult spre adolescent*, avînd 5,4 mm grosime în regiunea occipitalului, în apropierea asterionului, și 11,7 mm grosimea maximă, în plan sagital. Din oasele lungi s-au putut identifica fragmente de humerus, radius și, probabil, cubitus (?), femur cu linia aspră slab dezvoltată și un singur fragment de tibie. Grosimea oaselor depășește limita inferioară a valorilor la bărbați dată în schema lui Gejvall, apropiindu-se de valorile medii. Ținînd seama de caracterele celorlalte cazuri din seria de la Ferigile, aparținînd aceleiași grupe de vîrstă, și de aspectul general al osemintelor (craniene și posteraniene), opinăm pentru sexul *masculin*. Amestecate cu resturile umane incinerate s-au găsit și 2 fragmente de oase de pasăre.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 73 de fragmente din diafize de oase lungi și 3 fragmente craniene, dintre care unul de stîncă temporală. Un fragment de diafiză femurală poartă urme de oxidare de la un obiect de bronz, deși în cadrul inventarului nu este menționată nici o piesă de bronz. Grupa de vîrstă *infans II spre adolescent* (14—15 ani).

TUMULUL 44

MORMÎNTUL 1 (M 1) : un singur fragment calcinat, probabil de diafiză femurală, cu grosimea de 4,6 mm, aparținînd unui *infans II*(?).

TUMULUL 50

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 6 fragmente calcinate, de dimensiuni mici, cu grosimi de 2,2 și 2,5 mm, pledînd pentru grupa de vîrstă *infans I*, sub 3 1/2 ani.

TUMULUL 60

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 41 de fragmente din diafize de oase lungi, atestînd grupa de vîrstă *infans I spre II*.

TUMULUL 62

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 61 de fragmente puternic calcinate, din diafize de oase lungi, de dimensiuni mici (numai 8 fragmente depășesc în lungime 2 cm), și un fragment de craniu (tabla internă). Printre diafizele de oase lungi se identifică un fragment de tibie. Grupa de vîrstă *infans I*.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 98 de fragmente mici (majoritatea au în lungime 8 pînă la 12 mm), dintre care 21 din diafize de oase lungi, iar restul craniene. Aparțin unui *sugar*.

TUMULUL 63

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 11 fragmente calcinate din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,7 1,9 și 2,5 mm, corespunzînd grupei de vîrstă *infans I*, sub 3 1/2 ani.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : peste 709 fragmente calcinate, dintre care 112 craniene. De reținut fragmente din 5 dinți : canini, premolari și un incisiv cu coroana decapitată — proces care apare abia după vîrsta de 20 de ani. Un fragment de frontal atestă o curbură mijlocie și un relief glabellar slab dezvoltat. Apofiza frontală a maxilarului superior stîng este scundă și evazată lateral, sugerînd un nas cu apertură piriformă, de lățime medie sau mare, și înălțime mijlocie a nasului osos, mezo- sau mai degrabă, camaerin. S-au găsit și fragmente din maxilarul superior drept, cu unghiul dintre planșeul nazal și direcția marginii alveolare deschis, indicînd probabil un ușor prognatism. Pe aceleași fragmente se observă o adîncime medie spre

mare a bolții palatine. Porțiunile suturale păstrate pe fragmentele craniene au un grad de complicare a desenului corespunzător grupei de vîrstă *adult*. Lipsa unor puncte de osificare pledează pentru o vîrstă sub 30 de ani. Din scheletul postcranian se pot identifica fragmente din omoplat, humerus, radius și cubitus (cu impregnări puternice de oxid de fier), coaste, falange și falangete, femur, platou tibial, capete de metatarsiene, calcaneu și cuboid, rotulă, bazin. Reiese că toate părțile scheletului sînt reprezentate. Aspectul general al osemintelor este gracil. Nu există elemente concludente pentru determinarea sexului. Tipul este gracil, mediteranean (?). O atenție deosebită se pare că s-a acordat adunării fragmentelor craniene.

TUMULUL 64

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 3 fragmente craniene și 1 fragment de creastă tibială. După dimensiuni și caractere morfologice aparțin unui *infans I spre II*.

TUMULUL 65

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 18 fragmente din diafize de oase lungi, aparținînd unui *infans II spre adolescent*.

TUMULUL 69

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 51 de fragmente din diafize de oase lungi, majoritatea din tibie, humerus, radius, cubitus. Din calota craniană sînt prezente numai 2 fragmente. Dimensional și morfologic resturile osoase trebuie să fi aparținut unui *infans I spre infans II*. De notat 3 fragmente de cărbune de lemn, de esență moale, și un obiect de podoabă, de asemenea calcinat, lucrat din os și ornamentat cu linii incizate fine, în formă de zigzag.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 736 de fragmente incinerate, dintre care 35 craniene. Grosimea fragmentelor măsurabile este de 4,5 mm la frontal și 3,6 mm la parietal, în zona asterică. Diafizele de oase lungi sînt de dimensiuni reduse, ceea ce se datorește nu numai gracilității sau, eventual, apartenenței individului la sexul *feminin*, dar și caracterelor morfologice, în acord cu grupa de vîrstă *subadult* (gradul de complicare a desenului sutural atestă aceeași grupă de vîrstă).

Cîteva fragmente craniene, cu grosimi de 0,9 1,5 1,6 și 1,9 mm, aparțin unui *infans I-sugar*. La acestea se adaugă și cîteva fragmente din scheletul postcranian.

Resturile osoase sînt în general de dimensiuni mici, sugerînd că au fost probabil pisate pentru a încăpea în urnă.

TUMULUL 72

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 731 de fragmente, dintre care 96 craniene, iar restul de 631 de diafize de oase lungi. După grosimea fragmentelor craniene și a oaselor lungi, ca și după unele caractere morfologice, se poate deduce grupa de vîrstă *adolescent-adult*. Judecînd după un fragment de frontal și apofiza frontală a malarului drept, care descriu o orbită de dimensiuni mari pentru o femeie, sexul este *masculin*. Pentru sexul masculin pledează și celulele sinusale puternice, atestînd reliefuri supraciliare bine dezvoltate, și creasta temporală reliefată. Toate părțile scheletului sînt reprezentate : fragmente din cele două humerusuri, cubitus, radius, metacarpian, falange și falangete, femur, tibii, peroneu, metatarsiene, astragal și vertebre. Un număr de 21 de fragmente din craniu, humerus, cubitus, probabil radius și arc neural de vertebră dorsală poartă puternice impregnări cu oxid de fier, avînd aderente bucăți dintr-o masă sticloasă topită. Ofranda este reprezentată prin 4 fragmente de oase de pasăre.

Printre fragmentele craniene se numără 16 aparținînd unui copil, probabil *sugar* (?), dacă ținem seama de grosimea oaselor și de caracterul porțiunilor suturale. Este vorba deci de un mormînt dublu, de bărbat și sugar, sau de femeie cu o constituție mai robustă și sugar. Conform datelor clasice admise, țînînd seama și de grupa de vîrstă, trebuie totuși să considerăm că în urnă au fost depuse resturile incinerate ale unui bărbat și ale unui sugar.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 61 de fragmente din diafize de oase lungi, cu un grad intens de calcinare, aparținînd unui *infans I spre II*.

MORMÎNTUL 3 (M 3) : un număr redus de fragmente incinerate. Apreciînd după fragmentele coroanei unui molar, parțial calcificată, care datorită conținutului ridicat de substanță proteică a căpătat prin ardere aspectul negru de cărbune, osemintele aparțineau unui *sugar*, în ur de 6—7 luni. Fragmentele de craniu și oase lungi, de dimensiuni foarte mici, sînt puternic

calcinate. Împreună cu resturile osoase se găseau și câteva bucățele de cărbune, dintr-un lemn de esență moale, eventual brad (?).

MORMÎNTUL 4 (M4): 50 — 60 de fragmente calcinate din craniu și diafize de oase lungi, nedepășind 5 — 6 mm în lungime. Aparțin unui *sugar*.

TUMULUL 73

MORMÎNTUL 2 (M2): 21 de fragmente mici, dintre care 8 craniene, iar restul din diafize de oase lungi, nedepășind 3 — 4 mm în lungime. Fragmentele craniene au grosimi de 0,8, 1,3, 1,5, 1,4 și 1,9 mm. Fragmentele de diafize au dat următoarele grosimi: 0,8, 0,9, 0,6 și 2,2 mm. Grupa de vîrstă *infans I*, sub 2 1/2 ani.

MORMÎNTUL 3 (M3): 75 de fragmente incinerate, majoritatea sub 10 — 12 mm lungime. Cele mai multe provin din craniu și numai 8 din diafize de oase lungi. Aparțin unui *sugar*.

TUMULUL 74

MORMÎNTUL 2 (M2): 453 de fragmente incinerate, dintre care 109 sînt craniene, cu grosimi de 1,2 și 1,4 mm la frontal, 2,0—2,3 mm la parietal și 2,4 — 3,5 mm la occipital. Printre ele se numără și un fragment de stîncă temporală și 4 fragmente de dinți. Grupa de vîrstă *infans I* — *sugar*. Circa 16 fragmente craniene, judecînd după gradul de complicare a suturilor existente, decapitarea coroanei unui premolar și grosimea unui fragment de occipital, de 6,2—6,7 mm (singurul măsurabil, celelalte fiind reprezentate prin tabla internă s-au externă, amănunt ce constituie de asemenea un indiciu de vîrstă), ca și după eminența cruciformă a occipitalului, ar indica grupa de vîrstă *adult-subadult*. Dintre diafizele de oase lungi se pot identifica pentru *adult* și fragmente de humerus, cubitus, radius (?), femur cu linie aspră slab dezvoltată și grosimi corespunzătoare vârstei, cap articular humeral, metatarsian I (?). Numărul total al fragmentelor de diafize de oase lungi se ridică la 320. Pentru determinarea sexului persoanei adulte nu există elemente suficiente, dar față de caracterele întregii serii se poate opina pentru sexul *feminin* (?) fără a exclude și posibilitatea ca osemintele să fi aparținut unei persoane de sex masculin (în special pe baza femurului).

TUMULUL 76

MORMÎNTUL 1 (M1): 18 fragmente mici și subțiri din diafize de oase lungi. Nu s-a găsit nici un fragment cranian. Tabla externă a resturilor osoase prezintă celule diploice foarte mici. Grupa de vîrstă *infans I*.

TUMULUL 77

MORMÎNTUL 2 (M2): 96 de fragmente calcinate de dimensiuni mici, provenind din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,5 1,9, 2,4 și 3,6 mm. Grupa de vîrstă probabilă *infans I spre infans II*. Din craniu s-a păstrat un fragment din condilul occipital drept. Un fragment osos, avînd același grad de calcinare ca și celelalte resturi, pare a proveni dintr-un craniu de pasăre, de mărimea unei găini sau de talie ceva mai mare. Grosimea sa este de 1,2 mm. Împreună cu, resturile incinerate se găsesc și 2 fragmente de mică, cu urme de arsură.

TUMULUL 79

MORMÎNTUL 1 (M1): 242 de fragmente, de culoare albă-gri, cu nuanțe aproape negre. Din craniu s-au păstrat 38 de fragmente, cu grosimi de 2,7—2,9 și 3,0 mm — scoama temporală, la limita suturii — și 3,1 mm în regiunea asterică a occipitalului. Suturile, complet deschise, cu desen necomplicat, atestă grupa de vîrstă *subadult*; Pe de altă parte, un fragment de cap humeral, cu dimensiunile de 40,0 × 37,0 mm și cu o structură tină, ar pleda pentru sexul *masculin*. Oasele lungi, fragmentare și fără posibilități de întregire, nu oferă detalii morfologice. Reținem totuși prezența unor fragmente din cavitatea glenoidă a omoplatului, humerus, cubitus, radius, capete de metacarpie și metatarsian II (?), tibie, femur, falange. Grosimile variază între 0,8 și 2,0 mm, concordînd cu grupa de vîrstă *subadult*. Părțile scheletului par a fi bine reprezentate. Ofranda este alcătuită din trei fragmente de oase de pasăre. Un fragment osos poartă urme puternice de impregnare cu oxid de fier.

TUMULUL 82

MORMÎNTUL 1 (M1): 15 fragmente calcinate din diafize de oase lungi. Printre ele figurează un fragment de diafiză cu creasta tibială. Grupa de vîrstă *infans I spre II*.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 21 de fragmente din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,3, 1,6, 1,8 și 2,0 mm, aparținând unui *infans I*. S-au găsit și câteva bucățele de cărbune dintr-un lemn cu textură densă.

TUMULUL 83

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 3 fragmente calcinate, dintre care două sînt din diafize de oase lungi. Grupa de vîrstă *infans I*.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 21 de fragmente, puternic calcinate, din diafize de oase lungi, și un singur fragment cranian. Aparțin unui *infans I*, ceva mai mare decît cel din M 1.

TUMULUL 84

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 78 de fragmente mici, din care cîteva sînt parțial calcinate. S-au identificat 4 fragmente craniene, cu grosimi de 3,2 mm la frontal, 4,1 mm la parietal și 4,2—4,8 mm la occipital, în regiunea așterică. Dimensional, corespund grupei de vîrstă *infans II spre adolescent* (în jur de 14 ani). Diafizele de oase lungi concordă dimensional cu grupa de vîrstă indicată de fragmentele craniene : creastă tibială cu 2,5 mm grosime, fragment de tibie din zona laterală a treimii superioare, cu grosimea de 2,0 mm, femur cu 5,6 mm la nivelul liniei aspre și relief bine dezvoltat pentru grupa de vîrstă respectivă.

TUMULUL 85

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 26 de fragmente din diafize de oase lungi și unul singur cranian, avînd 3,3 — 3,4 mm grosime. Grosimile diafizelor de oase lungi ating 1,8, 2,0, 2,3 și 2,7 mm. Grupa de vîrstă *infans I*, cel mult început de *infans II*. Sînt prezente 9 bucățele de cărbune de lemn, de aceeași esență cu cel întîlnit în mormintele descrise mai sus.

TUMULUL 88

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 11 fragmente din diafize de oase lungi, cu grosimi variabile de 2,8, 3,3, 5,3 și 6,3 mm (ultimele două provin probabil din femur). Grupa de vîrstă *infans II spre adolescent*. Printre oase se găsesc și 16 bucățele de cărbune, dintr-un lemn cu textură densă.

TUMULUL 90

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 4 fragmente din diafize de oase lungi, cu grosimi de 2,4 și 2,6 mm, nedeterminabile topografic, anatomic. Pot aparține unui *infans I sau II*, mai puțin probabil unui adolescent. Textura și dimensiunile celulelor osoase sînt caracteristice însă grupei de vîrstă *infans I*, cel mult *infans II*.

TUMULUL 91

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 3 fragmente mici, dintre care unul probabil din humerus, cu grosimea de 1,7 mm, altul din femur, cu linia aspră și grosimea de 3,7 mm, și un fragment cranian, cu grosimea de 0,9 mm. Dimensional atestă grupa de vîrstă *infans I*. Sînt prezente și cîteva fragmente de cărbune, dintr-un lemn cu textură densă.

TUMULUL 92

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 354 de fragmente, craniene fiind 45. Dintre acestea, 9 fragmente au grosimi de 1,2 mm la temporal, 2,4 mm la parietal, 3,2 mm la frontal, regiunea mediosagitală, și 4,2 mm la occipital, aparținînd unui *infans I*, în jur de 1 an. Circa 36 de fragmente craniene, judecînd după gradul de complicitate și punțile incipiente de închidere la nivelul unor porțiuni suturale, ca și după dimensiunile stîncilor temporale, provin de la un *adult*, foarte probabil de sex *masculin*. Dimensiunile capetelor femurale, ale capului humeral, fragmentelor de diafize humerale, cubitale și radiale, platourilor tibiale, rotulei și ale fragmentelor de diafiză femurală și tibială confirmă diagnosticul de sex și vîrstă. Bărbatul pare a fi de constituție robustă. Toate părțile scheletului sînt bine reprezentate. La sugar, scheletul postcranian nu este deloc reprezentat.

TUMULUL 95

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 15 fragmente calcinate din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,4 și 1,7 mm probabil la cubitus, în treimea inferioară, 3,4 mm probabil la femur și 4,7 mm la tibie, la nivelul crestei. Grupa de vîrstă *infans I — II*.

TUMULUL 97

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 6 fragmente mici din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,8 mm probabil la tibie și 2,3 mm probabil la femur. Aparțin unui *infans I*.

TUMULUL 99

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 8 fragmente din diafize de oase lungi, puternic calcinate, de dimensiuni foarte mici, făcând imposibilă orice determinare. După un fragment ceva mai mare din femur s-ar părea totuși că este vorba de un *infans I*.

TUMULUL 100

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 39 de fragmente calcinate, dintre care 5 sînt din diafize de oase lungi, iar restul craniene. După un fragment de stîncă temporală se poate aprecia că osemintele au aparținut unui *sugar*.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 10 fragmente calcinate din diafize de oase lungi, aparținînd unui *infans II spre adolescent*.

TUMULUL 105

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 96 de fragmente din diafize de oase lungi. Pe 11 fragmente se văd urme de impregnări cu oxid de fier de la obiectele de inventar arse pe rug odată cu defunctul : cap humeral, diafiză humerală și, probabil, cubitus sau claviculă. Pe alte două fragmente s-a păstrat o masă sticloasă topită, aderență. S-au mai identificat fragmente de diafiză radială și cubitală, metacarpian, femur, probabil tibie și metatarsian I. Grosimile variază între 1,0, 1,3, 1,8 mm la humerus și 3,8 mm la femur. Diametrele humerusului în treimea distală sînt de 14,2 × 10,5 mm. Grupa de vîrstă *adolescent sau subadult*. Nu se păstrează indicii sigure pentru determinarea sexului. Resturile ar putea aparține unei persoane de sex feminin sau unui bărbat de constituție mai gracilă. Printre oase s-a găsit o amuletă din gheară de urs, avînd pe suprafața sa două găuri perforate, cu diametrul de 3,2 mm. Dimensiunile suprafeței articulare a falangei unguale : lungime 12,3 mm, lățime 10,6 mm. Nu s-au putut lua alte dimensiuni din cauza deteriorării suferite de os la ardere.

MORMÎNTUL 4 (M 4) : 31 de fragmente din diafize de oase lungi, printre care s-a putut recunoaște un fragment de diafiză tibială. Dimensional și morfologic puteau aparține unui *infans II spre adolescent*. S-au găsit și 21 de fragmente de cărbune, dintr-un lemn de esență moale(?)

TUMULUL 106

MORMÎNTUL 1 (M 1) : conținea o urnă plină cu resturi incinerate și o grămadă separată de oase, depusă pe o piatră plată, la distanța de 20 cm de urnă. Din cele 146 de fragmente incinerate provenite din urnă s-au recuperat, în urma întregirilor, 11 fragmente craniene, cu grosimi de 2,6 și 2,7 mm la frontal, 3,6 mm la parietal și 5,2 mm la occipital. Notăm și un fragment de mandibulă din regiunea simfizară, cu apofizele genii și alveolele incisivilor mediani (incisivul lateral drept) și tubercul mentonier cu poziție medie și dezvoltare mijlocie. Întregirile parțiale pe diafizele de oase lungi scot în evidență gracilitatea scheletului. Pe humerus se observă o lorsiune structurală, nedatorată deformării prin ardere. Fragmentele de radius și cubitus au creasta interosoasă moderat dezvoltată. În schimb, un fragment de femur întregit pe o porțiune de 8 cm are linia aspră bine dezvoltată, formînd un adevărat pilastru pentru un subadult. Grosimea de 1,5 mm la nivelul humerusului, sub limita inferioară întîlnită la femeile adulte, ca și grosimile fragmentelor craniene, atestă grupa de vîrstă *adolescent-subadult*. De la o ofrandă provine un fragment de pasăre.

Oasele din afara urnei nu au parvenit la studiu. Nu ar fi exclus ca mormîntul să fie dublu.

TUMULUL 107

MORMÎNTUL 1 (M 1) : Resturile incinerate au fost depuse în patru urne : o strachină căzanel plină cu oase ; o strachină de dimensiuni ceva mai mici, în care s-au găsit, conform observațiilor arheologice, cîteva fragmente craniene ; o strachină de dimensiuni reduse, avînd o cantitate mică de oase ; o căniță cu cîteva oase incinerate pe fund.

Vasul 1 : 168 de fragmente, dintre care 26 sînt craniene, provenind din frontal, parietal, occipital, maxilar superior, mandibulă, cu grosimi de 2,5 mm la frontal, 3,9 mm la parietal, 6,2 mm la occipital, la nivelul liniilor nucleare supreme, în apropierea planului mediosagital, și 7,2 mm în

imediată apropiere a inionului. Caracterele suturilor craniene, complet deschise, cu desen-simplu și grad de complicare redus, ca și grosimile diafizelor de oase lungi, de 1,5 și 1,9 mm la humerus. 2,1 mm la cubitus, 3,6 mm la tibie. În vecinătatea crestei tibiale, și 5,4 mm la femur, la mijlocul diafizei, în porțiunea anterioară a osului, pledează pentru grupa de vîrstă adolescent-*sub-adult*. Unele caracter morfologice, vizibile în regiunea iniacă a occipitalului, mandibula relativ robustă, grosimile oaselor craniene, dezvoltarea liniei aspre a femurului, pledează, ținînd seama și de grupa de vîrstă, pentru sexul *masculin*.

Vasul 2 : contrar indicațiilor arheologice, urna a doua conținea 246 de fragmente calcinate, dintre care 42 erau craniene. Gracilitatea diafizelor de oase lungi (radius, cubitus, humerus, tibie, femur), caracterele unui fragment de apofiză molară dreaptă a frontalului și relieful planului nucal șters indică, foarte probabil, sexul *feminin*. Gradul de complicare a porțiunilor suturale și grosimile oaselor craniene, de 3,2 mm la frontal, 5,1 mm la parietal, 4,5 și 6,2 mm la occipital, în regiunea așterică, concordă cu grupa de vîrstă subadult-*adult*, limitele extreme fiind 18 — 24 — 26 de ani.

Vasul 3 : 23 de fragmente din diafize de oase lungi. S-a identificat un fragment de cubitus drept, treimea inferioară, și un fragment de tablă internă de frontal. Grupa de vîrstă probabilă *infans II*.

Vasul 4 : conținea peste 21 de fragmente de dimensiuni foarte mici (5 — 6 mm lungime cele mai mari, cu 1,1 1,4 2,3 mm grosime), aparținînd unui *infans I*, plină în 2 1/2 — 3 ani.

TUMULUL 108

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 149 de fragmente, puternic calcinate, dintre care 26 sînt craniene, avînd 4,5 4,0, 4,8, 4,6 4,3 și 6,4 mm grosime la bosa parietală. Ele sînt de dimensiuni mai mari decît limita inferioară stabilită pentru bărbați (4,5 mm). Gradul de complicare a suturilor este foarte slab, iar sinostozarea nu este începută. Atît dimensiunile, cît și suturile atestă grupa de vîrstă *adult-subadult*. Un fragment întregit de humerus arată o oarecare robusticitate. Ținînd seama de grupa de vîrstă, aceasta ar putea fi un indiciu pentru sexul *masculin*.

TUMULUL 112

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 346 de fragmente, dintre care mai bine de 180 sînt de dimensiuni foarte mici (cel mult 3—7 mm lungime). Multe fragmente au culoarea cenușie-albăstruie, mergînd în două cazuri plină la negru. Din craniu s-au păstrat 29 de fragmente, desfăcute sub acțiunea puternică a focului. Cele mai multe sînt reprezentate numai prin tabla internă și o parte din diploe, proces întîlnit în mod obișnuit la indivizii tineri și foarte tineri (adolescenți și adulți plină în 25, cel mult 30 de ani), incinerată pe ruguri bogate, la foc puternic. Această caracteristică s-a constatat și la alte morminte din necropola de la Ferigile, cum ar fi de exemplu tumulul 108. Un fragment din ramura ascendentă dreaptă a mandibulei păstrează apofiza coronoidă și, parțial, pe cea condiliană (fără condibil mandibular), cu o incizură de adîncime medie spre mare, pledînd în favoarea sexului *masculin*. Fragmente craniene măsurabile au grosimi de 4,1 și 3,6 mm, valori aflate sub limita inferioară întîlnită la bărbații adulți. Se identifică fragmente din cavitatea glenoidă a omoplatului stîng, din humerusul stîng și drept, cubitus, radius, vertebre, coxal (regiunea simfizei pubiene), cap femural, diafiză tibială și, probabil, metatarsiene și falange. În concluzie, osemintele au aparținut unui individ din grupa de vîrstă *adolescent spre adult*, de sex *masculin*.

TUMULUL 120

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 238 de fragmente calcinate, dintre care 11 sînt craniene, cu grosimi de 4,3 mm la parietal, 5,5 mm la occipital, 3,6 mm la frontal. Menționăm un mic fragment din ramura orizontală dreaptă a mandibulei, fără lama bazală, cu alveolele caninului, premolarilor 1 și 2 și molarului 1. Separat apare și o rădăcină de premolar cu coroana decapitată. Nu se constată porțiuni suturale, iar desenul vascular de pe fragmentul de parietal este foarte puțin adînc. Toate aceste date pledează pentru grupa de vîrstă *adult-subadult* și, probabil, sexul *masculin* (bosă parietală puternic dezvoltată, aspectul gracil al fragmentelor de mandibulă, dimensiunile celor două cavități glenoide ale omoplaților, aspectul suprafeței simfizei pubiene, dimensiunile diafizelor de oase lungi, care ating 2,2 mm grosime la humerus, 1,2 mm la radius, 4,2 mm la femur).

TUMULUL 130

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 51 de fragmente din diafize de oase lungi, cu 2,5 mm grosime în regiunea V-ului deltoidian, 4,0 mm la nivelul crestei tibiale (lateral de creastă) și 4,6 mm la femur

(fața posterioară), atestînd grupa de vîrstă *adolescent*. Un fragment poartă urme de oxid de fier, fără să putem preciza din ce parte a scheletului provine.

TUMULUL 137

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 13 fragmente din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,7, 2,5, 2,3, 3,2 și 4,3 mm (probabil din femur), atestînd grupa de vîrstă *infans I spre II*.

TUMULUL 139

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 3 fragmente incinerate, dintre care unul din femur, regiunea liniei aspre, cu 4,1 mm grosime. Grupa de vîrstă probabilă *infans II*.

După cum s-a arătat, legătura cronologică dintre subfazele II B și III A este făcută cu necropolea plană, care se întinde în partea de nord a satului Ferigile, fiind datată în subfaza II C. Alcătuită din grupuri distanțate de morminte, necropola ocupa o suprafață de circa 2000 m². S-au cercetat numai 29 de morminte din grupul aflat în curtea școlii de 8 ani. S-a dovedit că gropile conțineau mult cărbune, fiind de cele mai multe ori lipsite de oase calcinate (23 din totalul de 29 de morminte). Inventarul era exclusiv ceramic. Din cele 5 morminte cu oase, ne-au parvenit la studiu resturile incinerate din 3 morminte.

MORMÎNTUL 3 (M 3) : 23 de fragmente calcinate, avînd sub 5 mm lungime, cu grosimi de 1,5 pînă la 2,1 mm. Grupa de vîrstă probabilă *infans I*, între 3 1/2 și 4 1/2 ani.

MORMÎNTUL 6 (M 6) : 8 fragmente calcinate, de dimensiuni foarte mici (sub 5 — 6 mm lungime), cu grosimi de 1,6 — 1,8 și 1,9 mm, provenind din diafize de oase lungi. Aparțin unui *infans I*, probabil între 2 1/2 și 3 1/2 ani.

MORMÎNTUL 11 (M 11) : avea cea mai mare cantitate de oase din toate mormintele necropolei plane. După întregirile făcute au rezultat 16 fragmente calcinate, unul singur de culoare neagră-albăstruie în interior. Un fragment de diafiză tibială, cu 3,5 mm grosime, aparținînd dimensional unui *infans I la limita cu infans II*, este diferit de grupa de vîrstă atestată de 2 fragmente de radius, cu grosimile de 1,5 și 1,6 mm, și un cap femural detașat la nivelul cartilajului de creștere, cu diametrul de 17—19 mm, care pledează pentru grupa de vîrstă *infans I*, sub 4 ani, cel mult 4 1/2 ani. O falangă și 3 fragmente osoase nedeterminabile topografic provin sigur de la ofrandă animală.

În zona necropolei plane s-a descoperit și un tumul izolat, diferit ca ritual de ceilalți tumuli, rugul fiind construit chiar pe locul mormîntului.

TUMULUL IZOLAT 150

Osemintele se găseau pe sol și în două căni, fiind amestecate cu cărbune și cu două bucăți înforme de fier.

Vasul 1 : 19 fragmente calcinate din diafize de oase lungi, de dimensiuni mici, cu grosimi de 2,2—2,6 mm la radius și cubitus și 2,8 mm în apropierea V-ului deltoidian. Un fragment de diafiză femurală măsoară în grosime 6,4 mm. Valorile dimensionale ar pleda pentru grupa de vîrstă *adolescent-subadult*, sau *subadult-adult*, dacă ne referim la fragmentul de diafiză femurală, indicînd probabil sexul *masculin* (?).

Vasul 2 : 11 fragmente calcinate, de dimensiuni mici, provenind din diafize de oase lungi. Un fragment de diafiză femurală din regiunea liniei aspre, probabil la nivelul treimii superioare, are 6,4 mm grosime, fiind identic cu fragmentul din vasul anterior. Aceasta ar indica nu numai aceeași grupă de vîrstă, dar și faptul că este vorba probabil de unul și același individ.

Alături de cele două căni cu oase, se aflau 112 fragmente de diafize (humerus, tibie, femur) și 4 fragmente craniene, dintre care două cu grosimi de 3,8 și 3,3 mm. Un fragment de humerus are 1,4 mm grosime. Conform tabelului lui Gejvall, cele 3 fragmente măsurabile au grosimi mai mici decît valorile minime întîlnite la femeile de vîrstă adultă. Dacă resturile incinerate aparțin unei persoane de sex feminin, grupa de vîrstă este *adolescent*, în caz invers *infans II spre adolescent*. S-ar părea deci că tumulul conținea osemintele a două persoane de vîrstă apropiată : un bărbat *adolescent-subadult* și o femeie *adolescentă*, sau tot un bărbat, de vîrstă ceva mai mică (*infans II spre adolescent*).

NECROPOLA DE LA TIGVENI

Cei 12 tumuli săpați au dat 34 de morminte sigure. Dacă la tumulii distruși, fără resturi osoase (tumulii 7, 8, 11 și 12), adăugăm mormintele din care nu s-au recoltat fragmentele incinerate, rezultă că au fost analizate antropologic numai 21 de morminte. Această cifră reprezintă un procent infim față de întinderea necropolei. Prin raportare la un grup delimitat de tumuli, care puteau corespunde eventual unui grup mai mic din cadrul populației respective, s-ar putea să illustreze totuși o anumită realitate de fapt.

TUMULUL 3

MORMÎNTUL 1 (M 1) : peste 350 de fragmente osoase, puternic calcinate, cu sunet de „porțelan”. Citeva fragmente, căzute pe vatra rugului, prezintă o ardere reductoare, avînd culoarea gri-cenușie. 62 de fragmente sînt craniene : marginea superioară a orbitei stingi, foarte ascuțită, stîncă temporală, maxilar cu bolta palatină relativ adîncă, condil mandibular, frontal, parietal și occipital, cu unele posibilități de întregire și valori de 2,3, 2,7 și 3,6 mm grosime în zona regiunii asterice. Porțiunile suturale, complet deschise, atestă grupa de vîrstă *adult incipient* (20—25 de ani). Circa 36 de fragmente provin din capetele celor două humerusuri și femure, platou tibial, rotulă, astragal, metacarpian I, vertebră sacrală. Diametrul longitudinal al capului femural, de 41 mm, denotă o talie de 154 cm pentru o femeie. 230 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,5 mm la radius, 1,7 mm la cubitus, 2,3 mm la humerus, 2,7—3,2 mm la tibie și 3,9 mm la femur. Caracterele morfologice ale craniului, gracilitatea scheletului postcranian, valorile dimensionale conform scării lui Gejvall indică sexul *feminin*. Toate părțile scheletului sînt bine reprezentate. Avînd același grad de calcinare cu osemintele umane, apar și 4 fragmente craniene de ovicaprin, 8 fragmente din diafize de oase lungi de vițel, cu zona cartilajului de creștere, și 2 fragmente de pasăre.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 63 de fragmente de dimensiuni mici. Din craniu 25 de fragmente, cu grosimi de 2,4, 2,6 și 2,9 mm la parietal și 3,9 — 4,1 mm la occipital. Porțiunile suturale au un desen relativ simplu. Nu se constată obliterarea lor, ci numai o „rotunjire” sub acțiunea focului, indicînd grupa de vîrstă *adolescent*, cel mult subadult. Nu dispunem de elemente concludente pentru determinarea sexului. Valorile dimensionale, țînînd seama și de grupa de vîrstă, pledează pentru sexul *feminin*. Peste 38 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu grosimi de la 1,3 și 1,5 mm pînă la 1,8 mm pentru oasele brațului și antebrațului și de la 2,5 — 2,7 mm pînă la 2,9 mm pentru oasele membrelor inferioare.

MORMÎNTUL 3 (M 3) : 92 de fragmente de dimensiuni mici, cu același grad de calcinare ca și oasele din primele două morminte. Pe cele 10 fragmente craniene s-au prelevat grosimi de 3,3 mm pentru parietal și 4,6 mm pentru occipital. Nu se păstrează porțiuni suturale. Restul fragmentelor sînt din diafize de oase lungi, cu 2,1 mm grosime la humerus și 2,7 mm probabil la tibie. Estimăm grupa de vîrstă *infans II-adolescent* sau, mai precis, *adolescent incipient*. Sexul nedeterminabil.

MORMÎNTUL 4 (M 4) : peste 530 de fragmente, majoritatea de dimensiuni foarte mici. Din craniu, 14 fragmente, dintre care unul singur este măsurabil, avînd 4,1 mm grosime la occipital. Cele mai multe prezintă desprinderea tablei interne de cea externă. Două fragmente, cu porțiuni suturale deschise, arată ca foarte probabilă grupa de vîrstă *adult* (20—25 de ani). Circa 48 de fragmente provin din corpuri și arcuri vertebrale, trochanterul mare, rotulă, coaste, falange. Din diafizele de oase lungi menționăm pe cele măsurabile : radius 1,5 mm, humerus cu 1,9—2,2 mm, tibie (?) cu 2,9—3,4 mm și femur cu 4,2 mm grosime. Caracterul general gracil al scheletului postcranian, inserțiile musculare slab dezvoltate și valorile dimensionale, care nu depășesc aria de variabilitate pentru femei din scara lui Gejvall, atestă sexul *feminin*. Pe un fragment de humerus se constată impregnări cu oxid de fier. Ofranda este reprezentată prin 6 fragmente de pasăre, cu același grad de calcinare ca și cele umane.

MORMÎNTUL 5 (M 5) : din totalul de 18 fragmente, 11 sînt craniene — stîncă temporală, parietal cu 3,1 mm și occipital cu 3,8—4,2 mm grosime. Un fragment de diafiză humerală are 1,2 mm grosime. După dimensiunile stîncii temporale și caracterele metrice ale celorlalte fragmente, resturile osoase au aparținut unui *infans II*, în jur de 8—9 ani, de sex nedeterminabil.

MORMÎNTUL 6 (M 6) : 146 de fragmente, dintre care 16 sînt craniene : stîncă temporală, mastoidă mică, marginea superioară a orbitei drepte cu profil ascuțit, parietal cu 3,9 mm grosime și occipital cu 4,4 mm grosime. Restul fragmentelor, de aspect gracil, sînt din diafize de oase lungi, avînd relieful de inserție musculară slab dezvoltate și grosimi de 1,7 mm la humerus, 2,9 mm la tibie (peretele lateral) și 3,0—3,4 mm la femur. Pe baza suturilor păstrate și a valorilor dimensionale opinăm pentru grupa de vîrstă *subadult* sau *adult tînr*, sexul *feminin*. Împreună cu osemintele umane apar 3 fragmente de epifize de ovicaprin. Zona activă a cartilajului de creștere indică un animal tînr. Un grup de 11 fragmente, cu un grad de calcinare mai puternic decît la osemintele umane, provine de la o pasăre de talie mijlocie (găină), estimarea fiind făcută pe grosimea compactei și pe diametrele în secțiune transversală.

MORMÎNTUL 7 (M 7) : 235 de fragmente, 140 fiind de dimensiuni mici. Din craniu, 15 fragmente, cu grosimi de 3,4—3,8 mm la parietal și 4,6—5,7 mm la occipital. Porțiunile suturale pledează pentru grupa de vîrstă *subadult — adult incipient* (18—23 de ani). 42 de fragmente provin din spina omoplatului stîng și drept, corpuri vertebrale, cap femural, astragal, coaste și falange. Din diafizele de oase lungi numai 38 de fragmente sînt măsurabile : humerus cu 1,6—1,8 mm grosime, femur cu 2,9 mm și tibie cu 3,2 mm. Dimensional și morfologic osemintele au aparținut foarte probabil unei *femei*. Constatăm impregnări cu oxid de fier pe un fragment de diafiză humerală și pe altul de coastă.

MORMÎNTUL 8 (M 8) : peste 360 de fragmente, majoritatea de dimensiuni mici. Un număr de 46 de fragmente provin din craniu, avînd grosimi de 3,5—4,0 mm la parietal și 4,5 mm la occipital. Suturile închise, complet șterse endocraniane, atestă grupa de vîrstă *senil I*. Apar și fragmente de stîncă temporală, apofizele frontale ale celor două malare și marginea superioară a orbitei stîngi, ușor rotunjită, permițînd estimarea unei forme cvadrangulare și o înălțime mijlocie, mandibulă, cu un molar păstrat în alveolă, și un fragment din ramura verticală dreaptă, cu condilul mandibular. 42 de fragmente sînt din corpuri vertebrale, spină omoplat, rotulă, condili femurali, metatarsian I, astragal și coaste. Din scheletul postcranian menționăm 34 de fragmente din diafize de oase lungi : humerus cu 2,3 mm grosime, radius cu 1,9 mm, cubitus cu 1,7—1,8 mm, tibie cu 2,6 mm și femur cu 3,7 mm. Deși oasele sînt de aspect general gracil, inserțiile musculare sînt bine dezvoltate la antebraț (crestele interosoase) și, mai ales, la nivelul zonei subtrochanteriene și al liniei aspre a femurului. Valorile dimensionale craniene și postcraniane, în raport și cu grupa de vîrstă, indică sexul *feminin*.

MORMÎNTUL 9 (M 9) : peste 400 de fragmente bine calcinate, uneori plîă la alb-cenușiu. Din craniu, 74 de fragmente : stîncă temporală, mastoidă de dimensiuni mici spre mijlocii, frunte cu bombare slabă, occipital cu protuberanța externă de gradul 1 și 5,1 mm grosime, mandibulă, peretele alveolar și apofiza coronoidă, condil mandibular stîng, parietal cu 4,8 mm grosime. Mai notăm 4,1 mm grosime supraglabellar și 5,4 mm la nivelul metopionului. Porțiunile suturale atestă grupa de vîrstă *matur I incipient* (30—35 de ani), care concordă și cu opercularea completă a apexului la un incisiv, premolar și molar, ultimii doi avînd coroana „decapitată”. Din diafizele de oase lungi numai 40 de fragmente sînt măsurabile : cubitus cu 2,1 mm grosime, humerus cu 3,2 mm, tibie cu 3,7 mm, femur cu 4,2 plîă la 5,6 mm. Inserțiile musculare slab dezvoltate sau aproape șterse, ca și linia aspră a femurului, de asemenea aproape ștersă, indică sexul *feminin*. Circa 76 de fragmente provin din corpuri vertebrale, epifize proximale sau distale, coaste cu impregnări de oxid de fier și capete de metatarsian I și II. Ofranda este reprezentată prin 7 fragmente osoase și o gheară de pasăre, cîteva fragmente de vițel, un fragment cranian de ovicaprin și 6 fragmente de la un căprior de munte mai mare.

MORMÎNTUL 10 (M 10) : conținea două vase cu oase incinerate.

Vasul 1 : 42 de fragmente calcinate, de culoare mai albă decît osemintele umane, toate de animale. Se identifică 7 fragmente de condili occipitali și corpuri vertebrale de ovicaprin, porc și bou, o stîncă temporală de oaie, două fragmente dintr-un corn de capră (?) și fragmente din diafize de oase lungi de la două specii.

Vasul 2 : peste 420 de fragmente, avînd același grad de calcinare cu oasele din primul vas, provenite din diferite specii de animale. Se identifică fragmente de occipital, condil occipital și parietal de porc, mandibulă de bou, omoplat de bou, cubitus de porc, cap femural de cal. Majoritatea fragmentelor sînt însă de porc.

Analiza comparativă a osemintelor a permis întregirea unor porțiuni de diafize de oase lungi din fragmentele depuse separat în ambele vase. Atît în vasul 1, cît și în vasul 2 s-au găsit fragmente de cavitate glenoidă de omoplat de bou de la indivizi diferiți.

MORMÎNTUL 11 (M 11) : circa 168 de fragmente, dintre care 36 sînt craniene, cu porțiuni suturale deschise și grad de complicare corespunzător grupci de vîrstă *infans II*. Notăm fragmente de occipital cu protuberanță occipitală de gradul 1 și porțiunea suprainsiacă cu bombare mijlocie, apofiza frontală a malarului, cu dimensiuni și margine orbitală tăioasă, corespunzătoare grupei de vîrstă. Caracterele orbitei pledează pentru sexul *feminin*.

MORMÎNTUL 12 (M 12) : 114 fragmente, dintre care 51 sînt craniene, cu desprinderea tablei interne de cea externă. Se remarcă stîncă temporală, condil mandibular drept, maxilar cu boltă palatină de adîncime mică spre mijlocie, arcadă alveolară cu tabla internă a ramurii orizontale a mandibulei, parietal cu 3,6—4,0 mm grosime, occipital cu 3,8—4,8 mm grosime. Se păstrează 9 dinți : incisivi, premolari și molari, cu coroanele decapitate și închiderea definitivă, izolat pe cale de operculare, a porului apical, elemente ce concordă și cu caracterele porțiunilor suturale, atestînd grupa de vîrstă *adult* (26—30 de ani). Pe fața internă a unui fragment de frontal, în dreapta și aproape de *crista temporalis*, este evidentă o reacție inflamatorie cronică, cu modificări osoase caracteristice. Un număr de 26 de fragmente provin din corpuri vertebrale și arcuri neurale, coaste, cap și condil humeral, epifiză proximală de radius drept, cu diametrul sagital al capului de 20 mm, permițînd estimarea taliei la 156,5 cm pentru o femeie. La diafizele de oase lungi reținem valori de 1,7 mm grosime pentru cubitus, 1,9 mm pentru radius, 2,3 mm pentru humerus și 2,3—3,4 mm pentru femur. În treimea inferioară. Slaba dezvoltare a inserțiilor musculare, gracilitatea osemintelor și valorile dimensionale arată sexul *feminin*. 9 fragmente de oase de pasăre de talia găinii au același grad de calcinare ca osemintele umane.

Încă 6 fragmente de diafize, calcinate și recalcinate, cu diametrul de 11 mm și grosimea de 2,6 mm, au fost culese de pe vatra rugului. Fragmente asemănătoare se găsesc și în alte trei morminte din tumulul 3, fără să putem preciza dacă sînt umane sau provin de la o pasăre de talie mare, oasele fiind de tip pneumatizat. Răspunsul definitiv îl poate da numai examenul histologic.

MORMÎNTUL 13 (M 13) : 17 fragmente de dimensiuni mici, dintre care numai două sînt craniene, cu grosimi de 2,0 mm la bosa frontală și 2,5 mm la frontal, în vecinătatea cristei. Din diafizele de oase lungi notăm tibie, fața posterioară, cu 2,1 mm grosime, și femur, regiunea colo-diafizară. Grupa de vîrstă *infans I*, în jur de 4 ani.

TUMULUL 4

MORMÎNTUL 1 (M 1) : peste 210 fragmente. Din craniu, 36 de fragmente : frontal cu marginea superioară a orbitei stîngi îngroșată, apofiza frontală a malarului stîng, lăsînd să se întrevadă o orbită de formă cvadrangulată, foarte probabil de înălțime mijlocie, occipitală cu o bună dezvoltare a liniilor nucleale supreme și grosimi de 3,3—3,7 mm, stîncă temporală, mandibulă. Porțiunile suturale, cu un grad de complicare și început de sinostozare mai avansată pe unele segmente, indică grupa de vîrstă *matur II*, la începutul intervalului. 26 de fragmente reprezintă corpuri vertebrale și capete articulare de oase lungi. Din scheletul post-cranian se identifică humerus cu 2,7—3,1 mm grosime, tibie cu 3,3—3,6 mm și femur cu 4,3—4,5 mm și 5,3 mm lateral de linia aspră, bine dezvoltată, mergînd pînă la 6,1 mm în porțiunea mijlocie a diafizei, pe peretele lateral. Caracterele sexuale secundare pledează pentru sexul *masculin*.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : conținea trei vase cu oase incinerate.

Vasul 1 : peste 245 de fragmente. Din craniu, 42 de fragmente : cele două stînci temporale, mastoidă dreaptă, ramura verticală stîngă și regiunea mentonieră a mandibulei, arcada alveolară a maxilarului superior, frontal cu 3,8 mm grosime, parietal cu 5,2 mm și occipital cu 4,8—5,5 mm. Porțiunile suturale atestă grupa de vîrstă *adult*. Circa 74 de fragmente provin din corpuri vertebrale, capete articulare de humerus și femur, cavitate glenoidă și acromion, omoplat stîng, coaste, astragal drept. Din diafizele de oase lungi notăm humerus cu 2,8 și 4,2 mm grosime la nivelul V-ului deltoidian, radius cu 2,6 mm, cubitus cu 2,8 mm și femur cu 4,6—4,8 mm. Linia aspră bine dezvoltată și valorile dimensionale atestă sexul *masculin*.

Vasul 2 : 266 de fragmente. Din craniu, 28 de fragmente : stîncă temporală, maxilar cu boltă palatină de adîncime mijlocie, parietal cu 3,3—3,8 mm grosime, occipital cu 4,0, 4,7 și 5,0 mm la diferite niveluri față de planul sagital, în regiunea suprainsiacă. Gradul de complicare a porțiunilor suturale, cu început de închidere a desenului, corespunde grupei de vîrstă *matur I incipient* (30—35 de ani). 48 de fragmente sînt de corpuri vertebrale, cavitate glenoidă omoplat drept, cap humeral și femural, metatarsian I. Alte 190 de fragmente provin din

diafize de oase lungi : cubitus cu 1,8 mm grosime, radius cu 1,9 mm, humerus cu 2,4–2,8 mm și femur cu 4,1–4,2 până la 5,0 mm. Aspectul general este relativ gracil, indicind foarte probabil sexul *feminin*.

Vasul 3 : 236 de fragmente. Din craniu, 28 de fragmente : stîncă temporală stînga, mandibulă , maxilar superior, frontal cu marginea superioară ascuțită a orbitei stîngi și 2,3 mm grosime, parietal cu 3,3–3,8 mm grosime și occipital bombat suprainiac, cu 4,1 mm grosime. Sutura deschisă au un desen caracteristic grupei de vîrstă *adult incipient* (20–25 de ani). 46 de fragmente provin din corpuri vertebrale, capete articulare de humerus, femur și metatarsian I, rotulă, astragal, coaste. Diafizele de oase lungi au valori de 1,8 mm grosime pentru cubitus, 1,9 mm pentru radius, 1,9–2,1 mm pentru humerus, 3,8 mm pentru tibie, 4,3 mm pentru femur. Caracterile morfologice și aspectul gracil al osemintelor pledează pentru sexul *feminin*.

TUMULUL 5

MORMÎNTUL 1 (M 1) : conținea 5 vase cu oase, din care ne-au parvenit la studiu resturile incinerate din 3 vase.

Vasul 1 : 92 de fragmente animale, cu un grad de calcinare mai puternic decît la cele umane, provenite de la un bovid. Sînt prezente fragmente din arcada zigomatică, maxilarul superior stîng, peretele lateral și marginea alveolară cu septurile despărțitoare pentru molari, cap humeral, diafiză humerală și femurală, cu plesnituri de suprafață specifice oaselor de animale.

Vasul 2 : se păstrează numai 8 fragmente, dintre care 4 de diafiză femurală, cu grosimi de 4,6–4,9 mm. Aparțin unui individ de vîrstă *adultă*, sexul nedeterminabil.

Vasul 4 : peste 165 de fragmente, cu posibilități de întregire. Menționăm humerus, cu 2,8–3,2 mm grosime în treimea inferioară, radius cu 1,8–2,0 mm la mijlocul diafizei, cubitus cu 1,9–2,1 mm în treimea superioară, tibie cu 3,9–4,3 mm lateral de creasta tibială și femur cu 4,7 mm pînă la 5,6 și 6,3 mm la diferite niveluri ale diafizei, în treimea mijlocie, fragmente de coaste, epifiza distală a humerusului drept, marele trochanter și o porțiune din capul și colul femurului stîng, cu diametrul de 29/20 mm. Capul femural arată în secțiune urmele cartilajului de creștere, care, văzut cu o lupă puternică, prezintă aceeași densitate pe cîmp, trama spongioasă avînd însă ochiurile cu țesut osos „plane”. Humerusul, în treimea inferioară, are diametrul de 13,5/18 mm. Grupa de vîrstă *adult* (25–28 de ani). Dată fiind gracilitatea și slaba dezvoltare a inserțiilor și crestei interosoase a radiusului, sexul probabil este *feminin*. Printre osemintele umane apare și un os de bovid, întregibil cu un fragment din vasul 1. Oasele de animale din vasul 1 au, pe de altă parte, același grad de calcinare cu resturile umane din vasul 4, care sînt mai puternic incinerate decît osemintele din celelalte morminte de la Tigveni. S-ar părea că ofranda a fost arsă pe același rug cu femeia din vasul 4.

TUMULUL 6

MORMÎNTUL 1 (M 1) : 14 fragmente de dimensiuni mici, măsurabile fiind un fragment de diafiză humerală, cu 2,3 mm grosime, și un fragment de tibie, cu 4,7 mm grosime pe marginea anterioară, lateral de creastă. Grupa de vîrstă *adult*, sexul probabil *feminin* (conform valorilor din tabelul lui Gejvall).

TUMULUL 9

MORMÎNTUL 4 (M 4) : 76 de fragmente osoase. Din cele 6 fragmente craniene, măsurabile sînt două fragmente de parietal, cu 3,2 și 4,0 mm grosime. 18 fragmente reprezintă corpuri vertebrale, cavitate glenoidă de omoplat, iliac, coaste. Din diafize de oase lungi, 52 de fragmente : radius cu 1,6 mm, humerus cu 2,3 mm în treimea mijlocie a diafizei, tibie cu 3,3–3,5 mm grosime. Caracterile morfologice ale corpurilor vertebrale și valorile dimensionale, situate sub limita inferioară din schema lui Gejvall pentru femei, atestă grupa de vîrstă *adolescent-subadult* și sexul probabil *feminin*.

MORMÎNTUL 5 (M 5) : 270 de fragmente. Din craniu, 19 fragmente : parietal cu 4,3 mm grosime, occipital cu 5,9 mm, apofiza frontală a malarului drept, de tip masculin arcadă mandibulară cu rădăcina incisivului central stînga în alveolă. Un fragment de occipital, cu porțiunea suturală, are caractere morfologice evolutive concordante cu grupa de vîrstă *matur I* (30–35 de ani). Din corpuri vertebrale, capete articulare și coaste, 21 de fragmente. Diafizele de oase lungi au valori de 2,2 mm grosime la cubitus, 2,1–2,6 mm la radius, 3,1–3,6 mm la humerus, 4,1 mm la tibie și 5,6 mm la femur. Inserțiile musculare bine dezvoltate, aspectul relativ robust al osemintelor și caracterele morfologice și metrice indică sexul *masculin*.

MORMÎNTUL 8 (M 6) : mormint dublu, format din două urne cu oase incinerate.

Vasul 1 : peste 380 de fragmente, din care 81 sînt cranieri, cu grosimi de 3,6 mm la frontal, 4,5–4,6 mm la parietal și 5,1 mm la occipital. După întregirile făcute rezultă o porțiune bună din frontal, cu bosa aparent bine dezvoltată (gradul 3 Broca), marginea superioară a orbitei îngroșată și orbita dreaptă cu o creastă temporală rugoasă în regiunea fronto-temporală. Protuberanța occipitală externă este de gradul 3. Se păstrează porțiuni din suturile sagittale și lambdoïdă, caracteristice grupei de vîrstă *matur I* (30–35 de ani). Din corpuri vertebrale, vertebre sacrale, coxal, coaste, falange, astragal, 48 de fragmente. Diafizele de oase lungi au un aspect relativ gracil, cu inserții musculare bine dezvoltate (crestele interosoase ale radiusului și cubitusului, linia aspră a femurului, cu un pilastru bine dezvoltat) și grosimi de 1,8–2,1 mm la radius, 1,8 mm la cubitus, 2,5 mm la humerus, 4,3–4,5 mm la tibie și 5,8–6,8 mm la femur. Cupula radială, cu diametrul sagital de 22 mm, permite estimarea taliei la 165 cm. Sexul *masculin*.

Vasul 2 : peste 220 de fragmente. Din craniu, 41 de fragmente : frontal cu 3 mm grosime, parietal, occipital cu 4,9 până la 5,3 mm și bombare mijlocie în porțiunea supra-iniacă, avînd protuberanța occipitală externă de gradul 2–3, mandibulă cu regiunea simfizară de înălțime medie (25 mm) și tubercul mentonier proeminent, jos situat, apofiza frontală a malarului sting, lată și foarte subțire, cu grosimea de 12 mm. 76 de fragmente provin din corpuri vertebrale, coaste, cap articular humeral și femural, condil și epicondil humeral, claviculă, omoplat, coxale, rotulă, falange, astragal. Peste 100 de fragmente sînt din diafize de oase lungi : radius cu 1,8–1,9 mm grosime, humerus cu 2,8–3,1 mm, tibie cu 3,5–4,2 mm și femur cu 4,8–5,2 mm. După datele metrice și caracterele morfologice, osemintele au aparținut, foarte probabil, unui individ *adult* de sex *masculin*. Pe baza reconstituirii diametrului sagital al capului radial, de 22/23 mm, se poate estima o talie de 165–166,5 cm.

TUMULUL 10

MORMÎNTUL 1 (M 1) : oasele nu ne-au parvenit la studiu. În descrierea arheologică se menționează însă și un os izolat, în afara urnei. Analiza antropologică a arătat că acesta provine de la un bovideu, avînd urme evidente de spargere la una din extremități. Nu este incinerat. Lungime = 7,5 cm, grosimea peretelui = 9,2 mm.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : 83 de fragmente, din care numai 4 sînt craniene, cu grosimi de 2,8 mm în regiunea parieto-temporală și 4,2 mm la nivelul besei parietale. Din diafizele de oase lungi notăm humerus cu 2,3–2,9 mm grosime, radius cu 1,9–2,1 mm în treimea inferioară, tibie cu 4,2 mm lateral de creasta tibială și în treimea mijlocie a diafizei, femur cu 4,7 mm în zona subtrochanteriană, medial de punctul inferior de emergență a inserției văștilor. Gruza de vîrstă *adult-subadult*. Ținînd seama de limitele minime ale grosimii parietalului la femei și bărbați, sexul probabil este *feminin*.

Avînd în vedere caracterul aparte al necropolei plane și al tumulului 150 de la Ferigile, ca și numărul mic de cazuri investigate, vom ține seama în concluzii numai de necropola tumulară, care formează un ansamblu omogen.

Majoritatea tumulilor aparțin fazei celei mai vechi, care se datează la mijlocul secolului al VI-lea î.e.n. și se încheie la sfîrșitul aceluiași secol. În faza I se încadrează toate tipurile de morminte cu inventarul și resturile incinerate depuse direct pe sol (1 a₁, 1 a₂, 1 a₃, 1 a₄)³, care continuă însă să fie întîlnite și în decursul fazei a II-a. Orizontul sau subfaza I A se caracterizează prin prezența unor elemente de cultură scitică, cum ar fi akina-keșurile și zăbalele cu cap de cal. Lăsînd la o parte mormintele secundare nesigure, am respectat împărțirea pe faze propusă de A. Vulpe, iar pentru tumulii neîncadrați cronologic ne-am ghidat după descrierea inventarului și sugestia autorului săpăturii că ar putea aparține de dezvoltare care predomină în zona respectivă a necropolei (fig. 1).

³ Pentru analogii și originea tipului, vezi A. Vulpe, *op. cit.*, p. 26–28.

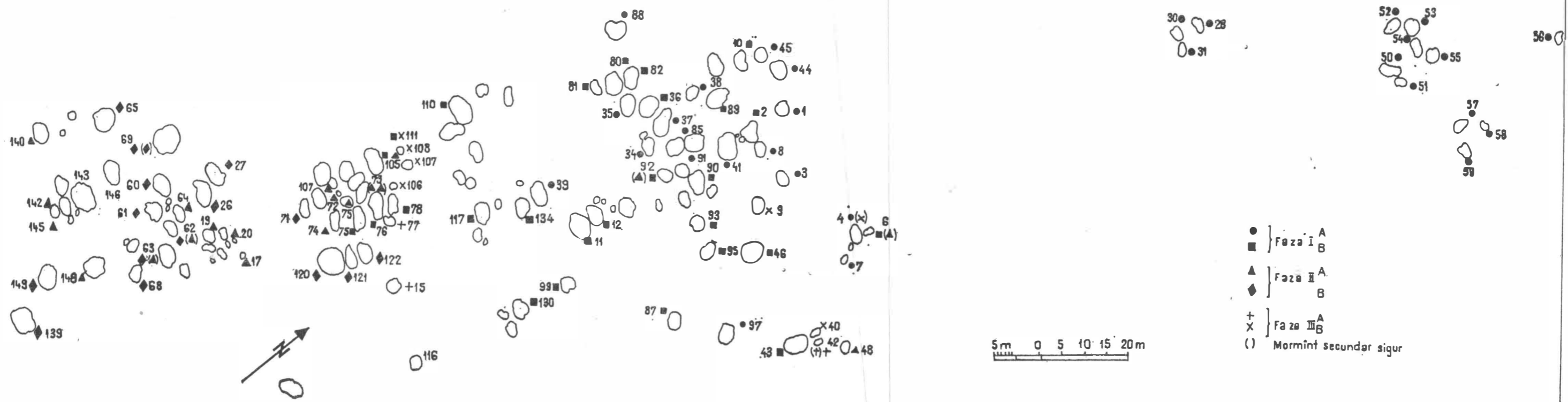

Fig. 1. — Planul general al necropolei de la Ferigile, cu împărțirea pe faze.

Din totalul de 30 de tumuli aparținind subfazei I A, un grup de 6 tumuli fac tranziția spre subfaza I B (tumuli 3, 8, 34, 35, 37, 97)⁴. Din cele 36 de morminte identificate, 14 sînt lipsite de oase, iar din 22 de morminte cu oase ne-au parvenit la studiu numai resturile incinerate din 15 morminte (tabelul nr. 2).

Deși nu se poate oferi o explicație întru totul satisfăcătoare pentru lipsa oaselor calcinate dintr-un număr mare de tumuli, am înclina să atribuim aceste cazuri mai degrabă respectării unui obicei ritual decît proastei conservări a osemintelor în sol. Mormintele fără oase de la Ferigile repetă dealtfel o situație cunoscută și în alte necropole de incinerare, unde în aceleași condiții de sol apar morminte cu resturile bine conservate și morminte lipsite complet sau conținînd o cantitate neînsemnată de oase. În legătură cu această problemă s-au emis diferite păreri, fără a se ajunge totuși la o concluzie definitivă. O serie de autori, ca A. Wrzosek, J. Chochol, T. Malinowski și M. Godycki le consideră drept morminte simbolice⁵. După J. Chochol, adunarea rămășițelor de pe rug era condiționată de poziția socială a defunctului. Culegerea unei cantități mari de oase avea astfel loc în cazul unor persoane de vază din cadrul comunității respective⁶. Mormintele din subfaza I A de la Ferigile se remarcă printr-o adunare simbolică a resturilor incinerate de pe rug. Cele 15 cazuri analizate antropologic aparțineau, pe de altă parte, unor copii, atestînd o practică circumscrișă nu unei categorii sociale, așa cum a susținut cercetătorul cehoslovac, ci unui anumit interval de vîrstă⁷.

O altă caracteristică a mormintelor din subfaza I A o constituie inventarul bogat, reprezentat printr-un număr mare de vase, piese de armament, podoabe și harnașament. Din totalul de 36 de morminte, 20 conțineau

⁴ *Ibidem*, p. 37.

⁵ M. Stloukal, *Problematika antropologického rozboru žárových pohřbů* (Problematika analizei antropologice a mormintelor de incinerare), în „Archeologické rozhledy”, vol. XX, 1968, nr. 3, p. 333. De asemenea, A. Vulpe, *op. cit.*: „...Faptul că în marea majoritate a mormintelor s-au găsit foarte puține oase calcinate sau cărbuni de la rug ne duce la presupunerea că cea mai mare parte a resturilor defunctului era lăsată pe rug sau avea o altă soartă. Bineînțeles, s-ar putea obiecta că nu toate casele au rezistat conservării în pămînt. Totuși, aceasta nu este o explicație satisfăcătoare, deoarece chiar în cazul mormintelor cu urnă (unde se poate demonstra că casele s-au păstrat integral), în multe cazuri numărul oaselor calcinate este mult mai redus” (p. 24).

La pozițiile date adăugăm și pe Ch. Müller, *Metodisch-kritische Betrachtungen zur anthropologischen Untersuchung von Leichenbänden*, în „Frühgeschichtliche Zeitschrift”, vol. XLII, 1964, p. 5, care, pornind de la observațiile mai vechi ale lui Jong (1926), Dijkstra (1937, 1938), Anderson (1957), arată că posibilitățile de conservare ale oaselor incinerate sînt mai mari decît ale oaselor neincinerate. Sub acțiunea secolui, substanța anorganică din oase se transformă într-o apatită insolubilă de calciu, conferind un grad de rezistență mai mare la umezeală și agenții chimici din sol. Vezi și V. Saldová, *Konfrontace antropologického rozboru žárových pohřbů v Nynicích se závěry archeologickými* (Confruntarea analizei antropologice a necropolei de incinerare de la Nynice cu datele arheologice), în „Archeologické rozhledy”, vol. XXI, 1969, nr. 5, p. 643.

⁶ J. Chochol, *Dosavadní výsledky antropologického rozboru lužických žárových pohřbů z českých zemí* (Datele rezultate din analiza antropologică a unor morminte luzaciene de incinerare de pe teritoriul ceh), în „Památky archeologické”, vol. XLIX, 1958, p. 559–582.

⁷ Am avut ocazia să verificăm această observație și în legătură cu alte morminte, eșalonate din epoca bronzului și pînă în secolul al IV-lea e.n., necropola de la Ferigile venind să prelungească seria exemplurilor (D. Nicolaescu-Ploșșor și W. Wolski, *Ein Beitrag der historischen Anthropologie zur Frage der Permanenz im Bestattungsritual*, în „Annuaire Roumain d'Anthropologie”, vol. VI, 1969, p. 3–20).

Număr tumul	Număr mor- mint	Tip	Inventar					
			număr urne și vase	arme	podoabe			
					fier	bronz	sticlă	diverse
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	1	1a ₂	7 vase	akinakes, vîrf lance, cuțitaș	3 verigi	2 brățări		
2	1	1a ₃	12 vase	topor bipen		piesă centură		
	3	4 b						
	4	4 b						
4	1	1a ₃	10 vase	cuțit, teacă fier, topor bipen, tub înmănușare lance, cuți- taș, 5 vîrfuri săgeți				fragment gheară carni- vor (amulet?)
	8	2a 2	urnă + capac					
7	1	1a 2	7 vase	cuțit de luptă, 2 vîr- furi săgeți		brățară		
	3	2a 2	1 vas					
28	1	?						
30	1	1a 2	16 vase	topor bipen, vîrf lance				
31	1	1a 4	4 vase					
	2	2a 2	urnă + capac					
38	1	1a 1	5 vase					
39	1	?	5 vase					
41	1	1a 3	12 vase	akinakes, cuțit, 4 vîr- furi săgeți				
44	1	1a 1	9 vase	akinakes, tub înmănușare și vîrf lance, 2 vîrfuri să- geți		2 fragmente saltaleone, verigă sau arc fibulă, 3 fragmente brățări		

nr. 2

subfaza I A (550 - 500 î.e.n.)

harnașament	alte obiecte		Caractere antropologice				Ofrande	Observații
	fier	bronz	sex		vîrsta	observații		
			arheologic	antropologic				
10	11	12	13	14	15	16	17	18
			masculin			fără oase		mormînt de luptător
zăbală			masculin					mormînt de luptător
						fără oase		
						fără oase		
			masculin	?	infans I (sub 3 ani)			mormînt de luptător
			?	?	infans I (sub 3 ani)			
			masculin ?					mormînt de luptător
					infans			
								nedemontat
			masculin					mormînt de luptător
						fără oase		
						fără oase		
zăbală			masculin	?	infans I - II			mormînt de luptător
	sîrmă torționată		masculin	?	infans I - II			mormînt de luptător

Număr tumul	Număr mor- mint	Tip	I n v e n t a r					
			număr urne și vase	arme	podoabe			
					fier	bronz	sticlă	diverse
1	2	3	4	5	6	7	8	9
45	1	1a ₉	5 vase	11 vîrfuri să- geți, cuțit luptă	19 măr- gele, piesă centură	saltaleone, mărgică, arc fibulă, agrafă, 2 aplice		
50	1	1a 4	10 vase		verigă		măr- gică	
51	1	1a 3	12 vase	cuțit luptă				
52	1	1a 3	9 vase	vîrf săgeată	verigă	2 fragmente brățări		
53?	1	1 a	7 vase	topor bipen, spadă, cuțit luptă				
54	1	?	4 vase?					
55	1	?	?					
56?	1	?	2 vase					
58	1	1a 2	3 vase					
59	1	1a 1	7 vase	teacă				
85	1	1a 3	10 vase	cuțitaș				
88	1	1a 2	8 vase		2 verigi	4 mărgelc, fragmente de brățară	5 măr- gele	
91	1	1a 2	8 vase	vîrf săgeată, 3 fragmente teacă				
	2	4						
3	1	1a 3	3 vase	vîrf săgeată				
8	1	1a 2	9 vase					
34	1	1a 3	6 vase					
35	1	1a 3	4-5 vase					
37	1	1a 2	10 vase	vîrf săgeată				
97	1	1a 2		cuțit	verigă	fibulă, 2 pie- se centură, saltaleone, brățară, frag- mente brățar- ă		

continuare

harnașament	alte obiecte		Caractere antropologice				Ofrande	Observații
	fier	bronz	sex		vîrsta	observații		
			arheologic	antropologic				
10	11	12	13	14	15	16	17	18
			masculin			fără oase		mormînt de luptător
			feminin ?		infans I (sub 3 ¹ / ₂ ani)			
			masculin			fără oase		
			masculin					mormînt de luptător
			masculin			fără oase		mormînt de luptător
						fără oase		complet distrus
						fără oase		complet distrus
						fără oase		
						fără oase		
			masculin					
			?	?	infans I – II			
			feminin ?	?	infans II – adolescent			
muștiuc			masculin	?	infans I			mormînt de luptător
			masculin	?	infans I (?)			mormînt de luptător
						fără oase		
psalie			masculin	?	infans II – adolescent (9 – 12 ani)			mormînt de luptător
				?	infans I			
			masculin	?	infans II			mormînt de luptător
			masculin	?	infans I			mormînt de luptător

inventar metalic. În 4 cazuri acesta apare în mormintele fără oase. În restul de 10 morminte lipsite de oase, inventarul era exclusiv ceramic.

Pornind de la piesele de armament sau harnașament găsite în morminte, deci de la un criteriu arheologic, autorul săpăturii le-a definit drept *morminte de luptători*. Studiul antropologic a relevat însă că mormintele de luptători sînt de fapt morminte de copii, inventarul cel mai bogat și reprezentativ fiind depus la copiii din grupa de vîrstă infans I. Necropola de la Ferigile demonstrează, prin urmare, existența în Hallstattul tîrziu a obiceiului depunerii în mormintele de copii a unui inventar bogat de arme, pîc și de podoabă și harnașament, pe care ne-am aștepta să-l întîlnim în mormintele de adulți.

În necropola eponimă de la Hallstatt, Kromer remarcă prezența unor morminte de copii cu inventar mai bogat decît al adulților⁸. Exemple de acest fel se pot aduce din paleolitic. Căutînd semnificația practicii amintite, A. Häusler apelează la datele comparative din domeniul mitologiei și etnologiei. El consideră că în diferite părți ale lumii circulau încă din vechime anumite credințe despre poziția socială a unor copii, aflate probabil și la baza atenției deosebite acordate după moarte unora dintre ei⁹. Deși nu se poate susține moștenirea direct din preistorie a unor obiceiuri răspîndite pe un spațiu vast și menținute în uz vreme îndelungată, practicile rituale hallstattiene izvorau probabil din motive asemănătoare, impunînd, ca o compensație pentru pierderea prematură a vieții, depunerea în mormintele de copii a unui inventar bogat, pe care aceștia l-ar fi dobîndit singuri dacă ar fi trăit. Credințele referitoare la copii nu îmbracă totdeauna, după cum arată A. Häusler, forme evidente din punct de vedere arheologic¹⁰.

Revenind la Ferigile, deosebirile din inventarul funerar al mormintelor de copii nu pot fi puse deocamdată în legătură și cu o diferențiere socială, așa cum a sugerat Kahlke¹¹, materialul aflat la dispoziția noastră fiind insuficient pentru a verifica o astfel de afirmație.

⁸ K. Kromer, *Gedanken über den sozialen Aufbau der Bevölkerung auf dem Salzberg bei Hallstatt, Oberösterreich*, în „Archaeologia Austriaca”, 24, 1958.

⁹ A. Häusler, *Zum Verhältnis von Männern, Frauen und Kinder in Gräbern der Steinzeit*, în „Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege”, 1966, nr. 14—15, p. 34—38: mormintele paleolitice din grotă de la Menton; mormintul C din necropola neolitică de la Tevicec, de pe coasta bretonă; mormintele de copii din necropola de la Mariupol, în care apar obiecte de podoabă neîntîlnite în mormintele de adulți; M 1 de la Lujanki, care conținea 610 perle din scoică *Spondylus*, un topor, o secură și 5 vrfuluri de săgeți; mormintele de la Gródek Nadbužny, aparținînd culturii ceramicii lineare; mormintele de la Szakálhát și Tiszakeszi, din cadrul culturii Podrogresztúr; mormintul de copil de la Alsonémedi, din cultura Baden, și cele din Germania Centrală aparținînd culturii Baalberg; mormintele ocromanice din sudul Uniunii Sovietice și cele de la Hofe Veselyi și Spornyi; mormintele de copii din cultura amforelor sferice și cazul M 5 de la Vychvatincey, în care a fost depusă o fetiță de 8—9 ani cu un inventar bogat de vase, 3 figurine antropomorfe, o fusaiolă, un colier de mărgelă și mai multe pandantive; mormintele de copii cu inventar metalic de la Balanovo, în estul Uniunii Sovietice; sau cele de la Aunjelitz; copiii cu inventar de arme și podoabe din epoca bronzului și fierului din Germania Centrală etc.

¹⁰ A. Häusler, *Kritische Bemerkungen zum Versuch soziologischer Deutungen ur- und frühgeschichtlicher Gräberfelder — erläutert am Beispiel des Gräberfeldes von Hallstatt*, în „Ethnographische-Archäologische Zeitschrift”, 1968, nr. 9, p. 13—16.

¹¹ H. Kahlke, *Ein Gräberfeld der Linienbandkeramik von Bruchstedt. Kr. Bad Langensalza*, în *Aus Ur- und Frühgeschichte*, Berlin, 1962, p. 112.

Determinarea sexului pe oasele incinerate de copii este mai mult decît dificilă. Unele indicii sînt furnizate de inventarul funerar, deși diagnozele de sex realizate pe baza acestui criteriu unic sînt adesea contestate¹². În general, piesele de armament și topoarele figurează printre obiectele de inventar ale bărbaților¹³. În privința cuțitelor, părerile diferă¹⁴. Considerăm că nu pot să existe totuși dubii atunci cînd cuțitele sînt asociate în necropola de la Ferigile cu alte arme sau sînt descrise drept cuțite de luptă. Și mai greu de identificat sînt mormintele de femei. După Kromer și Häusler, fusaiiole oferă criteriul cel mai sigur. Obiectele de podoabă — de felul brățărilor, cerceilor, colierelor, mărgelilor — nu pot fi atribuite în exclusivitate unor femei, întrucît apar și în mormintele de bărbați¹⁵. Dacă observația este în mare parte adevărată, fiind confirmată de datele necropolei de la Ferigile (tabelele nr. 3 și 4), unde mormintele cu arme conțineau și obiecte de podoabă, nu este mai puțin adevărat că analiza

Tabelul nr. 3
Piese de armament, necropola Ferigile, subfaza I A

Arme	Nr. piese	Nr. morminte	%	Fără obiecte de podoabă		1—2 obiecte de podoabă		3—5 obiecte de podoabă		Peste 5 obiecte de podoabă	
				nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%
Virfuri săgeată	28	9	25,0	4	11,1	2	5,6	1	2,7	2	5,6
Cuțite	10	9	25,0	4	11,1	3	8,3	—	—	2	5,6
Topoare	5	4	11,1	2	5,6	2	5,6	—	—	—	—
Lânci	4	4	11,1	1	2,7	1	2,7	1	2,7	1	2,7
Săbii	4	4	11,1	2	5,6	—	—	1	2,7	1	2,7
Harnașament	4	4	11,1	3	8,3	—	—	—	—	—	—
Teci	2	2	5,6	2	5,6	—	—	1	2,7	—	—
Total	57	36	100	18	50,0	8	22,2	4	10,8	6	16,6

¹² T. Malinowski, *Wyniki antropologicznej konfrontacji archaeologicalnych wyznaczników płci na podstawie niektórych popielnic kultury pomorskiej ze zbiorów muzeów w Bydgoszczy i Toruniu* (Rezultatele confruntării antropologice a indicilor arheologici de diagnoză sexuală pe baza unor urne aparținînd culturii pomeraniene, din colecțiile muzeelor din Bydgoszcz și Toruń), în „Bydgoskie Towarzystwo Naukowe. Prace Komisji Historii”, vol. V, 1968, nr. 7, p. 5.

¹³ K. Kromer, *op. cit.*, și P. Kaczanowski, *Próba rekonstrukcji stosunków społecznych ludności terenu północno-wschodnich Niemiec w okresie wczesnorzymskim w świetle badań przeprowadzonych nad materiałami grobowymi* (Încercare de reconstituire a relațiilor sociale la populația de pe teritoriul nord-estic al Germaniei în perioada romană timpurie, în lumina cercetărilor întreprinse pe materialele provenite din morminte), în „Prace archeologiczne” 1968, nr. 10, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, CLXXXIII, p. 59.

¹⁴ K. Godłowski, *Studia nad stosunkami społecznymi w okresach późnotateńskim i rzymskim w dorzeczu Odry i Wisły* (Studii asupra relațiilor sociale în perioada La Tène tîrzie și romană pe valea Odrei și Vistulei), Varșovia, 1960, p. 36, și P. Kaczanowski, *op. cit.*, p. 59; A. Kietlińska, *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej* (Structura socială a populației culturii Przeworsk), în „Materiały starożytne”, vol. 9, 1958, p. 29, 38, 39. (Autoarea nu consideră cuțitele drept obiecte de inventar specific bărbătești).

¹⁵ A. Häusler, *Kritische Bemerkungen...*, p. 3.

Tabelul nr. 4
Obiecte de podoabă, necropola Ferigile, subfaza IA

Obiecte	Nr. piese	Nr. morminte	%	Fără arme		1-2 arme		3-5 arme		Peste 5 arme	
				nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%
Mărgele	32	4	25,0	2	5,6	—	—	—	—	2	5,6
Brățări	11	6	16,6	1	2,7	3	8,3	2	5,6	—	—
Verigi	9	6	16,6	2	5,6	2	5,6	1	2,7	1	2,7
Saltaleone	5	3	8,3	—	—	1	2,7	—	—	2	5,6
Piese centură	4	3	8,3	—	—	2	5,6	—	—	1	2,7
Fibule	3	3	8,3	—	—	1	2,7	—	—	2	5,6
Aplice	2	1	2,7	—	—	—	—	—	—	1	2,7
Ace, agrafe	1	1	2,7	—	—	—	—	—	—	1	2,7
Pandantive	1	1	2,7	—	—	—	—	—	—	1	2,7
Total	68	28	91,2	5	13,9	9	24,8	3	8,3	11	30,3

antropologică a dovedit în repetate rânduri că morminte cu inventarul alcătuit din podoabe aparțineau unor femei, criteriul arheologic nefiind infirmat¹⁶.

În lumina considerațiilor de mai sus, 17 din totalul de 36 de morminte, cît numără subfaza I A, pot fi socotite ca aparținînd unor băieți și numai 2 unor fete. Un mormînt este neidentificabil, iar 16 morminte lipsite de inventar sau avînd inventar ceramic au rămas în afara calculelor noastre.

Din tabelul nr. 3 reiese că dintre piesele de armament predomină virfurile de săgeți (28), întilnite în 9 morminte, asociate de cele mai multe ori cu obiecte de podoabă. Pe locul doi urmează cuțitele, la raport de egalitate aproape în ceea ce privește prezența lor în mormintele cu sau fără podoabe. Topoarele, în număr de 5, au apărut în morminte fără obiecte de podoabă sau avînd unul, maximum două obiecte de podoabă. Lăncile și săbiile, în număr de 4 fiecare, intră atît în inventarul mormintelor fără podoabe, cît și în inventarul mormintelor cu obiecte de podoabă. În sfîrșit, piesele de harnașament, socotite drept elemente sigure în diagnoza de sex, s-au găsit în mormintele fără podoabe, în asociație cu diferite tipuri de arme și de două ori la grupa de vîrstă mai mare: infans I spre II și infans II spre adolescent. De remarcat că un singur mormînt de infans I — II era cu inventar bogat de arme și podoabe. Ceilalți infans II aveau inventarul format fie din piese de armament, fie din piese de podoabă. Ar reieși deci că podoabele erau depuse împreună cu piese de armament în inventarul funerar al unor băieți de vîrstă mică.

Dintre obiectele de podoabă (tabelul nr. 4) predomină mărgelele (32), găsite în 2 morminte fără arme și în 2 morminte cu inventar bogat de

¹⁶ P. Kaczanowski, *op. cit.*, p. 62.

arme. Brățările (11) și verigile (9), prezente în 6 morminte, sînt asociate de cele mai multe ori cu arme. În schimb, saltaleonele, fibulele, aplicele și piesele de centură apar de regulă numai în mormintele cu arme, ceea ce ar fi un indiciu pentru faptul că făceau parte din inventarul unor persoane de sex masculin. La analiza antropologică s-a identificat și o amuleță confecționată dintr-o gheară de animal carnivor, arsă pe rug împreună cu un copil sub vîrsta de 3 ani, cu un inventar bogat de arme.

Subfaza I B, datată în jurul anului 500 î.e.n., intrunește 56 de tumuli, cu un număr de 72 de morminte (tabelul nr. 5), dintre care 34 fără oase și 38 cu oase. Din cele 38 de morminte cu oase au fost analizate 20 de morminte. În ceea ce privește mormintele fără oase, 25 sînt principale, 4 secundare, iar 7 provin din tumulii distruși. De asemenea, 12 din mormintele fără oase au inventar de arme și podoabe, fiind încadrate printre mormintele de luptători. La acestea se adaugă 13 morminte cu oase, dintre care au fost studiate 8. Mormintele analizate se repartizează pe grupe de vîrstă astfel : 4 infans I, 2 infans I — II, 1 adolescent și 1 adolescent-subadult. Ultimul individ, provenit dintr-un mormînt secundar al tumulului 105, putea face parte eventual dintr-o subfază mai tîrzie decît I B.

Situația constatată la mormintele din subfaza I A se repetă și în subfaza I B, din totalul de 8 morminte de luptători analizate, 6 fiind de copii. Procentul era probabil mai mare dacă se ia în considerare faptul că cele 20 de morminte analizate antropologic se repartizează pe grupe de vîrstă în modul următor : 1 sugar, 7 infans I, 6 infans II, 2 infans II — adolescent, 4 adolescenți sau adolescenți-subadulți și 1 adult, ceea ce dă în procente 80 % morminte de copii. Menționăm, de asemenea, că 3 din cele 4 morminte de adolescenți-subadulți au fost încadrate în subfaza I B cu aproximație, cel de-al patrulea fiind un mormînt secundar al tumulului 105. Adultul din tumulul 92, în afară de faptul că a fost găsit într-un mormînt secundar, constituie un caz aparte, deoarece provine dintr-un mormînt dublu de sugar și adult. Mormintele analizate intrunesc abia 52,6% din totalul mormintelor cu oase, procentul de 47,4% morminte nestudiate fiind prea ridicat pentru a permite aprofundarea problemelor enunțate.

Sexul a putut fi determinat numai la grupele de vîrstă mai mari. Aplicînd criteriul arheologic, folosit și în cazul mormintelor din subfaza I A, constatăm că 31 de morminte lipsite de inventar sau cu inventar ceramic nu pot furniza nici un indiciu în acest sens. Din cele 40 rămase, 5 morminte cu inventarul alcătuit dintr-un cuțitaș sau o verigă nu oferă nici o certitudine în privința diagnozei de sex. Faptul că atît cuțitașele, cît și verigile sînt asociate în celelalte morminte cu diferite piese de armament sau harnașament și nu apar alături de podoabe tipic feminine ar pleda, după părerea noastră, mai degrabă pentru sexul masculin. Sintetizînd datele, obținem 34 de persoane de sex masculin, la care se mai adaugă 2, determinate antropologic. Numai 5 morminte pot fi socotite cu aproximație ca aparținînd unor persoane de sex feminin. Dintre cei 36 de indivizi de sex masculin (criteriile arheologic și antropologic), numai 12 din cei analizați se repartizează pe grupe de vîrstă astfel : 5 infans I, 2 infans I — II, 4 adolescenți-subadulți și 1 adult, copiii din 8 morminte fiind nedeterminabili ca sex.

În ceea ce privește inventarul de arme (tabelul nr. 6), în subfaza I B predomină virfurile de săgeți (28), întîlnite în 12 din totalul de 72 de mor-

Număr tumul	Număr mor- mint	Tip	I n v e n t a r					
			număr urne și vase	arme	podoabe			
					fier	bronz	sticlă	diverse
1	2	3	4	5	6	7	8	9
5	1	1a 4	4 vase					
6	1	1a 3	4 vase	topor bipen, virf lance		fragment bră- țară, ac fi- bulă Glasinac		
	2	2a 2	2 vase					
	3	?	1 vas	cuțitaș				
10	1	1a 3	8 vase		mărgică	piesă centură saltaleone	mărgi- că	mărgică de calcar
	2	1a	3 vase					
	3	?	2 vase					
11	1	1a 3	16 vase	virf săgeată to- por bipen				
12	1	1a 2	15 vase	virf lance, teacă, topor plat cu aripioare, topor cu tăiș și pinten		aplică cen- tură		
13	1	1a 4	2 vase	virf săgeată tub Inmănușare				
13a	1	1a 3	4 vase					
14	1	1a 3	4 vase					
32	1	?	2 vase					
33	1	?	2 vase					
36	1	1a 2	10 vase	virf săgeată				
43	1	1a 4	6 vase				mărgi- că	
46	1	1a 4	9 vase	cuțitaș	fibulă, verigă	4 piese cen- tură, salta- leone, 2 bră- țări, fibulă cu scut beo- tic		
49	1	?	1 vas					
57	1	1a 2 1a 1	6 vase			brățară, sal- taleone		

nr. 5

(In Jurnal anului 500 I.e.n.)

harnașament	alte obiecte		Caractere antropologice				Ofrande	Observații
	fier	bronz	sex		virsta	observații		
			arheologic	antropologic				
10	11	12	13	14	15	16	17	18
				?	infans I—II			
zăbală			masculin	?	infans I (sub 4 ani)			mormint de luptător
	protomă zoomorfiă (jucărie)		copil?			fără oase		
			masculin ?	?	infans I			
			masculin					
fragment zăbală			masculin					mormint de luptător
			masculin	?	infans I—II			mormint de luptător
			masculin			fără oase		mormint de luptător
						fără oase		
						fără oase		
						fără oase		complet distrus
						fără oase		complet distrus
			masculin			fără oase		mormint de luptător
			feminin ?	?				
	3 frag- mente sirmă	6 frag- mente sirmă	masculin ?					
						fără oase		distrus
			masculin ?					parțial distrus

Număr tumul	Număr mor- mînt	Tip	Inventar					
			număr urne și vase	arme	podoabe			
					fier	bronz	sticlă	diverse
1	2	3	4	5	6	7	8	9
75	1	1a 2	11 vase	cuțitaș, 2 vîrfuri săgeți				
76	1	1a 3	11 vase			arc fibulă		
	4	2a 2	urnă + capac			brățară		
78	1	1a 4	10 vase	cuțit	verigă.			
79	1	2a 2	urnă + capac + 1 vas					
	2	2a 2	urnă + capac					
	3	?	21 vase	topor bipen		arc fibulă		
80	1	1a 2	8 vase	cuțit, 5 vîrfuri săgeți	brățară, verigă	cercel		
81	1	1a 4	6 vase		mărgică			
82	1	1a 3	8 vase					
	2	?	urnă			fragment brățară		
	3	2a 2	urnă					
83	1	1a 3	4 vase	vîrf săgeată		saltaleone		
	2	2a 2	urnă + capac					
84	1	1a 3 1b	3 vase					
	2	4						
86	1	7	2 vase	topor bipen				
87	1	1a 2	5 vase	5 vîrfuri săgeți, cuțitaș	3 mărgelc	saltaleone	2 mărgelc	
89	1	1a 2 1a 4	14 vase	2 vîrfuri săgeți				
90	1	1a 3	13 vase	topor bipen, vîrf lance, 2 vîrfuri săgeți	piesă centură			

continuare

harnașament	alte obiecte		Caractere antropologice				Ofrande	Observații
	fier	bronz	sex		vîrsta	observații		
			arheologic	antropologic				
10	11	12	13	14	15	16	17	18
			masculin			fără oase		mormînt de luptător
zăbală			masculin	?	infans I			mormînt de luptător
			feminin ?					
			masculin ?			fără oase		mormînt de luptător
				masculin	subadult	oxid de fier pe un os	pasăre	
			masculin			fără oase		mormînt de luptător
	sulă		masculin					mormînt de luptător
			feminin ?			fără oase		
				?	infans I—II			
			feminin ?	?	infans I			
			masculin	?	infans I			mormînt de luptător
				?	infans I (ceva mai mare)			-
				?	infans II-adolescent (14 ani)			
zăbală			masculin			fără oase		mormînt de luptător
			masculin					mormînt de luptător
			masculin			fără oase		mormînt de luptător
muștiuc	lamă, toporăș de lut		masculin	?	infans I—II			mormînt de luptător

Număr tumul	Număr mor- mint	Tip	Inventar						
			număr urne și vase	arme	podoabe				
					fier	bronz	sticlă	diverse	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
92	1	1a 3	9 vase urnă + capac + 1 vas						
93	1	1a 3	4 vase	topor bipen					
94	1	1a 2	4 vase		2 mărgel mărgică	brățară, frag- ment brățară, mărgică			
95	1	1a 2	?	cuțit luptă	2 mărgel	6 brățări, fibulă, cerce	49 măr- gele		
	2	2a 2	urnă						
96	1	1a		3					
98	1	?	2(?) vase						
99	1	1a 2	5 vase	vîrf lance cuțit, teci, topor bipen					
104	1	1a 2	14 vase	vîrf lance, teacă					
105	1	1a 2	18 vase	jumătate măciucă piatră	2 frag- mente placă	fibulă, arc de fibulă, sal- taleone	măr- gică	mărgică calcar	
	2	2a 2	urnă + capac + 3 vase	cuțit luptă	5 verigi	aplică, frag- ment brățară	măr- gele	amulet gheară urs	
	3	2a 2	1 vas	cuțitaș					
	4	4b							
109	1	1a 3	5 vase	topor bipen, vîrf lance	fibulă fragment aplică, 2 verigi, 4 fragmente verigi	ac, 3 frag- mente salta- leone	măr- gică		
110	1	1a 3	14 vase	topor bipen, topor ciocan, tub lance, teacă	2 verigi	piesă centură, saltaleone, brățară			
112	1	2, 3	urnă						

continuare

harnașament	alte obiecte		Caractere antropologice				Ofrande	Observații
	fier	bronz	sex		vîrsta	observații		
			arheologic	antropologic				
10	11	12	13	14	15	16	17	18
						fără oase		
				?	infans I (1 an)	fragmente craniu		mormînt dublu
				masculin	adult			
psalie			masculin			fără oase		mormînt de luptător
			feminin					
			masculin					mormînt de luptător
				?	infans I—II			
						fără oase		
						fără oase		complet distrus
			masculin	?	infans I			mormînt de luptător
psalie			masculin					mormînt de luptător
			masculin			fără oase		
			masculin	?	adolescent- subadult (sub 20 ani)			mormînt de luptător
			masculin ?			fără oase		
				?	infans II- adolescent			
			masculin			fără oase		mormînt de luptător
zăbală	cute		masculin ?			fără oase		mormînt de luptător
				masculin	adolescent- adult			

Număr tumul	Număr mormint	Tip	Inventar						
			număr urne și vase	arme	podoabe				
					fier	bronz	sticlă	diverse	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
113	1	?	1 vas						
114	1	?	5 vase						
115	1	?	4 vase						
116	1	1a 3	4 vase						
117	1	?	7 vase		verigă				
118	1	?	?	cuțit					
119	1	?	?					mărgică	
130	1	1b	urnă + 5 vase	2 vîrfuri de săgeți, 2 cuțitașe, teacă	mărgică, verigă	saltaleone, verigă		mărgică	
131	1	1a	2 vase						
132	1	1a	5 vase						
133	1	?	?						
134	1	1a 2	11 vase	topor bipen, cuțit teacă, 5 vîrfuri săgeți, cuțitaș		brățară			
135	1	?	?						
136	1	?	3 vase	vîrf lance					
137	1	1a 3	5 vase						
138	1	?							

minte, asociate sau nu cu obiecte de podoabă. Pe locul doi se află cuțitele, ca și în subfaza I A, prezente atît în mormintele cu podoabe, cît și în cele fără podoabe. Topoarele (13) apar în morminte fără nici un obiect de podoabă (4 cazuri) sau în morminte cu un număr redus de podoabe (5 cazuri). De două ori s-au găsit însă și în morminte cu 3 pînă la 5 sau cu peste 5 piese de podoabă. Lăncile (9) urmează regula topoarelor. Piese de harnașament, mai numeroase decît în prima subfază (11 față de 4), dar raportate la un număr aproape dublu de morminte, nu sînt asociate cu obiecte de podoabă (5 cazuri) sau apar împreună cu 1 pînă la 2 obiecte de podoabă (4 cazuri). O singură dată s-a descoperit o piesă de harnașament într-un mormint cu 5 obiecte de podoabă. Spre deosebire de subfaza I A, în 3

continuare

harnașament	alte obiecte		Caractere antropologice				Ofrande	Observații
	fier	bronz	sex		vîrsta	observații		
			arheologic	antropologic				
10	11	12	13	14	15	16	17	18
						fără oase		
						fără oase		
						fără oase		
						fără oase		
			masculin			fără oase		
			masculin ?			fără oase		
						fără oase		complet distrus
	tablă informă		masculin	?	adolescent	urme de oxid fier		mormînt de luptător
						fără oase		
						fără oase		
								complet distrus
zăbală			masculin			fără oase		mormînt de luptător
pereche zăbale			masculin					mormînt de luptător, distrus
			masculin			fără oase		mormînt de luptător
				?	infans I—II			
						fără oase		

cazuri se constată prezența harnașamentului la grupa de vîrstă infans I, în subfașa I B dispar din inventar săbiile. Un mormînt a dat, în schimbă o măciucă de piatră. În inventarul mormintelor de bărbați începe să figureze o categorie nouă de obiecte : sulele de fier (1 caz) ¹⁷.

Asemenea subfașei I A, mormintele cu inventar bogat de arme și podoabe aparțin grupei de vîrstă infans I, deși se întîlnesc și morminte numai cu inventar de arme (2) sau de podoabe (1), ca și morminte lipsite de inventar (2). Pentru intervalul de vîrstă infans I — II s-au identificat

¹⁷ După P. Kaczanowski, *op. cit.*, p. 59, sulele constituie o componentă tipică a inventarului bărbătesc.

Tabelul nr. 6
Pieșe de armament, necropola Ferigile, faza I B

Arme	Nr. piese	Nr. morminte	%	Fără obiecte de podoabă		1—2 obiecte de podoabă		3—5 obiecte de podoabă		Peste 5 obiecte de podoabă	
				nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%
Vîrfuri săgeată	28	12	16,7	5	6,9	3	4,2	2	2,8	2	2,8
Cuțite	16	14	19,4	5	6,9	2	2,8	2	2,8	5	6,9
Topoare	13	11	15,3	4	5,6	5	6,9	1	1,4	1	1,4
Harnașament	11	10	13,9	5	6,9	4	5,6	1	1,4	—	—
Lăncii	9	9	12,5	4	5,6	3	4,2	1	1,4	1	1,4
Tecl	7	6	8,3	2	2,8	2	2,8	—	—	2	2,8
Măciuci	1	1	1,4	—	—	—	—	1	1,4	—	—
Sule	1	1	1,4	—	—	—	—	1	1,4	—	—
Totál	86	64	88,8	25	34,7	19	28,4	9	12,5	11	15,3

4 morminte fără inventar și 2 morminte cu inventar de arme și citeun obiect de podoabă. Mormintele aparținind grupei de vîrstă infans II — adolescent sînt în general sărace (2 morminte fără arme și podoabe). Inventarul de arme și podoabe reapare la grupa de vîrstă adolescent (2 cazuri) și, judecînd după urmele de oxid de fier impregnate pe oase, într-un mormînt de subadult (M 1, tumulul 79).

Am expus observațiile rezultate din datele aflate la dispoziția noastră mai mult cu scopul de a vedea în ce măsură vor fi infirmate sau nu de situațiile surprinse în alte necropole hallstattiene, cu un număr suficient de cazuri și fără lacune atît de mari în materialul osteologic.

Trecînd la obiectele de podoabă (tabelul nr. 7), se constată că mărgelile (71) se găsesc de obicei în morminte fără arme sau cu un număr redus

Tabelul nr. 7
Obiecte de podoabă, necropola Ferigile, snblaza I B

Obiecte	Nr. piese	Nr. morminte	%	Fără arme		1—2 arme		3—5 arme		Peste 5 arme	
				nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%
Mărgele	71	11	15,3	5	6,9	3	4,2	2	2,8	1	1,4
Brățări	18	11	15,3	5	6,9	3	4,2	1	1,4	2	2,8
Verigi	14	7	9,7	3	4,2	—	—	3	4,2	1	1,4
Saltaleone	11	8	10,7	2	2,8	2	2,8	3	4,2	1	1,4
Piese centură	8	5	6,9	1	1,4	1	1,4	3	4,2	—	—
Fibule	9	6	8,3	1	1,4	5	6,9	1	1,4	—	—
Aplice	4	3	4,2	1	1,4	—	—	—	—	2	2,8
Cercei	2	2	2,8	1	1,4	—	—	—	—	1	1,4
Pandantive	1	1	1,4	—	—	—	—	—	—	1	1,4
Total	138	54	74,6	19	26,4	14	19,5	13	18,2	9	12,6

de arme. În 3 cazuri apar însă și în morminte cu peste 3 arme. Același lucru este valabil și pentru brățări. Deși piesele de centură, fibulele și aplicele se întilnesc și în morminte fără arme (3 cazuri), se poate spune că sînt asociate de regulă cu diferite piese de armament. În 2 morminte, alături de armele și podoabele ce figurează în inventarul unor persoane de sex masculin, se află și cite un cerceț. În M 2, tumulul 105, s-a identificat o amuletă din gheară de urs, purtată probabil la gît de un adolescent-subadult, în vîrstă de circa 20 de ani (fig. 2).

Fig. 2. — Pandantiv de os și gheară de urs găsite în mormintele de incinerare de la Ferigile (M 1, tumulul 19; M 2, tumulul 105).

Într-un singur mormînt din subfaza 1 B s-a depus ofrandă de pasăre. Gradul de calcinare, identic cu al resturilor umane, arată că ofranda a fost depusă pe rug și arsă odată cu defunctul.

Din planul cu împărțirea pe faze reiese că tumulii din faza I sînt concentrați în partea de N-NE a necropolei. În faza următoare ei sînt amplasați în partea de S-SE a cimitirului.

Faza a II-a, cu cele două subfaze II A și II B, întrunind 54 de tumuli și 75 de morminte, ocupă prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n. După A. Vulpe, 5 tumuli (27, 61, 71, 120, 139) fac tranziția de la subfaza I B la subfaza II A¹⁸.

Din totalul de 75 de morminte, 38 sînt lipsite de resturi calcinate (aici intră 7 tumuli distruși și 7 tumuli și 2 morminte secundare considerate cenotafuri). Dintre mormintele fără oase 4 sînt secundare și 28 principale. Și în faza a II-a se menține un procent ridicat de morminte fără oase (50,7% față de 40,4% în faza I). Din cele 37 de morminte cu oase (49,3%), au fost analizate resturile incinerate din 26 de morminte (70,27%).

Din datele referitoare la faza a II-a (tabelul nr. 8), reiese că își face acum apariția un tip nou de mormînt: *cenotaful*. După definiția dată de A. Vulpe cenotafului¹⁹, se identifică 9 asemenea înmormîntări simbolice.

¹⁸ Am inclus acești tumuli la începutul tabelului nr. 8.

¹⁹ A. Vulpe, *op. cit.*, p. 35 : „Mormintele din categoria 5 cuprind monumentele funerare cu caracter de cenotaf, ridicate în memoria celor căzuți în luptă și ale căror resturi nu au putut fi transportate pe pămîntul natal.”

Subian II A (prima jumătate a secolului VI.e.n.)

Număr tumul	Nr. mor- mînt	Tip	Inventar						
			vase	arme	podoabe				harna- șament
					fier	bronz	sticlă	diverse	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
27	1	1b	11 vase	cuțit luptă, virf lance, to- por bipen					zăbale (2 psalii + muștiuc) și 4 butoni harnașam- ent din bronz
61	1	1a 1b	1-10 vase						
71	1	1a 2	9 vase	topor pinten, cuțit luptă, virf săgeată		saltaleone			
120	1	1a 2	14 vase	10 virfuri să- geți					
	2	4 b							
139	1	1a 2	12 vase	virf săgeată					
16	1	?	2 vase						
17	1	2 a 1	urnă + capac + 2 vase						
18	1	?	3 vase						
19	1	2a 2	urnă + capac + 1 vas	cuțitaș, fragment topor, frag- ment cuțitaș			măr- gică	pandativ os	
	2	2 a	2 vase						
20	1	2a 1	urnă + capac + 3 vase						
	2	2a 2	urnă + capac						
	3	2a 2	urnă + ca- pac + 1 vas	celt, virf să- geată		fibulă, cer- cel, capăt ac			
22	1	5							

nr. 8

și subfaza II B (în jurul anului 450 Le.n.)

alte obiecte		Caractere antropologice				Ofrande	Observații
		sex		vîrstă	observații		
fier	bronz	arheologic	antropologic				
11	12	13	14	15	16	17	18
		masculin					mormînt de luptător
					fără oase		
		masculin					mormînt de luptător
		masculin	masculin ?	adult-sub-adult		pasăre	mormînt de luptător
	2 buc. tablă	masculin	?	infans II			mormînt de luptător
					fără oase		subfaza II B
							subfaza II B
					fără oase		subfaza II B parțial distrus
		masculin	bărbat + femeie	adult (25 ani) + adult-subadult	impregnări oxid fier	pasăre, ovicaprin	subfaza II B mormînt triplu
			sugar	sugar			
					fără oase		subfaza II B
bucată informă tablă			?	infans II — adolescent			subfaza II B
			?	infans I (2 — 2 1/2 ani)		pasăre (mai mare decât găina)	subfaza II B
cute greșie, fragment inform		masculin	bărbat + femeie	adulți (25 ani)	impregnări oxid de fier și cupru	pasăre, ovicaprin, animal talie mare	subfaza II B mormînt dublu
					fără oase		cenotaf subfaza II B

Număr tumul	Nr. mor- mint	Tip	Inventar						
			vase	arme	podoabe				harna- sament
					fier	bronz	sticlă	diverse	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
23	1	4a	1 vas						
24	1	4b ?							
26	1	1 a 3	10 vase	cuțit					
	2	1b	urnă+ capac+ 2 vase						
29	?	3							
47	1	?							
48	1	?	3 vase						
60	1	1 a 2	8 vase	topor bipen, 2 cuțitașe, 9 vîrfuri de să- geți				cute gresie cu gaură (amulete)	
62	1	1b	5 vase	13 vîrfuri să- geți, cuțitaș					
	2	2a 2	urnă + capac						
63	1	1b	urnă+ 9 vase						
	2	2a 2	urnă+ ca- pac+ 1 vas	3 vîrfuri să- geți, cuțitaș					
64	1	1b	urnă? + 6 vase						
	2	5							
	3	?	3 vase						
65	1	1b	urnă + 7 vase	cuțit luptă, 2 vîrfuri să- săgeți	fibulă, 3 verigi	1 verigă			
66	1	?	7 vase						
67	1	1a	2 vase						
	2	5							

continuare

alte obiecte		Caractere antropologice				Ofrande	Observații
		sex		vîrstă	observații		
fier	bronz	arheologic	antropologic				
11	12	13	14	15	16	17	18
					fără oase		cenotaf
					fără oase		subfaza II B
		masculin ?	?	infans I (sugar)		pasăre	mormînt masculin de luptător (pg. 123) mormînt dublu
			?	adolescent (16-17 ani)			
			?	infans II-adolescent			complet distrus
					fără oase		complet distrus subfaza II B
					fără oase		complet distrus subfaza II B
		masculin	?	infans I-II			mormînt de luptător
		masculin	?	infans I			mormînt de luptător
			?	sugar			
				infans I (sub. 3.1/2ani)			
		masculin	masculin ?	adult (20-30 ani)			mormînt de luptător
			?	infans I-II			subfaza II B
					fără oase		cenotaf subfaza II B
					fără oase		subfaza II B
piesă informă		masculin	?	infans II-adolescent			mormînt de luptător
					fără oase		
					fără oase		
					fără oase		cenotaf

Număr tumul	Nr. mor- mint	Tip	Inventar						harna- șament
			vase	arme	podoabe				
					fier	bronz	sticlă	diverse	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
68	1	1 a 4	8 vase						
69	1	1 b	urnă + 2 vase	vîrf lance, cuțit, cuțitaș, 4 vîrfuri de săgeți	fibulă, verigă, verigă mică	fibulă		amuletă din os	zăbale
	2	1 b	urnă + 4 vase						
70	1	?	2-3 vase						
72	1	2a 1	urnă+ capac + 2 vase	2 cuțitașe vîrf săgeată		fibulă	măr- gică ?		
	2	2a 2	urnă						
	3	2a 2	urnă	cuțitaș					
	4	2a 2	urnă+ capac						
73	1	1 a	6 vase		2 verigi				
	2	2a 1	urnă+ capac + 6 vase						
	3	2a 2	urnă+ capac						
74	1	1a 3	10 vase			fibulă			
	2	2 a 2	urnă+ capac	cuțitaș					
100	1	2a 1	urnă+ capac + 1 vas						
	2	2a 2	urnă+ capac						
101	1	1 a	3 vase						
	2	4	1 vas	cuțitaș					
	3	2a 2	1 vas						
102	1	1 a	3 vase						
103	1	1 a	14 vase						
121	1	?	6 vase						

continuare

alte obiecte		Caractere antropologice			Ofrande	Observații	
		sex		vîrstă			observații
fier	bronz	arheologic	antropologic		15	16	
11	12	13	14	15	16	17	18
					fără oase		
cute de gresie		masculin	?	infans I – II			mormînt de luptător
			?	sugar +			mormînt dublu
			femeie	subadult			deteriorat
	fragment sîrmă	masculin	masculin	adolescent-adult +		pasăre	mormînt de luptător, mormînt dublu faza II B
			?	sugar			subfaza II B
			?	infans I – II			subfaza II B
			?	sugar (6 – 7 luni)			subfaza II B
			?	sugar			subfaza II B
							subfaza II B
piesă informă			?	infans I (sub 2 – 5 ani)			subfaza II B
			?	sugar			subfaza II B
					fără oase		
			?	sugar +			mormînt dublu
			femeie	adult-subadult			subfaza II B
			?	sugar			subfaza II B
			?	infans II – adolescent			subfaza II B
							subfaza II B
					fără oase		subfaza II B
					fără oase		subfaza II B
					fără oase		subfaza II B
					fără oase		subfaza II B
					fără oase		subfaza II B

Număr tumul	Nr. mor- mint	Tip	Inventar						
			vase	arme	podoabe				harna- șament
					fier	bronz	sticlă	diverse	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
122	1	1a 2	5 vase	topor bipen, cuțit					
123	1	?							
124	1	?	3 vase						
125	1	?	1 vas	inventar metalic ?					
126	1	?		topor bipen (?)					
127	1	?	?						
128	1	1a	2 vase						
129	1	?	2 vase						
140	1	1a 3	3 vase	cuțit					
141	1	1a 4 ?	11 vase						
142	1	1a 3	5 vase						
143	1	1a	4 vase						
144	1	5							
144a	1	5							
145	1	1b	5 vase						
146	1	4 b							
147	1	5							
148	1	?	3 vase						
149	1	1a	9 vase						
	2	2a 2	2 vase						

continuare

alte obiecte		Caractere antropologice				Ofrande	Observații
		sex		vîrstă	observații		
fier	bronz	arheologic	antropologic			15	16
11	12	13	14	15	16	17	18
		masculin			fără oase		mormînt de luptător
					fără oase		complet distrus
					fără oase		complet distrus
							mormînt de luptător? complet distrus
		masculin			fără oase		mormînt de luptător complet distrus
					fără oase		distrus
					fără oase		distrus
sulă		masculin					mormînt de luptător subfaza II B
							subfaza II B
					fără oase		subfaza II B
					fără oase		
					fără oase		cenotaf subfaza II B
					fără oase		cenotaf subfaza II B
sulă		masculin			fără oase		subfaza II B
					fără oase		cenotaf
					fără oase		cenotaf
					fără oase		subfaza II B
					fără oase		
					fără oase		

Avînd în vedere perioada de cînd datează necropola, cenotafurile au fost ridicate probabil în memoria unor luptători căzuți departe de comunitate, subînțelegînd prin aceasta persoane adulte, de sex masculin. În concepția multor autori cenotaful este un mormînt simbolic lipsit de oase, dar nu neapărat și de inventar²⁰. Se pune deci întrebarea dacă și celelalte morminte fără oase de la Ferigile, dar cu inventar ceramic și metalic mai mult sau mai puțin bogat, nu sînt cumva tot cenotafuri, așa cum presupune J. Chochol în legătură cu mormintele luzaciene și platînice de la Opatovici²¹. M. Stloukal respinge însă ipoteza lui Chochol²². Necropola de la Ferigile pare să confirme punctul său de vedere, deoarece, admițînd că mormintele fără oase sînt cenotafuri, se ajunge la situația neverosimilă ca aproape jumătate din necropolă să fie formată din morminte simbolice, dedicate persoanelor decedate departe de comunitate. Cu atît mai mult cu cît nu toate mormintele fără oase sînt de luptători, iar cele cu oase analizate antropologic aparțin de regulă unor copii. Este imposibil ca adulții din necropola de la Ferigile să fie reprezentați numai prin cenotafuri. Nu este totuși exclus ca adevărul să ne scape, și studierea integrală sub aspect antropologic a unui număr mai mare de necropole hallstattiene să dovedească, de pildă, că luptătorii decedați departe de comunitate și copiii (mai ales cei de sex masculin) se înmormîntau separat de restul populației. Considerăm problema deschisă, fără a putea preciza care anume din aceste morminte sînt sau nu cenotafuri.

În faza a II-a mormintele de luptători continuă să fie numeroase. În tabelul nr. 8 au fost trecute drept morminte de luptători numai cele indicate ca atare de A. Vulpe (15). Unele obiecte de inventar care au permis depistarea mormintelor de luptători ar putea fi folosite cu aceeași valoare de criteriu definitoriu și în cazul altor morminte, care n-au fost totuși atribuite unor luptători. Această situație, conturată încă din subfaza I, ridică semne de întrebare și în subfaza II. Așa, de pildă, dacă M 1 din

²⁰ Vezi, de exemplu, A. van Doorselaer, *Les nécropoles d'époque romaine en Gaule septentrionale*, Brugge, 1967, cap. III, p. 130; J. Chochol, *Předběžný antropologický rozbor žárových pozůstatků z lužického a slezskoplatěnického pohřebiště v Opatovicích* (Analiza antropologică a resturilor incinerate din necropolele luzaciene și slezskoplatěnické de la Opatowice), în „Památky archeologické”, vol. LIII, 1962, p. 67—76; P. Alexandrescu, *Necropola tumulară. Săpături 1955—1961*, în „Histria”, vol. II, 1966, p. 173, 204—206 etc.

²¹ J. Chochol, *op. cit.*, Mormintele fără oase din cultura pomeraniană, avînd uneori inventar identic cu al mormintelor cu oase și reprezentînd un procent nelsemnat (2,3 % din totalul necropolelor cercetate), sînt definite de T. Malinowski, *Obrzdek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej*, Varșovia, 1969, p. 45—47, tot cenotafuri. Autorul remarcă însă că aceste morminte apar în Hallstattul C și continuă să crească numeric în Hallstattul D. În sprijinul existenței unor cenotafuri se aduce exemplul longobarzilor, care ridicau morminte simbolice în memoria celor căzuți departe de pămîntul natal. Aceleași obiceiuri sînt consemnate la azteci și numeroase populații primitive actuale (triburile Așanti, Herero și Basoga din Africa etc.) Mormintele fără oase din cultura pomeraniană, avînd în rest toatetributele unor morminte normale, trebuie incluse, după Malinowski, în categoria cenotafurilor. Procentul lor este foarte mic. Urmele de cărbuni găsite în cîteva din aceste morminte, prin analogie cu obiceiurile observate la azteci, sînt puse pe seama arderii imaginii în lemn a corpului defunctului. Foarte problematică este după părerea lui Malinowski explicarea prezenței în cadrul necropolelor hallstattiene a unor grupuri de vase izolate, fără oase sau inventar, a unor gropi cu fragmente ceramice sau numai cu cărbuni. Acestea ar putea fi tot atît de bine cenotafuri, după cum ar putea oglindi și anumite practici rituale necunoscute nouă (p. 98). De aceeași greutate s-a izbit A. Vulpe în necropola de la Ferigile, trecînd o serie de descoperiri similare la categoria mormintelor secundare nesigure, notate cu asterisc, pe care le-am omis din calculele noastre.

²² M. Stloukal, *op. cit.*, p. 333.

tumulul 26 a fost caracterizat pe baza inventarului, alcătuit dintr-un cuțit, drept „mormint masculin de luptător”, subzistă dilema dacă și alte morminte asemănătoare n-ar trebui incluse în aceeași categorie, mai ales că numărul lor este destul de ridicat. De asemenea, dacă un mormint cu un singur vîrf de săgeată este considerat ca fiind de luptător, cu atît mai mult se impune să trecem pe listă morminte în al căror inventar figurează un celt și un vîrf de săgeată (M 3, tumulul 20) sau un fragment de topor și două cuțitașe (M 1, tumulul 19). Lăsînd la o parte inventarul susceptibil de discuții, ajungem în faza a II-a tot la 15 morminte de luptători, dintre care 13 cu oase (86,66%). Ne-au parvenit la studiu resturile incinerate din 10 morminte (66%). Analiza antropologică a relevat că 2 din mormintele de luptători aparțin unor adulți-subadulți, inventarul fiind sărac (vîrfuri de săgeți, cel mult un cuțitaș). Cinci morminte sînt de copii, unele cu inventar bogat de arme. Două din cele mai reprezentative morminte de luptători nu au fost analizate antropologic, iar alte două aparțin grupei de vîrstă infans I. Restul mormintelor de luptători, caracterizate ca atare pe baza componenței inventarului funerar, formează o categorie aparte, în urnele respective fiind depuse osemintele a două, cel mult trei persoane, de vîrstă adult-adolescentă și sugar. La prima vedere nu se poate spune căreia din persoane îi aparține inventarul funerar. Impregnările cu oxid de fier păstrate pe unele fragmente arată, de pildă, că în cazul lui M 1 din tumulul 19, ce conținea un bărbat de vîrstă adultă (circa 25 de ani), o femeie adult-subadultă și un sugar, inventarul aparținea ambelor persoane (caracterele de ardere par să indice ruguri diferite pentru bărbat și femeie; nu s-a constatat în schimb vreo diferență între gradul de calcinare a osemintelor femeii și sugarului, ceea ce nu exclude posibilitatea incinerării lor pe același rug). Toporul și eventual unul din cuțitașe trebuie că au fost depuse pe rugul bărbatului. Mărgica de sticlă găsită printre osemintele din urnă făcea parte probabil din inventarul femeii. Judecînd după urmele de oxid de fier de pe fragmentele de craniu, humerus și cubitus, al doilea cuțitaș figura tot în inventarul femeii, deși putea aparține și sugarului, ars pe același rug cu aceasta. În urna din M 3, tumulul 20, s-au identificat două persoane de sex opus și vîrstă adultă medie (în jur de 25 de ani), cu părțile scheletului bine reprezentate. Celtul și vîrfurile de săgeată făceau parte, de bună seamă, din inventarul bărbatului, pe osemintele căruia s-au păstrat puternice impregnări cu oxid de fier. După cum arată impregnările cu oxid de cupru, fibula și cercelul de bronz au aparținut de asemenea bărbatului. Inventarul metalic din M 1, tumulul 72, a fost ars tot pe rugul bărbatului, pe osemintele acestuia fiind vizibile urme de oxid de fier și dintr-o masă sticloasă topită, aderentă la os. Resturile sugarului, depuse în aceeași urnă, au fost adunate de pe rug în mod simbolic, așa că șansele de a se fi păstrat urme de impregnări sînt practic minime. Nu este prin urmare exclus ca al doilea cuțitaș să fi făcut parte din inventarul copilului.

Mormintele cu inventar de luptători se plasează în subfaza II A, cu excepția mormintelor duble și triple descrise mai sus, datate în subfaza II B.

Cele 26 de morminte ale fazei a II-a analizate antropologic se reparțiază pe grupe de vîrstă astfel: subfaza II A — 4 sugari, 2 infans I, 2 infans I — II, 1 infans II, 2 infans II-adolescenți, 2 adolescenți-subadulți,

2 adulți-subadulți, 2 adulți ; subfaza II B — 6 sugari, 2 infans I, 2 infans I — II, 2 infans II-adolescenți, 1 adult-subadult, 2 adulți. Dintre acestea, 12 morminte sînt lipsite de inventar.

Un grup aparte îl formează 5 morminte duble și un mormint triplu, la care se adaugă M 2 din tumulul 92, trecut în mod arbitrar la subfaza I B, deoarece, fiind vorba de un mormint secundar, putea proveni din faza a II-a, cînd își fac propriu-zis apariția mormintele duble. Cu o singură excepție, mormintele duble conțineau resturile unei persoane adolescente sau adulte și ale unui sugar : în două morminte cîte o femeie și un sugar, iar în 3 morminte cîte un bărbat și un sugar. Inventarul lipsește sau este foarte sărăcăcios.

În loc de mormint dublu sau triplu, Ch. Müller propune denumirea de înmormîntare dublă sau triplă, întrucît depunerea resturilor osoase în aceeași urnă închină atît o cremațiune comună, cît și o înmormîntare concomitentă ²³. Dacă înmormîntarea pare să fie într-adevăr concomitentă, credem că nu este obligatorie incinerarea comună. Diferențele de ardere înregistrate pe osemintele bărbatului și ale femeii din M1, tumulul 19, atestă, din contra, cu siguranță ruguri diferite. Același lucru s-a observat și în necropola geto-dacă de la Bubeac, unde femeia și bărbatul din M17 au fost incinerati pe ruguri deosebite ²⁴. Se pot face unele rezerve și în ceea ce privește înmormîntarea concomitentă a persoanelor identificate în urne. T. Malinowski consideră că înmormîntările duble și triple din cadrul culturii pomeraniene pot fi reduse la următoarele cazuri : 2 femei ; 1 bărbat și 1 copil ; femeie bătrînă și copil mic ; copil mic și sugar ; 2 sau 3 copii mici ; femeie, infans II și sugar ; sugar de 6 luni și nou-născut ; bărbat, copil mic și sugar. Prezența lor a fost pusă pe seama obiceiului păstrării urnei în casă, pe parcurs fiind adăugate osemintele altor persoane din familie, decedate înainte de scurgerea intervalului cînd urna urma să fie introdusă în pămînt ²⁵. Caracterul familial al acestor înmormîntări nu poate fi însă susținut cu argumente convingătoare. Obiceiul păstrării urnei în casă a fost surprins de altfel și la populația geto-dacă, fără a implica și o înmormîntare dublă sau triplă.

Pe de altă parte, frecvența mormintelor duble de persoane adulte și copii a trezit interesul cercetătorilor. După cum arată A. Häusler, pînă nu demult un mormint dublu de adult și copil era sinonim cu varianta mamă-copil ²⁶. Abia analizele antropologice au atestat și prezența unor morminte

²³ Ch. Müller. *op. cit.*, p. 9.

²⁴ D. Nicolaescu Ploșor și W. Wolski, *An Anthropological Study of the Incinerated Bones in the Getic-Dacian Necropolis at Bugeac*, în „Annuaire Roumain d'Anthropologie” vol. VIII, 1971, p. 10—11.

²⁵ T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy...*, p. 115.

²⁶ A. Häusler, *Zum Verhältnis...*, p. 40. Pornind de la o serie de exemple etnologice, Wilke susținea că, la moartea mamei, copilul de vîrstă mică trebuia s-o urmeze în mormint, după cum existau și cazuri cînd mama sau doica erau obligate să însoțească copilul. Un ecou al acestor practici a fost surprins în obiceiul „foarte răspîndit în Valahia” de a pune în mormîntul unei femei moarte altelea păpuși cîți copii avea” (C. Wilke, *Mutter und Kind*, în „Mannus”, 1929, nr. 21, p. 26—51, și 1930, nr. 22, p. 358—360. Idem, *Die Heilkunde in der europäischen Vorzeit*, Leipzig, 1936, p. 126).

duble de bărbați și copii²⁷. Cercetătorii sovietici au emis părerea că mormintele duble de adulți și copii reflectă orînduirea socială, în speță matriarhatul sau patriarhatul²⁸. Asemenea înmormintări abundă însă în toate epocile, indiferent de forma orînduirii sociale, și nu se limitează numai la aspectul bărbat-copil sau femeie-copil. Referindu-se la cultura mormintelor în camere cu birne (*sрубниѳе*), Merpert consideră, la rîndul său, că mormintele duble de femei și copii ar putea fi consecința unor epidemii sau a omorîrii copilului după decesul mamei²⁹. Subliniind gradul mai mic sau mai mare de incertitudine al „ipotezelor arheologice”, Häusler apelează în explicarea cazurilor amintite la etnologie³⁰.

Diversitatea practicilor care se ascund în spatele înmormintărilor duble sau triple necesită studierea atentă a fiecărui caz în parte. Din însăși poziția scheletelor din mormintele de înhumare se pot deduce anumite lucruri cu privire la cauzele decesului, momentul înhumării etc. La mormintele de incinerare posibilitățile sînt mult mai limitate. Și aceasta cu atît mai mult cu cît ipotezele emise într-un domeniu atît de puțin cunoscut ca acela al ritualului funerar sînt adesea foarte riscante. S-a susținut, de pildă, că la baza mormintelor colective din cultura pomeraniană se află înmormintarea rituală a unor persoane dependente social³¹, ipoteză infirmată abia în urma expertizei antropologice. O interpretare asemănătoare se întilnește la A. Vulpe, după care mormintele secundare fără oase aflate pe solul antic, lîngă mantaua mormintului principal și la același nivel cu acesta, aparțin unor sclavi de casă incinerati odată cu stăpînul, oasele fiind apoi culese de-a valma și depuse în mormîntul principal³². Dintre mormintele trecute de A. Vulpe la această categorie au fost analizate antropologic două: tumulii 26 și 64. Primul s-a dovedit a fi un mormînt dublu, de adult și sugar, iar al doilea un mormînt de infaant I — II. Alți autori au pus apariția mormintelor colective pe seama războaielor sau a epidemiilor³³. Pornind de la rezultatele cercetărilor antropologice efectuate pe materiale

²⁷ Häusler arată că înmormintările duble de bărbați și copii sînt cunoscute încă din mezolitic (mormîntul de la Dürrenberg). În neolitic, în necropolele culturii Tiszapolgár, se pare că la moartea bărbaților erau sacrificați unii copii, iar în cultura Bodrogkeresztúr numai femeile. În alte necropole apar în schimb atît înmormintări duble de bărbați și copii, cît și de femei și copii (*Zum Verhältnis...*, p. 42). La exemplele citate de Häusler se pot adăuga multe altele (M. Stloukal, *op. cit.*, p. 337).

²⁸ Sînt citați Okladnikov, Elizeev, Bader, Artamonov.

²⁹ N. J. Merpert, în *Materiali i issledovaniia po arheologii SSSR*, vol. 42, 1954, p. 39—156.

³⁰ Se amintește obiceiul răspîndit în Ungaria de a înmormînta copiii mici împreună cu persoane adulte, decedate în același timp, chiar și atunci cînd între ei nu exista nici o legătură de rudenie. Bessels consemnează că la eschimoșii din golful Smith o mamă a sugrumat cu propriile-i mîni pe cel mai mic dintre copii, în vîrstă de 5 luni, pentru a evita greutatea de procurare a hranei după moartea tatălui, ambii fiind înmormîntați apoi împreună. Pe insula Aneytum, din Noile Hebride, la moartea copilului preferat era sugrumată mama, o mătușă sau bunică. În Melanezia, erau ucise femeile pentru a fi înmormîntate cu soțul sau copilul preferat etc. (Häusler, *op. cit.*, p. 42).

³¹ J. Kowalczyk, *Zagadnienie grobów zbiorowych w neolicie Polski* (Problema mormintelor colective în neoliticul din Polonia), în „Swiatowit”, 1964, nr. 25, p. 245—246.

³² A. Vulpe, *op. cit.*, p. 36.

³³ K. Salewicz, *Cmentarzysko luzyckie w Malusach Wielkich i zagadnienie związków kultury luzyckiej z tzw. „kulturą grobów kloszowych”* (Cimitirul luzacian din Malusy Wielki și problema raporturilor culturale luzaciene cu așa-numita „kultură a mormintelor cu clopot”), în „Wiadomosci archeologiczne”, 1940, nr. 16, p. 60, și J. Kowalczyk, *op. cit.*

provenite din 4 necropole, T. Malinowski admite următoarele explicații : 1) complicațiile la nașteri ce aveau drept consecință moartea mamei și a copilului, aici fiind incluse mormintele în care s-au identificat rămășițele unei femei dintr-o grupă de vîrstă ce atestă perioada de fertilitate și resturile unui sugar sau ale mai multor sugari ; 2) omorîrea copilului în urma decesului mamei, obicei practicat de populațiile primitive actuale (deci ipoteza emisă de Merpert și Häusler), aici fiind încadrate mormintele duble ale unor femei la vîrsta fertilității sau chiar ceva mai în vîrstă și copii pînă în 5 ani ; 3) omorîrea sau sinuciderea soției la moartea soțului ; 4) decesul concomitent, dar din cauze independente, a două pînă la cinci persoane sau existența obiceiului păstrării urnelor în casă și adăugarea resturilor incinerate de la o altă persoană, decedată după un interval oarecare de timp ³⁴.

Trecînd la inventarul de arme din mormintele fazei a II-a (tabelul nr. 9), constatăm creșterea numerică a vîrfurilor de săgeți (45 în 10 mor-

Tabelul nr. 9

Piese de armament, necropola Feriștic, faza II

Arme	Nr. piese	Nr. morminte	%	Fără obiecte de podoabă		1—2 obiecte de podoabă		3—5 obiecte de podoabă		Peste 5 obiecte de podoabă	
				nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%
Vîrfuri săgeată	45	10	13,3	4	5,3	2	2,6	3	4,0	1	1,3
Cuțite	19	14	18,6	9	12,0	3	4,0	1	1,3	2	2,6
Harnașament	8	2	2,6	1	1,3	—	—	—	—	1	1,3
Topoare	7	7	9,3	3	4,0	2	2,6	2	2,6	—	—
Lâncii	2	2	2,6	1	1,3	—	—	—	—	1	1,3
Sule	2	2	2,6	2	2,6	—	—	—	—	—	—
Total	83	37	49,0	20	26,5	7	9,2	6	7,9	5	6,5

mente) în comparație cu faza I, asociate sau nu cu obiecte de podoabă, și menținerea procentului ridicat de cuțite (19). Se înregistrează totuși o scădere importantă a altor categorii de arme : topoarele la 9,3% față de 15,3% în faza precedentă, iar lăncile la 2,6% față de 12,5%, asociate sau nu cu obiecte de podoabă. Harnașamentul apare în 2 morminte, unul fără nici un obiect de podoabă, iar altul avînd peste 5 obiecte de podoabă. (În 2 morminte se găsesc sule, de data aceasta fără nici un obiect de podoabă) -

Anumite schimbări se remarcă și în inventarul de podoabe (tabelul nr. 10). Mărgelele dispar aproape complet, ca și brățările, piesele de centură și aplicile. Mai puțin numeroase decît în faza I, verigile și fibulele ocupă totuși primul loc, asociate de obicei cu piese de armament. Pandantivele.

³⁴ T. Malinowski, *op. cit.*, p. 114—115.

Tabelul nr. 10
 Obiecte de podoabă, necropola Ferigile, faza II

Obiecte	Nr. piese	Nr. morminte	%	Fără arme		1 — 2 arme		3 — 5 arme		Peste 5 arme	
				nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%
Fibule	6	5	6,6	1	1,3	1	1,3	2	2,6	1	1,3
Cute gresie	6	3	4,0	1	1,3	—	—	—	—	2	2,6
Verigi	6	2	2,6	—	—	—	—	1	1,3	1	1,3
Pandantive	2	2	2,6	—	—	—	—	1	1,3	—	1,3
Mărgele	1	1	1,3	—	—	—	—	1	—	1	1,3
Saltaleone	1	1	1,3	—	—	—	—	1	1,3	—	—
Ace, agrafe	1	1	1,3	—	—	—	1,3	—	—	—	—
Total	23	15	18,4	2	2,6	2	2,6	6	7,8	5	6,5

din cute de gresie se întîlnesc în 3 morminte. Sporadic apar cercei (1) și amulete din os (2).

Aplicînd criteriul arheologic, 15 morminte ar putea aparține unor persoane de sex masculin, corespunzînd totodată mormintelor de luptători. Într-un singur caz, desemnat de A. Vulpe drept „mormînt masculin de luptător”³⁵, atribuirea s-a făcut pe baza unui obiect de inventar nereprezentativ pentru determinarea sexului³⁶. În 5 cazuri criteriile arheologic și antropologic s-au suprapus. Cele 4 femei identificate la analiza antropologică provin din morminte duble. Inventarul din alte 4 morminte nu permite o diagnoză de sex. Mormintele individuale analizate antropologic sînt de copii, cu excepția a 2 morminte de adult-subadult și adult de 20—30 de ani, cu inventar de luptător.

În faza a II-a își fac apariția ofrandele animale, anunțate încă din subfaza I B. În toate cele 6 cazuri, plus mormîntul menționat din subfaza I B, ofranda este de pasăre. În 2 morminte, în afară de pasăre s-au găsit resturi de ovicaprine și dintr-un animal de talie mare. Cu excepția unui mormînt de infans I, ce conținea ofrandă de pasăre, toate celelalte morminte cu ofrandă se concentrează la grupa de vîrstă adult-subadult. Două din mormintele cu ofrandă bogată și variată sînt duble.

Ultima fază a necropolei de la Ferigile este reprezentată prin 9 tumuli și 12 morminte, plus un mormînt săpat în mantaua tumulului 4 din subfaza I A. Mormintele din faza a III-a formează două grupuri distincte, plasate în centrul și nordul necropolei, la periferia mormintelor din subfaza I A și printre mormintele din subfazele I B și II B (fig. 1). Legătura tipologică cu subfaza II B o face necropola plană de la Ferigile. Datată în jurul anului 400 î.e.n., faza a III-a cuprinde la rîndul ei două subfaze: III A — cu 4 morminte, fără elemente Latene, și III B — cu 7 morminte, cînd se constată prezența elementelor Latene.

³⁵ *Ibidem*, p. 123.

³⁶ În privința cuțitelor, vezi *ibidem*, p. 78—79.

Tabetul
Necropola Ferigile, subfaza III A și subfaza III B

Nr. tumul	Nr. mormint	Tip	Inven						
			număr de urne și vase	arme	podoabe				harnașament
					fier	bronz	sticlă	diverse	
4	9	3	3 vase				mărgică	gresie	
9	1	3	urnă + 3 vase						
	2	?	?						
15?	1	2 b	3 vase						
40	1	3	4 urne 2 vase			fibulă (InU 1)	4 mărgelile (In UI)		
42	1	2b	urnă + capac + 6 vase						
	2	2a 2	urnă + capac + 1 vas						
77	1	2 b	5 vase						
	2	2a 2	urnă + capac + fragmente ceramice						
106	1	3	urnă + capac	2 cuțitașe					
107	1	3	4 urne + 2 vase	cuțitaș					
108	1	3	urnă	cuțitaș					
111	1	5							

nr. 11

(In jurul anilor 400 I.e.n.)

tar		Caractere antropologice				Ofrande	Observații
alte obiecte		sex		vîrstă	observații		
fier	bronz	arheologic	antropologic				
		? feminin	?	infans I (3-4 ani)			subfaza III B, In tumul din subfaza I A
			masculin	adult-matur	urme de oxid fier		subfaza III B
					fără oase		
					fără oase		distrus
		feminin	feminin	adolescent (17-18 ani)	In urna 1		mormînt colectiv
			masculin	adult-matur	In urna 2		
			?	infans I	In urna 3		
			?	infans I-II	In urna 4		
			masculin	adult tînăr		pasăre	
			?	infans II- adolescent (14-15 ani)	urme de oxidare de la un obiect de bronz		
					fără oase		
			?	infans I - II		pasăre (găină)	
			?	adolescent- subadult	oase din urnă	pasăre	mormînt dublu ? subfaza III B
			masculin	adolescent- subadult- adult	In urna 1		mormînt colectiv, subfaza III B
			feminin		In urna 2		
			?	infans II	In urna 3		
			?	infans I (2,1/2-3ani)	In urna 4		
			masculin	adult- subadult			subfaza III B
							cenotaf subfaza III B

Din totalul de 13 morminte, 4 sînt fără oase, dintre care un tumul distrus și altul considerat de A. Vulpe drept un cenotaf (tabelul nr.11). Mormintele fără oase sînt lipsite și de inventar. Ne-au parvenit la studiu resturile din toate cele 9 morminte cu oase.

Mormintele din faza III A sînt individuale, repartizîndu-se pe grupe de vîrstă astfel : 1 infans I—II, 1 infans II-adolescent (în jur de 14—15 ani) și un adult tînăr. Nici unul din aceste morminte nu a dat vreun obiect de inventar, deși urmele de oxid de cupru de pe fragmentele osoase ale unui infans II-adolescent atestă existența unei podoabe de bronz. Subfaza III B numără 3 morminte individuale (două de adulți și unul de infans I), două morminte colective și unul probabil dublu.

Mormintele de luptători dispar, inventarul lipsește sau este foarte sărăcăcios (cîte o piesă de podoabă, cuțitașe). Mormintele fără oase se răresc și apar mormintele colective, necunoscute în faza precedentă. Atît mormintele colective, cît și eventualul mormînt dublu se plasează în subfaza III B, cînd formele Latène devin pregnante.

Mormîntul colectiv din tumulul 40 era alcătuit din 4 urne. Prima urnă conținea o adolescentă de 17—18 ani, cu toate părțile scheletului bine reprezentate. În urna a doua se găseau cîteva fragmente osoase aparținînd unui individ adult-matur, probabil de sex masculin, cu alte caractere de ardere decît resturile femeii. În celelalte două vase s-au depus osemintele unui infans I, puternic calcinate, și ale unui infans I—II. Caracterele arderii arată că incinerarea nu a avut loc pe același rug, decelul putînd surveni la momente diferite.

Al doilea mormînt colectiv (M1, tumulul 107) conținea tot 4 urne, în care s-au identificat un adolescent-subadult de sex masculin, o femeie de vîrstă subadult-adultă, un infans II și un infans I pînă în 2 1/2—3 ani. Aparențele pledează pentru un mormînt familial, ca și în primul caz.

Avînd în vedere specificul necropolei de la Ferigile, constatările referitoare la înmormîntările duble și colective, în sensul precizării momentului cînd apar sau a succesiunii lor în timp, nu pot fi generalizate la întreaga epocă hallstattiană. Această problemă va putea fi lămurită abia după studierea unui număr mai mare de necropole.

Faza a III-a pare să cuprindă și un mormînt dublu (M1, tumulul 106). În afara resturilor calcinate din urnă, aparținînd unui adolescent-subadult, s-a găsit o grămăjoară mică de oase, așezată pe o piatră, în apropierea urnei. Inventarul era format din două cuțitașe.

Cei 15 indivizi analizați antropologic se repartizează pe grupe de vîrstă astfel : 5 infans I, 1 infans II, 4 adolescenți și 5 adulți. Din mormintele individuale provin 3 copii și 3 adulți, iar restul de 9 persoane din mormintele colective.

În faza a III-a inventarul de arme dispăre definitiv. În 3 morminte s-au găsit cuțitașe de fier (tabelul nr. 12). Numai 2 morminte conțineau obiecte de podoabă, reprezentate prin mărgelile, cute de gresie și o fibulă (tabelul nr. 13). Cele două criterii de determinare a sexului au coincis într-un caz, cînd podoabele au apărut în mormîntul unei femei. Conform ambelor criterii, 3 persoane sînt de sex feminin, dintre care numai 2 sigur, deoarece podoabele din mormîntul unui infans I puteau figura și în inventarul unui

Tabelul nr. 12
Pieșe de armament, necropola Ferigile, faza III

Arme	Nr. piese	Nr. morminte	%	Fără obiecte de podoabă		1—2 obiecte de podoabă		3—5 obiecte de podoabă		Peste 5 obiecte de podoabă	
				nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%
Cuțite	4	3	23	3	23	—	—	—	—	—	—
Vîrfuri săgeți	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Topoare	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lâncii	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Harnașament	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sule	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	4	3	23	3	23	—	—	—	—	—	—

Tabelul nr. 13
Obiecte de podoabă, necropola Ferigile, faza III

Obiecte	Nr. piese	Nr. morminte	%	Fără arme		1—2 arme		3—5 arme		Peste 5 arme	
				nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%	nr. m.	%
Mărgele	5	2	15,4	2	15,4	—	—	—	—	—	—
Fibule	1	1	7,7	1	7,7	—	—	—	—	—	—
Cute gresie	1	1	7,7	1	7,7	—	—	—	—	—	—
Brățări	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Saltaleone	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Verigi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cercei	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pandantive	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	7	4	30,8	4	30,8	—	—	—	—	—	—

băiat ³⁷, și 5 persoane de sex masculin. În 3 morminte se constată ofrandă de pasăre, depusă o dată pentru un infans I — II și de două ori la grupele de vîrstă mari.

★

³⁷ K. Dąbrowski emite această părere în legătură cu mormintele triple de bărbați, femei și copii din Latèneul tîrziu de pe teritoriul Poloniei (*Cmentarzysko z okresu późnotateńskiego w Zagorzynie, pow. Kalisz* (Necropola din perioada Latène tîrzie de la Zagorzyn, raionul Kalisz), în „Sprawozdania Archeologiczne”, t. XXII, 1970, p. 387—388). Vezi ce spune în această privință și T. Malinowski, *op. cit.*, p. 101—107, care pe bază de izvoare vechi și etnologice susține că nici armele nu sînt caracteristice pentru mormintele de bărbați. În colaborare cu antropologul A. Malinowski, s-au comparat cele două criterii de determinare a sexului pe conținutul a 27 de urne din cultura pomeraniană. În 9 cazuri au fost confirmate diagnozele arheologice și numai într-un singur caz ele n-au corespuns. Sexul nu a putut fi determinat antropologic la 10 indivizi, toți copii de vîrstă mică, iar în 7 cazuri criteriul arheologic putea indica tot atît de bine un bărbat ca și o femeie, valabil fiind numai criteriul antropologic. Analize mai recente, efectuate pe resturile incinerate provenite din două necropole La Tène tîrzii, au demonstrat că arme ca săbiile sau scuturile apar și în mormintele de femei (K. Dąbrowski, *op. cit.*, p. 381).

O privire de ansamblu asupra celor trei faze ne ajută să desprindem următoarele caracteristici generale ale necropolei de la Ferigile.

În fazele I și II un procent însemnat de morminte sînt lipsite de oase (aproape jumătate). Deși faza a III-a este reprezentată numai prin 9 tumuli, se observă totuși că mormintele fără oase se răresc brusc. Într-o proporție mai mică decît la Ferigile, morminte fără oase au apărut și în alte necropole hallstattiene de pe teritoriul României³⁸. Ca și la Ferigile, necropolele pomeraniene au arătat o creștere a numărului de morminte fără oase în Hallstatt C și D, urmată de o scădere a procentului lor în Latènul timpuriu³⁹.

O serie de morminte din faza I pot fi definite, pe baza inventarului, ca fiind de luptători. Din totalul de 44 de morminte de luptători, 16 sînt fără oase (36,3%) și 28 cu oase (63,6%). Au fost analizate antropologic 14 morminte (50,0%), repartizate pe grupe de vîrstă astfel: 11 infans I (78,57%), 1 infans II (7,14%) și 2 adolescenți (14,2%). În faza a II-a se remarcă o scădere a numărului mormintelor de luptători (de la 44 pînă la 15) și, implicit, a inventarului caracteristic de arme. Distribuindu-le pe grupe de vîrstă, obținem 14 infans I, 2 infans II, 2 adolescenți și 2 adulți. Reiese că marea majoritate a luptătorilor (18) nu depășesc grupa de vîrstă infans II-adolescent. Dacă la totalul de 24 de morminte analizate antropologic adăugăm și pe cele 18 fără oase, restul de 17 morminte neanalizate nu pot inversa raportul stabilit. De asemenea, inventarul cel mai reprezentativ nu apare la adolescenți-adulți, ci în mormintele de copii, de preferință la grupa de vîrstă infans I, iar dintre mormintele de luptători 3 sînt de fapt înmormintări duble sau triple, pe lîngă adolescenți-adulți figurînd și cîte un *infans* I sau o femeie. Săbiile, care dispar din morminte începînd cu subfaza I B, topoarele, vîrfurile de lănci, piesele de harnașament fac parte, prin urmare, din inventarul unor copii (cu excepția mormîntului dublu de bărbat și femeie). Mormintele de luptători, frecvente încă în subfaza I B, devin mai rare în faza următoare, ca să dispară definitiv în subfaza II B. După încadrarea cronologică făcută de A. Vulpe⁴⁰, mormintele cu arme din fazele I A — II A corespund Hallstattului D₁ și D₂. Morminte cu arme din aceeași perioadă au fost semnalate și în alte necropole hallstattiene de pe teritoriul României sau al țărilor vecine (Bîrsești, Gogoșu, Glasinac, Donja Dolina, Vekerzug). Dispariția armelor din morminte începînd cu Hallstattul final și Latènul timpuriu a fost consemnată și în alte cazuri, necropola de la Ferigile nefăcînd o notă aparte în această privință⁴¹.

O altă particularitate a mormintelor de luptători de la Ferigile o constituie inventarul mixt de arme și podoabe, întîlnit dealtfel și la Balta Verde, Gogoșu și în multe alte necropole hallstattiene. Consecințele ce decurg de aici pentru determinarea sexului pe bază de criterii arheologice

³⁸ De exemplu, la Balta Verde și Gogoșu (D. Berciu și E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, în „Materiale și cercetări arheologice”, vol. II, 1956, p. 251—489).

³⁹ T. Malinowski, *op. cit.*, p. 45—47.

⁴⁰ A. Vulpe, *op. cit.*, p. 92—100.

⁴¹ Scăderea numărului mormintelor de luptători la Gogoșu, comparativ cu Balta Verde (D. Berciu și E. Comșa, *op. cit.*). T. Malinowski remarcă în cultura pomeraniană dispariția treptată a armelor din morminte în perioada de trecere de la Hallstatt la epoca Latène (*op. cit.*, p. 81).

au fost discutate în cuprinsul lucrării. Am consemnat, de asemenea, și observațiile noastre referitoare la asocierea celor două categorii de obiecte. Mormintele de adulți cu inventar de arme sînt lipsite de podoabe. Această constatare nu poate fi însă generalizată ⁴² dacă se are în vedere prezența sporadică a indivizilor de vîrstă adultă din cuprinsul necropolei de la Ferigile. Cu cît ne apropiem de sfîrșitul duratei de folosire a necropolei, paralel cu sărăcirea inventarului de arme are loc și sărăcirea inventarului de podoabe. Mormintele nu mai conțin decît cuțite, mărgelile, mai rar fibule. Din subfaza I B, dar de regulă în faza a II-a, printre obiectele de inventar figurează sulele de fier.

Toate mormintele din faza I, cu excepția unui mormint secundar din subfaza I B, sînt individuale și aparțin unor copii, cel mult adolescenți. În subfaza I A nu apare nici o persoană peste grupa de vîrstă infans II-adolescent. Abia în subfaza I B sînt semnalati 3 adolescenți și un subadult. În faza a II-a, alături de înmormintările individuale sînt practicate înmormintările duble și triple de adulți sau adulți și copii. Proporția de adulți crește spre sfîrșitul intervalului, 2 provenind din mormintele individuale, iar restul din morminte duble, datorate unor decese survenite în condiții neobișnuite, care au impus și aplicarea unui ritual special.

În faza a III-a înmormintările duble sînt înlocuite cu cele colective de cîte 4 persoane, depuse în urne separate. Raportul dintre grupele de vîrstă infans I — II și adolescent-adult este de 6 la 8. Ținînd seama de numărul mic de morminte din această fază, proporția de adolescenți-adulți este foarte mare comparativ cu fazele precedente, 3 provenind din morminte individuale, iar 5 din morminte duble sau colective.

Contrar observațiilor arheologice ⁴³, analiza antropologică a stabilit existența ofrandei animale : pasăre, rar ovicaprin și animale de talie mare. Judecînd după gradul identic de calcinare a resturilor osoase umane și animale, ca și după cantitatea neînsemnată de fragmente de animale, amestecate în urnă cu cele umane, ofranda era arsă împreună cu defuncțul, resturile fiind culese de pe rug odată. La Ferigile, ofranda își face apariția din faza a II-a și crește numeric în faza a III-a, fiind găsită în mormintele unor persoane de vîrstă adolescentă sau adultă. Referindu-ne la întreaga necropolă, ofranda apare sporadic, în subfaza I A lipsind cu desăvîrșire, iar în subfaza I B fiind reprezentată printr-un singur caz. Este totuși prematur a trage concluzia că obiceiul depunerii ofrandei apare abia în ultimele faze de dezvoltare ale necropolei, deoarece situația de la Ferigile s-ar putea datora și faptului că practica privea în primul rînd persoanele adulte și, în mod cu totul excepțional, copiii, care predomină în faza I. Pe măsură ce în fazele următoare sporesc adulții, ofrandele devin și ele mai frecvente. Datele consemnate se repetă și în alte necropole. Astfel, la Cîrna sînt menționate 5 morminte cu ofrandă, aparținînd toate unor adolescenți-maturi. Nici unul din cele 38 de morminte de copii nu avea ofrandă ⁴⁴. În cimitirul

⁴² La Balta Verde, de exemplu, apar morminte de înhumație ale unor persoane adulte cu inventar de arme și podoabe.

⁴³ „În mormintul propriu-zis nu se depuneau ofrande sub formă de mîncare sau băutură, ci doar fragmentele vaselor ce conțineau alimente” (A. Vulpe, *op. cit.*, p. 24).

⁴⁴ D. Nicolaescu-Ploșor, *Cercetări antropologice asupra osemintelor din necropola de incinerare de la Cîrna*, în monografia lui V. Dumitrescu *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961.

geto-dacic de la Bugeac, datat în secolul IV î.e.n., din 17 morminte 5 erau cu ofrandă, 3 fiind de adulți și maturi și 2 de infans I — II. Cele două morminte de copii conțineau însă și câteva fragmente osoase de adolescenți, ofranda putînd fi prin urmare legată de aceștia. Creșterea numerică a ofrandelor în Hallstattul final și Latênul timpuriu, sugerată vag de Ferigile și mai pregnant de necropola de la Bugeac, este atestată și în cultura pome-
 rianiană⁴⁵.

Structura necropolei de la Ferigile, așa cum rezultă din cei 60—70 % în morminti cercetați⁴⁶, se prezintă astfel: din 197 de morminte descoperite, 59 sînt cu inventar de luptători (29,98%). Din 103 morminte cu oase au fost analizate 70 (67,96%), din care 24 erau de luptători (34,28%). Din restul de 33 de morminte neanalizate, 17 erau de luptători (51,51%). Cei 80 de indivizi rezultați din mormintele studiate antropologic se repartizează pe grupe de vîrstă în modul următor: 49 infans I (61,25%), dintre care 11 sugari (13,75%), 10 infans II (12,50%), 9 adolescenți (11,25%), 12 adulți (15,00%), nici un individ matur sau senil. Cu o singură excepție, toți adulții sînt tineri, înscriindu-se în prima jumătate a intervalului.

Mormintele analizate însumează 67,96% din totalul mormintelor cu oase. Admițînd chiar că cele 33 de morminte neanalizate au aparținut unor adulți, maturi și senili, ele n-ar întruni pentru grupele respective de vîrstă decît 43,69%, incluzîndu-i și pe cei 12 adulți studiați antropologic. Comparînd distribuția pe grupe de vîrstă a celor 80 de persoane din necropola de la Ferigile cu a celor 102 de la Cîrna (tabelul nr. 14), obținem 15%

Tabelul nr. 14

Distribuția grupelor de vîrstă în necropolele Cîrna și Ferigile

Grupe de vîrstă	Cîrna nr. indivizi = 102		Ferigile nr. indivizi = 80		Morminte luptători Ferigile nr. m. = 20	
	nr.	%	nr.	%	nr.	%
Sugari	14	13,72	11	13,75	—	—
Infans I	19	18,63	38	47,50	14	70,00
Total infans I	33	32,35	49	61,25	14	70,00
Infans II	5	4,90	10	12,50	2	10,00
Adolescenți	2	1,97	9	11,25	2	10,00
Adulți	22	21,56	12	15,00	2	10,00
Maturi	39	38,24	—	—	—	—
Senili	1	0,98	—	—	—	—
Total adulți, maturi și senili	62	60,78	12	15,00	2	10,00

⁴⁵ După T. Malinowski, în necropolele din Hallstattul C nu există urme de ofrande. Ele încep să apară, în cantitate mică, abia în Hallstattul D, crescînd numeric în Latênul timpuriu, pentru ca să dispară apoi în Latênul mijlociu (*op. cit.*, p. 87).

⁴⁶ Volumul tumulilor distruși de lucrările agricole sau necercetați a fost evaluat de A. Vulpe la 30—40% din cuprinsul necropolei (*op. cit.*, p. 14—15).

adulti față de 60,78% adulți, maturi și senili la Cîrna. Toate grupele de vîrstă de la Cîrna arată o evoluție a curbei de mortalitate caracteristică pentru o populație așezată, sedentară. Se observă, în schimb, un oarecare paralelism între distribuția grupelor de vîrstă pe întreaga serie cercetată la Ferigile, comparativ cu mormintele de luptători: 61,25% infans I față de 70% luptători; 12,50% infans II față de 10% luptători; 11,25% adolescenți față de 10% luptători și 15% adulți față de 10% luptători. Dacă adăugăm și faptul că distribuția pe sexe făcută cu ajutorul inventarului indică aproape în exclusivitate morminte de bărbați, independent de grupa de vîrstă, și dacă ținem seama de caracterul războinic al populației, mormintele de luptători întrunind 35,82% din totalul celor cu oase analizate antropologic, indiferent de ipotezele formulate sau de condițiile demogenetice luate în considerație, cei 15% adulți și 11,25% adolescenți nu pot reprezenta pe genitorii celor 73,75% copii (infans I și II).

Tablele de viață întocmite pe cele trei faze reunite și separat pentru fazele I — II și pentru faza III ilustrează și mai clar particularitățile necropolei de la Ferigile.

Numărul real de decese, raportat la o cohortă de 1 000 de indivizi, arată o proporție de copii impresionant de mare în primele două faze (800,0), care scade pînă la jumătate în ultima etapă de existență a necropolei. În locul creșterii obișnuite la grupa de vîrstă adultă, nivelul se menține aproape egal cu cel atins între 14 și 20 de ani, încheindu-se în acest punct. În faza a III-a se constată, dimpotrivă, o creștere însemnată a numărului de decese la grupa juvenis, atingînd cel mai ridicat nivel la grupa adultus, egal cu valoarea înregistrată între 0 și 7 ani (fig. 3). În primele două faze

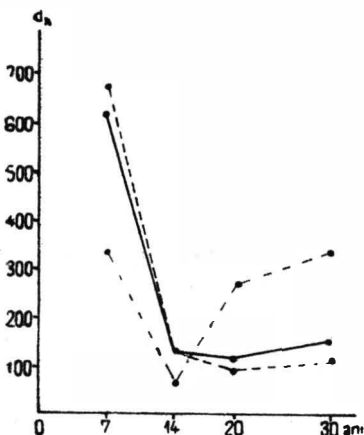

Fig. 3. — Numărul deceselor raportat la o cohortă de 1000 de indivizi în cadrul necropolei de la Ferigile: (.....) fazele I—II, (-.-.-) faza a III-a, (—) întreaga serie.

scăderea numărului de supraviețuitori (l_x) cunoaște o coborîre vertiginoasă între 0 și 14 ani, ceva mai lentă între 14 și 20 de ani, ajungînd la 20—30 de ani la aproximativ jumătate din valoarea grupei precedente. În faza a III-a, scăderea numărului de supraviețuitori este de două ori mai mică între 0 și 14 ani decît în fazele I — II, coborînd la grupa adult pînă la jumătatea nivelului atins între 7 și 14 ani (fig. 4). Probabilitatea de deces este de două ori mai mare la copiii din grupa infans I în fazele I — II decît în faza a III-a, înregistrînd o nouă scădere în toate cele trei

Table de viață

x ani	d'_x	d_x	l_x	q_x	P_x	L_x	T_x	e^0_x
---------	--------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	---------

Fazele I—II

0—7	44	676,9	1000,0	676,9	323,1	661,55	1130,80	11,31
7—14	8	123,1	323,1	380,9	619,1	261,55	469,25	14,62
14—20	6	92,3	200,0	461,5	538,85	207,70	207,70	10,38
20—30	7	107,7	107,7	1000,0	0,0	53,85	53,85	5,00
Total	65	1000,0	0,0	—	—	—	—	—

Faza III

0—7	5	333,3	1000,0	333,3	666,7	833,35	2100,00	21,00
7—14	1	66,7	666,7	100,04	899,06	633,35	1266,65	18,99
14—20	4	266,7	600,0	444,5	555,5	466,65	633,30	10,55
20—30	5	333,3	333,3	1000,0	0,0	166,65	165,65	5,00
Total	15	1000,0	0,0	—	—	—	—	—

Fazele I—II—III

0—7	49	612,5	1000,0	612,5	387,5	693,75	1312,50	13,12
7—14	9	112,5	387,5	290,3	709,7	331,25	618,75	15,96
14—20	10	125,0	275,0	454,5	545,5	212,50	287,50	10,45
20—30	12	150,0	150,0	1000,0	0,0	75,00	75,00	5,00
Total	80	1000,0	0,0	—	—	—	—	—

faze între 7 și 14 ani, urmată de o creștere neînsemnată la grupa adultus în faza I — II și foarte accentuată în faza a III-a. Cea mai mică probabilitate de supraviețuire se plasează în primele faze la grupa infans I, în faza a III-a la grupa juvenis, iar între 20 și 30 de ani este nulă în ambele faze (fig. 5). Intersectarea curbelor are loc pe întreaga serie în jur de 10 ani și la 21,5 ani. Traseul curbei valorilor L_x coboară drept în faza a III-a, făcînd un cot în primele două faze la vîrsta de 14 ani, cînd scăderea devine mai lină, atîngînd în fazele I — II un nivel de 3,13 ori mai mic decît în faza a III-a (fig. 6). În sfîrșit speranța de viață este pe întreaga serie de 13,12 ani la grupa infans I, pentru ca să urce pînă la 15,96 ani la grupa infans II. Adolescenții mai puteau spera să trăiască 10,45 ani, iar adulții 5 ani. Comparînd speranța de viață din fazele I — II cu cea din faza III, se constată menținerea unui nivel egal între grupele juvenis și adultus, echivalent cu 10,38, 10,55 și, respectiv, 5 ani. În schimb, în primele două faze speranța de viață între 0 și 7 ani este de numai 11,31 ani, iar în faza a III-a de 21 de ani (fig. 7).

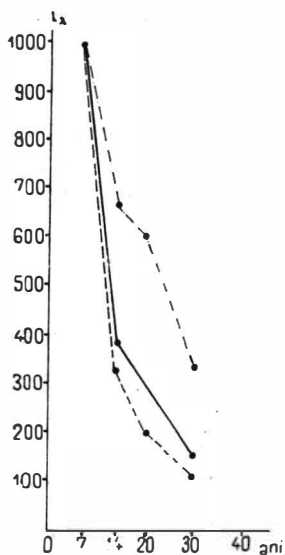

Fig. 4. — Numărul de supraviețuitori la fiecare interval de vîrstă din necropola de la Ferigile: (----) fazele I-II, (-.-.-) faza a III-a, (—) întreaga serie.

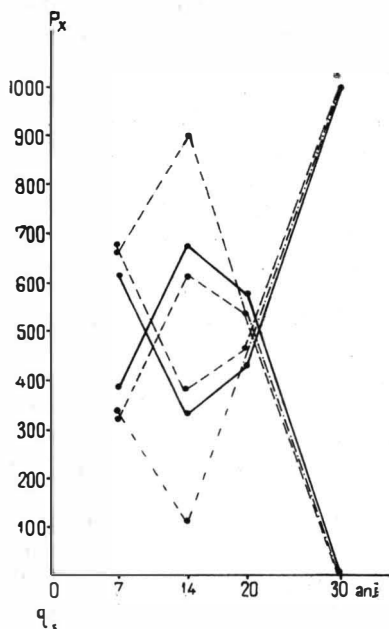

Fig. 5. — Probabilitatea de deces și probabilitatea de supraviețuire în cadrul necropolei de la Ferigile: (----) fazele I-II, (-.-.-) faza a III-a, (—) întreaga serie.

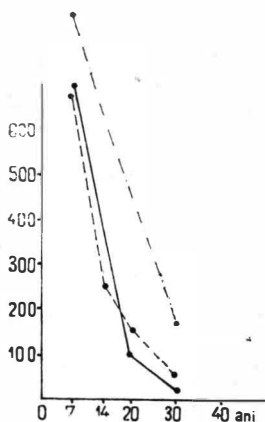

Fig. 6. — Numărul de ani trăiți de supraviețuitorii fiecărui interval de vîrstă din necropola de la Ferigile: (----) fazele I-II, (-.-.-) faza a III-a, (—) întreaga serie.

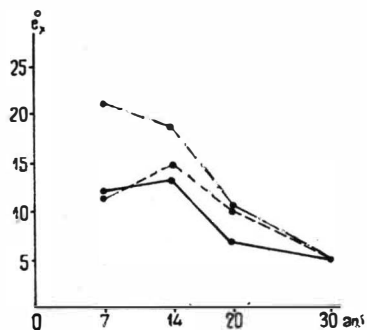

Fig. 7. — Speranța de viață în necropola de la Ferigile: (----) fazele I-II, (-.-.-) faza a III-a, (—) întreaga serie.

Datele cuprinse în tablele de viață trasează o linie de demarcație netă între fazele I — II pe de o parte și faza a III-a de cealaltă parte. Comportamentul demografic al fazei a III-a este mai apropiat de structura reală a populației, ca urmare a numărului mai scăzut de copii și a proporției mai mari de adulți comparativ cu primele faze.

Admițând o speranță de viață la naștere de minimum 20 de ani, medie de 25 de ani și maximă de 30 de ani, valori plauzibile pentru Hallstatt, în decursul celor 150 de ani de funcționare a necropolei, volumul populației, raportat la cele 103 morminte cu oase, este de minimum 23, maximum 30 și mediu 27 de indivizi. Calculind volumul demografic în funcție de numărul total de morminte, rezultă un minim de 46, un maxim de 59 sau, în medie, de 53 de indivizi, admițând o speranță de viață la naștere de 25 de ani. Incluzând și cei 30—40% tumuli distruși sau necercetați, ajungem la un volum de 63 de indivizi pentru o speranță de viață minimă de 20 de ani, de 72 de indivizi pentru o speranță de viață de 25 de ani și de 83 de indivizi dacă speranța de viață la naștere ar fi atins la Ferigile 30 de ani. Și în această situație, optimă din punct de vedere matematic, procentul de adulți și adolescenți (26,25%), eșalonat pe 5 generații, nu putea reprezenta în nici un caz pe genitorii celor 73,75% copii, majoritatea de sex masculin. Am ținut de altfel seama în calculele noastre de tendința manifestată în literatura de specialitate de a îngloba adolescenții printre adulți, ceea ce modifică întrucîtva procentele⁴⁷. Chiar și așa, maximul de genitori posibili (adolescenți plus adulți) întrunește 26,25%. În cazul unei colectivități minime de 63 de indivizi, aceasta înseamnă 16 adulți și adolescenți, sau 19 la o colectivitate de 72 de indivizi și 22 de genitori dacă admitem estimarea populației de la Ferigile la 83 de indivizi, cu o speranță de viață la naștere de 30 de ani.

Concluzia care se impune de la sine este că necropola tumulară de la Ferigile este în primul rînd o necropolă de copii, aproape în totalitate de sex masculin, aparținînd unei comunități tribale de caracter războinic. Majoritatea indivizilor din grupele de vîrstă adolescent-adult provin din morminte duble⁴⁸ sau din ultima fază a cimitirului. Deși procentul mortalității infantile era foarte ridicat în epocile preistorice⁴⁹, plasîndu-se mai ales în primii ani de viață, raportul numeric dintre adulți și copii variază în limite foarte largi în diferite necropole. A. Häusler remarcă două situații frecvente : numărul copiilor oscilează în necropolele preistorice între 30 și

⁴⁷ U. Fischer propune ca tinerii mai mari de 14 ani să fie trecuți în categoria adulților (*Die Gräber der Steinzeit im Saalgebiet*, Berlin, 1956). La rîndul său, Häusler arată că s-a înțeles din opinia de părere greșită asupra vîrstei de majorat sau căsătorie de-a lungul vremurilor. Așa, de pildă, Ploss și Bartels au demonstrat că în vechea Romă căsătoriile se puteau încheia începînd cu vîrsta de 12 ani. În regiunea saxonă, salică și hessiană majoratul se recunoștea la 12 ani, iar în dreptul alemanic, pentru fete la 12 ani și pentru băieți la 14 ani. Conform unui decret al orașului Mellrich, dat în 1523, un fiu de 12 ani, capabil să mînuiască armele, își putea înlocui tatăl în caz de recrutare etc. (*Kritische Bemerkungen...*, p. 6).

⁴⁸ Kromer constată, în legătură cu necropola de la Hallstatt, că înmormintările de copii cu adulți, ca și mormintele colective, sînt foarte rare. Aceeași observație o face T. Malinowski referitor la cultura pomeraniană.

⁴⁹ În necropola de la Saint-Urnel en Plomeur, datată în Hallstatt și Latène, 69% din populație dispărea înainte de vîrsta de 7 ani și numai 23% atinge vîrsta adultă (adolescenții sînt trecuți în calcule la copii) (L. R. Nougier, *Essai sur le peuplement préhistorique de la France*, în „Population”, vol. IX, 1954, nr. 2, p. 268). În Grecia, la Asine, procentul mortalității infantile se ridica în Hallstattul timpuriu la 67,4% (A. Häusler, *Kritische Bemerkungen...*, p.5).

50% sau între 5 și 10%. S-a ajuns chiar la concluzia existenței unor necropole separate de copii la purtătorii culturii amforelor sferice. Procentul uneori mic de copii nu înseamnă, după același autor, că indicii mortalității infantile ar fi fost altul, ci mai degrabă că o parte sau toți copiii erau înmormîntați în alte locuri decît adulții⁵⁰. Așa, de pildă, în necropola de la Rössener, din Germania Centrală, copiii și adolescenții întruneau 15% din totalul indivizilor, în timp ce la Baalberg (Preussnitz), repetînd parcă situația din necropola de la Ferigile, s-au identificat numai morminte de copii și adolescenți⁵¹. În cele două necropole neolitice de la Jericho nu s-a găsit nici un copil de vîrstă mică la un total de 800 de indivizi, fapt consemnat de Riquet și pentru cultura dolmenilor din Bretania⁵². Pentru a explica existența unor necropole separate de sugari în epoca gallo-romană, W. Deonna a apelat la textele din autorii antici și la o serie de analogii etnologice⁵³. După Häusler, obiceiul de a înmormînta copiii în locuri diferite de ale adulților a apărut ca expresie a credințelor noi despre moartea și sufletul copiilor, surprinse pentru prima dată în paleoliticul tîrziu de pe teritoriul de azi al Uniunii Sovietice. Schimbările survenite în concepțiile referitoare la substanța sufletului copiilor au antrenat și transformarea obiceiurilor și practicilor rituale. În neoliticul mijlociu se petrece o nouă schimbare în domeniul credințelor vechi și copiii încep să fie înmormîntați iarăși în același loc cu adulții⁵⁴. Nu știm dacă într-un domeniu atît de tradiționalist ca ritualul funerar poate fi vorba de fluctuații și reveniri de la credințe și concepții noi la altele vechi și invers, sau deosebiri se datoresc mai ales faptului că fiecare comunitate era purtătoarea unui fond de obiceiuri și practici rituale, pe care le aducea cu sine în momentul cînd se stabilea într-o anumită regiune. Nu se poate neglija nici posibilitatea unor contaminări pe parcurs, sau a evoluției ideilor și concepțiilor din acest domeniu într-un sens sau altul. Însăși biserica creștină a fost nevoită să preia credințele legate de moartea prematură a copiilor, menținîndu-le din antichitatea clasică pînă aproape de zilele noastre⁵⁵. Moartea copiilor, ne spune W. Deonna, era considerată pretutîndeni un fenomen anormal, ce rupea cursul firesc al existenței, dînd naștere unor credințe și practici funerare deosebite de cele aplicate în cazul adulților. În etnologie se găsesc numeroase exemple privind nu numai copiii, dar și pe cei morți în urma unui accident sau boli, la nașteri etc., care prin decesul lor nepre-

⁵⁰ A. Häusler, *Zum Verhältnis...*, p. 26, 28 : Inceplînd cu paleoliticul, din 20 de morminte de neanderthalieni, găsite pe teritoriul Uniunii Sovietice, 10 sînt de copii. În natufianul palestinian, La Wadi el Mughara, 31,6% sînt copii, în timp ce în necropola mezolitică de la Vasilievskia III, în regiunea Dnepropetrovsk, procentul de copii atinge numai 30,8%, iar în necropola de la Voloskoe predomină hotărît adulții (8% copii). În cultura ceramicii lineare din Germania Centrală mormintele de copii sînt foarte rare. Astfel, la Sondershausen s-au găsit numai morminte de adulți, iar la Butzbach (Oberhessen), un copil la 14 adulți. Necropola de la Tiszapolgár-Basatanya avea în stratul cel mai vechi, aparținînd culturii Tiszapolgár, 36 de adulți și 21 de copii (36,8%), iar în stratul cel mai recent, aparținînd culturii Bodrogkeresztúr, 75 de adulți și 9 copii (10,7%) etc.

⁵¹ *Ibidem*, p. 28.

⁵² A. Häusler, *Kritische Bemerkungen...*, p. 6.

⁵³ W. Deonna, *Cimetières de bébés*, în „Revue archéologique de l'Est et du Centre-Est”, vol. VI, 1955, nr. 23, fasc. 3, p. 231—247.

⁵⁴ A. Häusler, *Zum Verhältnis...*, p. 33—34.

⁵⁵ W. Deonna, *op. cit.*, p. 234, și A. Häusler, *Kritische Bemerkungen...*, p. 8—10.

văzut și brusc produceau perturbări în ordinea socială, fiind un obiect de reprobațiune și frică mistică⁵⁶.

Necropolele de copii sau de copii și adolescenți constituie deci o practică curentă în multe culturi preistorice. Necropola de la Ferigile, cu proporția ei ridicată de copii (85% dacă includem și cei câțiva adolescenți), ilustrează această realitate. Aici se pare că erau înmormințați de preferință băieții, vizați să facă parte, dacă ar fi trăit, din pătura luptătorilor, punându-li-se, în consecință, un bogat inventar de arme și podoabe. Cei câțiva adulți proveniți din mormintele duble și-au datorat probabil decesul unor cauze ieșite din comun, așa cum pare a sugera înmormintarea lor concomitentă și depunerea rămășițelor în aceeași urnă. În ceea ce privește mormintele de adulți din faza a III-a, problema va putea fi mai bine lămurită după discutarea datelor rezultate din studierea necropolei de la Tigveni. În contextul menționat, chiar dacă am pleca de la presupunerea că toate mormintele fără oase sînt cenotafuri, prezența lor în cadrul unei necropole aparte, destinată celor morți în condiții neobișnuite, este pe deplin justificată.

Ne-am limitat la constatările stricte ce decurg din analiza materialului osteologic, referitoare la numărul mare de copii și absența din cadrul necropolei de la Ferigile a restului populației, care este de presupus că își îngropa morții în altă parte. Necropola de la Tigveni aduce noi precizări în legătură cu ritualul funerar hallstattian de pe teritoriul de azi al României.

Mormintele analizate sînt prea puține la număr și eșalonate pe o durată mult prea mare de timp ca să reflecte structura reală a populației. Pe de altă parte, cele două faze de la Tigveni, identice în mare cu ultimele două faze din necropola de la Ferigile, sînt inegal reprezentate antropologic (tabelele nr. 15 și 16). Din faza a II-a, datată la Tigveni între 475 și 400 î.e.n., au fost studiate 3 morminte. Restul de 18 morminte analizate aparțin fazei a III-a (secolul al IV-lea î.e.n.), caracterizată printr-un facies mai tirziu decît la Ferigile, ce urcă, eventual, pînă la începutul secolului al III-lea î.e.n. (tabelul nr. 17).

Tabelul nr. 15

Necropola de la Tigveni

Sex	Infans I		Infans II		Juvénis		Adultus		Maturus		Senilis		Total	
	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%
Femei	—	—	1	4,2	2	8,3	8	33,3	2	8,3	1	4,2	14	58,5
Bărbați	—	—	—	—	1	4,2	3	12,5	3	12,5	—	—	7	29,2
Sex nedeterminabil	1	4,2	1	4,2	—	—	1	4,2	—	—	—	—	3	12,5
Total	1	4,2	2	8,4	3	13,0	12	50,0	5	20,8	1	4,2	24	100,0

⁵⁶ W. Deonna, *op. cit.*, p. 232.

Tabelul nr. 16
 Tigveal Iann II (475-400 Le.n.).

Nr. tumul	Nr. mormint	Inventar				Caractere antropologice				Ofrandă	Observații
		ceramică	arme, harnașament	podoabe	alte obiecte	sexul		vîrsta	observații		
						arheologic	antropologic				
1	1	7 vase		mărgică	cuțitaș	feminin			lipsesc oasele		
	2	Urna 1							"		
		Urna 2								"	
		Urna 3 4 vase	vîrf lance, cuțit luptă, zăbală		2 verigi bronz cuțitaș	masculin				"	mormint tri- plu?
	3	2 vase							"		
6	1	9 vase			2 cuțitașe	?	masculin (?)	adult			
7	1	5 vase		fibulă		?			lipsesc oasele		
8	1	3 vase							"	deranjat de tumului 5	
9	1	3 vase	psalie?	mărgică		masculin			"	distrus de M5	
	2	1 vas							"		
	3								"		
	4	1 urnă 2 vase					feminin	adolescent subadult			
10	1	13 vase		cercel	cuțitaș	feminin?			lipsesc oasele	os bovideu nears	Inmormintare concomitentă
	2	1 urnă 10 vase					feminin	adult-sub- adult			

Tabelul nr. 17
 Tigveni, faza III (secolul IV - începutul secolului III î.e.n.)

Nr. tumul	Nr. mormint	Inventar				Caractere antropologice					Ofrandă	Observații
		ceramică	arme, har-nașament	podoa-be	alte obiecte	Sexul		vîrsta	talie cm.	observații		
						arheologic	antropologic					
2	1	2 urne 6 vase								lipsesc oasele		mormint dublu ?
	1	1 urnă 4 vase					feminin	adult inci-pient	154,0		ovicaprin, vițel, pasăre	urnă cu fereas-tra sufletului
	2	1 urnă			fusaioală	feminin	feminin	adolescent-subadult				"
	3	1 urnă 1 vas			fusalolă	feminin	?	adolescent incipient				"
	4	1 urnă					feminin	adult		impregnări cu oxid de fier	pasăre	"
	5	1 urnă					?	infans II (8-9 ani)				"
	6	1 urnă					feminin	subadult			ovicaprin, pasăre	"
	7	1 urnă					feminin	subadult adult inci-pient		impregnări cu oxid de fier		"
	8	1 urnă					feminin	senil I				"
	9	1 urnă					feminin	matur I (30-35 ani)		impregnări cu oxid de fier	pasăre, vițel, ovicaprin, căprior de munte	"

10	urna 1								urnele conțin oase de ani- male	ovicaprin, porc, bou porc, bou, cal	groapă de o- frandă
	urna 2 2 vase										
	11	1 urnă				feminin	infans II				
	12	1 urnă				feminin	adult	156,5		pasăre	
4	13	1 urnă				?	infans I (4 ani)				
	1	1 urnă				masculin	matur II				
		urna 1				masculin	adult				
	2	urna 2				feminin	matur I				
		urna 3 6 vase				feminin	adult incipient				mormînt triplu
				așchie de silex în vasul 5							
5	urna 1								conține oase de animale	bovideu	
	1	urna 2				?	adult				mormînt triplu (?)
		urna 3								lipsesc oasele	
		urna 4				feminin	adult				bovideu din vasul 1
		urna 5	cuțit luptă			masculin	?			lipsesc oasele	
5	7 vase	akinakes, vîrf lance, zăbală			masculin	masculin	matur I			tranzitie faza II—III	
9	6	urna 1				masculin	matur I	165,0			
		urna 2 3 vase				masculin	adult	165,0 166,5			mormînt dublu
	7	1 urnă			fibulă				lipsesc oasele		

O serie de elemente, furnizate de examenul osteologic, permite în schimb verificarea observațiilor anterioare privind necropola de la Ferigile. Lipsa de date comparative ne-a obligat să acordăm o valoare ipotetică multor constatări, care capătă acum, odată cu cercetarea materialului de la Tigveni, o altă pondere. Astfel, un procent mare de morminte din fazele I și II de la Ferigile era lipsit de resturi incinerate. Numărul lor scădea brusc în faza a III-a, ceea ce părea să corespundă situației consemnate în Hallstatt și pe alte teritorii. Numai pe baza necropolei eponime nu s-a putut indica evoluția fenomenului amintit în diferite perioade ale epocii hallstattiene sau mai târziu, după cum acesta n-a putut fi pus în exclusivitate pe seama acțiunii corosive a solului. Absența cenotafurilor la Tigveni atît în faza a II-a, datată mai târziu decît la Ferigile, cît și în faza a III-a, îndepărtează orice posibilitate de eroare datorată întîmplării. Dacă nu cumva este vorba de un factor nou, conturat abia odată cu studiul materialului de la Tigveni, capabil să arunce lumină și asupra situației de la Ferigile. Vom reveni însă pe parcurs la problema mormintelor simbolice hallstattiene.

Remarcăm la Ferigile sărăcirea inventarului de arme pe măsura înaintării spre sfîrșitul duratei de existență a necropolei, paralel cu sărăcirea inventarului de podoabe. Frecvența asocierii celor două categorii de obiecte a arătat, totodată, că mormintele de adulți cu inventar de arme erau lipsite de podoabe, deși insuficienta reprezentare a acestei grupe de vîrstă făcea imposibilă generalizarea observației de mai sus. Mormintele de luptători sînt rare și la Tigveni⁵⁷. Bărbatul matur din M 5, tumulul 9 (fig. 8), cu inventarul format dintr-un akinakes, un vîrf de lance și două zăbale, nu avea într-adevăr nici o podoabă. Vîrfurile de lance, cuțitul de luptă și verigile din M 2, tumulul 1, din care nu ne-au parvenit oasele la studiu, făceau probabil parte tot din inventarul unui bărbat, fapt ce pare să rezulte din descrierea arheologică⁵⁸. Deși necropola de la Tigveni confirmă cele constatate la Ferigile, nu ne putem pronunța încă categoric în această privință, deoarece la Balta Verde, în Hallstattul C, s-au găsit arme și podoabe în mormintele adulților înhumați acolo. Înainte de a ajunge la vreo concluzie trebuie să se verifice în ce măsură datele de la Ferigile și Tigveni oglindesc sau nu realitatea și dacă deosebirile față de necropola de la Balta Verde pot fi interpretate drept o particularitate locală a grupului Ferigile sau se datoresc poziției sale cronologice mai târzii. Din tabelele 16 și 17 reiese în schimb sărăcirea progresivă a inventarului în faza a III-a, comparativ cu faza a II-a.

O trăsătură specifică necropolelor hallstattiene o constituie și apariția tîrzie în inventarul funerar a unor obiecte de uz casnic : ace, sule, fusaiole, foarfece etc⁵⁹. Prima sulă de fier descoperită la Ferigile se datează

⁵⁷ Cu ocazia publicării necropolei de la Tigveni, autorii citați generalizează această observație la întregul grup Ferigile, întrebîndu-se dacă nu se prevestește cumva dispariția totală a inventarului din epoca clasică.

⁵⁸ A. Vulpe și E. Popescu, *Catalogul descoperirilor de la Tigveni*, anexă la *op. cit.* : „Chiar în centrul movilei era un grup de vase constînd dintr-o cană mică plină cu oase calcinate, pe umărul căreia se rezema o căniță conținînd de asemenea cîteva oase calcinate... Alături se afla jumătatea inferioară a unei străchini evazate, în care s-au găsit oase calcinate, cărbuni și o zăbală de fier...”.

⁵⁹ Acest lucru este valabil, de exemplu, pentru necropolele din cultura pomeraniană (T. Mallnowski, *op. cit.*, p. 77—79).

în subfaza I B. Numărul lor creştea în subfaza II B. Începând cu faza a III-a, la Tigveni sint amintite fusaiiolele. S-ar părea deci că obiectele de uz casnic intră în componenţa inventarului începând cu Hallstattul D, exemplul necropolei de la Balta Verde, unde asemenea obiecte lipsesc, fiind con-

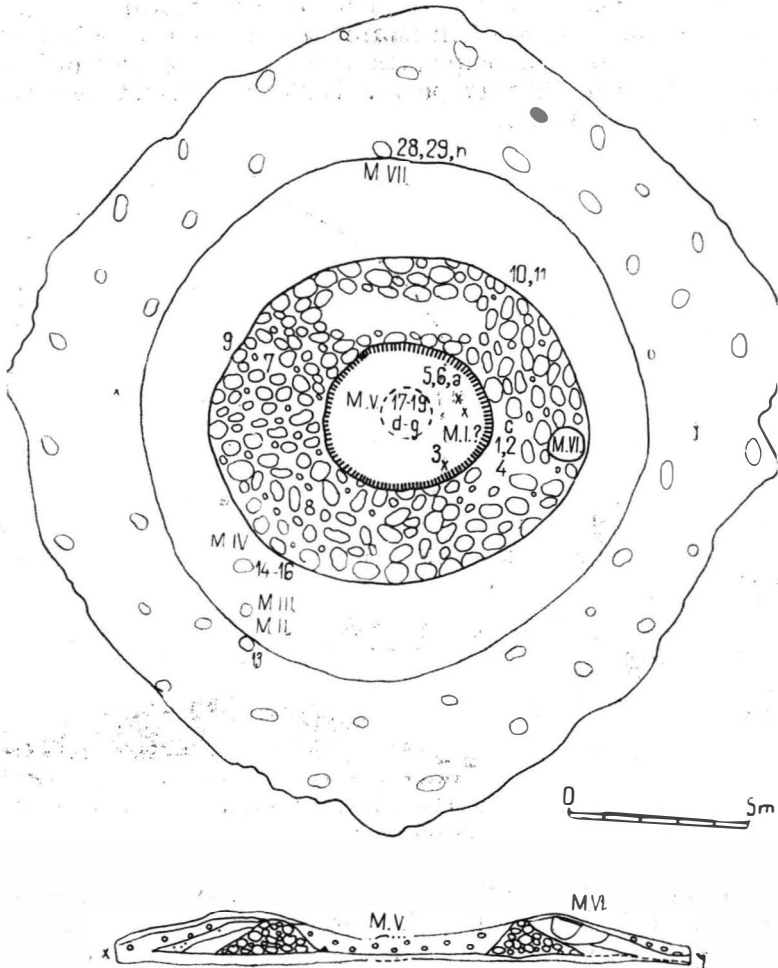

Fig. 8. — Planul mormintelor din tumulul 9 de la Tigveni (după A. Vulpe și E. Popescu *op. cit.*, p. 101).

cludent. În sfârșit, la mormintele cu inventar metalic din faza a III-a de la Tigveni se mai pot adăuga încă 3, la care prezența inventarului a fost stabilită cu ajutorul impregnărilor cu oxid de fier de pe oase (M 4, M 7 și M 9 din tumulul 3).

Necropola de la Ferigile arăta o creștere numerică a ofrandelor animale în ultima fază. Presupunem că faptul se leagă de depunerea ofrandelor numai la grupele de vîrstă mari și în mod cu totul excepțional la copii. Dacă s-ar fi adunat resturile osoase din toate mormintele de la Tigveni aparținînd fazei a II-a, reușeam poate să facem un pas înainte în lămurirea problemei de mai sus. Cele 3 morminte analizate din faza a II-a

nu conțineau oase de animale. Ofranda devine curentă abia în faza a III-a, fiind depusă în mormintele unor femei de vîrstă adultă sau matură. Majoritatea mormintelor cu ofrandă sînt concentrate în tumulul 3, care reprezintă și faciesul cel mai tîrziu de la Tigveni, confirmînd observațiile noastre referitoare la creșterea frecvenței ofrandei în Hallstattul final și Latène. Prezența resturilor de ofrandă în mormintele de femei este însă întîmplătoare, ca urmare a preponderenței persoanelor de sex feminin în faza a III-a de la Tigveni. Dealtfel, în necropola de la Ferigile ofranda este semnalată și în mormintele de bărbați.

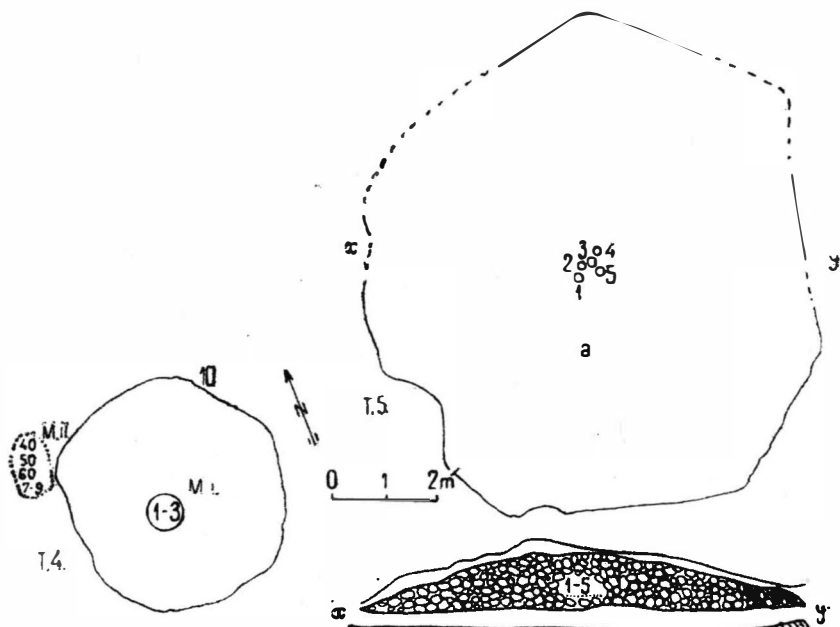

Fig. 9. — Planul mormintelor din tumulii 4 și 5 de la Tigveni (după A. Vulpe și E. Popescu, *op. cit.*, p. 98).

Ofrandele simple, alcătuite dintr-o singură specie (pasăre sau bovidu), cedează locul tot mai mult celei variate și multiple, în care intră animale domestice de diferite specii (pasăre și ovicaprin, pasăre, vițel și ovicaprin) sau animale domestice și vînat (pasăre, vițel, ovicaprin și căprior de munte). Această trăsătură apropie necropola de la Tigveni de cea getodacică de la Bugeac. Aducerea în discuție a unui număr mai mare de cazuri va permite însă fixarea momentului generalizării ofrandelor variate și multiple, ca o particularitate specifică sau nu Latênului.

După gradul de calcinare se poate deduce că ofranda era arsă împreună cu defunctul, resturile fiind apoi culese și depuse în aceeași urnă. La Tigveni se practică și așezarea ofrandei în vase distincte, tipul de rug permițînd separarea fragmentelor umane de cele animale. Astfel, V1 din tumulul 5 (fig. 9) conținea oase de bovidu calcinate identic cu osemintele umane din V4, unde s-au identificat și 2 fragmente de bovidu, întregibile cu cele din primul vas. Conținutul vaselor 2 și 5 nu a fost analizat. Nu este însă exclus

ca una din aceste așa-zise „urne” să fi servit tot la depunerea ofrandei. M 10, din tumulul 3, era în realitate o groapă de ofrandă (fig. 10). „Urnele” erau umplute cu resturi de ovicaprin, porc, bou și cal, provenind de la mai mulți indivizi de aceeași specie, dar de talii diferite, calcinate mai intens decît osemintele umane, ceea ce ar indica și o incinerare a lor separată. Fragmentele din cele două vase se întregesc, de unde rezultă că animalele sacrificate au fost arse odată. Asemenea gropi nu sînt cunoscute în necropola de la Ferigile.

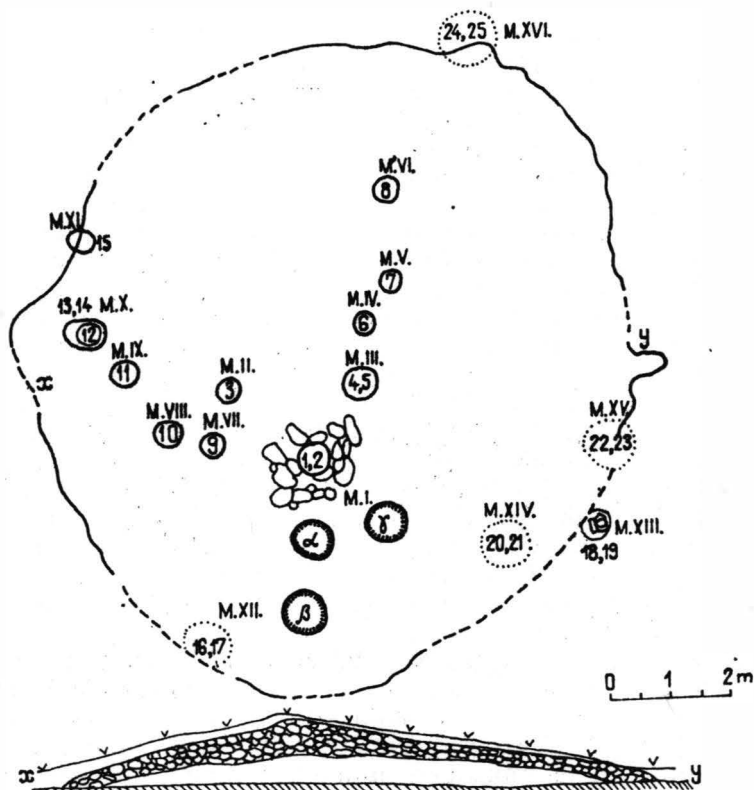

Fig. 10. — Planul mormintelor din tumulul 3 de la Tigveni (după A. Vulpe și E. Popescu, *op. cit.*, p. 95).

În faza a III-a de la Ferigile înmormintările duble, în aceeași urnă, dispar și alături de mormintele individuale apar cele colective de cîte 4 persoane, cu osemintele depuse în urne separate. Mormintele colective sînt semnalate la Tigveni încă din faza a II-a, devenind frecvente în faza a III-a. Numărul urnelor variază de la 2 pînă la 4. Analiza antropologică ar pleda și aici pentru morminte familiale, cu excepția poate a lui M 6 din tumulul 9 (fig. 8), unde s-au găsit doi bărbați de vîrstă apropiată. Și M 2 din tumulul 1, neanalizat antropologic, aparținînd fazei a II-a, poate fi socotit eventual drept un mormînt triplu, de bărbat, femeie și copil. Cele două grămăjoare de oase așezate la oarecare distanță de urna 3, direct pe sol, alcătuite numai din fragmente craniene, avînd în mijloc perechea

zăbalei din V 3, țin mai degrabă de o practică rituală, constind în depunerea resturilor aceluiași individ în câteva grupuri sau într-o urnă și o grămăjoară alăturată⁶⁰.

Dat fiind specificul necropolei de la Ferigile, nu s-a putut preciza momentul când se ivesc mormintele colective. Prezența lor la Tigveni încă din faza a II-a, ca și faptul că sint semnalate pe alte teritorii în tot Hallstattul D⁶¹, ar arăta că evoluția sugerată de necropola de la Ferigile nu merge în sensul înlocuirii înmormintărilor duble din faza a II-a cu un tip nou de mormint, după cum nu este vorba de un obicei intrat în uz abia în ultima etapă de dezvoltare a necropolei. O serie de elemente trasează o linie de demarcație precisă între fazele I și II de la Ferigile și fazele III de la Ferigile și II — III de la Tigveni. Se profilează astfel mai clar caracterul deosebit al necropolei de la Ferigile în primele două faze, ca un loc aparte, unde se înmormintau copiii, de preferință de sex masculin, vizați să facă parte, dacă ar fi trăit, din pătura luptătorilor, și persoanele decedate în aceeași perioadă sau la scurt interval, din motive probabil ieșite din comun, ale căror oseminte erau depuse în aceeași urnă (sugar și femeie de vîrstă adultă; sugar și adolescent sau adult; femeie de vîrstă adultă, sugar și adolescent-adult de sex masculin; bărbat și femeie; bărbat, femeie și sugar). Mormintele simbolice, sau cenotafurile, se integrează astfel perfect în contextul general al necropolei. În faza a III-a, se remarcă două grupuri mici și distincte de morminte, situate în centrul și nordul necropolei, la periferia mormintelor din subfaza I A și printre mormintele din subfazele I B și II. B. Ele au trăsăturile unei necropole obișnuite, deși întrunesc numai o infimă parte din reprezentanții fazei a III-a. Amplasarea tumulilor pe locul necropolei „speciale” din fazele I — II a coincis, de bună seamă, cu încetarea funcționării ei, ca urmare fie a schimbării obiceiurilor rituale datorită atenuării caracterului războinic al comunității, așa cum indică sărăcirea inventarului de arme, fie a mutării ei în altă parte. Aceasta ar putea fi eventual și cauza dispariției cenotafurilor și a absenței lor în cadrul necropolei de la Tigveni. Cele câteva morminte individuale de adulți de la Ferigile, toate din faza a III-a, ca și mormintele colective ar putea fi deci scoase din calculele referitoare la primele două faze.

Un aspect interesant al ritualului funerar a fost surprins la Tigveni în tumulul 3 (fig. 10). Mormintul principal, din centrul mormintei, aparținea unei femei adulte. În mantaua de pămînt a tumulului s-au găsit 8 morminte secundare. Întrucît mormintele de la 2 la 6 coborau pînă la nivelul solului antic, aflindu-se la aceeași adîncime cu mormintul principal, A. Vulpe și E. Popescu au presupus că ele au fost săpate odată, în cadrul unei singure ceremonii. Gropile mormintelor 7 — 9 sînt aflate tot în mantaua de pămînt. M 10 perfora în schimb mantaua de bolovani, fiind posterior mormintelor amintite. La marginea mantalei de bolovani erau plasate mormintele secundare 11—13. Cu excepția lui M 5, M 11 și M 13, care conțineau resturile

⁶⁰ Găsim analogii în necropola luzaciană de la Olszyniec, datată în bronzul final (T. Malinowski, *Z zagadnień obradku pogrzebowego ludności kultury lŹzyckiej na ementarzysku w Olszynie, pow. Żary*. (Din problemele legate de ritualul funerar al populației culturii luzaciene din necropola de la Olszyniec, raionul Żary), în *Liber Iosepho Kostrzewski*, 1968, p. 139) și în necropolele hallstatiene de la Lanz și Stendell, unde rămășițele aceluiași schelet sînt depuse în urnă și într-o grămăjoară separată, direct pe sol (Ch. Müller *op. cit.*, p. 9).

⁶¹ T. Malinowski, *ObrzŹdek pogrzebowy*... p. 17—41 și 110—115.

incinerate ale unor copii, celelalte morminte aparțineau unor femei de diferite vârste. Caracterele morfologice ale infans-ului din M 11 pledează tot pentru sexul feminin. Cele 12 persoane din tumulul 3 se repartizează pe grupe de vîrstă în felul următor : 1 infans I, 2 infans II, 2 adolescenți, 5 adulți, 1 matur și 1 senil. În mormîntarea concomitentă a femeilor din M 2—6, curînd după amenajarea lui M 1, implică decesul și incinerarea lor la date foarte apropiate, sugerînd eventual, ca un motiv verosimil, consecințele unei epidemii. Se pune însă întrebarea unde erau îngropați bărbații sece-rați în același chip și cum se explică în mormîntarea în continuare a altor femei, decedate, așa cum pare să reflecte repartitia pe grupe de vîrstă, de moarte naturală. Rămîne de văzut în ce măsură adîncimea poate fi considerată drept un criteriu irefutabil în susținerea părerii autorilor citați. Trebuie menționat, pe de altă parte, că mormintele secundare 3—11 sînt situate pe două șiruri radiale, ce pornesc de la M 1 principal : M 3—6 pe un rînd, cuprinzînd în afara unui infans II (M 5) și a unei femei adulte (M 4) numai femei tinere, din grupa de vîrstă adolescent, iar M 7—10 pe alt șir, care se încheie cu groapa de ofrandă 10, cuprinzînd o femeie de vîrstă adultă și două femei matur I și senil. Este greu de spus dacă această dispunere a avut vreo semnificație sau se datorește întîmplării.

Diferențierea defuncțiilor în funcție de sex nu s-a făcut deci prin aplicarea unui ritual decedat la femei, ci prin alegerea unui loc separat de înmormîntare. Descoperirea unor necropole exclusiv de femei sau de bărbați pe teritoriul Republicii Democratice Germane, al Republicii Federale Germania și al Poloniei, datînd din Latène și perioada influențelor romane, a suscitat numeroase discuții⁶². Așa, de pildă, cimitirele de femei din Mazovia au fost puse, pînă nu demult, pe seama existenței pe aceste meleaguri a unui ținut al amazoanelor⁶³. S-a încercat și descifrarea unor așa-zise anomalii prin apelul tot mai frecvent la sursele etnologice. Ritualurile „speciale”, avînd repercusiuni mai mult sau mai puțin grave asupra structurii demografice a populației, au fost împărțite în trei categorii : 1) diferențierea defuncțiilor în funcție de vîrstă ; 2) diferențierea defuncțiilor în funcție de sex și 3) diferențierea socială a defuncțiilor⁶⁴. În cadrul fiecărei categorii s-a delimitat diferențierea ritualului propriu-zis de alegerea unor locuri separate de înmormîntare. Diferențierea ritualului duce adesea la distrugerea și dispariția rămășițelor unor defuncți, dînd naștere la disproporții în repartizarea indivizilor pe grupe de vîrstă și sex. Urmările sale pot fi surprinse cu ajutorul analizei antropologice și demografice. Mai ușor sesizabilă arheologic este alegerea unor locuri separate de înmormîntare. Necropola de la Ferigile a oferit din acest punct de vedere un exemplu grăitor. I. Schwidetzky arată că în cimitirul feudal de la Westerhus femeile erau grupate la nord, iar bărbații la sud de biserică⁶⁵. La Niedanów, în Polonia, s-a găsit o mare necropolă de femei, datată în secolele II—I

⁶² A. Häusler, *Kritische Bemerkungen...*, p. 26.

⁶³ T. Malinowski, *Kobiece cmentarzysko z późnego okresu wpływów rzymskich na Mazowszu Wschodnim* (Necropola de femei din perioada tirzie a influențelor romane din Mazovia estică), în „Światowit”, vol. I, 1971, nr. 32, p. 163—181.

⁶⁴ I. Schwidetzky, *Sonderbestattungen und ihre paläodemographische Bedeutung*, în „Homo”, vol. XVI, 1965, nr. 4, p. 230—247.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 238.

i.e.n. În apropiere se întindea necropola bărbaților ⁶⁶. Seria de la Miedzyszyn (400—300 i.e.n.) era formată de asemenea numai din femei ⁶⁷. În cimitirul hallstattian de la Częstochowo-Raków s-a observat o tendință de grupare a mormintelor pe sexe în cadrul uneia și aceleiași necropole ⁶⁸. La Tigveni s-a conturat o tendință asemănătoare în faciesul cel mai târziu al fazei a III-a. Lipsa de material comparativ nu ne permite să analizăm mai pe larg această practică pe teritoriul României.

Groapa de ofrande din tunulul 3, posterioară mormintelor 1—9, se leagă cronologic de mormintele secundare 11—13. În general, resturile de la ofrande erau depuse în același mormint cu defunctul, fiind identice calcinate. Varietatea mare de specii din groapa 10, printre care figurează porcul, calul și boul, neîntilnită în celelalte morminte, ca și calcinarea mai intensă a fragmentelor ar putea fi puse eventual pe seama unui ospăț funebru, deși nu se poate stabili caracterul individual sau colectiv al ospățului în raport cu mormintele amintite.

Din cele 21 de morminte studiate au rezultat 24 de indivizi, repartizați pe grupe de vîrstă și sex în tabelul nr. 15. Procentul redus de copii și indicele de feminitate înalt se datoresc, în parte, numărului mic de cazuri investigate. Proportia dintre sexe a fost afectată probabil și de obiceiul înmormintării bărbaților și a femeilor în locuri diferite. De asemenea, nu se poate susține că pîlcul de tumuli cercetați corespunde unui nucleu social mai mic din cadrul comunității sau că toate mormintele colective au neapărat un caracter familial.

Tablele de viață, întocmite separat pentru bărbați și pentru femei, arată că picul mortalității se plasează la ambele sexe la grupa de vîrstă adult, cu o repartizare mai echilibrată a numărului deceselor la bărbați între grupele adult și matur, iar la femei cu o creștere accentuată la vîrsta adult, coborînd apoi brusc la vîrsta matur, pentru a se încheia la grupa senil (fig. 11). Comparînd repartitia deceselor pe grupe de vîrstă, reiese

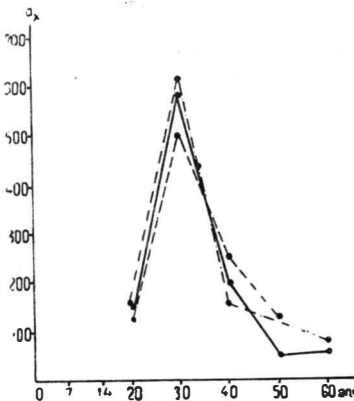

Fig. 11. — Numărul deceselor (d_x) în necropola de la Tigveni: (- - -) bărbați, (-.-.-) femei, (—) sexe reunite.

⁶⁶ T. Malinowski, *Kobiece cmentarzysko...*, p. 173.

⁶⁷ A. Wiercińska, *O zmienności długości trwania życia ludzkiego na terenie Warszawy i okolic* (Despre schimbarea duratei medii de viață pe teritoriul Varșoviei și în împrejurimile sale), în „Wiadomości Archeologiczne”, vol. XXXIII, 1968, nr. 3—4, p. 411.

⁶⁸ T. Malinowski, *op. cit.*, p. 172.

că jumătate din populația adultă a murit la Tigveni între 20 și 30 de ani, 20,8% între 30 și 50 de ani și 4,2% între 50 și 60 de ani. Cu toate că descoperirea unui număr mai mare de morminte ar fi putut provoca o deplasare a curbei spre grupa de vîrstă matur I, seria de la Tigveni confirmă datele provenite din alte necropole hallstattiene sau Latène. Populația adultă de la Saint-Urnel en Plomeur, din Hallstatt și Latène, murea în proporție de 56% între 20 și 30 de ani⁶⁹. Picul mortalității se plasează în seriile de la Miedzyszyn (650—400 î.e.n.) și Sochaczew (550—150 î.e.n.), din Polonia, tot la vîrsta adultă⁷⁰.

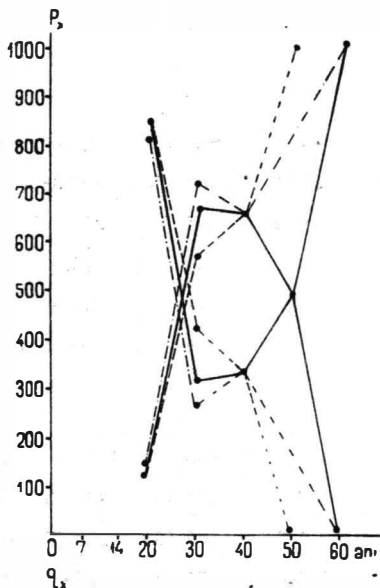

Fig. 12. — Probabilitatea de deces și probabilitatea de supraviețuire în necropola de la Tigveni : (---) bărbați, (-.-.-) femei, (—) sexe reunite.

Probabilitatea de deces este ceva mai mare la femei între 14 și 20 de ani decît la bărbați, pentru ca să crească apoi, la grupa de vîrstă adultă, de 1,27 ori comparativ cu bărbații. La grupa de vîrstă matur, probabilitatea de deces este egală la ambele sexe. Probabilitatea de supraviețuire este asemănătoare la femei și bărbați între 14 și 20 de ani, fiind aproximativ o dată și jumătate mai mare la bărbați decît la femei între 20 și 30 de ani. La grupa de vîrstă matur I, probabilitatea de supraviețuire devine din nou egală la ambele sexe, atingînd la bărbați valoarea 0 între 40 și 50 de ani, iar la femei între 50 și 60 de ani (fig. 12). Curbele P_x și q_x se intersectează la femei la circa 25 de ani, iar la bărbați la 29 de ani. Pe întreaga serie intersecția are loc la 28 și la 51 de ani.

⁶⁹ L. R. Nougier, *op. cit.*, p. 268.

⁷⁰ A. Wiercińska, *op. cit.*, p. 412.

Table de viață

x ani	d'_x	d_x	l_x	q_x	P_x	L_x	T_x	e_x^0
---------	--------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	---------

Bărbați

14-20	1	125,0	1000,0	125,0	875,0	937,5	1875,0	18,75
20-30	4	500,0	875,0	571,4	428,6	625,0	937,5	10,71
30-40	2	250,0	375,0	666,7	333,3	250,0	312,5	8,33
40-50	1	125,0	125,0	100,0	0	62,5	62,5	5,00
Total	8	1000,0	0,0	-	-	-	-	-

Femei

14-20	2	153,9	1000,0	153,9	847,1	923,05	1720,60	17,31
20-30	8	615,3	846,1	727,3	272,7	538,45	807,66	9,54
30-40	2	153,9	230,8	666,8	333,2	153,85	269,10	11,66
40-50	-	-	76,9	-	-	76,90	115,35	15,00
50-60	1	76,9	76,9	1000,0	0	38,45	38,45	5,00
Total	13	1000,0	0,0	-	-	-	-	-

Sexe reunite

14-20	3	142,9	1000,0	142,9	857,1	928,55	1780,60	17,81
20-30	12	571,4	857,1	678,3	321,7	571,40	852,05	9,94
30-40	4	190,5	285,7	666,7	333,3	185,45	280,65	9,82
40-50	1	47,6	95,2	500,0	500,0	71,40	95,20	10,00
50-60	1	47,6	47,6	1000,0	0,0	23,80	23,80	5,00
Total	21	1000,0	0,0	-	-	-	-	-

Speranța de viață, așa cum reiese din tablele de mortalitate, este de 18,75 de ani la bărbații între 14 și 20 de ani și de 17,31 ani la femeii. La grupa de vîrstă adult, bărbații mai puteau spera să trăiască 10,71 ani, iar femeile 9,54 ani. Între 30 și 40 de ani, speranța de viață a bărbaților este de 8,33 ani, ca să scadă la grupa matur II pînă la 5 ani. După trecerea pragului critic, la vîrsta adult, speranța de viață a femeilor crește pînă la 11,66 ani între 30 și 40 de ani, iar la grupa matur II pînă la 15 ani, ajungînd să fie egală cu cea a bărbaților de la 40-50 de ani la grupa de vîrstă senil (fig. 13).

Făcînd abstracție de grupele de vîrstă infans I, infans II și juvenis, obținem o durată medie de viață de 35,7 ani pentru bărbați, 34,5 ani pentru femeii și 34,9 ani pentru cele două sexe reunite din necropola de la Tigveni. Comparînd cu alte serii apropiate cronologic, la care durată medie de viață s-a calculat în același mod, constatăm că necropola de

la Tigveni se încadrează în limitele generale stabilite pentru epoca respectivă: 36,7 ani în Latènul din Polonia⁷¹ și 35,5 ani în epoca timpurie a fierului de la Mezöcsát, în Ungaria⁷²; 32,7 ani în seria de la Sochaczew, datată între 550 și 150 î.e.n., și 38,7 ani în cea de la Henryków, datată între 200 și 100 î.e.n.⁷³. Situația de la Tigveni repetă deci pe cea din alte necropole contemporane. Cauzele duratei de viață

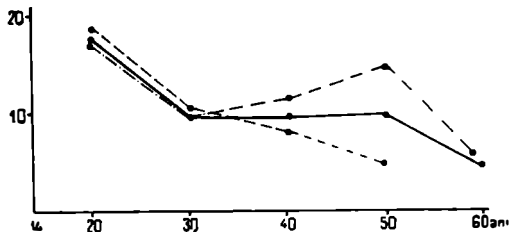

Fig. 13. — Speranța de viață în necropola de la Tigveni: (---) bărbați, (-.-.-) femei, (—) întreaga serie.

mai mici la femei au fost căutate în mortalitatea ridicată la nașteri sau în condițiile mai grele de muncă⁷⁴. Pentru o mortalitate perinatală pledează însă faptul că femeile care reușeau să treacă de pragul critic aveau șansa de a trăi mai mult decât bărbații. Prezența unei femei senile, grupă de vîrstă rar întîlnită în necropolele preistorice, este semnificativă din acest punct de vedere.

Avînd în vedere numărul mic de cazuri, datele demografice au un rol pur orientativ. Similitudinile sau analogiile cu situațiile consemnate în alte necropole arată totuși că eșantionul de la Tigveni este suficient de reprezentativ. O comparație cu datele de la Ferigile scoate mai bine în evidență particularitățile celor două necropole. Transpunerea grafică a numărului deceselor pe grupe de vîrstă pentru seriile de la Ferigile și Tigveni și separat pentru faza a III-a de la Ferigile (fig. 14) ilustrează astfel caracterul de necropolă de copii a primelor două faze de la Ferigile. Faza a III-a stă în schimb alături de Tigveni, cu unele diferențe datorate mărimii seriilor respective și lipsei copiilor în necropola de la Tigveni sau a grupelor matur I și II la Ferigile. Graficul valorilor d_x ilustrează în mod clar esența deosebirii dintre seria de la Ferigile, pe de o parte, și seriile de la Tigveni și faza a III-a Ferigile, de cealaltă parte (fig. 15).

⁷¹ A. Wiercińska, *Analiza antropologiczna ludzkich szczątków kostnych z dwóch cmentarzysk ciałopalnych z okresu rzymskiego w Brzezcach, pow. Białobrzegi* (Analiza antropologică a resturilor omenești din două cimitire de incinerare din perioada romană de la Brzezcy, raionul Białystok), în „Wiadomości Archeologiczne”, vol. XXII, 1966–1967, nr. 3–4, p. 484.

⁷² Gy. Acsádi și J. Nemeskéri, *History of Human Life Span and Mortality*, Budapesta, 1970, dată extrasă din tabelul de mortalitate de la p. 287.

⁷³ A. Wiercińska, *O zmienności długości...*, p. 412.

⁷⁴ Idem, *Analiza antropologiczna ludzkich szczątków kostnych z grobów ciałopalnych w Myśliborzu, pow. Opoczno* (Analiza antropologică a resturilor umane din mormintele de incinerare de la Myśliborz, raionul Opoczno), în „Wiadomości Archeologiczne”, vol. XXX, 1964, nr. 1–2, p. 62; idem, *Analiza antropologiczna ludzkich szczątków z cmentarzyska ciałopalnego w Ostrołęcach, pow. Grójec*. (Analiza antropologică a resturilor osoase umane din necropola de incinerare de la Ostrołęcy, raionul Grójec), în „Wiadomości Archeologiczne”, vol. XXXIV, 1969, nr. 3–4, p. 418.

Numărul de supraviețuitori atinge între 14 și 20 de ani 275,0 pe întreaga serie de la Ferigile, față de 600,0 în faza a III-a sau 857,1 la Tigveni între 20 și 30 de ani, marcând astfel un decalaj de 7 ani între ultima curbă și necropola de la Ferigile (fig. 16). Cea mai mare probabilitate de deces se întâlnește la Ferigile la grupa infans I, urmată de grupa

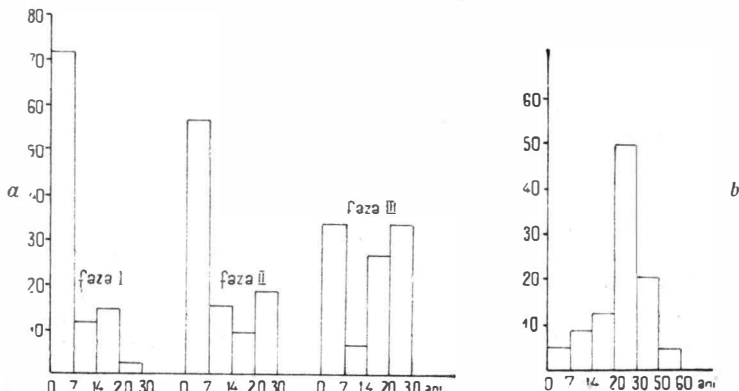

Fig. 14. — Structura necropolei de la Ferigile, separat pentru cele trei faze (a), și a necropolei de la Tigveni (b).

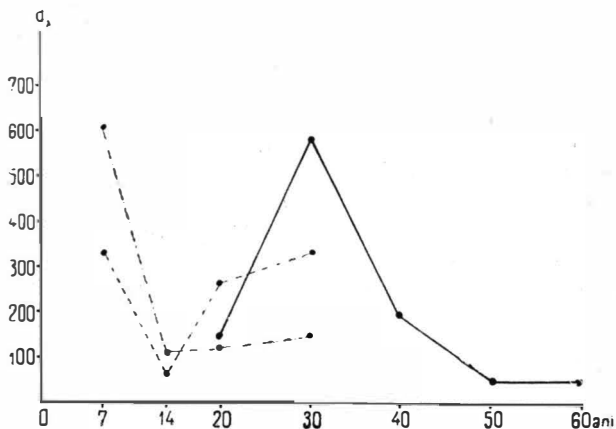

Fig. 15. — Compararea valorilor d_x din seriile de la Ferigile și Tigveni: (.-.-.-) seria de la Ferigile, (- - - -) faza a III-a de la Ferigile, (—) seria de la Tigveni.

juvenis. Nivelul maxim este atins la 20—30 de ani. În faza a III-a, cea mai ridicată valoare este înregistrată la grupa juvenis, iar la Tigveni la grupa adultă urmată îndeaproape de grupa matur I (fig. 17). Probabilitatea de supraviețuire este în consecință foarte scăzută la grupa infans I de la Ferigile, ajungând să se dubleze între 7 și 14 ani, pentru a coborî ușor între 14 și 20 de ani, devenind nulă la vîrsta adultă. În faza a III-a, cea mai mare probabilitate de supraviețuire apare la grupa infans II, decalată la Tigveni la grupa juvenis, după care traseul este asemănător,

cu deosebirea că la Ferigile lipsesc grupele de vîrstă matur și sen I (fig. 18).

Numărul de ani trăiți de supraviețuitorii fiecărui interval de vîrstă se micșorează mai mult de jumătate de la grupele infans I la infans II

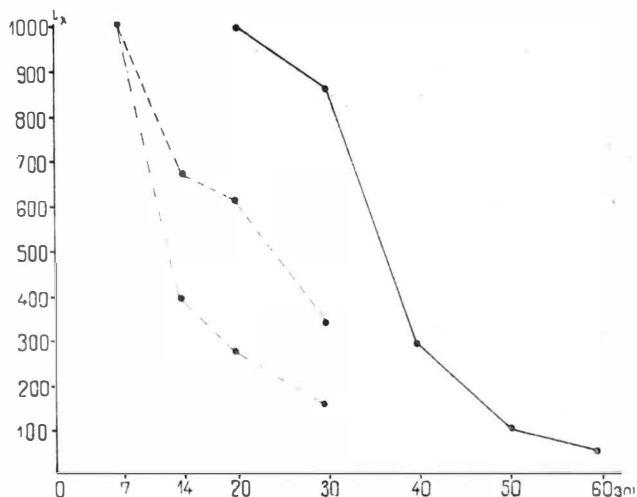

Fig. 16 — Compararea valorilor l_x din necropolele de la Ferigile și Tigveni: (·-·-·) seria de la Ferigile, (- - - -), faza a III-a de la Ferigile, (—) seria de la Tigveni.

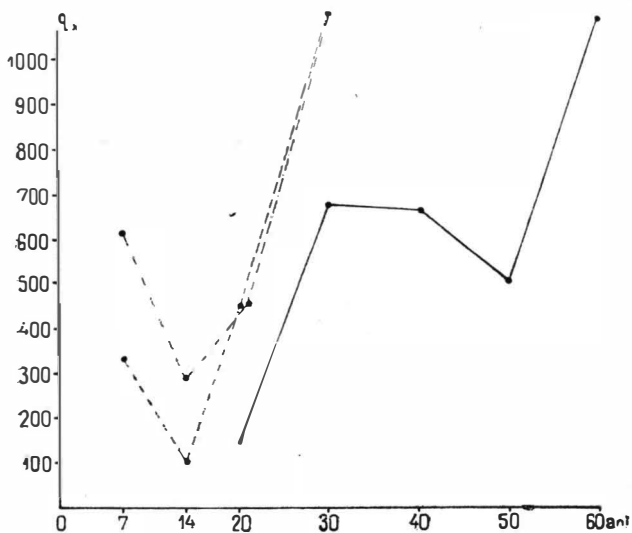

Fig. 17. — Probabilitatea de deces în necropolele de la Ferigile și Tigveni: (·-·-·) seria de la Ferigile, (- - - -) faza a III-a de la Ferigile, (—) seria de la Tigveni.

și de la infans II la juvenis, fiind egal cu 75 la adulții de la Ferigile. Scăderea este mai lină în faza a III-a, devenind abruptă abia între 20 și 30 de ani, iar la Tigveni între 30 și 40 de ani, de unde coboară treptat până la grupa senil (fig. 19).

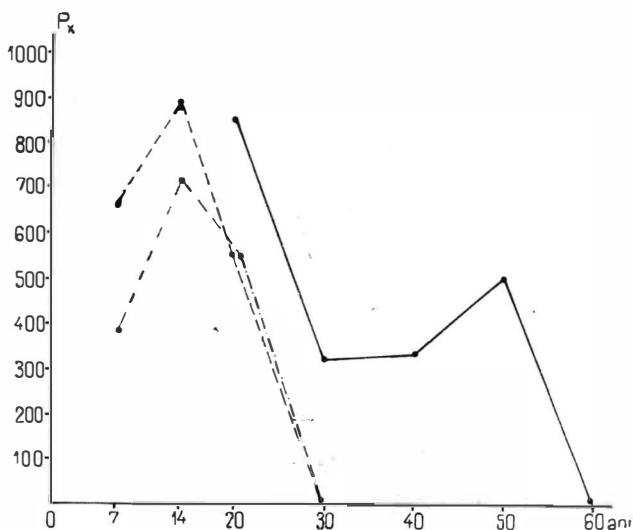

Fig. 18. Probabilitatea de supraviețuire în seria de la Ferigile (.-.-.-), în faza a III-a de la Ferigile (---) și în seria de la Tigveni (—).

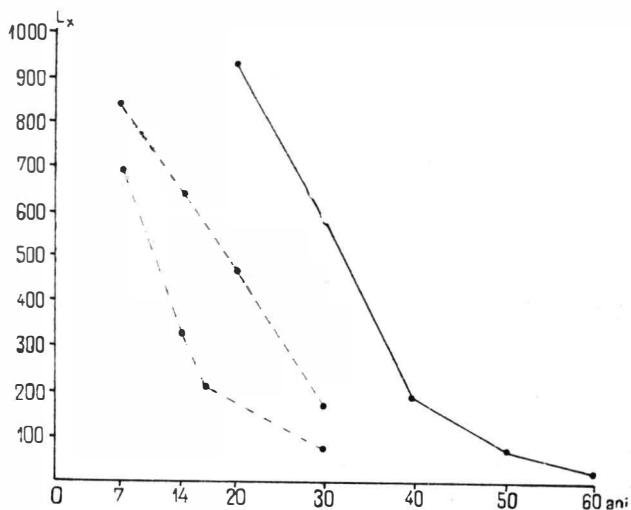

Fig. 19. — Compararea valorilor L_x din seria de la Ferigile (.-.-.-), din faza a III-a de la Ferigile (---) și din seria de la Tigveni (—).

Speranța de viață între 7 și 14 ani este la Ferigile de 15,96 ani. La același interval atinge însă 18,99 ani în faza a III-a. Ținând seamă de decalajul dintre cele două serii, speranța de viață la Tigveni este de

17,81 ani, valoare care se apropie de cea înregistrată în faza a III-a la Ferigile. Adolescenții de la Ferigile mai puteau spera să trăiască 10,45 ani, în timp ce în faza a III-a speranța de viață era de 10,55 ani comparativ cu 9,94 ani la Tigveni între 20 și 30 de ani.

Cea mai mică speranță de viață, egală cu 5 ani în ambele serii, se plasează la Tigveni la grupa de vîrstă senil, după o creștere neînsemnată la grupa matur II, iar la Ferigile la grupa adult (fig. 20).

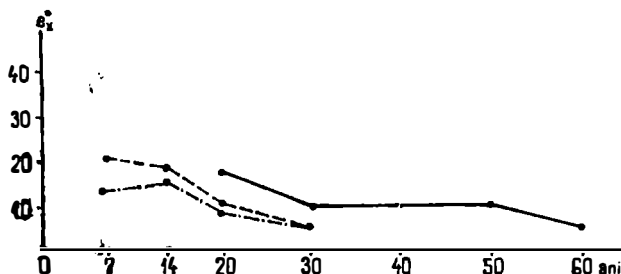

Fig. 20. — Compararea speranței de viață în seria de la Ferigile (·-·-·), în faza a III-a de la Ferigile (- - - -) și în seria de la Tigveni (—).

Datele demografice subliniază o dată mai mult faptul că faza a III-a de la Ferigile reprezintă o etapă de dezvoltare mai târzie, care-și face apariția după încetarea funcționării necropolei de copii din fazele I—II. Tumuli, asemenea celor de la Tigveni, sînt de tip obișnuit și n-au fost ridicați în cadrul unor înmormîntări speciale ca cei de la Ferigile în fazele I—II.

Viitoarele descoperiri vor permite poate completarea observațiilor noastre în legătură cu ritualul funerar hallstattian de pe teritoriul de azi al României.

III

CU PRIVIRE LA SEMNIFICAȚIA UNOR MORMINTE DESCOPERITE ÎN CUPRINSUL AȘEZĂRILOR PREISTORICE

Studiul antropologic al unor morminte sau resturi scheletice din cuprinsul așezărilor preistorice, în afara datelor morfologice privind structura populațiilor vechi de pe teritoriul actual al României, a permis, pe de o parte, adâncirea unor aspecte legate de ritualul funerar, iar pe de altă parte depistarea unor practici mai mult sau mai puțin izolate, izvorite dintr-o sferă mai largă de concepții decât cele referitoare la viața de dincolo de mormânt și capabile să lămurească unele obiceiuri, relații sociale, reguli de conduită etc. care nu sînt reflectate în mod obișnuit în ritualul funerar atestat pe baza săpăturilor din necropole.

Datorită naturii problemelor ridicate, vom trata resturile umane provenite din așezările de la Traian, Sălcea și Otomani separat de cele găsite în locuința geto-dacă de la Mărgăritești.

Cercetările efectuate la Traian în anii 1958 și 1961 au dat la iveală osemintele a 3 indivizi, ridicînd pînă la 7 numărul persoanelor descoperite în cuprinsul așezării de aici¹.

Mormîntul 1 (M 1): a apărut sub resturile de chirpici ars, amestecat cu cioburi, din șanțul 2, sectorul II, la adîncimea de 0,90 m de la nivelul actual al solului. Mormîntul a fost atribuit culturii Precucuteni, eventual Cucuteni A — B². Cu toată starea proastă de conservare, s-a putut stabili poziția inițială a scheletului (fig. 1). Piciorul stîng prezenta o ușoară flectare a coapsei pe bazin, gamba fiind flectată pe coapsă într-un unghi de aproximativ 90°. Distanța de 0,85 m între punctele extreme ale craniului și genunchiului stîng, calculată pe planul săpăturii în axul coloanei vertebrale, arată că atât craniul, cît și trunchiul nu au suferit deplasări ulterioare. Brațele erau situate anterior față de coloana vertebrală și în axul ei, antebrațul stîng fiind flectat într-un unghi de circa 45° pe braț. Din antebrațul drept, flectat probabil pe brațul drept, s-a păstrat numai cubitusul. Lipsește de asemenea femurul piciorului drept, tibia fiind mult deplasată. Se poate deduce că poziția scheletului era de decubit lateral stîng, cu brațele aduse pe torace și antebrațele flectate pe brațe.

Din craniu nu s-a putut reconstitui baza craniului, planul nucal și regiunea iniacă a occipitalului, temporalul stîng, o porțiune din parietal și regiunea nazomalară stîngă. Din scheletul postermanian s-a recuperat un fragment din omoplatul drept, clavicula dreaptă, fragmente de coaste, humerusul drept în întregime, fără epifize, jumătatea proximală a cubitusului drept și 2/3 din cel stîng, femurul stîng fără capul femural și trochanterul mare, tibia stîngă și dreaptă, cu ambele epifize. Suturile deschise, cu un grad de complicare redus, cartilajele de creștere deschise la nivelul oaselor lungi, lăsînd libere epifizele, denotă o vîrstă sub 20 de ani. În același sens pledează M₃ inclus, care erupe la 17 — 18 ani, și M₂ abia intrat în funcțiune.

¹ O. Necrasov și D. Nicolaescu-Ploșșor, *Studiu antropologic al scheletelor deshumate la Traian*, în „Materiale și cercetări arheologice”, vol. V, 1959, p. 203 — 216.

² H. Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian*, în „Materiale și cercetări arheologice” vol. VII, 1961, p. 99 — 100, fig. 8.

care erupe la 12 — 13 ani. Epifiza proximală a cubitusului și micul trochanter la femur, complet reunite la corpul oaselor respective, indică în schimb vârsta de circa 15 ani. Marele trochanter, care se osifică la 17 ani, este liber, fiind deașat pe femurul sting. Toate elementele converg deci spre vârsta de 15 — 16 ani. Gracilitatea osemintelor, ținnd seama și de vîrstă, relieful muscular șters, mastoidele mici, conice, relieful glabellar și supraciliar șters, fruntea bombată, verticală, cu baze frontale bine dezvoltate, ne determină să opinăm pentru sexul *feminin*. Talia, calculată cu ajutorul formulei lui Antti Telkka și colab.³, este de $142,1 \pm 5,3$ cm, valoare ce concordă cu vîrsta de 15 — 16 ani la populațiile gracile, de statură mică.

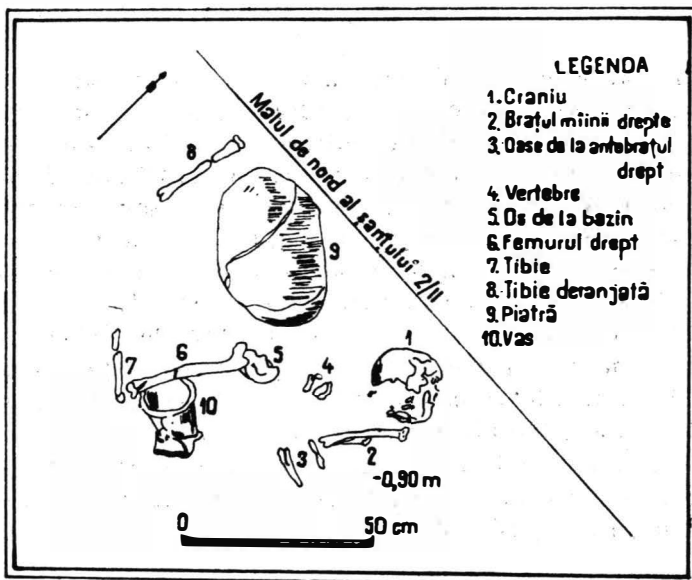

Fig. 1. — Schelet în poziție chirchită descoperit în așezarea de la Traian, aparținnd culturii Precucuteni sau Cucuteni A-B.

Craniul, scurt spre mijlociu în lungime ($g-op = 173$ mm) și foarte strîmt (datele metrice sînt cuprinse în tabelul nr. 1), conferă un indice de 75,8, caracterizîndu-se ca mezocran, la limita cu doliocrania. Forma sa în norma verticală este ovoid-pentagonoidă și de bombă în norma occipitală (fig. 2). Relieful glabellar este șters (gradul 0), fruntea relativ înaltă, aproape verticală pînă la metopion, de unde se arcuiește puternic pînă la bregma. Curba sagitală conține la nivelul parietalului printr-un arc ușor ascendent, cu o deschidere largă, după care urmează o ușoară aplatizare în regiunea obelică și o nouă arcuire la nivelul regiunii suprainiace, occipitalul fiind bombat. Valorilor sensibil egale ale corzilor frontalului și parietalului (105 și 104 mm) le corespund arcuri și indici de curbură mai mari pentru frontal decît pentru parietal. Bazele frontale și parietale sînt puternic dezvoltate. Orbitalele au o formă cvadrangulată, fiind înalte, cu colțurile rotunjite, hipsiconche (indice 90,6), ușor înclinate. Nazionul are o poziție mijlocie, fiind puțin adînc, iar sutura nazofrontală este relativ largă și aproape orizontală în porțiunea sa orbitală. Unghiul oaselor nazale este de tip europoid. Indicele nazal se încadrează, prin valoarea sa de 44,8, în clasa de variație a nasurilor înguste, leptorine. Fosa canină este moderat de adîncă, mandibula gracilă și scundă, ceva mai înaltă la nivelul simfizei, tuberculul mentonier proeminent, situat median. Un complex de caractere ca: forma craniului în norma verticală, mezocrania la limita cu doliocrania, fruntea bombată și metriometopă la limita cu eurimetopia (indice 68,9), hipsiconchia, leptorinia și conformația maxilarului și mandibulei, cu un ușor prognatism alveolar, precum și gracilitatea osemintelor permit atribuirea scheletului grupului de forme mediteranoide. Aplicînd metoda lui Robert P. Charles, rezultă grupul structural fenotipic A_1 .

³ Antti Telkka, Arto Palkama și Pekka Virtama, *Prediction of Stature from Radiographs of Long Bones in Children*, în „Journal of Forensic Sciences”, vol. VII, 1962, nr. 4, p. 474 — 479.

Tabelul nr. 1

Date metrice și indici privind cele trei craniile descoperite la Traian

Caractere	M 1	M 2	M 3	Nr. Martin	M 1	M 2	M 3
Sex	F	F	M	50	22(?)	—	—
Vîrstă (ani)	15—16	30—35	16—18	51	37,5(?)	—	—
Talie	142,1 ± 5,3	—	—	52	34	—	—
Grup fenotipic	A ₁	—	—	54	21,5	—	—
Nr. Martin				55	48	—	—
1	174	178(?)	192	61	—	—	61
2	—	—	177	63	33	—	40
2 a	—	—	171	64	8	—	—
2 b	—	170	—	65	101	—	—
3	164	—	191	66	80,5	—	—
3 a	164	—	188	67	41,5	—	—
8	132(?)	133	139	68	66	—	—
9	91	95	100	69	27	—	—
10	110	113	120	69(1)	23	—	—
12	—	107	—	69(3)	11	—	—
20	117	114	—	70	41	—	—
22 a	—	—	106	71	29	—	—
23	498(?)	495(?)	—	71 a	28	—	—
25	—	—	388	71(1)	32	—	—
25 a	—	—	337	72	92°	—	—
26	122	—	135	73	94°30'	—	—
27	114	121	142	74	81°	—	—
28	—	—	116	79	124°	—	—
28(1)	—	71	65	79(1)	107°30'	—	—
28(2)	—	—	51		<i>Indici</i>		
29	105	—	118	8 : 1	75,8	74,7(?)	72,3
30	164	109	128	20 : 1	67,2	64,04	—
31	—	—	99	22(a) : 2	—	—	59,9
31(1)	—	66,6	59	9 : 10	82,7	84,07	83,3
31(2)	—	—	50	9 : 8	68,9	71,4	71,9
32	97°	—	—	12 : 8	—	80,4	—
32(a)	56°	—	61°	30 : 21	99,04	—	—
32(5)	—	—	120°	30 : 29	—	—	108,5
33(4)	—	—	132°	29 : 26	86,06	—	84,4
43	94	106	—	30 : 27	91,2	90,08	90,1
47	102	—	—	31 : 28	—	—	85,3
48	61	—	—	31(1) : 28(1)	—	—	90,8
48(1)	11(?)	—	—	31(2) : 28(2)	—	—	98,1
				54 : 55	44,8	—	—
				52 : 51	90,6	—	—
				69(3) : 69(1)	47,8	—	—
				71 a : 70	68,3	—	—

Mormintul 2 (M 2): constă dintr-un craniu găsit în complexul ceramic 1 din sectorul I/5, datat în cultura Cucuteni A — B. S-a putut reconstitui frontalul, fără regiunea glabellară și supraciliară, parietalul și, parțial, occipitalul și temporalul stîng. Împreună cu fragmentele craniene s-au găsit și două oase de animale, dintre care unul provine de la un rumegător de talie mare (bou). Elementele pentru determinarea sexului sînt puține și nesemnificative. Singură mastoida, puternic dezvoltată, ar arăta sexul masculin. O serie de alte caractere — cum ar fi relieful slab dezvoltate, frontalul bombat, cu baze proeminente, gracilitatea oaselor craniene — indică mai degrabă sexul feminin. După gradul de complicare și sinozozare a suturilor craniene se poate aprecia vîrsta de 30 — 35 de ani. Uzura înaintată a

Fig. 2. — Craniul scheletului în poziție chirchită, văzut în cele trei norme.

celor doi premolari și molari de pe maxilarul superior trebuie pusă pe seama tipului de alimentație și nu a înaintării în vîrstă.

Craniul, mijlociu de lung ($g-op = 178?$) și strîmt ($eu-eu = 133$), este doliocran, la limita cu mezocrania, avînd indicele egal cu 74,7 (?). În norma verticală apare ca ovoid-pentagonoid, iar în norma occipitală în formă de bombă (?). Regiunea nazoglabellară lipsește. Apofizele malare ale frontalului lasă să se întrevadă un relief supraciliar slab dezvoltat. Celulele sinusului frontal se întind pînă în regiunea medioorbitară și par a avea o dezvoltare redusă în regiunea glabellară. Besele frontale sînt proeminente, frontalul bombat, arcuirea continuînd

ușor ascendent pe parietal, pină la *vertex*, de unde coboară aproape drept în *pars obelica*, arcuindu-se din nou în regiunea suprainiacă (occipital bombat). Protuberanța occipitală externă este de gradul 0 — 1, iar relieful nucal slab desenat. Lambda are o poziție înaltă, fiind situată mai sus decât metopionul. Cavitatea glenoidă este largă și adincă. Maxilarul lasă să

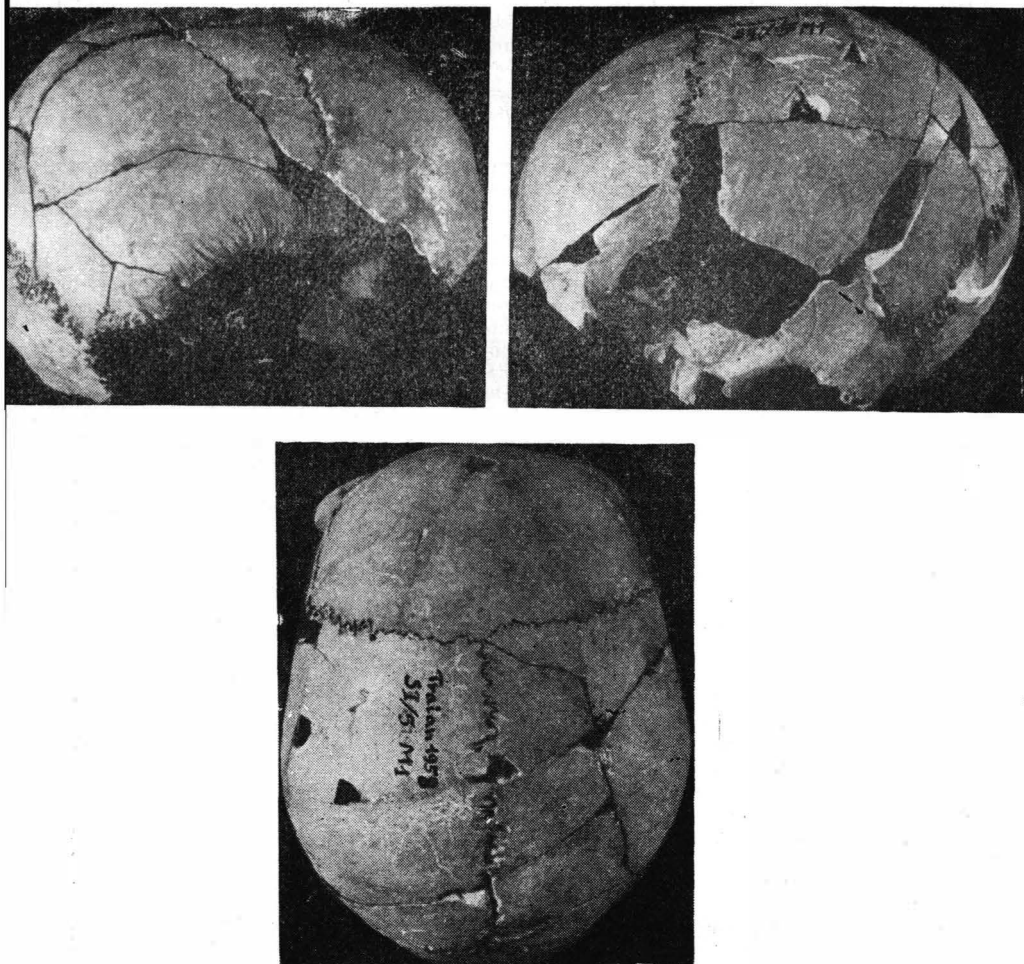

Fig. 3. — Craniul de femeie descoperit într-un complex ceramic Cucuteni A — B, din așezarea de la Traian, văzut în cele trei norme.

se întrevadă o fosă canină relativ profundă, un nas de lățime mijlocie(?) și o arcadă dentară upsiloidă sau elipsoidă, cu palat de adâncime mijlocie. În alveole se păstrează M_1 stîng și drept, P_1 și P_2 dreapta (fig. 3).

O încadrare tipologică nu este posibilă. Forma craniului în norma verticală, dolico-crania la limita cu mezocrania (estimată, avînd ca punct de plecare distanța supraglabel-lare-opistocranium = 173 mm), fruntea bombată, eurimetopă (indice 71,4), occipitalul bombat suprainiac, cu poziție înaltă a punctului lambda, sînt trăsături comune nu numai tipului mediteranoid. Avînd în vedere însă frecvența formelor mediteranoide în neolitic și prezența

unor caractere mediteranoide pregnante la alte schelete din așezarea de la Traian, craniul poate fi încadrat, cu toate rezervele necesare, în tipul mediteranoid.

Mormintul 3 (M 3) : este vorba tot de un craniu, descoperit la adâncimea de 0,75–0,85 m, sub podina locuinței nr. 2 de pe Dealul Viei (Traian). În urma întregirilor s-a putut reconstitui calota și maxilarul superior. Cea mai mare parte din baza craniului lipsește. Sutura deschisă, cu un grad de complicare redus, bazilara cu urme clare ale zonei de creștere și M_3 superior inclus, aflat la începutul procesului de erupție, iar ceilalți molari având cuspidii netociți, pledează pentru vârsta de aproximativ 16–18 ani. Vârsta tânără și, mai ales, starea fragmentară a craniului, din care nu s-au putut recupera decât o porțiune din cutia craniană și parțial maxilarul superior, fac dificilă determinarea sexului. Dimensiunile absolute mari și relieful planului nugal bine exprimat pentru un adolescent aflat în pragul vârstei adulte ne permit să determinăm sexul ca fiind masculin.

Craniul, lung ($g-op = 192$) și îngust spre foarte îngust ($eu-en = 132$), este doliocran (indice 72,3), având o formă ovoid-eliptoidă în norma verticală. Fruntea, lată, eurimetopă (indice frontalo-parietal transvers = 71,9), cu baze frontale bine dezvoltate, puternice în raport cu bazele parietale, care sînt mijlociu dezvoltate. În norma occipitală craniul are forma de pană spre bombă. Protuberanța occipitală externă este slab dezvoltată (gradul 0–1). În norma laterală, craniul prezintă o calotă foarte înaltă pe axa glabella-inion (indice = 59,9) și o linie a creștetului cu o direcție ascendent-mijlocie. Fruntea are relieful și arcurile supra-ciliare slab dezvoltate (gradul 2, respectiv 1), înălțimea mijlocie, direcția verticală și profilul drept. Parietalul are în schimb o curbură mijlocie spre slabă (indice 90,1). Linia de profil a occipitalului este ușor bombată în totalitate (indice = 85,3), puternică în porțiunea supra-iniacă și foarte slabă, aproape plană, în porțiunea subiniacă. Consemnăm un os lambdatic și poziția înaltă a punctului lambda. Indicele de lungime a occipitalului are o valoare foarte ridicată, de 65,6 care este mare chiar și pentru categoria craniilor long-occipitale, datorindu-se în bună parte înălțimii calotei pe linia glabella-inion (106 mm). Mai notăm o rădăcină nazală mijlocie spre îngustă, cu o poziție mijlocie față de planul frontal, și probabil mijlocie spre înaltă față de unghiul intern al ochiului. La maxilarul superior se poate reține lățimea mică a arcadei dentare ($enm-enm = 40$ și $ekm-ekm = 61$) și o adâncime mijlocie a palatului osos (estimată).

Datele metrice și morfologice sînt insuficiente pentru o încadrare tipologică. Ținînd seama de formele surprinse pînă acum la Traian, se poate presupune o formă mediteranoidă (fig. 4).

Tot în cuprinsul unor așezări au fost descoperite cele două morminte aparținînd culturii Otomani, expuse în Muzeul Țării Crișurilor din Oradea.

Mormintul 1 (M 1) : provine de la Sălacea, județul Bihor, fiind datat în epoca mijlocie a bronzului, în faza Otomani II⁴. Mormintul era plasat la periferia zonei estice a așezării și conținea 4 schelete, dispuse în modul următor (fig. 5) :

A. Schelet de bărbat, din grupa de vîrstă *matut I* (în jur de 40 de ani), culcat pe spate, cu capul întors spre dreapta, pe umăr. Mina stîngă, îndoită din cot, este așezată pe abdomen. Mina dreaptă, întinsă de-a lungul corpului și îndepărtată de acesta, cu palma în sus, este trecută pe sub scheletul C, atingînd cu vîrfurile degetelor regiunea sa pubiană. Piciorul drept, rotit în afară pînă la orizontală și cu o puternică flexiune a gambei pe coapsă, ca și cel stîng de altfel, cu coapsa rotită înăuntru, gamba flectată pe coapsă și îndoit în aceeași poziție peste piciorul drept, dau impresia că scheletul a fost așezat în groapă cu genunchii strînși, ridicați în sus.

B. Schelet de femeie, grupa de vîrstă *matut II* (în jur de 50 de ani), avînd capul răsucit spre stînga. Coloana vertebrală a căpătat de la răscucirea capului o poziție puțin arcuită. Coapsa stîngă este flectată puternic pe abdomen și gamba pe coapsă, așa încît laba piciorului stîng trece pe sub coapsa dreaptă, depășind bazinul aflat cu fața în jos. Mina stîngă, îndoită de la cot, este adusă pe piept, cotul fiind tangent cu genunchiul. Piciorul drept depășește aripa iliacului stîng al scheletului de bărbat, fiind de asemenea flectat mult pe abdomen, dar paralel cu toracele, iar gamba este flectată pe coapsă într-un unghi de aproape 90°. Mina dreaptă, îndoită din cot, are antebrațul proiectat înapoi, depărtat de trunchi în unghi drept. Cotul trece peste gamba dreaptă, iar antebrațul depășește încheietura mîinii drepte și gamba dreaptă a scheletului C. Rezultă că femeia a fost așezată cu fața în jos și picioarele ghemuite.

⁴ Condițiile descoperirii, încadrarea cronologică și interpretarea poziției scheletelor se găsesc în lucrarea lui T. Jurcsák și I. Ordentlich, *Un mormint cuadruplu din epoca bronzului descoperit la Sălacea* (inedită).

C. Schelet culcat pe dreapta, capul aflându-se la picioarele bărbatului. Bărba este înclinată spre piept, iar trunchiul are o poziție arcuită. Aparține unui *infans II—juvenis*, în jur de 13 — 13 1/2 ani, de sex feminin. Picioarul stâng este întins de-a lungul mâinii drepte a bărbatului, fiind ușor îndoit de la genunchi. Lăba lipsește. Picioarul drept, îndoit de la genunchi, este proiectat înainte și ridicat pînă la nivelul cotului drept, ajungînd cu călcîiul în dreptul regiunii pubiene. Talpa piciorului trece pe deasupra mîinii drepte

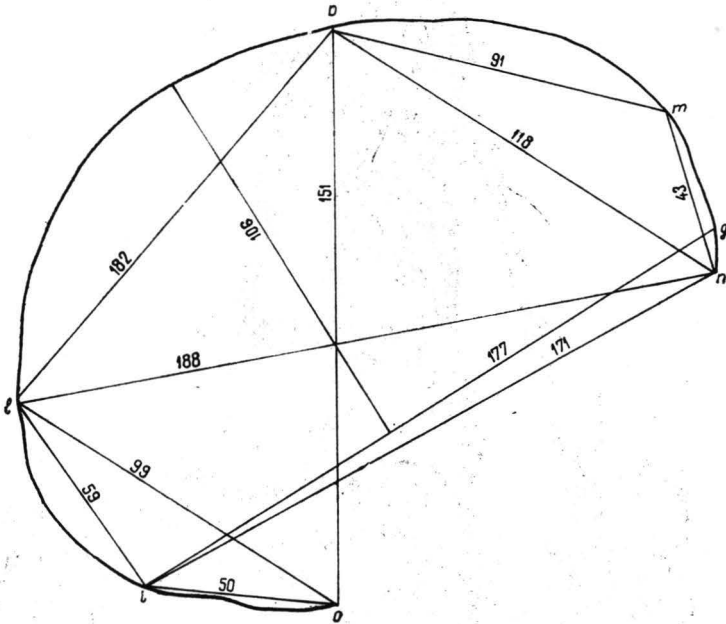

Fig. 4. — Craniul de adolescent găsit sub podina unei locuințe cucuteniene de la Traian.

a bărbatului. Coapsa este puternic flectată pe bazin, iar gamba pe coapsă. Lăba piciorului este flectată, la rîndul ei, pe gambă. În această poziție, depășește atît coapsa, cît și gamba bărbatului, suprapunînd oasele mîinii sale drepte. Genunchiul piciorului stîng suprapune însă oasele antebrațului drept de la scheletul A. Mîinile sînt aduse peste genunchiul drept. Mîna dreaptă, cu rotație internă, are brațul proiectat înainte, într-un unghi de 90° față de axul toracelui, și antebrațul flectat pe braț, cu palma în jos, într-un unghi ceva mai mare de 90°. Articulația cotului trece peste treimea inferioară a tibiei drepte a bărbatului, suprapunînd parțial genunchiul și jumătatea superioară a tibiei și peroneului femeii (B). Cotul mîinii drepte a scheletului B este așezat peste mîna feței, cubitusul și radiusul suprapunînd peroneul ei drept. Mîna stîngă, proiectată și ea înainte, trece pe deasupra piciorului drept al bărbatului. Antebrațul, ușor flectat pe braț, cu rotație internă, are cotul așezat pe femurul drept, jumătatea sa inferioară trecînd peste tibia dreaptă. După ce traversează antebrațul mîinii drepte, metacarpianele și falangele ajung sub humerusul drept al scheletului B. Falangele ating regiunea pubiană a scheletului A (fig. 6).

D. Scheletul unui sugar, în vîrstă de 2 — 2 1/2 luni, de sex feminin (fig. 7). Fragmentele craniene se găsesc sub ischionul stîng al feței. A fost culcat cu fața în jos și mîinile de-a lungul corpului (dreapta lipsește, iar din mîna stîngă se păstrează numai humerusul și radiusul).

Din descrierea poziției și raporturilor dintre cele patru schelete, putem deduce că în groapă a fost depus mai întîi bărbatul, apoi fata cu copilul, și abia la urmă femeia.

Mormîntul 2 (M2) : din așezarea de la Otomani provine scheletul unei femei (fig. 8), amplasat lîngă colțul de sud-est al locuinței mari din faza a III-a, datată în perioada tîrzie

a bronzului. Alături a mai apărut un schelet, cu osemintele prost conservate⁵. Au fost studiate numai resturile din primul mormânt.

Femeia era culcată pe stînga, în poziție chirchită, cu bărbia sprijinită în piept. Coapsele și gamba erau flectate unele peste altele, cu labele în extensie forțată. Pentru ca picioarele să fie aduse în plan orizontal, trupul a fost răsucit cu bazin cu tot, coapsele formînd un unghi

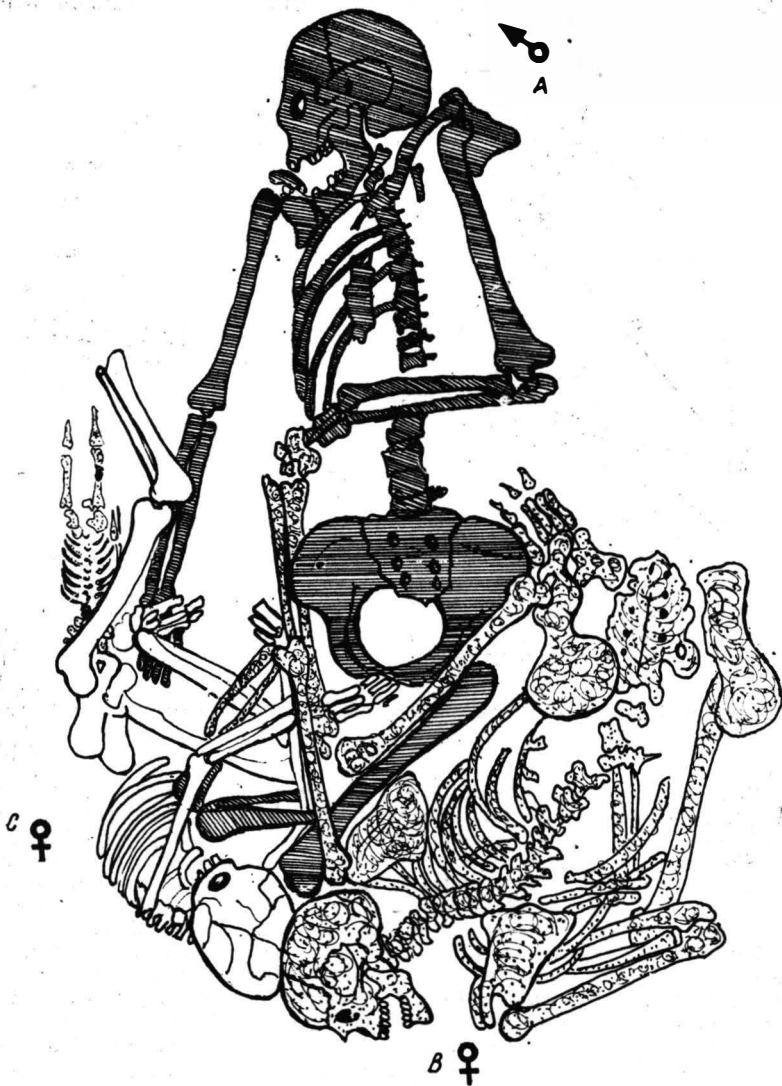

Fig. 5. — Poziția *in situ* a scheletelor descoperite în mormîntul de la Sălăcea, aparținînd culturii Otomani.

drept în raport cu coloana. Brațul minii drepte este suprapus aproape în întregime de coloană vertebrală și coastele cutiei toracice. Antebrațul, ușor flectat, aflat în afara bazinului, ajungea cu palma în dreptul labei piciorului drept. Mina stîngă, cu brațul proiectat înainte, a suferit o mișcare de rotație externă. Antebrațul este flectat aproape în unghi drept, iar palma trece

⁵ I. Ordentlich, *Poseleniia v Otomani v svele poslednih raskopok* (Așezarea de la Otomani în lumina ultimelor săpături), în „Dacia”, N. S., vol. VII, 1963, p. 131.

Fig. 6. — Detaliu privind mormîntul de la Sălăcea.

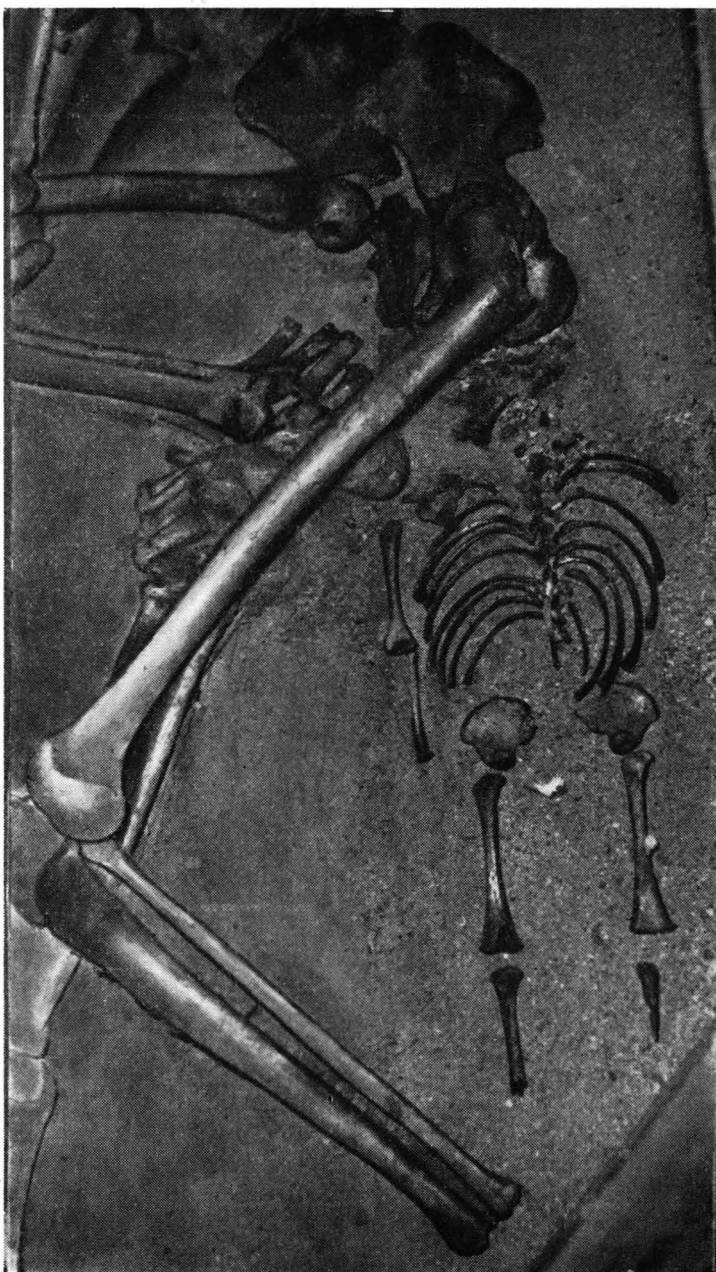

Fig. 7. — Detaliu privind mormintul de la Sălacea.

pe sub coapsa stîngă. Adunarea picioarelor în pachet nu se putea realiza decît prin flectare și legare. În dreptul urechii stîngi se afla un cerceț de bronz înelar, cu diametrul de 19,5 mm și grosimea maximă de 4 mm.

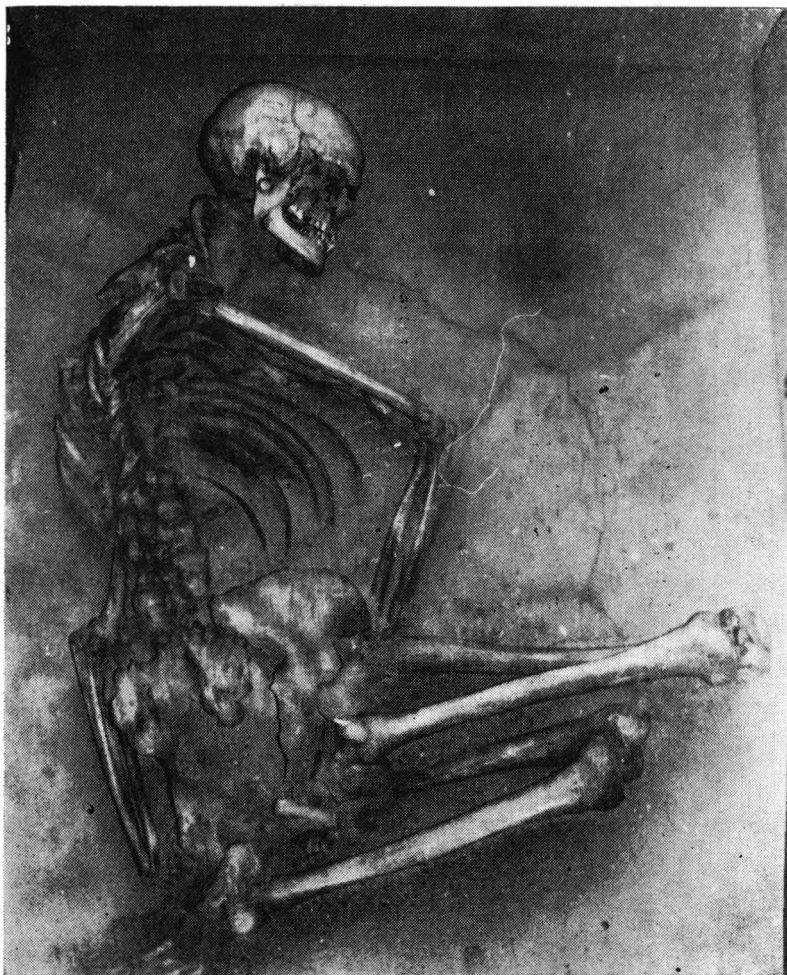

Fig. 8. — Scheletul în poziție chircită descoperit în așezarea de la Otomani.

În tabelul nr. 2 sînt menționate principalele date metrice și de observație pentru fiecare individ în parte. încît se poate trece direct la discutarea lor în ansamblu, cu sublinierea unor elemente de interes deosebit.

Scheletul *A* din mormîntul cvadruplu de la Sălacea a aparținut unui bărbat *matur I*, de statură supramijlocie și grup structural fenotipic AC_3 . Scheletul *B*, de femeie, grupa de vîrstă *matur II*, cu statura supramijlocie, face parte din grupul structural fenotipic A_3 . Scheletul *C*, aparținînd unei fete de $13-13\frac{1}{2}$ ani, cu o talie de 140,2 cm, se încadrează în același grup structural fenotipic ca și femeia. În ceea ce

Tabelul nr. 2

Date metrice indicilor și caractere de observație privind craniele de la Sălăcea și Otomani

	Sălăcea			Otomani
	A	B	C	
Sex	M	F	F	F
Vîrstă (ani)	40	50	13—13 1/2	55
Talle	167,9	156,6	140,2	163
Grup fenotipic	AC ₃	A ₃	A ₃	AB ₂
Număr				
Martin				
1	166	178	161	186
5	98	100	86	99
8	149	150	146	149
9	103	94,5	96	97,5
10	129	127	120	111
11	122	123	122	111
12	110	107	117	105
17	131	128	135	127
20	116	117	116	102
23	502	516	488	505
26	120	118	128	120
27	114	120	121	136
28	109	117	100	116
28 ₁	68	72	64	67
28 ₂	41	45	36	49
29	107	104	117	107
30	102	108	106	123,5
31	92	89	85	98
31 ₁	63	64	57	61
31 ₂	40	40	37	48
40	93	97	82	102
43	113	101	101	109,5
43 ₁	103	92	92	98
45	139	129	126	122
46	100	92	90	—
47	118	99,5	97	111
48	75	63	58	69
50	28	25,5	18	—
51	40	38,5	36	39
52	39	34	33	31
54	28	23	21,2	25
55	53	49,5	47	56
66	97,5	91,5	79	91
67	47	42	43	48,5
68	93	68	77	82
69	33	26,5	25	31,5
69 ₁	32	27,5	22,5	35,5
69 ₂	14	9,5	11	11,5
70	66	53	49	71
71 a	32	30,5	30	31
62	40	39,5	35	—
63	37	39	38	—
	<i>Indici</i>			
8 : 1	89,76	84,27	96,95	76,34
17 : 1	78,91	71,91	90,06	68,28
17 : 8	87,92	85,33	92,46	89,44
20 : 1	69,88	65,73	72,05	51,84

Tabelul nr. 2 (continuare)

	Sălacea			Otomani
	A	B	C	
20 : 8	77,85	78,00	79,45	71,83
9 : 10	79,84	74,41	80,00	87,84
9 : 8	69,13	63,00	65,75	68,66
12 : 8	73,82	82,00	80,14	73,94
30 : 29	95,32	103,84	110,38	115,42
29 : 26	89,16	88,13	91,41	89,16
30 : 27	89,47	90,00	87,60	90,31
31 : 28	84,40	76,07	85,00	84,48
31 : 28 ₁	92,65	62,50	50,25	73,13
31 : 28 ₂	97,55	62,50	64,91	72,69
40 : 5	94,89	75,78	95,35	103,03
47 : 45	84,89	77,13	76,98	90,98
48 : 45	53,95	48,84	46,03	56,56
48 : 8	50,33	53,00	39,66	48,59
52 : 51	97,50	88,31	91,66	79,49
54 : 55	52,83	47,47	45,11	44,64
63 : 62	92,50	98,73	108,57	—
45 : 8	93,29	86,00	86,30	85,91
69 ₁ : 69 ₁	43,75	34,54	48,88	35,38
71 a : 70	48,48	57,54	61,22	43,66
9 : 66	105,64	103,27	121,52	107,19

Caractere de observație

Norma verticală	sfenoid-sferoid	ovoid-sferoid	romboid-sferoid	ovoid lung
Norma occipitală	casă-bombă	bombă	casă-bombă	casă
Relief glabellar	3	1-2	1	2-3
Relief supraciliar	2	1	1	1-2
Protub. occipitală	1-2	1	0-1	1
Mastoide	2	1	1	2
Bombare occipital	medie	puternic (chignon)	medie	medie
Apertura piriformă	antropin	antropin	antropin	antropin
Spina nazală	2-3	2-3	3	3
Fosa canină	2	2	1	2

privește scheletul de sugar (*D*), în vîrstă de 2-2 1/2 luni, pe baza mărimii valorii negative a diferenței dintre distanța spino-auriculară și cea spino-sciatică (- 2,5 mm) ⁶, s-a putut stabili că era de sex feminin. În determinarea vîrstei, element important în discutarea și interpretarea celor patru schelete, diferența de aproximativ 10 ani între scheletul de bărbat și cel de femeie rezultă din analiza suturilor craniene și gradul de uzură a

⁶ J. Gaillard, *Détermination sexuelle d'un os coxal fragmentaire*, in „Bulletin et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris”, vol. I, 1960, nr. 2, p. 255 - 267.

dențiției, corelat cu coeficientul de masticție. La craniul scheletului A menționăm obliterarea parțială a coroanei și lambdoidei și obliterarea mai mult de jumătate a sagitalei pe fața endocraniană, cu punți de sinozozare pe fața exocraniană, în *pars complicata* și *obelica*. Se constată punți de obliterare și pe osul inca. Dențiția prezintă o uzură pronunțată, pînă la nivelul dentinei, atingînd aproape baza coroanei la molarii și incisivii mediani superiori și inferiori. În corelarea gradului de uzură cu coeficientul de masticție s-a ținut seama, în estimarea vîrstei, de valoarea funcțională a dinților pierduți *intra vitam*: I_2 , C, M_1 și M_2 dreapta, C, P_1 și P_2 stînga pe maxilar, iar pe mandibulă M_1 dreapta și P_1 , P_2 și M_1 stînga, cu o carie de colet la M_2 . Resorbția alveolară, cu formarea de creastă și o reacție provocată de un proces inflamator la nivelul hemiarcadei drepte a maxilarului, denotă că edentația parțială a survenit în medie cu 5—8 ani înainte de deces.

La craniul scheletului B, suturile sînt închise și șterse pe fața endocraniană: coronara și sagitala în totalitate, iar lambdoida pînă la vecinătatea asterionului. Exocranian, coronara este închisă, cu început de ștergere și desen liber doar în *pars bregmatica*. Sagitala de asemenea, cu punți de ștergere a desenului în *pars obelica* și *lambdatica*. Lambdoida, constituită pe tot traiectul său din osicule suturale, are desenul marginal închis, pe alocuri șters, lăsînd totuși vizibil un contur net și continuu în cele 3/5 mijlocii ale suturii. Occipito-mastoidiana este, în schimb, deschisă. Dențiția, cu mușcătură ortodontă, prezintă o uzură elicoidală foarte pronunțată, atingînd baza coroanelor spre fața linguală la toate grupele de dinți de pe maxilarul superior. M_2 dreapta este pierdut *intra vitam*. Pe mandibulă se remarcă o uzură complementară tot atît de puternică, coborînd pînă la baza coroanelor și la toți dinții spre fața vestibulară.

Pentru determinarea vîrstei scheletului C, notăm că M_2 a atins stadiul complet de erupție atît pe maxilar, cît și pe mandibulă, cu început de funcționare (cuspidii parțial lustruiți, cu vagă uzură, abia perceptibilă) a protoconului și hipoconidului. Perioada de erupție fiind pentru M_2 superior 11—12 ani, iar pentru M_2 inferior 12—13 ani⁷, iar perioada de formare completă a rădăcinilor acestui molar fiind cuprinsă între 14 și 16 ani⁸, putem estima vîrsta de 13 ani, maximum 14, rădăcinile lui M_2 nefiind complet formate. Pentru restringerea intervalului de vîrstă la 13—13,5 ani pledează și stadiul de evoluție a punctelor secundare de osificare a epifizelor cu diafizele oaselor lungi⁹: epifiza distală a humerusului, care se unește definitiv cu diafiza la 14—15 ani, este doar parțial prinsă prin punți osoase, iar epifiza proximală a radiusului, care se unește definitiv cu diafiza între 14 și 18 ani, este complet liberă. În sfîrșit, epifiza proximală a ulnei (olecranonul), la care punctele secundare

⁷ Schema erupției dinților după Permar, citat de B. A. Nikitiuk, *Opredelenie vozrasta celoveka po skeletu i zuham* (Determinarea vîrstei omului pe baza scheletului și dinților), în „Voprosi antropologii”, 1960, nr. 3, p. 124.

⁸ Calcificarea dentară, după datele lui Logan și Kronfeld, modificate de Schour și Masler, citate de G. Olivier, în *Pratique anthropologique*, Paris, 1960, p. 184.

⁹ H. V. Vallois, *Vital statistics in prehistoric populations as determined from archaeological data*, în *The application of quantitative methods in archaeology*, V. F. P. A., nr. 28, Chicago, 1960, p. 189.

de osificare apar între 10 și 12 ani, unirea definitivă cu diafiza avînd loc între 15 și 17 ani, se află într-un stadiu intermediar, corespunzînd vîrstei de 13—14 ani.

La scheletul *D*, ținînd seama de diferența evolutivă în stadiul de formare a coroanelor incisivilor și molarilor deciduali, ca și de decalajul de vîrstă între dinții de pe maxilar și cei de pe mandibulă¹⁰, putem estima vîrsta, în limite restrînse, la 2—2,5 luni: i_1 inferior are coroana complet formată (limite de vîrstă 1,5—2,5 luni), iar i_2 inferior are coroana mai mult de jumătate formată (limitele pentru coroana complet formată fiind între 2,5 și 5 luni).

Conform datelor înscrise în tabelul nr. 2, craniile scheletelor *A*, *B* și *C* au un fond de caractere ce denotă o unitate de grup, coborînd de la nivel de populație la nivel de familie. Forma craniului, în norma verticală, este sferoidă, cu variații spre sfenoid la bărbat, spre ovoid la femeie și spre romboid la fată, avînd forma de bombă la femeie și de casă-bombă la bărbat și la fată în norma occipitală, cu superstructurile osoase (relief glabellar, arcuri supraciliare și protuberanță occipitală externă) slab dezvoltate, ca și apofizele mastoide. Forma orbitelor, oaselor nazale și aperturii piriforme este asemănătoare, brahricrană accentuată (brahi-hiperbrahricrană femeia, hiperbrahi-ultrabrahricran bărbatul și ultra-brahricrană fata), craniul și calota sînt hipsicrane și tapeinocrane, frunțile ortocamaemetope, parietalele cu arcuire medie și occipitalele bombate mijlociu (puternic bombat la femeie, cu chignon pronunțat), fețele ortogonate, scunde și mijlociu de late, eurimezoprosopă și mezenă la bărbat, și hipereuriprosope și euriene la femeie și fată, cu orbite hipsiconche și nas camaerin bărbatul, sau mezoleptorin femeia și leptorin fata, palat brahistafilin, talie supramijlocie și același grup structural fenotipic, cu fond principal *A* și un indice similar, de variantă 3 (fig. 9).

Unele diferențe cantitative în asemănarea de mărime și formă dintre craniile scheletelor *A* și *B* prezintă valori reduse, ce se înscriu în limitele de variabilitate ale dimorfismului sexual. Diferențele constatate între craniile scheletelor *B* și *C* se datoresc deosebirii de vîrstă, nerealizarea dimensională deplină la 13—14 ani imprimînd valori mai mici, în timp ce conformația se exprimă în procesul de creștere și dezvoltare cu ritmuri și intensități inegale la diferitele niveluri și componente ale structurii craniene. Unele caractere nonmetrice însă, neinfluențate de variabilitatea impusă de dimorfismul sexual sau de procesul de creștere și dezvoltare decît poate ca amplitudine a realizării lor, constituie caractere sigure de înrudire familială. În cazul scheletelor *A*, *B* și *C* acestea sînt: exostozele preauriculare bine dezvoltate la toate cele trei cranii, deși fata avea numai 13—13 1/2 ani, osul încă la craniul de bărbat și osiculele suturale multiple, de-a lungul întregului traiect al suturii lambdaoide, la craniile de femeie și fată. Alte caractere, cum ar fi femurul cu pilastrul mijlociu dezvoltat și puternice inserții ale vaștilor în zona subtrochanteriană, hiperplatimer la bărbat și platimer la femeie; înclinarea plattoului tibial lateral, cu rotunjirea de aspect articular a marginii sale posterioare; dezvoltarea crestei solearului; mezocnemia spre platicnemie la bărbat și platicnemia la femeie; fațetele articulare suplimentare pe

¹⁰ Vezi nota 8.

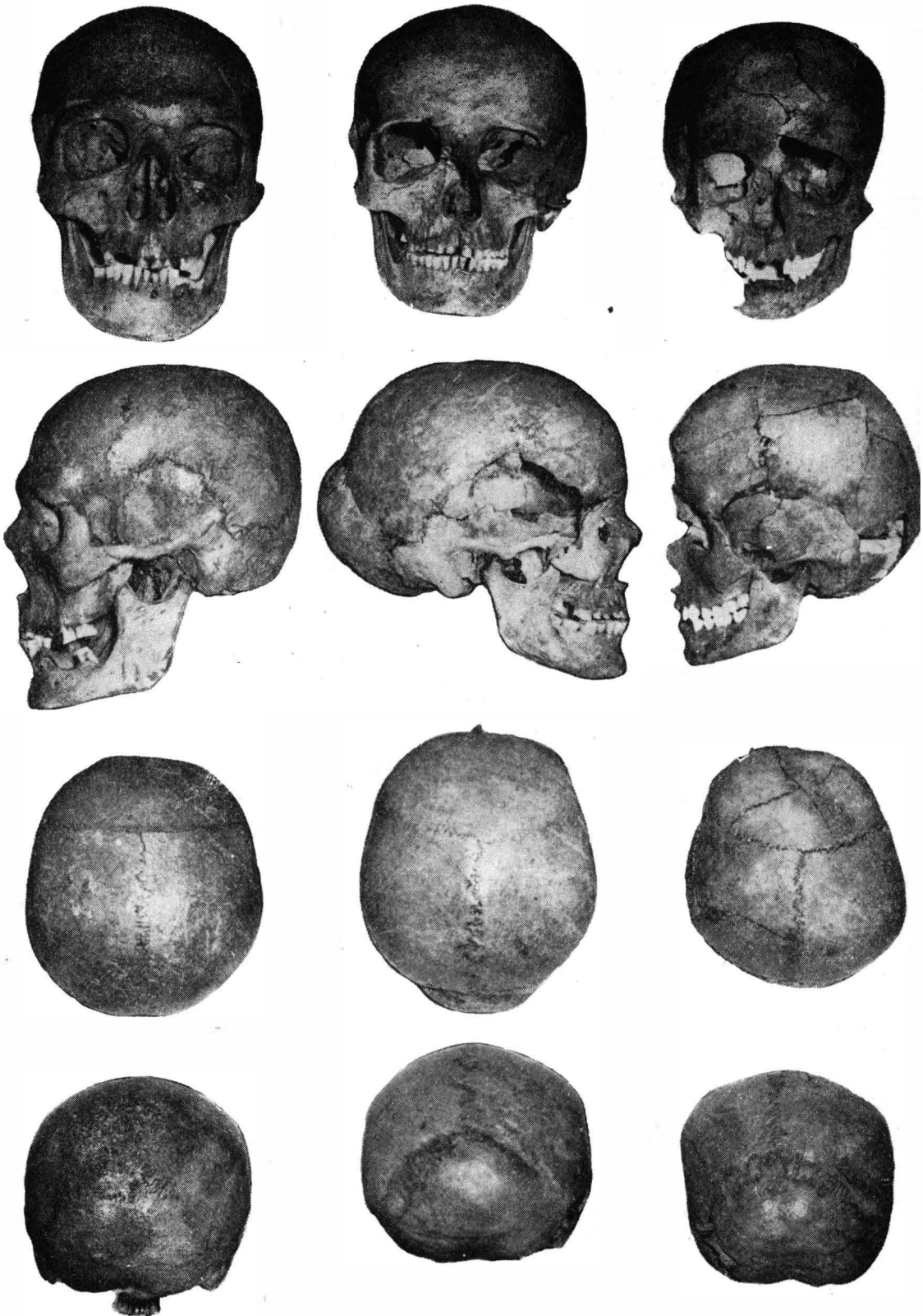

Fig. 9. — Craniile scheletelor A, B și C de la Sălăcea, văzute în cele patru norme.

marginea anteroinferioară a epifizei distale a tibiilor și devierea pronunțată a colului, astragalului, cu prelungirea suprafeței articulare pe col atit la bărbat, cît și la femeie, dar prezente și la fată, decurg din originea sau modul de viață nomad ori seminomad al populației.

În funcție de ansamblul caracterelor și făcînd diferența medie a caracterelor de formă între craniul de femeie și cel de fată, cu toată deosebirea de vîrstă dintre cele două persoane, obținem pe un grup de 15 caractere craniofaciale o valoare $DD = 2,82$. Aceasta ne permite să afirmăm că exista un raport de înrudire de gradul mamă-fiică între scheletele *B* și *C*. Pentru scheletele *A* și *B*, cu toată variabilitatea dimorfismului sexual, obținem o valoare $DD = 3,38$, la o diferență medie de 17 caractere de mărime, ceea ce ne îndreptățește să considerăm ca foarte probabil un raport de înrudire de gradul frate-soră, și nu soț-soție, chiar în condițiile unei populații intens endogame și consanguine. Diferența de aproximativ 10 ani dintre cele două persoane, femeia fiind mai vîrstnică decît bărbatul, constituie un argument cu valoare probantă, venind în sprijinul rezultatului enunțat.

Scheletul de sugar, prin poziția sa față de scheletul *C* și în contextul simbolic al întregului mormînt, reprezintă copilul fetei. Trebuie să admitem că aceasta era nubilă la vîrsta de $13-13\frac{1}{2}$ ani.

Nici unul din schelete nu poartă urme evidente de violență care ar fi putut cauza moartea. Urmărind, pe de altă parte, poziția oaselor brațelor, antebrațelor, coapselor și gambelor cu raporturile anatomice nederanjate de descompunerea părților moi și tasarea pămîntului, reiese că ele au fost imprimate fiecărui cadavru în parte înainte de instalarea perioadei de rigiditate cadaverică, sau abia la 3—4 zile de la deces, după apariția fazei de laxitate ligamentară. Ținînd seama de ambele eventualități, singurele posibile în vederea realizării contextului simbolic ritual al mormîntului, precum și de raporturile de înrudire dintre cele patru persoane, este foarte probabil ca decesul tuturor, sau cel puțin a trei persoane, să fi avut la bază cauze violente, și nu naturale.

Analiza scheletului din al doilea mormînt arată că osemintele au aparținut unei femei în jur de 55 de ani (matur II), de statură înaltă (163 cm) și grup structural fenotipic AB_2 , cu un craniu ovoid-lung în norma verticală și în formă de casă în norma occipitală, cu suprastructurile osoase mijlociu dezvoltate, mezocran, camaecran și tapeinocran, cu calota camaecrană și tapeinocrană (fig. 10). Fruntea, intermediară, este metrio-*eurimetopă* și ortometopă, parietalul plat și occipitalul bombat mijlociu. Fața are înălțime medie spre valori înalte și o lățime mijlocie spre mică, fiind leptoprosopă, la limita cu mezoprosopia, leptenă și prognată, la limita cu mezoognația, cu orbite de formă rectangulară, scunde, de lățime medie, mezoconche. Nasul, înalt și mijlociu de lat, este leptorin.

La nivelul aparatului dento-maxilar se observă o edentație terminală bilaterală pe mandibulă, cu resorbție alveolară consecutivă și prezența a două resturi radiculare de dențiție deciduală, cu granuloame apicale calcificate în spațiul lui M_1 superior dreapta. Pentru scheletul post-cranian notăm puternica dezvoltare a reliefurilor de inserție musculară atit la membrele superioare, cît și la cele inferioare. Femurele, cu un pilastru slab dezvoltat, sînt hiperplatimere, iar tibiile platicnemice, cu fațete articulare suplimentare pe marginea anteroinferioară a epifizei

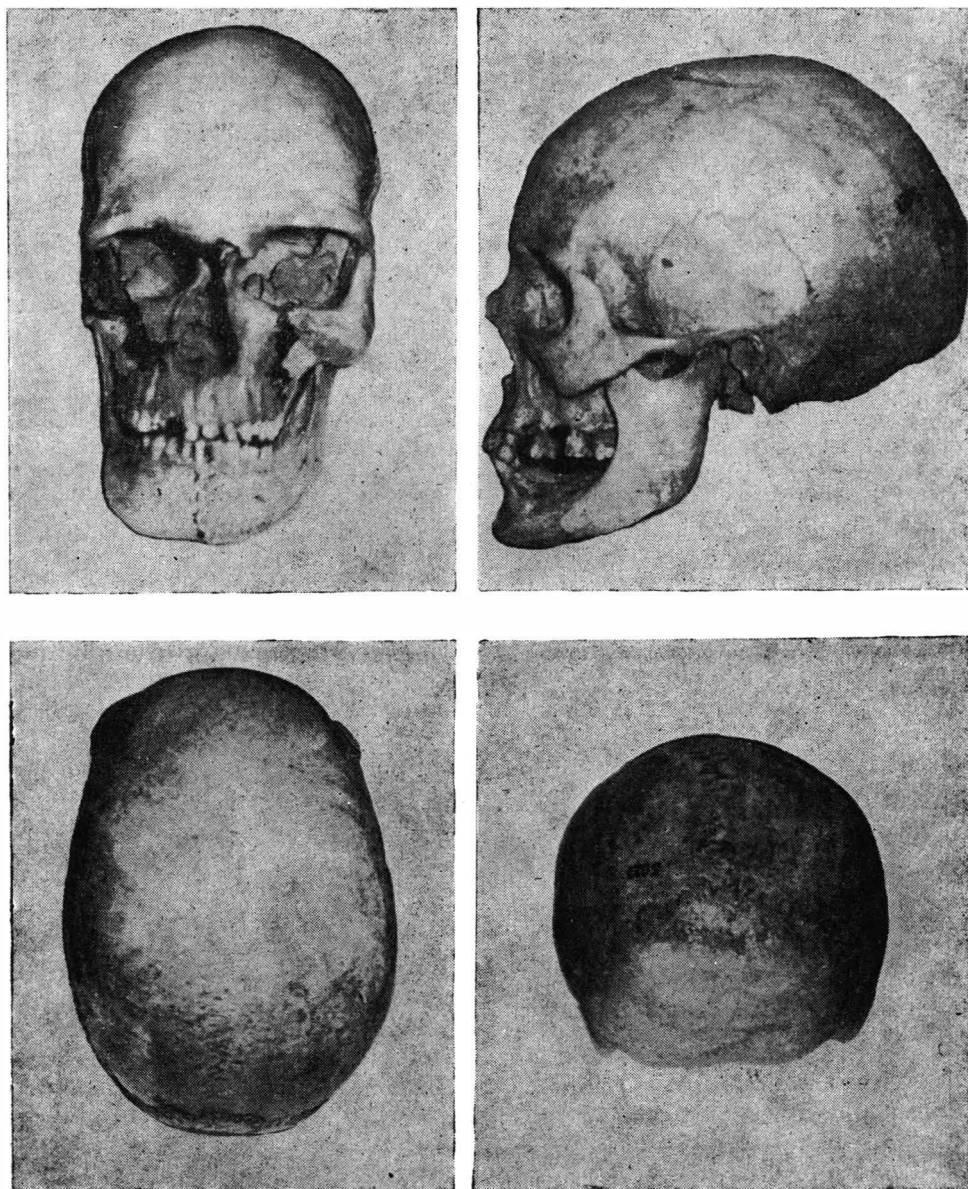

Fig. — Craniul scheletului din așezare de la Otomani, văzut în cele patru norme.

distale, ca urmare a originii sau modului de viață nomad sau seminomad al populației.

În ceea ce privește caracteristicile individuale ale scheletelor din mormintele de la Sălacea și Otomani, notăm ca elemente comune caracterele menționate, legate de originea sau modul de viață al populațiilor respective, iar ca elemente diferențiale, apartenența la grupuri

structurale fenotipice deosebite. O analiză comparativă cu scheletele din cultura Otomani descoperite la Pir¹¹ arată însă aceleași grupuri structurale fenotipice ca și la Sălăcea: scheletele nr. 2 și 3 aparțin grupului A₂, iar scheletul nr. 6 grupului mixt AC₂. O „trecere” de la grupele A₂ și AC₂ la grupele A₃ și AC₃ ar putea reflecta un proces complex de brahicefalizare a unui fond alpino-mediteranoid (A₂ spre A₃) și a unor elemente dinaroidale ale variantei balcanice, rezultat pe un substrat din grupul de forme Brünn (AC₂ spre AC₃), proces desfășurat la populațiile din timpul și spațiul de dezvoltare al culturii Otomani. Fiind vorba de cazuri izolate, nu putem demonstra însă biologic acest proces. Pentru o astfel de demonstrație ar fi necesară o analiză a tuturor serurilor descoperite în arealul culturii Otomani și urmărirea procesului de brahicefalizare la nivelul fiecărui grup structural fenotipic și de variantă a grupelor.

Mormintele studiate au fost găsite în cuprinsul unor așezări. Săpăturile de la Pir, în Transilvania¹², Barca, în Slovacia de est, Megyaszó și Hernádkak, în Ungaria¹³, au demonstrat însă că purtătorii culturii Otomani aveau necropole speciale, unde erau îngropați indivizi din toate grupele de vîrstă. Cercetările de la Sălăcea și Otomani atestă următoarele cazuri de înmormîntări în interiorul așezărilor, fără ca aceasta să constituie o regulă:

1. Copil la intrarea în templul cu megaron din faza a II-a a culturii Otomani de la Sălăcea;

2. Mormînt cvadruplu, datat în aceeași perioadă, amplasat la periferia așezării de la Sălăcea. Din poziția scheletelor se pot deduce raporturile existente între bărbat și cele două persoane de sex feminin;

3. Mormînt de incinerare în urnă, din faza I a culturii Otomani la Sălăcea;

4. Femeie bătrînă, îngropată în apropierea unei locuințe tîrzii din așezarea de la Otomani;

5. Persoană adultă (?), înmormîntată împreună cu un craniu de ciine, lingă femeia de la punctul 4.

Căutînd o explicație pentru resturile osoase și scheletele din cuprinsul așezărilor Cucuteni-Tripolie, Hortensia Dumitrescu arată că este vorba de un obicei cu o veche și puternică tradiție în Asia Anterioară și bazinul de est al Mediteranei, practicat în ținuturi ca Egipt, Asia Mică, Iran, Caucaz, Turmenia¹⁴. Întrucît mormintele de copii sau tineri predomină, autoarea — pornind de la o documentație bogată — înclină să interpreteze situațiile respective drept sacrificii umane, izvorite din legătura ce se făcea probabil între persoanele de vîrstă tînăra și fertilitatea pămîntului, fără

¹¹ O. Necrasov, I. G. Rusu și M. Cristescu, *Date noi asupra structurii antropologice a triburilor culturii Otomani (ptrsta bronzului)*, în „Studii și cercetări de antropologie”, vol. III, 1966, nr. 1, p. 7 — 16.

¹² Z. Székely, *Cimitirul din epoca bronzului de la Pir*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, 1966, nr. 1, p. 121 și 131; O. Necrasov, I. G. Rusu și M. Cristescu, *op. cit.*

¹³ *Istoria României*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1960, p. 111 — 112.

¹⁴ H. Dumitrescu, *Découvertes concernant un rite funéraire magique dans l'aire de la civilisation de la céramique peinte du type Cucuteni-Tripolje*, în „Dacia”, N. S., vol. I, 1957, p. 110.

a exclude și alte interpretări posibile¹⁵. Sînt respinse însă, pe bună dreptate, încercările de a pune asemenea cazuri pe seama canibalismului¹⁶.

Numeroase exemple ilustrează totuși că în interiorul așezărilor erau înmormîntate adesea și persoane din grupele de vîrstă mari. Credem că studiul antropologic al osemintelor, raportat la momentul apariției primelor necropole organizate, ar putea aduce lămuriri suplimentare în această problemă.

Date interesante cu privire la ritualul funerar al celor mai vechi triburi neolitice au fost furnizate de cercetările întreprinse în Anatolia, la Țatal Hüyük¹⁷. Morții, fără excepție, erau îngropați sub podeaua locuințelor. Din poziția nenaturală a unor schelete, desprinderea craniului de trup, vopsirea osemintelor cu ocră sau carbonat de cupru verde și albastru, s-a dedus că erau practicate înmormîntările secundare. S-a considerat, pe de altă parte, că numărul mare de schelete de femei și copii constituie o dovadă pentru faptul că mulți bărbați mureau departe de casă.

Obiceiul îngropării persoanelor decedate în interiorul locuințelor sau așezărilor este generalizat și în neoliticul timpuriu din România¹⁸. Cele 6 schelete Criș, analizate antropologic, se repartizează pe grupe de vîrstă și sex astfel: 1 infans II incipient, 1 adult, 2 matur I și 2 senili. Unul singur este de sex masculin¹⁹. Scheletul descoperit încă din secolul trecut la Turdaș, județul Hunedoara, aparținînd culturii Vinča-Turdaș, se pare că era tot de sex feminin²⁰.

Primele necropole organizate sînt semnalate în neoliticul mijlociu (culturile Hamangia și Boian)²¹. Rezervarea unor locuri speciale de înmormîntare, situate mai întii în imediata apropiere a așezărilor, nu a avut o evoluție identică în toate regiunile sau în cadrul diferitelor culturi. Necesitatea formării unor cimitire speciale, generată de creșterea demografică a populației neolitice²², a depins de o serie de factori variabili ca intensitate și amploare. Prima necropolă organizată de pe teritoriul de azi al Iugoslaviei aparține, de pildă, culturii Vinča²³. Viitoarele descoperiri s-ar putea să furnizeze astfel de exemple și pentru neoliticul timpuriu din România. Modul cum se face trecerea la necropolele organizate este ilustrat de cercetările întreprinse pe Grădiștea Ulmilor, la Boian-

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 107 — 108, cu discuția referitoare la teoria emisă de arheologii bulgari Z. D. Kostov și R. Popov. Aceeași critică se întîlnește și la D. Kahlke, *Skelettreue in Siedlungen*, în *Die Bestattungssitten des Donauländischen Kulturkreises der jüngeren Steinzeit*, vol. I, Berlin, 1954, p. 129 — 133.

¹⁷ J. Mellaart, *Excavations at Țatal Hüyük*, în „Anatolian Studies”, vol. XIV, 1964, p. 39 — 125.

¹⁸ E. Comșa, *Riturile funerare din epoca neolitică pe teritoriul R.P.R.*, în *Omagiu C. Daicovicu*, 1960, București, Edit. Academiei, 1960, p. 84 — 87.

¹⁹ I. G. Russu și V. Mareș, *Considerații antropologice asupra scheletului aparținînd culturii Criș de la Sf. Gheorghe-Bedeháza*, în „Materiale și cercetări arheologice”, vol. II, 1956, p. 32 — 39, fig. 1 — 6; O. Necrasov, *Date antropologice noi asupra culturii Starcevo-Criș*, în „Studii și cercetări de antropologie”, vol. II, 1965, nr. 1, p. 10.

²⁰ E. Comșa, *op. cit.*, p. 87.

²¹ *Ibidem*, p. 89 — 95.

²² L. R. Nougier, *Essai sur le peuplement préhistorique de la France*, în „Population”, vol. IX, 1954, nr. 2, p. 255 — 263.

²³ E. Comșa, *op. cit.*, p. 87.

Vărăști, județul Ialomița. În faza Vidra, persoanele decedate erau înmormintate atît în cuprinsul, cît și în apropierea așezării. Din totalul de 14 schelete, 5 sînt de copii (3 infans I și 2 infans II), 5 de adulți (unul nedeterminabil ca sex și 4 femei), 2 de maturi I și 2 de maturi II. Expertiza antropologică a identificat un singur bărbat, de vîrstă matur II²⁴. În faza Petru Rareș, mormintele de adulți încep să fie concentrate numai în apropierea așezărilor, în interior continuînd totuși să fie îngropați o parte din copii și cazuri rare de adulți, asemenea mormintului dublu de la Fărcașele, județul Olt, aflat în vecinătatea unei locuințe Boian V, ce conține scheletul unui bărbat și al unei femei de vîrstă adultă, chirciți pe stînga, în poziție îmbrățișată. Decesul lor trebuie să fi survenit concomitent sau la scurt interval²⁵. Așa se explică de ce la Boian mormintele din faza Petru Rareș sînt amplasate în zona de mai tîrziu a necropolei gumelnițene, unde nu s-a identificat și un strat de cultură corespunzător acestei faze; de ce la Radovanu mormintele sînt grupate lîngă șanțul de apărare; de ce în așezarea de la Glina s-au găsit numai copii, ca și în așezările gumelnițene²⁶. Faptul că o parte dintre copii continuă să fie înmormintiți în interiorul locuințelor sau așezărilor chiar și după ce are loc constituirea necropolelor este confirmat de procentul scăzut de infans din cimitirul de la Cernica, care nu poate ilustra mortalitatea infantilă reală din perioada respectivă²⁷. Ecourile acestui obicei străvechi răzbat pînă în Latène²⁸, menținîndu-se de-a lungul epocilor istorice pînă aproape de zilele noastre, ca expresie a credințelor referitoare la sufletul copiilor morți de timpuriu²⁹.

În așezările culturii Cucuteni-Tripolie, pe lîngă numeroase resturi de copii au apărut și fragmente craniene, craniii întregi sau schelete de adulți. Cercetările de la Doboșeni au arătat, totodată, că mormintele se grupează în preajma așezărilor încă din faza Cucuteni A³⁰. Analiza antropologică a celor 7 indivizi descoperiți la Traian a permis următoarele precizări: din cele patru morminte studiate anterior, M 1 aparținea unui

²⁴ N. Haas, C. Maximilian și D. Nicolaescu-Plopșor, *Studiu antropologic asupra scheletului neolitic de la Boian*, în „Materiale și cercetări arheologice”, vol. V, 1959, p. 131 — 142; D. Nicolaescu-Plopșor și I. Popovici, *Les populations néolithiques du Bassin du Bas-Danube. Les tribus des civilisations de Boian et de Gumelnitza*, în „Annuaire Roumain d'Anthropologie”, vol. IV, 1967, p. 3 — 16.

²⁵ W. Wolski și D. Nicolaescu-Plopșor, *Considerații pe marginea unui mormint dublu de înhumatie descoperit în comuna Fărcașele, jud. Olt*, în „Studii și cercetări de antropologie”, vol. VII, 1970, nr. 1, p. 3 — 11.

²⁶ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 107; E. Comșa, *op. cit.*, p. 91 — 95.

²⁷ O. Necrasov și M. Cristescu, *Données anthropologiques sur l'âge de la pierre en Roumanie*. în „Homo”, vol. XVI, 1965, nr. 3, p. 129 — 161.

²⁸ În stratul Latène III de la Poiana s-a găsit un schelet de copil în apropierea unei locuințe (R. și E. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în „Dacia”, vol. III — IV, 1933, p. 260). Scheletele de copii și adulți din straturile superioare de la Poiana, datate în secolele IV — III î.e.n., s-ar putea să fie în realitate mult mai tîrzii (D. Protase, *Riturile funerare la daci și dacoromani*, București, Edit. Academiei, 1971, p. 38, nota 49). La Chirnovi și Cățelu-Nou s-au găsit schelete de copii mici îngropați în locuințe (G. Trohani, L. Georgescu și M. Udrescu, *O descoperire funerară în așezarea geto-dacă de la Chirnovi*, în „Studii și cercetări de antropologie”, vol. IX, 1972, nr. 2, p. 123 — 127).

²⁹ A. Häusler, *Kritische Bemerkungen zum Versuch soziologischer Deutungen ur- und frühgeschichtlicher Gräberfelder, erläutert am Beispiel des Gräberfeldes von Hallstatt*, în „Ethnographischen Archäologischen Zeitung”, 1968, nr. 9, p. 1 — 30.

³⁰ E. Comșa, *op. cit.*, p. 96 — 97.

bărbat trecut de 25 de ani, cu o talie subnormală (nanism cu hipergonadism). În M2 se afla scheletul unui infans II, lipsit de craniu ca și scheletul din primul mormint. Alături s-a găsit craniul unei femei senile, așezat pe o fructieră. Ambele morminte erau situate în preajma unor locuințe din faza Cucuteni A—B. Celelalte două morminte, săpate lângă marginea de vest a așezării, conțineau un schelet de bărbat și, respectiv, de femeie adultă. Se pare că ele preced locuințele ce se vor construi mai târziu în această zonă³¹, ceea ce ridică problema dacă nu erau cumva plasate la periferia așezării, asemenea mormintelor de la Boian. În sfârșit, restul de trei morminte analizate antropologic completează cu date noi informațiile obținute din studiul precedent. Adolescența de 15—16 ani din M1 era probabil înmormintată sub resturile unei locuințe precucuteniene, adăugându-se la seria mărturiilor care atestă îngroparea persoanelor decedate în cuprinsul așezărilor. Craniul din M2, apărut într-un complex ceramic Cucuteni A—B, aparținea unei femei matur I, în jur de 30—35 de ani. Craniul adolescentului din M3 se afla sub podina unei locuințe cucuteniene.

Reiese deci că în neoliticul târziu o parte dintre copii și tineri continuă să se înmorminteze în interiorul sau în preajma locuințelor. Puținele morminte de adulți sint cazuri aparte, care se abat, dintr-un motiv sau altul, de la normal (adultul de talie subnormală de la Traian, mormintul cvadruplu din epoca bronzului de la Sălacea), sau aparțin unor persoane din grupele de vîrstă mari, de regulă de sex feminin, oglindind eventual tratamentul similar de care se bucurau uneori extremele grupelor de vîrstă³². Pot fi aduse ca exemplu fragmentele craniene din așezarea cucuteniană de la Bodești-Precista, județul Bacău, provenite de la trei femei de vîrstă nedeterminată, craniile de femei matur I și senil din stratul Cucuteni A—B de la Traian, scheletul unei femei din grupa de vîrstă matur II din așezarea neoneolitică de la Ocna Sibiului, aparținînd culturii Petrești³³, scheletul de femeie din grupa de vîrstă matur II de la Otomani, datat în epoca bronzului etc. Fără a respinge posibilitatea unor sacrificii umane, scheletele ciopîrțite sau fără craniu, craniile izolate etc. pot reprezenta tot atît de bine, în contextul amintit, simple reînhumări, pe linia menținerii și continuării altei tradiții neolitice vechi, asemenea înmormintărilor înseși din cuprinsul așezărilor. Dealtfel, cu privire la craniul de femeie senilă de la Traian s-a demonstrat că nu este vorba de o decapitare, ci numai de o reînhumare. Problema va putea fi pe deplin lămurită abia după studierea unui număr mai mare de cazuri, observațiile noastre bazîndu-se în exclusivitate pe datele de care dispunem la ora actuală. În sprijinul afirmațiilor făcute poate fi adus însă exemplul celor 25 de copii și adolescenți îngropați în cuprinsul așezării neolitice tîrzii de la Balbunar³⁴. O serie de elemente, cum ar fi poziția normală a

³¹ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 192—194; O. Necrasov și D. Nicolaescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 203 — 216.

³² I. Schwidetzky, *Sonderbestaltungen und ihre paläodemografische Bedeutung*, în „Homo”, vol. XVI, 1965, nr. 4, p. 233 — 237.

³³ I. Paul, *Sondașul arheologic de la Ocna Sibiului*, în „Materiale și cercetări arheologice” vol. VIII, 1962, p. 196 — 197, fig. 5; M. Cristescu, *Die anthropologische Untersuchung bei Salzburg (Ocna Sibiului) gefundenen, zur Petrești Kultur gehörenden Skelette*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 1960.

³⁴ H. Dumitrescu, *Découvertes...*, p. 108.

scheletelor și numărul lor mare, lipsa unor urme de violență etc., denotă că nu avem de-a face cu sacrificii umane, ci cu înmormintări obișnuite. Dealtfel, la o mortalitate infantilă atât de ridicată cum se presupunea era cea din neolitic, care secera mai mult de jumătate din totalul copiilor, sacrificiile trebuiau să fie limitate, în mod necesar, numai la situații excepționale, deoarece, adăugate la decesele normale ale copiilor, ar fi dus în cele din urmă la stingerea populației.

Mormintele de la Sălacea și Otomani documentează, la rîndul lor, perpetuarea pe cale de tradiție a unor obiceiuri vechi, indiferent dacă în epoca bronzului au căpătat eventual o semnificație rituală nouă. Mormîntul de la Sălacea aduce în plus dovada existenței unor practici funerare speciale, aplicate de data aceasta unor persoane vinovate de încălcarea regulilor impuse de conviețuirea în cadrul unei comunități, ajunsă la un stadiu de dezvoltare a relațiilor sociale cînd incestul era un obiect de reprobatiune colectivă. Decesul survenind concomitent sau la scurt interval nu poate avea o motivație naturală pentru toate cele patru persoane din mormîntul de la Sălacea. Considerăm că este inutil să facem presupuneri gratuite, importantă fiind semnificația socială a practicii relevate. Indiferent de faptul dacă decesul s-a datorat unui accident sau pedepsirii voite a personajelor implicate, abaterea de la ordinea hotărîită prin tradiție și obiceiuri a dus la înmormîntarea lor la periferia așezării, în afara necropolei rezervate celorlalți membri ai comunității.

Cu totul de altă natură sînt datele furnizate de descoperirea de la Mărgăritești, contribuind în mare măsură la cunoașterea ritualului funerar al geto-dacilor.

Cu ocazia săpăturii de salvare întreprinse în toamna anului 1971 în cetatea geto-dacică de la Mărgăritești, județul Olt²⁵, în nivelul corespunzător secolelor III—II î.e.n., s-au prins urmele unor locuințe de suprafață, situate în apropierea valului de pămînt din partea de N—NV a cetății²⁶. Efectele incendiului care a distrus acest nivel sînt cu atât mai vizibile, cu cît distanța față de val este mai mică. Împrejurarea amintită a dus la păstrarea *in situ* a unui bogat material ceramic și faunistic.

În locuința nr. 1 din șanțul VII, cu dimensiunile surprinse de 3,50×2,20 m, aflată la 6,50 m de val, a ieșit la iveală o urnă cu oase incinerate (fig. 11). Găsită lângă peretele de nord al locuinței și la 1,50 m distanță de colțul ei nord-estic, urna era spartă aproape în întregime, fragmentele acoperind în cădere oasele din interior. Fundul vasului a apărut la adîncimea de 0,60 m, deasupra stratului de pomosteală al podinei, indicînd în mod clar că urna nu era îngropată la temelia casei, fiind păstrată chiar în locuință.

Drept urnă s-a folosit un vas mare, cu corpul bombat și pasta poroasă, lucrat cu mîna, de culoare cenușie, parțial ars secundar. Fundul este plat, gura terminată drept, grosimea pereților nu depășește 1 cm (fig. 12). Imediat sub buză vasul este ornamentat cu doi butoni cilindrici,

²⁵ Săpătura a fost efectuată de W. Wolski și M. Butoi.

²⁶ D. Nicolaescu-Ploșșor și W. Wolski, *Considerații geomorfologice hidrografice privind evoluția chorologică a fortificațiilor naturale înlărate din Clmpia Română în Hallstatt și La Tène*, în „Studii și cercetări de antropologie”, voi. VIII, 1971, nr. 1, p. 3 — 12.

înalți de 1,5—1,8 cm, cu diametrul de 2,5—2,7 cm, de la care pornește, de jur împrejurul vasului, un brâu crestat, lat de circa 2 cm. Dimensiuni : înălțimea 29 cm, diametrul fundului 16 cm, diametrul gurii 20 cm, circumferința maximă 87,92 cm.

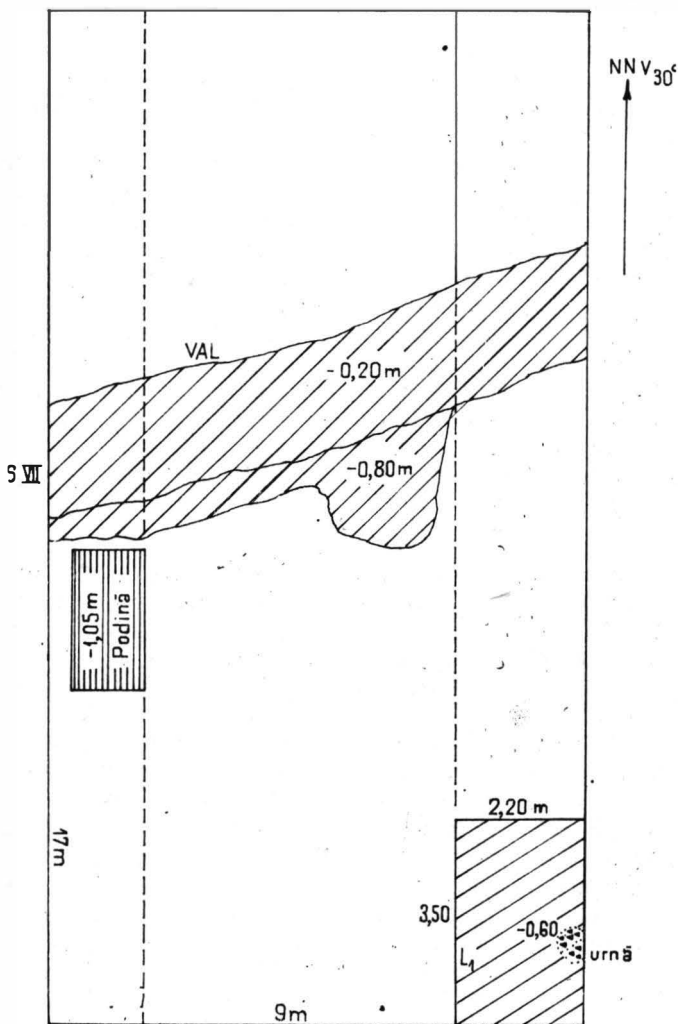

Fig. 11. — Planul locuinței 1, S VII, de la Mărgăritești.

I. H. Crișan derivă tipul descris din vasele bitronconice proto-dacice, urmărindu-le evoluția de-a lungul diferitelor etape de dezvoltare a culturii geto-dacice și subliniind folosirea lor în ritualul funerar, majoritatea exemplarelor cunoscute provenind din necropole ³⁷. Analogii pentru

³⁷ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, Edit. științifică, 1969, p. 109.

urna de la Mărgăritești se găsește la Murighiol, în Dobrogea. Vasul din M13, asemănător cu urna găsită într-un mormint săpat un an mai devreme, datată în secolul al III-lea î.e.n. pe baza unei mănuși de amforă thasiană cu ștampilă³⁸, este identic ca formă.

Fig. 12. — Urna reconstituită găsită în interiorul locuinței geto-dacice de la Mărgăritești.

Singura piesă de inventar conținută în urnă este o fibulă tracică de bronz, cu apendice aproape drept, terminat cu buton (fig. 13). Dimensiuni: lungimea 6,5 cm, înălțimea corpului 2,7 cm, înălțimea apendicelui 2,2 cm, grosimea 3—4,8 mm. Tipologic se încadrează în varianta I a fibulelor Certosa, propusă de R. Vulpe³⁹, varianta I a lui M'kov, cuprinzând fibulele cu apendice vertical, și varianta Ib a lui D. Berciu, reprezentată de fibulele de la Nadejda, Bailovo, Troian și Vlașko-Selo din Bulgaria⁴⁰. D. Berciu plasează varianta respectivă între sfârșitul secolului al VI-lea și secolul al IV-lea î.e.n. Unele din formele ceramice pe-

³⁸ E. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol (reg. Constanța)*, în „Materiale și cercetări arheologice”, vol. III, 1957, p. 247 — 248, pl. 1/4.

³⁹ R. Vulpe, *L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique*, Paris, 1930, p. 59 — 62.

⁴⁰ D. Berciu, *Ein Problem der Frühgeschichte Südosteuropas (die Thrakischen Fibeln)*, în „Balcania”, VI, 1943, p. 286 — 287, 301 — 302, fig. 6, și idem, *Arheologia preistorică a Oltenei*, Craiova, 1939, p. 178 — 179, 218.

care își bazează datarea continuă însă și în secolul al III-lea î.e.n. Succesiunea straturilor de cultură de la Mărgăritești nu permite, pe de altă parte, coborîrea datării nivelului II, cel puțin pînă la ora actuală, mai devreme de secolul al II-lea î.e.n.

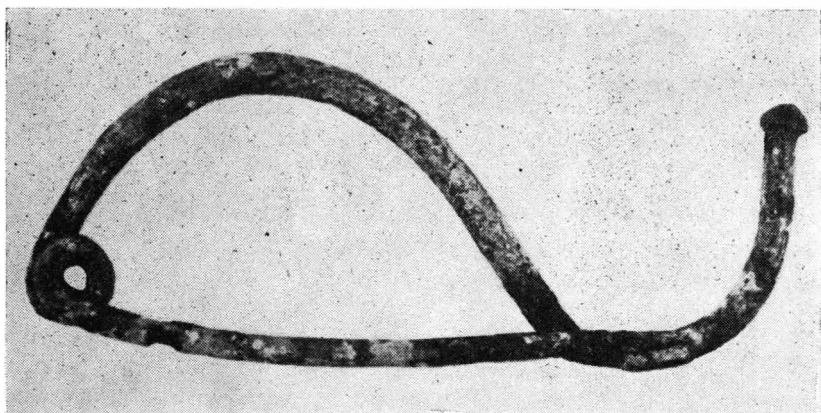

Fig.13. — Fibula tracică de bronz depusă ca inventar în urna de la Mărgăritești.

Din cele 280 de fragmente osoase, de culoare albă-gălbuie, 116 provin din craniu. Menționăm P_1 superior sting, cu coroana decapitată, frontal cu 3,8 mm grosime în regiunea supraglabellară, denotînd o frunte bombată, parietal cu 3,9–4,2 mm grosime și occipital cu 4,2–4,6 mm, atingînd 5,0–5,1 mm în regiunea asterică și 5,6–6,0 mm la nivelul eminenței cruciforme. Gradul de complicare a porțiunilor suturale — sagitala, coronara și lambdoida, cu procesul de obliterare neînceput, dar cu realizarea unui traseu rectiliniar pe fața endocraniană — atestă grupa de vîrstă *adult, la limita cu matur I*, deci aproximativ 30 de ani. Din scheletul postcranian, de aspect gracil, cu reliefuri de inserții musculare mijlociu dezvoltate la nivelul tibiei și femurului, numai 11 fragmente sînt din epifize și peste 120 din diafize de oase lungi. Notăm astragal și cap metatarsian I, humerus cu 2,1–2,4 mm grosime, radius cu 1,8 mm, tibie cu 3,2–3,5 mm pe fața posterioară, femur cu 4,4, 5,0 și 5,1 mm. Diametrul transversal al capului femural este de 40 mm, ceea ce corespunde unei talii de 153,5 cm pentru o femeie. Valorile dimensionale și cîteva elemente de ordin morfologic permit estimarea sexului *feminin*.

Un număr de 12 fragmente, avînd același grad de calcinare ca osemintele umane, provin de la o pasăre de talie mică (găină?). Alte 23 de fragmente, de culoare închisă, brună-roșcată pînă la negru, sînt foarte probabil de porc. Culoarea și luciul suprafeței externe indică resturile unui ospaț funebru, făcut cu carne fiartă și friptă. Oasele au fost zvîrlite pe vatra rugului mai tîrziu, cînd focul ardea mocnit, suferind efectele unei incinerări secundare de tip reductor.

Rezultatele analizei antropologice arată că fibula a fost depusă în inventarul unei femei, așa cum s-a constatat și în necropola geto-dacică

de la Bugeac, datată în secolul al IV-lea î.e.n.⁴¹. Incinerarea a avut loc pe un rug bogat, la foc puternic, avînd ca efect o ardere oxidantă, cu un grad relativ intens de calcinare a osemintelor. Ofranda este reprezentată de pasăre, care predomină și în necropola geto-dacică de la Bugeac⁴², arsă pe rug împreună cu femeia. Ospățul este consemnat în schimb pentru prima dată în ritualul funerar al geto-dacilor. Nu putem preciza dacă își face apariția abia acum, ca o practică specifică geto-dacilor, sau este preluat din epocile anterioare. Necropolele de la Ferigile și Tigveni nu au păstrat, de pildă, resturi de ospăț funebru. Lipsa unor analogii s-au putea datoră însă și numărului mic de necropole supuse investigației antropologice, ospețele funerare cu carne friptă fiind semnalate încă din epoca bronzului, în cadrul culturii luzaciene sau din Hallstatt— în cultura pomeraniană etc.⁴³. Nu ar fi prin urmare exclus să întîlnim, mai devreme sau mai târziu, resturi de ospăț și în Bronzul sau Hallstattul de pe teritoriul țării noastre. O particularitate rămîne numai ospățul cu carne fiartă, ori s-ar putea ca tocmai acest amănunt să constituie o trăsătură specifică ritualului funerar geto-dac.

După terminarea ceremoniei incinerării, care se desfășura probabil într-un loc anume destinat, aflat în apropierea sau chiar pe terenul necropolei comunității respective, rămășițele au fost culese de pe rug și transportate acasă, unde erau ținute un interval mai mare sau mai mic de timp, pînă la îngroparea lor definitivă. Faptul că în restul locuințelor de la Mărgăritești nu s-au descoperit resturi incinerate umane, ca și existența la geto-dacii din perioada respectivă a unor cimitire sau necropole întinse, situate în afara așezărilor, arată că urnele nu erau păstrate în casă permanent. Incendiul de pe urma căruia au fost distruse locuințele a împiedicat, de bună seamă, depunerea urnei în pămînt după scurgerea intervalului prescris, așa cum s-ar fi procedat în condiții normale, prilejuind surprinderea unei practici ce putea rămîne altfel multă vreme necunoscută.

Pornind de la exemplele întîlnite în etnologie, unii arheologi au recurs în explicarea apariției mormintelor colective și la ipoteza păstrării lor în casă⁴⁴. Dovada existenței acestui obicei la populațiile preistorice o aduce însă abia situația surprinsă la Mărgăritești, deși nu se pot lămuri unele detalii, cum ar fi durata păstrării urnei în locuință, generalizarea procedurii, semnificația sa rituală sau socială, raportată la întreaga comunitate etc.

În lumina datelor de la Mărgăritești se cuvine, prin urmare, reconsiderată problema mormintelor colective. Structura tumulilor de la Ferigile și Tigveni înlătură presupunerea ce se putea face că mantaua de

⁴¹ D. Nicolaescu-Plopșor și W. Wolski, *An Anthropological Study of the Incinerated Bones in the Getic-Dacian Necropolis at Bugeac*, în „Annuaire Roumain d'Anthropologie”, voi. VIII, 1971, p. 10.

⁴² *Ibidem*, p. 10.

⁴³ T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej* (Ritualul funerar al populației culturii pomeraniene), Varșovia, 1969, p. 158.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 111: unele triburi de papuași depun resturile incinerate într-un vas, pe care îl așază în casa mortului, și abia după scurgerea unui interval oarecare îngroapă urna; în Alasca, resturile incinerate sînt legate într-un săculeț, pe care văduvele îl poartă de la 1 pînă la 4 ani; urna cu oase incinerate este păstrată în casă la caraibi timp de un an; același obicei se constată la tribul sud-american Aikana etc.

bolovani și pământ era înlăturată de fiecare dată, în vederea introducerii treptate a numărului dorit sau necesar de urne. Dealtfel, nu s-au constatat nici un fel de deranjări succesive. Reiese, din contra, că urnele au fost îngropate deodată, în momentul când s-a amenajat și mormîntul. Prin analogie cu „înmormîntările” duble⁴⁵ sau triple, conținînd resturile a doi sau trei indivizi depuse în aceeași urnă, pentru care s-a acceptat decesul din cauze nenaturale al ambilor sau numai al unuia dintre parteneri, înmormîntarea lor concomitentă fiind ușor de înțeles, s-a apelat și în privința mormintelor colective la ipoteza decedului simultan al persoanelor ce intrau în alcătuirea lor⁴⁶. Repartiția pe sexe și grupe de vîrstă a indivizilor identificați în mormintele colective de la Ferigile a contrazis presupunerile teoretice de felul celei de mai sus. Analiza antropologică a oaselor incinerate din necropola tumulară de la Tigveni a contribuit, pe de altă parte, cu noi argumente la fundamentarea faptelor consemnate la Ferigile, dovada deplină fiind adusă abia de săpăturile din cetatea geto-dacică de la Mărgăritești. Păstrarea urnei un răstimp oarecare în casă oferă răspuns la întrebarea cum s-au constituit mormintele colective, relevînd totodată și adevăratul lor caracter.

Morminte cu două sau trei urne sînt semnalate în Germania Centrală încă din Hallstattul timpuriu. O statistică întocmită pe necropolele pomeraniene a arătat creșterea lor numerică în Hallstattul D și scăderea procentului lor în Latène⁴⁷. O evoluție similară se constată în Hallstattul D și pe teritoriul țării noastre (în cadrul grupului Ferigile), drept exemplu putînd servi necropolele de la Ferigile, Tigveni și Brezoi. În Latènul geto-dacic mormintele colective sînt sporadice. Ele conțin de obicei două, cel mult trei urne: 4 morminte în necropola de la Enisala, 2 la Murighiol, 3 la Slobozia-Onești dintr-un total de 11 morminte, 1 la Teleja, 1 la Zimnicea. Majoritatea se datează în secolele IV—III î.e.n.⁴⁸. Obiceiul păstrării urnei sau urnelor în casă a putut fi preluat deci de populația geto-dacă de la predecesori, fără să aibă neapărat vreo legătură cu mormintele colective, fiind practicat indiferent dacă urna urma să facă parte dintr-un mormînt individual sau de mai multe persoane.

În sfîrșit, dacă se elimină ipoteza morții concomitente a persoanelor găsite în mormintele colective, atestarea obiceiului păstrării urnei cu oseminte în casă repune în centrul discuției caracterul lor familial, susținut și contestat deopotrivă de cercetători. Este dificil să ne pronunțăm hotărît în această problemă. Analiza antropologică nu exclude o astfel de posibilitate. La Ferigile, de pildă, M1 din tumulul 40 conținea o femeie adolescentă, un bărbat adult-matur, un infans I și un infans I—II; M3 din tumulul 107—o femeie subadult-adultă, un bărbat adolescent-subadult, un infans I de 2,5—3 ani și un infans II; M2 din tumulul 4 de la Tigveni—un bărbat adult, o femeie adultă incipient, o femeie

⁴⁵ Termenii de *înmormîntare dublă* și *mormînt dublu* au fost introduși de Ch. Müller, de la care i-am adoptat și noi (*Methodisch-kritische Betrachtungen zur anthropologischen Untersuchung von Leichenbränden*, în „*Praehistorische Zeitschrift*”, vol. XVII, 1964, p. 9).

⁴⁶ W. Wolski și D. Nicolaescu-Plopșor, *Considerații pe marginea unui mormînt dublu...*, p. 7.

⁴⁷ T. Malinowski, *op. cit.*, p. 55—56 și 140.

⁴⁸ G. Simion, *Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei, în lumina descoperirilor de la Enisala*, în „*Peuce*”, voi. II, 1971, p. 98—99, 112, 116 și 118; D. Protase, *op. cit.*, p.31, 46, 49 și 58.

matur I incipient; M1 din tumulul 5—o femeie și un bărbat de vîrstă adultă, osemintele din celelalte două urne nefiind studiate. Mai greu de lămurit este situația lui M6 din tumulul 9, resturile cremate din urne aparținînd unor bărbați din grupele de vîrstă adult și matur. Răirirea treptată a mormintelor colective în Latène și limitarea lor la cite două urne ar pleda în favoarea schimbării concepțiilor din epoca precedentă. Rămîne de văzut totuși dacă introducerea mai multor urne în același mormînt nu avea cumva loc în funcție de alte criterii decît cele de rudenie, deocamdată necunoscute nouă.

IV

OBICEIURI ȘI PRACTICI FUNERARE OCAZIONALE

Se menționează adesea prezența unor morminte duble de adulți, sau de adulți și copii, în cuprinsul necropolelor preistorice¹. Din poziția scheletelor se poate deduce că persoanele decedate au fost așezate uneori în groapă îmbrățișate, ținându-se de mină sau în alte atitudini ce urmăreau parcă redarea legăturilor afective sau de rudenie existente între indivizii respectivi. Descriind aceste cazuri, P. Lebel le-a pus pe seama unui ritual, denumit în mod simbolic „ritualul unirii prin moarte”, aplicat de regulă atunci când survenea decesul în împrejurări ieșite din comun a două persoane de sex opus². Cauzele morții au fost căutate de alții în accidente, boli, crime etc.³.

Chiar dacă motivele reale ale decesului nu pot fi stabilite totdeauna cu deplină certitudine, considerăm că studiul antropologic al unor morminte duble poate contribui la rezolvarea problemei semnificației și evoluției practicii funerare amintite. Primul pas a fost făcut cu ocazia publicării mormintului de la Fărcașele, jud. Olt, descoperit în preajma unei locuințe aparținând stratului Boian V⁴.

Săpăturile efectuate în anul 1967 la Sighișoara, pe Dealul Turcului (Wiettenberg)⁵, au dus la identificarea unor morminte de incinerare și înhumare în gropi circulare, datate aproximativ în secolele II—I î.e.n. Dintre acestea, groapa 3 conținea un mormint triplu de înhumare. În jumătatea stângă se găsea scheletul unui bărbat culcat pe spate, cu picioarele îndoite de la genunchi și capul întors spre stânga. Cu mâna dreaptă, ușor îndoită și îndepărtată de corp, cuprindea scheletul unui sugar, mâna stângă fiind întinsă în direcția femeii, așezată în poziție chircită, cu fața

¹ În cultura amforelor sferice (*Istoria României*, voi. I, București, Edit. Academiei, 1960, p. 79, fig. 13); la Sărata Monteoru (E. P. Zaharia și A. Alexandrescu, *Săpăturile arheologice de la Sărata Monteoru în campania anului 1950*, în „SCIV”, voi. II, 1951, nr. 1, p. 165 și I. Nestor, *Șantierul Sărata Monteoru*, în „SCIV”, vol. IV, 1953, nr. 1 — 2, p. 77, fig. 7); la Pir, în cadrul culturii Otomani (Z. Székely, *Cimitirul din epoca bronzului de la Pir*, în „SCIV”, vol. XVII, 1966, nr. 1, p. 129 și 131; O. Necrasov și M. Cristescu, *Étude anthropologique des squelettes de l'âge du bronze découverts à Pir (Baia Mare) appartenant à la culture Otomani*, în „Analele științifice ale Universității din Iași”, vol. VI, 1960, nr. 1); la Trușești, în cadrul culturii Noua (O. Necrasov și M. Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor de la Trușești aparținând culturii Noua*, în „Studii și cercetări antropologice”, vol. V, 1968, nr. 1, p. 3 — 17) etc.

² P. Lebel, *Sépultures doubles de l'époque mérovingienne. Le rite de l'union dans la mort*, în „Revue Archéologique de l'Est et du Centre Est”, vol. VI, 1955, nr. 24, p. 367 — 369.

³ B. Lacroix, citat de P. Lebel.

⁴ W. Wolski și D. Nicolaescu-Plopsor, *Considerații pe marginea unui mormint dublu descoperit la Fărcașele, județul Olt*, în „Studii și cercetări antropologice”, vol. VII, 1970, nr. 1, p. 3 — 11.

⁵ Săpăturile au fost executate de Gh. Moldovan, directorul Muzeului din Sighișoara. Vezi și D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, Edit. Academiei, 1971, p. 45 — 46 și 175.

în jos, în partea inferioară a celeilalte jumătăți de groapă, cu mâna stângă flectată și adusă pînă la bărbie și mâna dreaptă întinsă de-a lungul corpului. Corpul și capul femeii erau întoarse spre grupul format de bărbat și sugar (fig. 1).

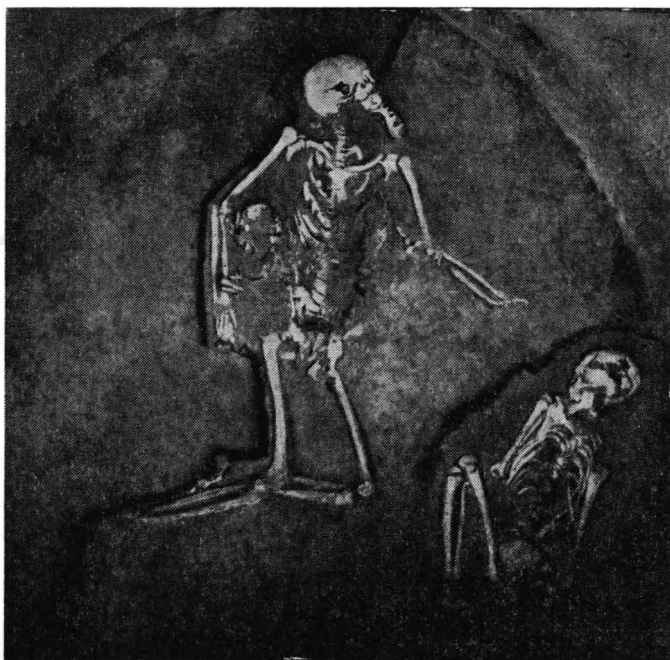

Fig.1. — Mormintul triplu descoperit la Sighișoara, pe Dealul Turcului (Wiettenberg).

Craniul scheletului de bărbat, de formă ovoid-elipsoidală în norma verticală și de casă-bombă în norma occipitală, cu superstructurile osoase bine dezvoltate (relief glabellar de gradul 4, arcurile supraciliare de gradul 2, protuberanța occipitală externă de gradul 2—3 și mastoide de gradul 2), este de lungime și înălțime medie și îngust spre mijlociu de lat, caracterizându-se ca brahocran moderat, la limita cu mezocrania, ortocran și tapeinocran spre metriocran, cu calota moderat bipsicrană și tapeinocrană. Fruntea lată, bombată spre intermediară, este eurimetriometopă și ortometopă, parietalul arcuit și occipitalul puternic bombat. Fața, scundă și îngustă, spre mijlociu de lată, este mezoprosopă, eurienă la limita cu mezenă și ortognată spre meznată. Orbitale ovalare cvadrangulare, foarte scunde și mijlociu de late, sînt camaeconche, iar nasul, moderat de scund și îngust, este leptorin, la limita cu mezerinia, apertura piriformă fiind de tip antropin. Notăm o fosă canină de adîncime mijlocie spre mare (gradul 2—3) și un palat brahistafilin. Mandibula, cu gonioanele puternic răsfrînte în afară, dar lepto-mezomandibulară ca dezvoltare în raport cu lățimea minimă a frunții, are un corp orizontal de înălțime mijlocie și o ramură ascendentă scundă. Bărbia este prominentă, rotunjită, cu tuberculi bazali depărtați și tubercul median jos situat (fig. 2).

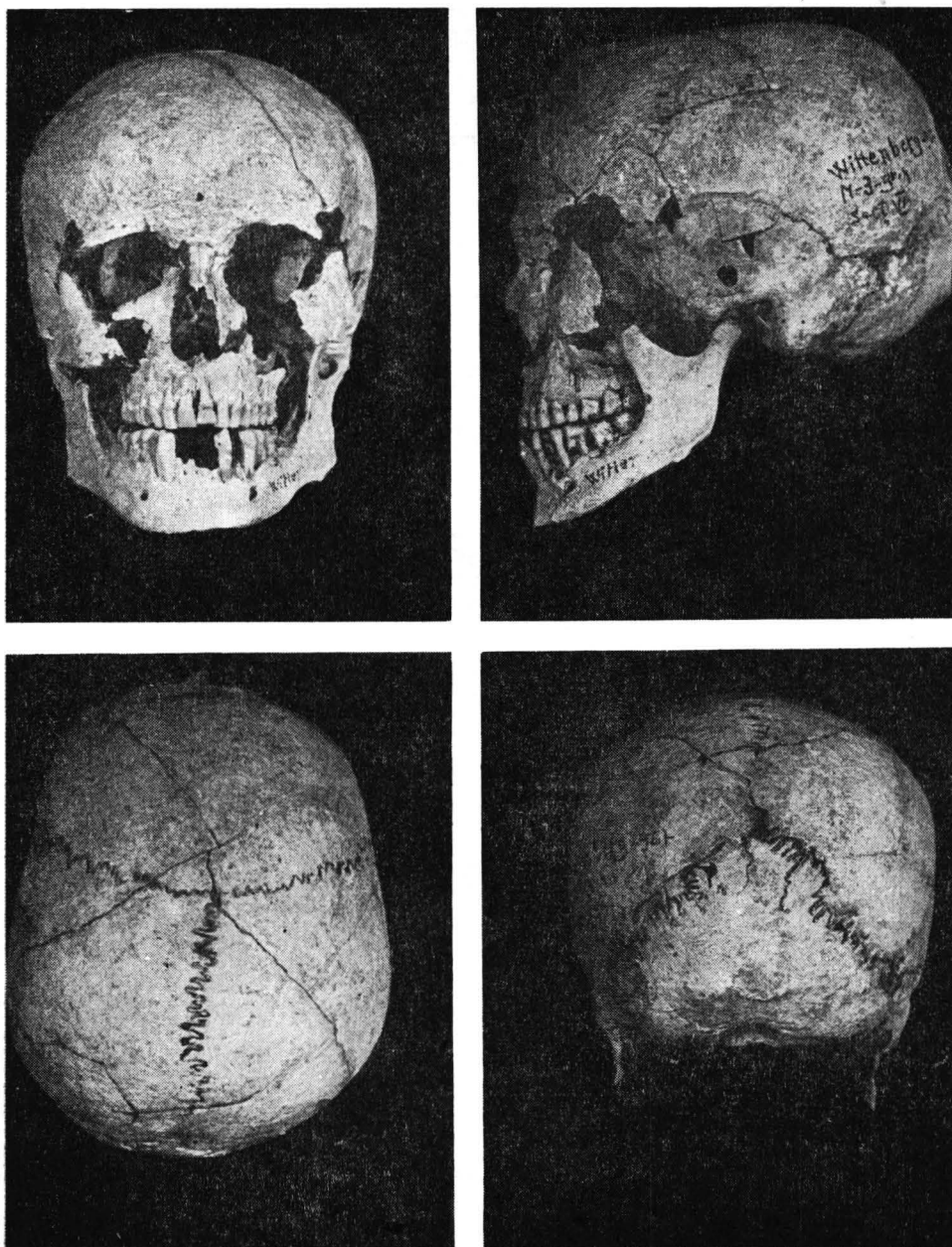

Fig.2. — Craniul de bărbat din mormântul triplu de la Sighișoara, văzut în cele patru norme.

Închiderea suturilor pe fața endocraniană, coronara, sagitala și parțial lambdoida cu desen bine păstrat pe fața exocraniană, corelată cu gradul de uzură al dinților care lasă vizibile insule de dentină în special pe molari, precum și cu stadiul de evoluție a suprafeței simfizare a

Tabelul nr. 1

Date metrice și indici pentru mormintele triplu de la Sighișoara

Nr. Martin	Dimensiuni	Craniiu bărbat	Craniiu femeie
1	g-op	184	181
8	eu-eu	148	134
17	ba-b	133	138
20	po-b	117,5	112
9	ft-ft	103	88
10	co-co	129	107
12	ast-ast	113	103
23	circumferința orizontală		496
26	arc n-b	130	121
27	arc b-1	125	123
28	arc l-o	116	112
28(1)	arc l-i	70	69
28(2)	arc i-o	46	43
29	n-b	112	107,5
30	b-l	98	111
31	l-o	94	94
31(1)	l-i	67	63
31(2)	i-o	44	41
38	capacitate craniană	1527,45	1315,06
5	n-ba	107	105
40	ba-pr	103	91
45	zy-zy	129	118
47	n-gn	112	98,5
48	n-pr	64	54
43	fmt-fmt	108	91
43(1)	fmo-fmo	105	86
50	mf-mf	21,5	19
51	mf-ek	41	36
52	înălțimea orbitei	26,5	27
54	lățimea nasului	22	23
55	n-ns	47,5	46
SC	coardă-simotică	11,5	—
SS	înălțimea simotică	6	—

Tabelul nr. 1 (continuare)

Nr. Martin	Dimensiuni	Craniiu bărbat	Craniiu femeie
62	ol-sta	44,5	39
63	enm ₂ -enm ₂	42,5	36
66	go-go	109	96
67	lățimea bimentonieră	41	45
68	adîncimea mandibulei	71	72
69	id-gn	31	24,5
69(1)	înălțimea ramurii orizontale	33	22
69(3)	lățimea mandibulei	12	12
70	înălțimea ramurii verticale	56	52
71a	lățimea minimă	30	31

Indici

Nr. Martin	Bărbat	Femeie	Nr. Martin	Bărbat	Femeie
8 :1	80,43	74,03	32(2) :28(2)	95,35	95,65
17 :1	72,28	76,24	45 :8	88,06	87,16
20 :1	63,86	61,88	48 :8	40,39	43,24
17 :8	89,86	102,98	47 :45	83,47	86,82
20 :8	79,46	83,58	48 :45	45,76	49,61
9 :8	65,67	69,52	52,51	75,00	64,63
9 :10	82,24	79,84	54 :55	50,55	46,32
12 :8	76,86	76,35	SC :SS	—	52,17
29 :26	88,54	86,15	63 :62	92,31	95,51
30 :27	90,24	78,40	40 :5	86,67	96,26
31 :28	83,93	81,03	9 :66	91,67	94,49
31(1) :28(1)	91,30	95,71	69(3) :69(1)	54,54	36,36
			71a :70	59,61	53,59

Dimensiuni și indici oase lungi

Nr. Martin	Schelet bărbat		Schelet femeie	
	Dreapta	Stînga	Dreapta	Stînga
Tibie				
1	375	378	—	—
8 a	31	35,5	28	26
9a	23	22,5	19,5	18
9a :8a	74,19	63,38	69,64	69,23
Femur				
1	421	423	388	—
2	424	425	—	—
6	28	28	22,5	23
7	26	25	20,5	21
9	34	35	26,5	27,5
10	23	22	18,0	19,2
6+7 :2	27,00	26,50	21,50	22,00
6 :7	107,69	112,0	109,76	109
10 :9	67,65	62,86	67,92	69,09

pubisului, pledează pentru grupa de vîrstă *matur II incipient* (40—45 de ani). Un mare număr de caractere metrice și morfologice ale craniului și oaselor lungi atestă apartenența la sexul *masculin*. Aspectul general al tuturor osemintelor arată o constituție relativ gracilă, sau cel mult relativ robustă pentru un bărbat matur.

Pentru scheletul postcranian reținem cîteva elemente mai importante. Femurul prezintă un unghi de torsione mare și o curbură accentuată a diafizei, o linie aspră rugoasă și trifurcarea inserției vaștilor în regiunea subtrochanteriană. Indicii calculați (tabelul nr. 1) denotă o hiperplaterie și un pilastru slab la femurul drept și cu dezvoltare mijlocie la cel stîng. Tibiile, euricemică cea dreaptă și platicemică cea stîngă, prezintă o retroversie a platourilor tibiale, cu o deviere laterală a platoului extern și o rotunjire și prelungire posterioară a suprafeței sale articulare. Se remarcă o inserție puternică și prelungită a solearului, o torsione cu rotație externă a epifizei distale față de axul platourilor tibiale, o ușoară deviere a colului astragalului și o puternică flexiune a piciorului pe gambă (fig. 3). Elementele menționate atestă structuri morfofuncționale ce pot fi puse în legătură cu un anumit comportament și mod de viață, în care se remarcă mersul pe jos într-o regiune de dealuri și mersul călare, fără șa, practicat vreme mai îndelungată. Statura este mijlocie spre mare (168,6 cm după tabela lui Breitinger). Scheletul aparține grupului structural fenotipic A_2 .

Cel de-al doilea schelet are un craniu de formă ovoid-alungită în norma verticală și de bombă în norma occipitală, cu superstructurile osoase slab dezvoltate: relieful glabellar, arcurile supraciliare și mastoidele de gradul 1, iar protuberanța occipitală externă de gradul 0. Lungimea craniului este medie spre mare, fiind îngust spre foarte îngust și înalt. Se caracterizează ca doliocran, la limita cu mezocrania, hipsicran și ortocran moderat, calota fiind de înălțime mijlocie, acrocrană și metriocrană. Fruntea, moderat de lată în sectorul frontotemporal și foarte îngustă în segmentul coronarian, este intermediară, stenometriometopă și ortometopă. Parietalul are o arcuire medie, iar occipitalul, mijlociu dezvoltat transversal, are un indice de curbură moderată spre marcată. Fața, scundă și îngustă, este euriprosopă, la limita cu mezoprosopia, și eurienă spre hipereurienă, cu orbite elipsoidale, foarte scunde și înguste, camae-conche spre mezoconche, un nas de înălțime mică spre mijlocie și lățime medie spre mică, mezin spre camaerin, cu apertura piriformă de tip antropin. Fosa canină este de adîncime medie (gradul 2) și palatul brahistafilin. Mandibula, gracilă și leptomandibulară ca dezvoltare în raport cu lățimea minimă a frunții, are o ramură orizontală de înălțime medie și o ramură ascendentă mijlocie de înaltă spre scundă, bărbia rotunjit-ascuțită, cu tuberculii bazali apropiați și tuberculul median jos situat. Notăm un ușor prognatism facial și subnazal (fig. 4).

Toate suturile sînt deschise. Molarul al treilea (M_3) este apropiat de stadiul de erupție pe maxilar și mai întirziat pe mandibulă. Toate epifizele oaselor lungi sînt deschise, în afară de epifiza distală a humerusului, care se sudează la 13—14 ani, și epicondilul medial desprins, dar cu început de închidere, indicînd o vîrstă minimă de 15 ani. Epifiza proximală a humerusului, într-un stadiu incipient, indică vîrsta de 16 ani. Epifiza proximală a cubitusului (olecranonul) nesudată și sincondroza sferooccipitală complet deschisă, la care se adaugă și stadiul de dezvoltare

Fig.3. — Regiunea subtrochanteriană a femurului și fața laterală a tibiei scheletului de bărbat din mormântul triplu de la Sighișoara.

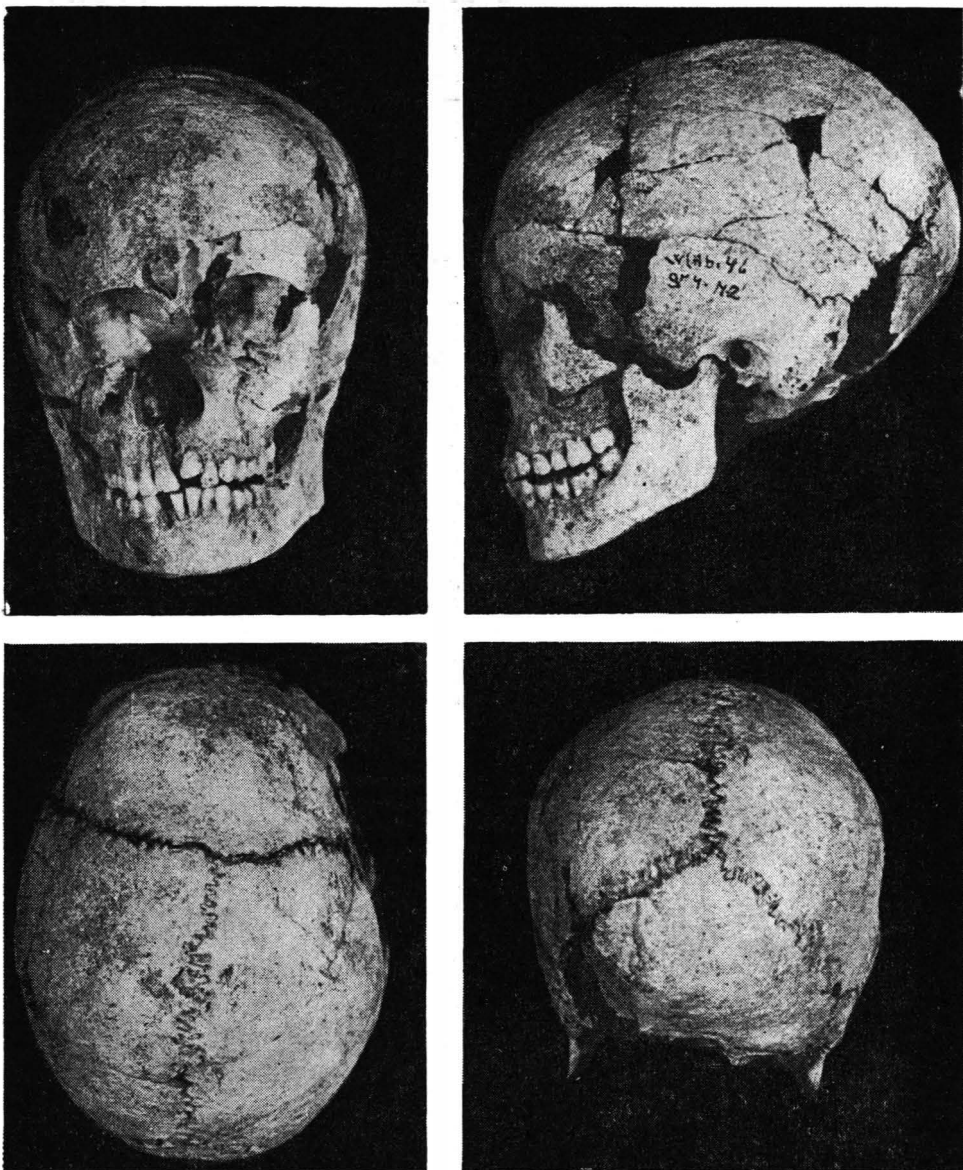

Fig.4. — Craniul de femeie din mormîntul triplu de la Sighișoara, văzut în cele patru norme.

tare și pregătire a erupției lui M_3 , atestă împreună cu celelalte elemente menționate o vîrstă de circa 16 ani, nu mai mică de 15 ani, dar nici mai mare de 17 ani împliniți. Caracterile morfologice ale craniului și scheletului postcranian, cu tot aspectul general gracil al osemintelor, exprimă un dimorfism sexual suficient realizat ca să permită atribuirea scheletului sexului *feminin*.

Pentru oasele lungi nu putem reține decât câteva date, starea de conservare fiind în general foarte proastă. Se observă o hiperplatimerie a femurelor, cu o dezvoltare slabă spre mijlocie a pilastrului, și tibiile mezocnemice, la limita cu euricnemia. Statura este mijlocie (153,9 cm după tabela lui Bach și 154,7 după formula lui Antti Telkka și colab.). Scheletul aparține grupului structural fenotipic A_1 .

În ceea ce privește cel de-al treilea schelet, aflat într-o stare de dezagregare avansată în momentul descoperirii, osemintele devenind pulverulente după recoltarea lor, nu s-au putut reține decât câteva observații, făcute pe teren în timpul dezvelirii. Dimensional, morfologic și în funcție de lungimea aproximativă a scheletului, estimată *in situ* la 0,52—0,58 cm, osemintele au aparținut unui sugar, în vîrstă de cel mult 1 lună, 1 lună și jumătate, dar nu mai mic de 2 săptămîni.

În afara problemei ritualului funerar în sine, dar în strînsă legătură cu acesta, este problema raporturilor sociale și genetice posibile dintre cele trei persoane descoperite în M 3 de la Sighișoara. Din punct de vedere biologic, sugarul putea să fie copilul adolescenței de 16 ani. Așezarea lui lipit de toracele bărbatului, care pare să-l protejeze, cuprinzîndu-l cu brațul drept, avînd mîna stîngă întinsă în direcția femeii, denotă prin poziția și orientarea scheletelor anumite raporturi între cele trei persoane. Diferența de vîrstă de aproximativ 25—30 de ani între bărbat și femeie face mai puțin plauzibilă ipoteza că ar putea fi vorba de o familie: soț, soție și copil. Starea de conservare a osemintelor nu a permis analizarea caracterelor nonmetrice, în măsură să ateste sau să conteste o legătură genetică de tipul tată-fiică între cei doi indivizi. Pe de altă parte, caracterele metrice nu pot fi utilizate în scopul testării asemănării de mărime și de formă prin diferența medie a caracterelor (testul DD), întrucît, pe lîngă dimorfismul sexual, diferența apreciabilă de vîrstă, femeia aflîndu-se în plin proces de creștere și dezvoltare la 16 ani, accentuează mult deosebiri dimensionale. Apartenența amîndorora la același grup structural fenotipic (A_2 și, respectiv, A_1) poate fi un indiciu că atît bărbatul, cît și femeia făceau parte din cadrul unei populații omogene probabil ca structură, fără să ne putem pronunța cu precizie în privința raporturilor existente între cele trei persoane: soț, soție și copil sau tată, fiică și copilul unuia dintre ei, fără a epuiza prin aceasta posibilitățile de interpretare.

La Sălacea (Crișana), pe Dealul Vida, în partea de nord a platoului pe care se găsea și așezarea fortificată de tip Otomani din epoca bronzului, s-au descoperit 12 morminte, datate în prima jumătate a secolului al X-lea, inventarul avînd analogii în cadrul culturii Kettlach⁶. Dintre acestea, M 4 conținea două persoane: în stînga, scheletul A, culcat pe spate, cu picioarele apropiate, bărbia sprijinită în piept și mîinile întinse de-a lungul corpului. În urechi avea cercei din sîrmă de bronz cu secțiune circulară. În dreapta, scheletul B, culcat tot pe spate, cu bărbia sprijinită în piept și picioarele ușor îndepărtate, în poziție oblică față de trunchi, atingînd picioarele scheletului A. Mîinile erau întinse de-a lungul corpului. Palma mîinii stîngi, rotită în jos, suprapunea mîna dreaptă a scheletului de alături. Antebrațele se atingeau (fig. 5). În dreptul tîmplei stîngi se

⁶ N. Chidioșan, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea*, în „SCIV”, vol. XX, 1969, nr. 4, p. 611—615.

Fig. 5. — Mormîntul dublu de la Sălăcea, datînd din secolul al X-lea.

afla un inel din sîrmă groasă de bronz, iar la urechea dreaptă un cercel cu placă semilunară, ornamentat în centru cu o cruce încrustată cu smalt roșu⁷. De o parte și de alta a craniului scheletului A s-au depus resturi de ofrandă animală: coxal (cavitate cotiloidă) și un fragment de os lung de bovidu.

Scheletul A aparține a unui bărbat de vîrstă senilă (50—60 de ani) de statură mijlocie (165,5 cm), cu un craniu de lungime medie spre mare, îngust și mijlociu de înalt, cu calota de înălțime mijlocie, ovoid-elipsoid în norma verticală și în formă de bombă în norma occipitală. Pe baza valorilor dimensionale și a indicilor se caracterizează ca subdolicocran, ortocamaecran și metriocran, cu calota ortocrană și metriotapeinocrană. Frontalul, foarte lat în sectorul frontotemporal și îngust spre foarte îngust în cel coronar, este intermediar, eurimetop și ortometop spre camaemetop. Parietalul are curbura mijlocie, iar occipitalul, puternic bombat, este de lățime mijlocie spre mare. Superstructurile osoase sînt slab dezvoltate pentru un bărbat, glabella de gradul 2, arcurile supraciliare de gradul 1 spre 2, protuberanța occipitală externă de gradul 1, apofizele mastoide de mărime mijlocie (gradul 2). De notat o ușoară *crista frontalis sagitalis*. Fața, scundă în totalitate și joasă spre mijlocie în partea superioară, este mijlociu de lată, la limită însă cu categoria fețelor înguste și de lungime medie spre mare, fiind mezoprosopă spre leptoprosopă, mezenă spre eurienă, chamaenă la limita cu metrienă și ortognată spre mezognată. Orbitcele, de formă rectangulară, cu unghiurile rotunjite, late spre foarte late și de înălțime mijlocie spre mare, sînt camaeconche, la limita cu mezoconche. Nasul, foarte înalt și de lățime mare spre foarte mare, este leptorin, cu spină nazală de gradul 2—3 și apertură piriformă prevăzută cu o schiță de *sulcus praenasalis*. Forma oaselor nazale este de tip 3, profilul nasului fiind ușor convex. Înălțimea și indicele simotic au valori tipice europoide. Rădăcina nasului este puțin adîncă și cu poziție mijlocie spre înaltă, iar lățimea interorbitală mare ($mf-mf = 25$). Mandibula, de aspect gracil pentru un bărbat, cu gonioanele foarte ușor răsfrînte în afară de indicele frontomandibular de 117,55 (clasa formelor eurimandibulare), are o bărbie ascuțită, realizată printr-un trigon mentonier cu tuberculi apropiați și tuberculi mental jos situat. Dentiția, cu uzură accentuată, mergînd pînă la gradul 3 și 4 la incisivi, canini și premolari, și mai redusă la molari, nu prezintă carii, ci numai pierderi survenite *intra vitam*: caninul și primul molar dreapta, primul premolar și molar stînga pe maxilar și mandibulă, cei trei molari dreapta și premolarii și molarii de pe hemiarcaada stîngă.

Sutura sagitală este vizibilă endocranian, fiind parțial deschisă. Exocranian, coronara, sagitala și lambdoida sînt închise. Se mai păstrează totuși desenul în *pars complicata* la coronară, *pars bregmatica* și *pars lambdatica* la sutura sagitală, și *pars asterica* la sutura lambdoidă. Se constată închiderea bilaterală a suturii occipitomastoidiene. Temporo-parietala este deschisă exocranian în ambele părți, pe tot traiectul scuamei temporale, iar zigomaticomalara este închisă și ștearsă bilateral. Grupa de vîrstă, estimată pornind de la gradul de obliterare și ștergere a suturilor, dar mai ales de la gradul de uzură a dentiției, coroborat cu coe-

⁷ *Ibidem*, p. 613; fig. 1/3.

ficientul de masticatie, este *senil I*. Ritmul obliterării suturilor a putut fi însă grăbit în zonele de „liniște” a transmiterii forțelor de masticatie, la nivelul de intersectare a suturilor cu stilpii de presiune ai bolții craniene, de edentarea bilaterală, foarte timpurie, a seriei postcanine pe mandibulă, cu resorbție alveolară consecutivă și formarea de creastă alveolară. De notat că antagoniștii superiori au un grad de uzură redus, molarul al doilea și, în special, molarul al treilea indicând cu aproximație vârsta la care a avut loc edentația. O ușoară lustruire și o mică fațetă de uzură, perceptibilă numai la unul din cuspizii molarului al treilea stînga, ar pleda pentru faptul că edentația a avut loc la 21, maximum 25 de ani. Închiderea și ștergerea suturilor zigomaticomalare reflectă, de asemenea, o reducere apreciabilă a forței de presiune. Ca urmare a procesului de masticatie efectuat cu dentiția frontală, liniile temporale sînt dezvoltate, ducînd la menținerea vizibilă a desenului suturii coronare în *pars complicata* (fig. 6).

Scheletul postcranian, de aspect constituțional relativ gracil, are puternice reliefuri de inserție musculară atît la nivelul oaselor membrelor superioare, cît și la nivelul membrelor inferioare. O subliniere netă a inserțiilor, mai accentuate la humerusul stîng decît la cel drept, ar putea să fie expresia unei diferențieri dreapta-stînga, cu predominanță stîngă. Tibiile sînt euricneme, cea stîngă avînd pe marginea anteroinferioară a epifizei distale fațete articulare suplimentare pentru articulația tibio-astragaliană. Platoul medial, ușor înclinat posterior, prezintă o ușoară rotunjire a marginii posterioare. Femurele, cu pilastrul mijlociu dezvoltat, sînt hiperplatimere, la limita cu platimere. Talia, calculată pe baza oaselor lungi, atinge 165,5 cm.

La nivelul corpurilor vertebrelor lombare 2, 3 și 4 se observă osteofite marginale, mai pronunțate la ultimele două, cu modificări de corp vertebral. În plus, menționăm un mic osteon pe frontal, cu diametrul de 4 mm și baza net delimitată.

Scheletul *B* aparține unei femei în vîrstă de 30–35 de ani, de statură mijlocie spre mare (158 cm), cu un craniu scurt, îngust și mijlociu de înalt, și calota scundă, de formă ovoid-sfenoidă în norma verticală și de bombă în norma occipitală, caracterizat cu ajutorul valorilor dimensionale și al indicilor ca subbrahieran, ortocran și tapeinocran, cu calota ortocrană și tapeinocrană. Frontalul, mijlociu de îngust în sectorul frontotemporal și foarte îngust în sectorul coronar, este intermediar, metriometop și ortometop. Parietalul este mijlociu bombat, iar occipitalul de lățime mică spre mijlocie este puternic bombat. Superstructurile osoase sînt în general slab dezvoltate: relieful glabellar de gradul 2, arcurile supraciliare de gradul 1, protuberanța occipitală externă de gradul 1, ca și dezvoltarea apofizelor mastoide. Se observă o ușoară *crista frontalis sagitalis*. Fața scundă atît în totalitate, cît și în partea superioară, de lățime și lungime mijlocie, este euriprosopă și eurienă spre mezenă, chamaenă și ortognată. Orbitale, de formă ovalară, lățime mică spre mijlocie, înălțime mijlocie spre mică, sînt mezoconche, la limita cu hipsiconche. Nasul, scund, spre mijlociu de înalt și mijlociu de lat, la limită însă cu nasurile late, este camaerin, cu apertură piriformă antropină și spină nazală de gradul 3. Forma oaselor nazale se încadrează în tipul 2, avînd o curbură de tip 2 și înălțimea și indicele simotic cu valori tipice europoides.

Rădăcina nasului este adincă, cu poziție înaltă, iar lățimea interorbitală mijlocie spre mare pentru o femeie ($mf-mf = 22,5$). Mandibula, gracilă, are bărbia ascuțită, realizată printr-un trigon mental mic, cu tuberculi apropiați, și tubercul mentonier cu poziție joasă. Prin indicele frontoman-

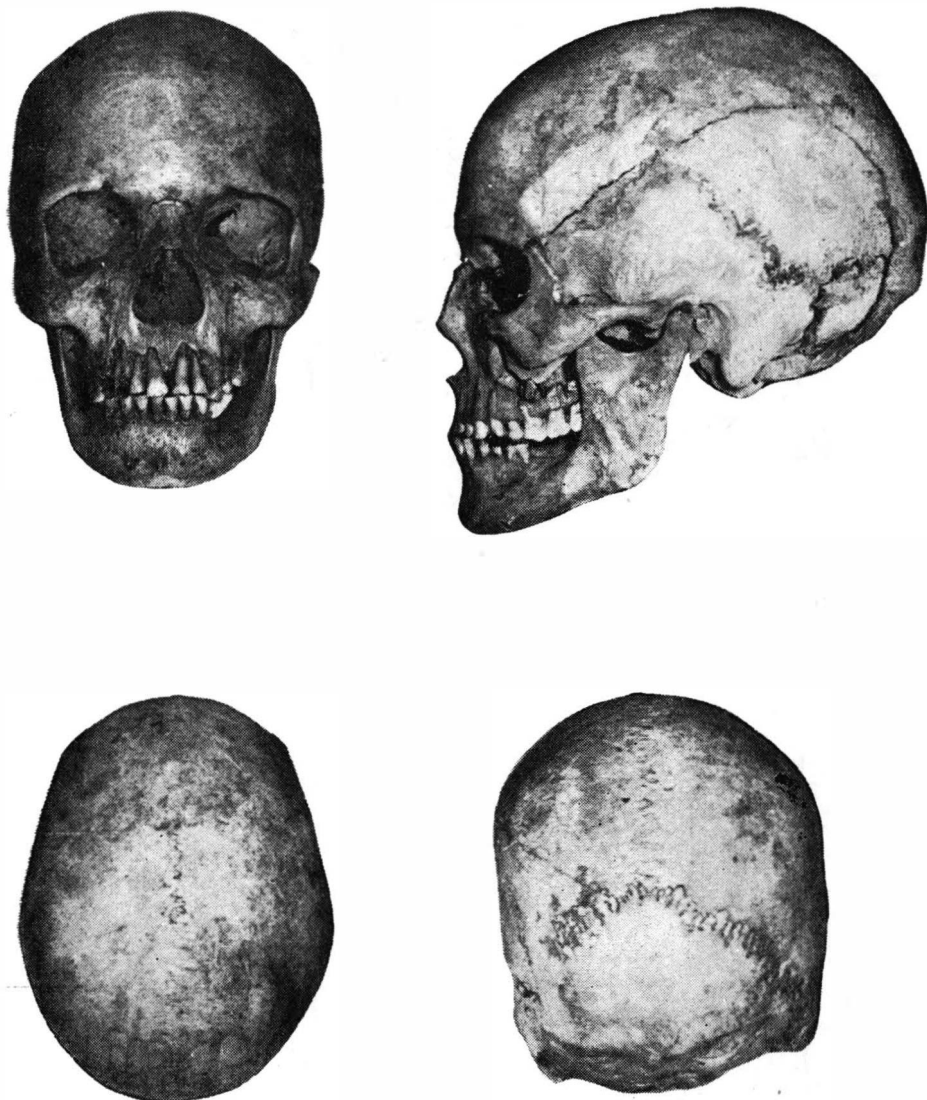

Fig.6. — Craniul bărbatului din mormîntul dublu de la Sălăcea, văzut în cele patru norme.

dibular, de 111,05, se înscrie în clasa formelor eurimandibulare. Dentiția este completă, fără lipsuri și carii, cu un grad de uzură corespunzător grupei de vîrstă *matur I* (30—35 de ani). Suturile complet deschise pe fața endocraniană și exocraniană, unde se constată cîteva puncte de sino-

stozare în *pars complicata*, pe sutura coronară, ca și gradul de uzură al dentiției indică vârsta matur I incipient (fig. 7).

Scheletul postcranian, de aspect gracil, are reliefuri de inserții musculare mijlociu dezvoltate în raport cu sexul și grupa de vîrstă. De

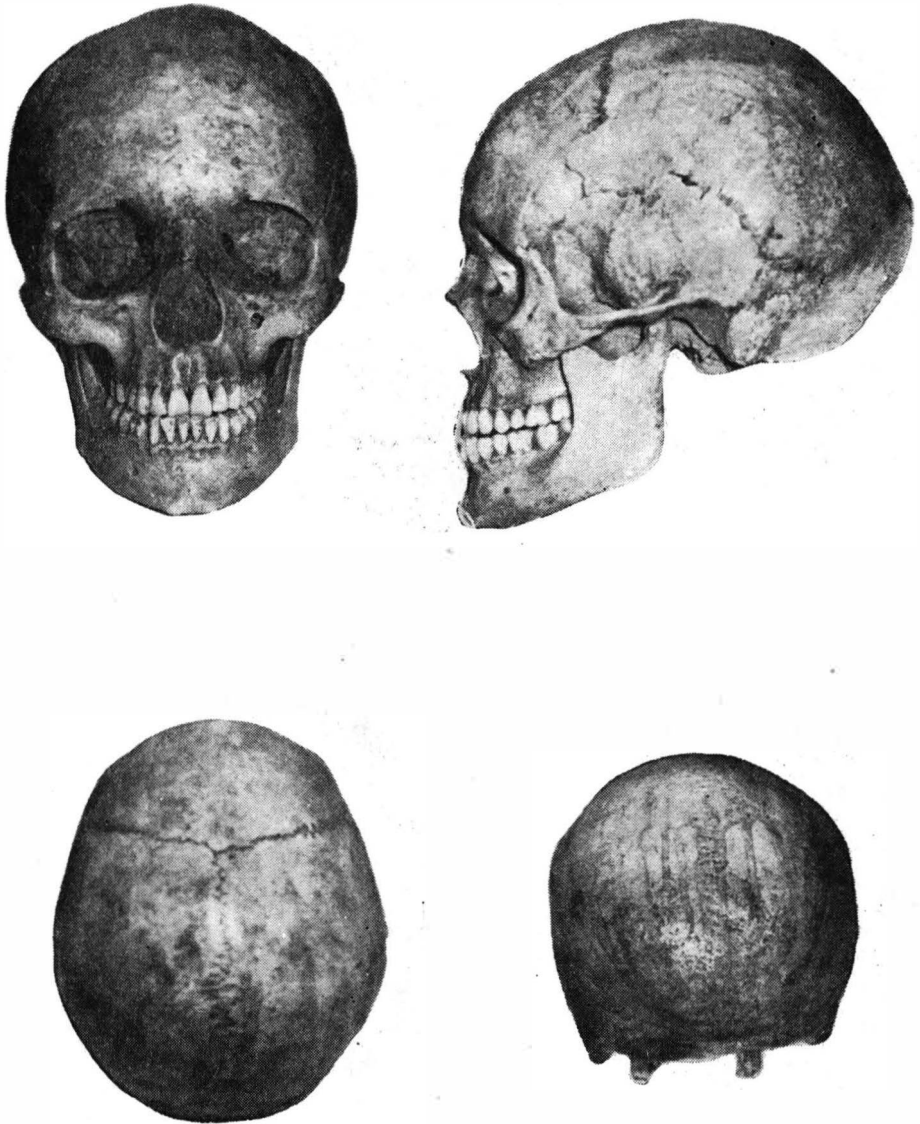

Fig. 7. — Craniul femeii din mormîntul dublu de la Sălăcea, văzut în cele patru norme.

notat fațetele articulare suplimentare pe marginea anteroinferioară a epifizei distale la ambele tibii, mai pronunțat la cea stîngă, precum și o ușoară înclinare a platourilor tibiale, cu prelungirea și rotunjirea suprafeței

Tabelul nr. 2
Date metrice și indici pentru mormintul dublu de la Sălacea

Nr. Martin	Dimensiuni	M 4A	M 4B
1	g-op	188	172
8	eu-eu	142	140
17	ba-b	132	127
20	po-b	115	104
9	ft-ft	110,5	95,5
10	co-co	114	106
12	ast-ast	110.5	108
23	circumferința orizontală	522	489
26	arc n-b	126	119
27	arc b-l	128	121
28	arc l-o	125	108
28(1)	arc l-i	83	68
28(2)	arc i-o	42	40
29	n-b	112	103,5
30	b-l	115	107,5
31	l-o	99	86
31(1)	l-i	70	60
31(2)	i-o	40,5	36
38	capacitatea craniană	1 480.10	1 234,52
5	n-ba	102	96
40	ba-pr	98	91
45	zy-zy	130	124
47	n-gn	114.5	103,5
48	n-pr	67	60
43	fnt-fnt	108	102
43(1)	fmo-fmo	100,5	93
46	zm-zm	94	86
50	mf-mf	25	22,5
51	mf-ek	43,5	38
52	fnălțimea orbitei	33	32
54	lățimea nasului	28	24,5
55	n-ns	49,5	45,5
SC	coarda simotică	11,5	8,6
SS	fnălțimea simotică	6,5	5
62	ol-sta	46	43
63	enm ₂ -enm ₂	44	36
66	go-go	94	86
67	lățimea bimentonieră	44	38,5
68	adîncimea mandibulei	91	79
69	id-gn	28	29
69(1)	fnălțimea ramurii orizontale	30	28
69(3)	lățimea mandibulei	14	12
70	fnălțimea ramurii verticale	69	62
71 a	lățimea minimă	32	32

Tabelul nr. 2 (continuare)

Indici

Nr. Martin	M 4 A	M 4 B
8 : 1	75,53	81,39
17 : 1	70,21	73,84
20 : 1	61,17	60,46
17 : 8	92,96	90,71
20 : 8	80,98	74,28
9 : 8	77,82	67,86
9 : 10	96,23	90,09
12 : 8	77,82	80,00
29 : 26	88,89	86,97
30 : 27	89,84	88,84
31 : 28	79,20	79,63
31(1) : 28(1)	84,34	88,23
31(2) : 28(2)	96,43	90,00
45 : 8	91,55	88,57
47 : 8	80,63	73,93
48 : 8	47,18	42,86
47 : 45	88,77	83,47
48 : 45	51,54	48,39
52 : 51	75,86	84,21
54 : 55	56,56	53,41
SC : SS	56,52	58,14
63 : 62	95,65	83,72
40 : 5	96,80	94,79
9 : 66	117,55	111,05
69(3) : 69(1)	46,67	42,86
71a : 70	46,38	51,61

Dimensiuni și indici oase lungi

Nr. Martin	M 4 A		M 4 B	
	Dreapta	Stînga	Dreapta	Stînga
Tibie				
1	338	340	333	331
1 b	351	353	343	343
8 a	32	32	28	31
9 a	24,5	24	22	20
9 a : 8 a	76,56	75,00	78,57	64,53
Femur				
1	432	409		407
2	428	406		401
6	29	26		26
7	26	24		25
9	33	27,5		28
10	24,5	24		23,5
6 : 7	11,54	108,33		104,00
6 + 7 : 2	27,5	25,0		25,5
10 : 9	74,24	87,27		83,93

articulare a platoului tibial pe marginea posterioară. Tibia dreaptă este euricnemică, iar cea stângă platicnemică, la limita cu mezocnemică. Femurele, cu pilastrul slab dezvoltat, sînt eurimer cel drept și platimer spre eurimer cel stîng. Talia, calculată pe oasele lungi, se înscrie printre staturile mijlocii spre mari pentru o femeie (158 cm) (tabelul nr. 2).

Analiza craniologică făcută pe baza metodei propuse de Robert P. Charles⁸ permite încadrarea craniului de bărbat în grupul structural fenotipic A_1 , iar craniul de femeie în grupul A_2 , ambele avînd un indice craniofacial chamaen. Diferențele de subgrup (A_1 și A_2) decurg din indicele cranian, subdolico cran primul și subbrahio cran al doilea.

Poziția defuncțiilor, așezați în groapă ținîndu-se de mină, impune un studiu aprofundat al caracterelor de mărime și formă, ca și al caracterelor nonmetrice, în vederea stabilirii raporturilor sociale sau legăturilor de înrudire posibile dintre cei doi indivizi, în condițiile decesului concomitent sau la scurt interval, ceea ce a permis și înhumarea lor simultană. Nici unul din schelete nu poartă urme de violență. Diferența mare de vîrstă, 50—60 de ani bărbatul și 30—35 de ani femeia, pare să elimine posibilitatea unei perechi soț-soție sau frate-soră. Analizînd diferența medie a caracterelor de mărime, obținem valori ridicate, care reflectă în linii generale amplitudinea dimorfismului sexual: lungimea, lățimea și înălțimea craniului și a calotei — $DD = 8,5$; lățimea, coardele și arcurile frontalului, parietalului și occipitalului — $DD = 9,5$; lățimile, înălțimile și lungimea feței — $DD = 6,4$; lățimile și înălțimile nasului și orbitei, ca și dimensiunile maxilarului superior — $DD = 5,2$; iar pe un total de 27 de caractere de mărime ale neurocraniului și viscerocraniului — $DD = 7,69$. Diferența medie a caracterelor de formă reflectă, cu tot dimorfismul sexual evident, un grad de asemănare pronunțată: pentru indicii de lățime-lungime, înălțime-lungime și înălțime-lățime ai craniului și calotei — $DD = 3,8$; iar pentru un număr de 5 indici ai masivului facial — $DD = 3,5$. Diferența medie a caracterelor de formă a orbitei nasului și maxilarului superior înregistrează cea mai mare valoare ($DD = 7,81$), puțin mai ridicată chiar decît DD -ul exprimat de cele 27 de caractere de mărime ale neurocraniului și viscerocraniului (7,69). Pe un număr de 19 caractere de formă ale neurocraniului și viscerocraniului, rezultă $DD = 4,37$. Exceptînd indicii orbital, nazal și palatal, ajungem la un grad și mai mare de asemănare, cu $DD = 3,66$.

Unele particularități ale scheletului postcranian, mai ales la nivelul tibiilor, atestînd pentru ambele schelete o origine sau un mod de viață seminomad, denotă că atît bărbatul, cît și femeia făceau parte dintr-o populație cu astfel de caracteristici comportamentale sau avînd o asemenea origine. Cu tot dimorfismul sexual bine exprimat la nivelul valorilor de mărime (lungimea craniului, înălțimea calotei, lățimea minimă a frontalului, arcul și coarda occipitalului, înălțimea totală a feței, lățimea orbitei și a palatului, arcurile și coardele frontalului și parietalului, precum și alte caractere cu amplitudine mai redusă, dar semnificative),

⁸ Charles P. Robert, *Proposition d'une méthode pratique pour la détermination des types crâniens*, în „Compte Rendu de l'Académie des Sciences”, Paris, 1963, nr. 358, p. 1355 — 1358.

caracterele de formă și cele nonmetrice, ca relieful glabellar, arcurile supraciliare, protuberanța occipitală externă, apofizele mastoide slab dezvoltate, fosele canine puțin adânci, incizură submalară abia schițată, sulcus supraorbital bilateral, *crista frontalis sagitalis*, hiperostoze preauriculare, conformația regiunii mentoniere, alcătuiesc un ansamblu de caractere și structuri craniene ce denotă raporturi genetice mult mai apropiate, de ordinul frate-soră sau tată-fiică. Este puțin probabil ca marele grad de asemănare să izvorască din fondul genotipic al unei populații strict endogame, cu un indice crescut de consangvinizare, bărbatul și femeia din mormintul dublu de la Sălacea fiind în acest caz soț și soție. Admițând chiar existența poligamiei, diferența de vîrstă dintre bărbat și femeie par să excludă o astfel de eventualitate. Dacă cele două persoane ar fi reprezentat pe ultimul și primul născuți ai unei familii, s-ar putea accepta și posibilitatea unor raporturi de frate-soră. Dată fiind însă asemănarea fenotipică izbitoare dintre cei doi indivizi și ținînd seama și de diferența de vîrstă dintre scheletele A și B, înclinăm să credem că raporturile au fost probabil de tată-fiică.

În privința apartenenței etnice a mormintelor din necropola de la Sălacea, inventarul foarte sărăcăcios, ca de altfel în cele mai multe cimitire din feudalismul timpuriu, i-a permis lui N. Chidioșan să găsească analogii în aria culturii Kettlach, atribuită de P. Reinecke slavilor vestici, fără să furnizeze elemente suficiente pentru a susține că întreaga necropolă aparține acestui grup. Singura piesă caracteristică a fost găsită chiar în M 4, ceea ce ne-a determinat să analizăm problema și din punct de vedere antropologic. Făcînd diferența medie a caracterelor de mărime și formă între craniile de la Sălacea și cele provenite din alte necropole contemporane sau apropiate cronologic, am găsit un grad mare de asemănare cu seria slavă de secol IX de la Mikulčice, din sudul Moraviei. Astfel, bărbatul de la Sălacea (M 4 A), comparat cu craniul nr. 703, masculin, de la Mikulčice⁹, oferă o valoare DD = 3,64 pentru asemănarea de mărime și un DD = 3,1 pentru cea de formă, primul pe baza a 14 caractere metrice, iar cel de-al doilea pe baza a 8 indici craniofaciali.

Cu toate că M 4 B este de sex feminin, am făcut comparația cu același craniu de bărbat de la Mikulčice și am obținut o valoare crescută pentru diferența medie a caracterelor de mărime, DD-ul fiind egal, pe un număr de 14 caractere, cu 7,40. Aceasta se datorește însă dimorfismului sexual. Se constată în schimb o bună asemănare de formă, cu un DD = 3,9, valoare obținută pe baza a 8 indici craniofaciali.

Ținem să subliniem că piesele de inventar, deși caracteristice, sînt uneori insuficiente pentru stabilirea apartenenței etnice, lacună ce poate fi suplinită uneori prin examenul antropologic al osemintelor.

Informațiile referitoare la „ritualul unirii prin moarte” se reduc la cîteva exemple de morminte duble de bărbați și femei, descoperite pe teritoriul Franței¹⁰. Seria este deschisă de mormintele duble, considerate a fi aparținut unei perechi soț-soție, din necropola francă de la Ennery (Moselle), datînd de la sfîrșitul secolului al IV-lea — începutul

⁹ M. Stloukal și L. Vyhnaněk, *Zwei Schädel aus Mikulčice mit künstlichen Eingriffen an der Basis*, în „Anthropologischer Anzeiger”, vol. XXXI, 1969, nr. 4, p. 259 — 266.

¹⁰ P. Lebel, *op. cit.*

secolului al III-lea. Cele mai multe cazuri provin însă din epoca merovingiană. Morminte duble au apărut în cimitirul de secol VII de la Berthelming (Moselle), posterior cinstinării reginii¹², și la Gratte-Loup¹³. Alături de exemplele adunate de P. Lebel, mai putem cita mormintul dublu din necropola de la Shyssaes Savès (Toulouse), din secolele IV—V, în care ni s-a vădit încă în consecință cazurile depistate pe teritoriul țării noastre, dintre care unele au fost analizate antropologic, pentru a vedea în ce măsură pot aduce în evidență în privința practicii funerare, descrieri înfrântă rar în necropole și cimitirele vechi, fiind în general necropole și obiectele Publicind mormintul de la Farcosele, județ Olteț, datat în neolitic, am stabilit că cele două schelete, culcate pe stînga, în poziție chiruită, au aparținut unei femei și unui bărbat, de vîrstă adultă, așezată în groapă îmbrățișată. Situația se repetă în cimitirul nr. 4 de la Sărata Monteoru, din epoca bronzului. Mormintul dublu de aici conținea, foarte probabil, scheletul unei femei și al unui bărbat, înhumati în poziție chiruită pe stînga, femeia fiind așezată în brațele bărbatului¹⁴. În morminturi duble de bărbați și femei, în poziții anadage, sînt semnalate și în cultura amforelor sferice¹⁵ sau printre mormintele romanice de la Sultana, comună Cocorău, cu singura deosebire, că scheletele erau puse aici pe partea dreaptă¹⁶. Într-un interesant sondaj arheologic în anul 1951, în comuna Bărbăntu, județ Bacău, s-au găsit două morminte de soldați cu stabiliștrăa în mormintele de locuire, datate începînd cu neolitul și pînă în Latene. Între o secțiune a apărut un mormint dublu, încastrat din punct de vedere cronologic în grupul Foltestil. În groapă a fost așezată o femeie în poziție chiruită, cu niștile îndoitte din coate, ținînd în brațe un sugar¹⁷. Mormintul nr. 18 din necropola bazei bisericii catolice din Histria, datat la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, conținea scheletul unui bărbat culcat pe spate, cu picioarele paralele și mîinile întinse de-a lungul corpului. Alături se găsea scheletul unui copil în vîrstă de aproximativ 4—5 ani, cu mîinile dreaptă îndoitte pe bazin și stînga așezată peste scheletul

12 E. Delort, *Le cimetière franc d'Epervre*, in „Gallia”, vol. V, 1947, nr. 2, p. 351—403. G. ... Mina, stînga a sotelului era plasată sub mina stînga a soției; coatele se suprapuneau, ținînd impresia că cei doi soti continuau să-și dea brațele pînă și în moarte. Alți cîteși morminturi sînt descoperite și în E. Salla, *La civiltà romana meridionale e l'arte delle sepolture, dal IV al VI secolo*, in „Atti della Commissione di Storia e Archeologia della Campania”, vol. II, 1952, pp. 216—208. Toate mormintele sînt din tipul „cimetière”.

13 P. Lebel, *op. cit.* (M 16 — 17) conținea un bărbat și o femeie de aproximativ 50 de ani, cu scheletele întinse unul pe lângă altul, ținîndu-se de mîna și de piciorul celuilalt.

14 M. Labrousse, in „Gallia”, vol. XVII, 1959, nr. 2, p. 419 (în groapă s'afliau două persoane de sex opus, în vîrstă de circa 25 de ani, reprezentînd o pereche soț-soție sau frate-soră, cu scheletele întinse unul pe lângă altul, ținîndu-se de mîna și de piciorul celuilalt).

15 W. Wislowski și D. Nicolaescu-Ploșcor, *op. cit.*, fig. 17. Într-un sondaj arheologic în anul 1951, în comuna Bărbăntu, județ Bacău, s-au găsit două morminte de soldați cu stabiliștrăa în mormintele de locuire, datate începînd cu neolitul și pînă în Latene.

16 I. Nestor și colab., *op. cit.*, p. 76. Într-un sondaj arheologic în anul 1951, în comuna Bărbăntu, județ Bacău, s-au găsit două morminte de soldați cu stabiliștrăa în mormintele de locuire, datate începînd cu neolitul și pînă în Latene.

17 S. Morăniță și B. Ionăscu, *Cercetări arheologice în județul Iași*, în *Revista de Istorie*, (1958—1967), in „SCIV”, vol. XIX, 1968, nr. 1, p. 116.

18 V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Ministerul de Istorie și Culturi în România*, vol. I, 1968, p. 176.

bărbatului, ajungînd cu palma pînă în dreptul maxilarului acestuia. Capetele se atingeau ²⁰.

În sfîrșit, în cimitirul bisericeștei de la Garvăn-Dinogetia figurează un mormînt dublu de copii (M 7 și 8). Judecînd după lungimea scheletelor, amîndoi erau de aceeași vîrstă (gemeni?). Faptul că decesul a survenit odată sau la scurt interval este atestat de modul cum au fost așezați în groapă : culcați pe o parte, față în față, lipiți unul de altul și ținîndu-se de mînă ²¹. La exemplele de mai sus se adaugă acum mormîntul triplu de la Sighișoara și cel dublu de la Sălacea, analizate antropologic.

Pe baza materialului existent se pot trage următoarele concluzii : mormintele duble se remarcă uneori prin poziția ieșită din comun a defuncțiilor, îngropați îmbrățișați, ținîndu-se de mînă etc., ceea ce i-a determinat pe cercetători să pună asemenea cazuri pe seama unui ritual special, denumit „ritualul unirii prin moarte”. Întrucît din aceste morminte au rezultat de cele mai multe ori persoane adulte de sex opus, s-a dedus, în mod logic, că este vorba de un cuplu soț-soție, mai ales că izvoarele consemnează la unele populații obiceiul sacrificării femeii la moartea soțului ²². Expertiza antropologică nu infirmă observațiile teoretice, mormintele de la Fărcașele și Sărata-Monteoru putînd fi incluse, de pildă, în această categorie. Datarea lor în neolitic și epoca bronzului demonstrează, pe de altă parte, vechimea practicii amintite și răspîndirea ei generală ²³. Mormîntul 4 de la Sălacea aduce însă dovada că nu orice mormînt dublu de bărbat și femeie poate fi interpretat ca fiind de soț și soție, aici fiind înhumați, ținîndu-se de mînă, tatăl și fiica. Raporturile de rudenie dintre cei doi defuncți exclud sacrificarea femeii, posibilă în cazul decesului soțului, dar neverosimilă în cazul decesului tatălui. Dealtfel, inventarul funerar a fost pus în legătură cu caracterul eventual creștin al mormîntului ²⁴. Cele două schelete au fost atribuite antropologic slavilor vestici, ceea ce concordă cu celulel purtat de femeie, avînd analogii în cultura Kettlach. Deși slavii vestici erau creștinați în secolul al X-lea, obiceiurile și practicile păgîne continuă să se mențină în uz vreme îndelungată. Izvoarele semnalează chiar și după creștinare persistența poligamiei și a sacrificiilor umane la slavii apuseni ²⁵. Resturile de ofrandă animală depuse în jurul capului bărbatului din M 4 se înscriu deci tot pe linia perpetuării vechilor tradiții păgîne ale slavilor. Totuși, nu dispunem de elemente suficiente pentru a discuta motivele decesului celor două persoane din mormîntul dublu

²⁰ Datele ne-au fost puse la dispoziție de H. Nubar, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²¹ Gh. Ștefan și colab., *Săpăturile de la Garvăn (Dinogetia)*, în „SCIV”, vol. II, 1951, nr. 1, p. 48, fig. 34.

²² Acest obicei putea exista, de pildă, la purtătorii culturii amforelor sferice, fiind atestat pe teritoriile estice încă din mileniul II î.e.n. (E. I. Krupnov și I. V. Sinițin, *Drevnee naselenie nijnego Povoljia* (Populațiile vechi din bazinul inferior al Volgăi), în *Po sledam drevnih kultur* (Pe urmele vechilor culturi), Moscova, 1954, p. 80 — 81).

²³ Un mormînt dublu de bărbat și femeie, în poziție chircită, așezați unul în brațele celuilalt, s-a găsit și în Africa de Nord, la Tamanrasset, datînd din neolitic (J. P. Maitre, *La culture néolithique de Tamanrasset*, II, în „Lybica”, vol. XIII, 1965, p. 147, fig. 5).

²⁴ N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 614.

²⁵ Această problemă este tratată pe larg în capitolul referitor la necropola de la Ocna Sibiului.

de la Sălăcea. Diferența de vîrstă, lipsa oricăror urme de violență, rapoarturile de rudenie constituie mai degrabă indicii că moartea a avut loc în urma unui accident, boli sau epidemii. Așa se explică probabil și prezența mormintelor duble în necropolele france sau merovingiene, un rol important în stabilirea cauzelor reale ale decesului revenind factorului cronologic. Probabil tot de tată și fiică este vorba în mormintul triplu de la Sighișoara, săpat pe Dealul Turcului (Wiettenberg).

„Ritualul unirii prin moarte” nu se limitează numai la persoane adulte de sex opus, fiind întîlnit și în cazul unor morminte duble de copii sau de părinți și copii mici. Lucrul pare firesc cînd ne referim la mamă-copil, deși nu toate femeile din mormintele duble erau înhumate ținîndu-și copiii în brațe. Mormintele de la Sighișoara și Histria arată că obiceiul era practicat și în cazul decesului concomitent al tatălui și copilului. Aici intervine însă din nou factorul cronologic. Dacă în neolitic sau epoca bronzului cauzele morții pot fi căutate în respectarea unor obiceiuri sau practici rituale ce impuneau sacrificarea unuia dintre părinți sau a copilului, situația se schimbă pe măsură ce înaintăm în timp. Caracterul ritual al decesului se estompează, iar semnificația inițială se pierde pe parcurs, lăsînd loc factorului psihologic afectiv. Faptul că asemenea morminte apar în plin creștinism ilustrează forța de transmitere a fondului strămoșesc de credințe și obiceiuri, procesul fiind similar cu cel petrecut bunăoară în domeniul ornamenticii.

Constatăm, de asemenea, că înmormintările duble atribuite îndeobște „ritualului unirii prin moarte” sînt prezente începînd cu neoliticul și se mențin pînă tîrziu, avînd aceleași particularități indiferent de perioadă, de origine etnică sau de aria de răspîndire. Aceasta marchează constanța modului de a reacționa al oamenilor în fața unor întîmplări identice: decesul concomitent sau la scurt interval al unor soți, frați, părinți, copii, făcînd abstracție de motivele ce au dus la moartea ambilor parteneri, uniți astfel în „viața de dincolo”, sau numai a unuia dintre ei. Obiceiul se pare că dispare abia odată cu ponderea tot mai mare cîștigată de religia creștină.

În încheiere, ne exprimăm îndoiala că termenul de ritual, folosit pentru a desemna mormintele descrise, este cel potrivit. Noțiunea de obicei sau practică funerară ocazională este mai puțin pretențioasă și oglindește mai fidel realitatea, dacă se are în vedere caracterul sporadic al acestor înmormintări, care nu sînt obligatorii, asemenea ritualului funerar, pentru toți membrii comunității, decedați în condiții similare. Raritatea procedurii ne determină să pledăm, din contra, pentru o practică funerară aflată la latitudinea celor ce o foloseau, izvorită dintr-un puternic substrat emotiv-afectiv. Se poate trasa totodată o linie de demarcație netă între mormintele duble descoperite izolat în cuprinsul unor necropole sau așezări și sacrificarea obligatorie sau aproape obligatorie a femeilor la unele populații vechi, ridicată la rangul de ritual funerar.

de la sălăceș. Diferența de vîrstă, lipsa oricărui urme de violență, raporturile de rudenie constituite mai degrabă indicii că moartea a avut loc în urma unui accident, bolii sau epidemiei. Așa se explică probabil și prezența monumentelor duble în necropolele franceze sau neoroviniene, un rol important în stabilirea cauzelor reale ale decesului revenind factorului cronologic. Probabil tot de tată și fiică este vorba în monumentul triplu de la Sighișoara, săpat pe Dealul Turcului (*Wittentberg*).

„Ritualul unirii prin moarte”, nu se limitează numai la persoane adulte de sex opus, fiind întâlnit și în cazul unor momente duble de copii sau de părinți și copii mici. Lucrul pare firesc cînd ne referim la mame-copii, deși nu toate femeile din monumentele duble erau înmormîntate împreună-copii în practică. Monumentele de la Sighișoara și Histria arată că obiceiul era practicat și în cazul decesului concomitent al tatălui și copilului. Aici intervine însă din nou factorul cronologic. Dacă în neolitic sau epoca bronzului cauzele morții pot fi căutate în respectarea unor obiceiuri sau practici rituale ce impuneau sacrificarea unuia dintre părinți sau a copilului, situația se schimbă pe măsură ce înaintăm în timp. Caracterul ritual al decesului se estompează, iar semnificația inițială se pierde pe parcurs, lăsînd loc factorului psihologic afectiv. Raportul că asemenea momente apar în plin creștinism ilustrează foarte de tranșanțieră a fondului strămoșesc de credințe și obiceiuri, procesul fiind similar cu cel petrecut undeva în domeniul ornamenticii.

Constatăm, de asemenea, că înmormîntările duble atribuite indoeuropetei „ritualului unirii prin moarte” sînt prezente începînd cu neoliticul și se mențin pînă în timpul avînd celeași particularități indifferente de perioadă, de origine etnică sau de răspîndire. Această marcare constatămă modulul de a reacționa la evenimentelor în fața unor întîmplări identice: decesul concomitent sau la scurt interval al unor soți, frați, părinți, copii, fiind abstracție motivivă ce nu duce la moartea ambilor parteneri, unii astfel în „viața de dincolo”, sau numai a unuia dintre ei. Obiceiul se pare că dispărea odată cu ponderea tot mai mare căștigată de religia creștină.

În încheiere, ne exprimăm îndoielă că termenul de ritual, folosit pentru a desemna normile descrise, este cel potrivit. Noțiunea de obicei sau practică funerară ocazională este mai puțin претенzioasă și exprimăste mai fidel realitatea, dacă se are în vedere caracterul sporadic al acestor înmormîntări, care nu sînt obligatorii, asemenea ritualului funerar, pentru toți membrii comunității, decedat în condiții similare. Rari-tatea procedurii ne determină să preferăm, din contra, pentru o practică funerară atîtă la latitudinea celor ce o folosesc, izvoară dintr-un puternic substat emotiv-afectiv. Se poate trasa totodată o linie de demarcație netă între momentele duble descoperite izolat în cuprinsul unor necropole sau săzării și sacrificarea obligatorie sau aproape obligatorie a femeilor la unele populații vechi, ridicată la rangul de ritual funerar.

V

NECROPOLA BIRITUALĂ DE LA OCNA SIBIULUI

(SEC. VIII — IX)

Situată pe platoul „Lab”, în apropierea băilor sărate, la marginea de sud a satului, necropola de la Ocna Sibiului se adaugă la mărturiile ce marchează sfârșitul perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul de azi al României, numărându-se printre puținele necropole săpate exhaustiv, accesibile studiului antropologic. Autorul săpăturilor datează cimitirul în secolul al IX-lea, fără a exclude posibilitatea ca începutul folosirii sale să coboare pînă la sfârșitul secolului al VIII-lea¹.

Din 136 de morminte săpate, ne-au parvenit la studiu oasele din 97 de morminte, ceea ce reprezintă 71,3% din întinderea necropolei. Incinerația predomină în proporție de 86,76% (118 morminte), înhumăția însumînd numai 18 morminte (13,25%). Au fost analizate antropologic 88 de morminte din primul grup și 9 din al doilea (74,4% și, respectiv, 50,0%).

Necropola de la Ocna Sibiului a suferit distrugerii importante de pe urma lucrărilor agricole. Urnele s-au găsit la 0,25—0,40 m de la suprafața solului, iar adîncimea mormintelor de înhumăție nu depășea 0,60 m. În această situație, numai 12 urne s-au păstrat întregi (10%), restul de 90% avînd diferite grade de deteriorare. Așa, de pildă, urnele distruse de tractor și retezate pînă la jumătate sau pînă la fund întrunesc în total 67%. Dacă alături de urnele întregi le vom pune și pe acelea care au numai partea superioară tăiată, nu obținem un procent mai mare de 19%. Am omis din calculele noastre 10 urne despre care nu se menționează nimic în legătură cu starea lor de conservare sau cu locul pînă unde au fost tăiate. Am insistat asupra acestor amănunte, considerînd că ele au putut exercita, în unele cazuri, o influență asupra cantității de oase păstrate în fiecare urnă².

MORMINTUL 1 (M 1): urna conținea peste 952 de fragmente osoase. Din 126 de fragmente craniene, 68 sînt de culoare albă-gălbuie, cu valori de 6,3 mm grosime la nivelul bosei frontale, 4,7 mm la parietal și 5,4 mm la occipital. Porțiunile suturale au un grad de complicare și punți de sinostozare corespunzătoare grupei de vîrstă *matur I*. Menționăm și un molar cu coroana decapitată, fragmente de malar și condil mandibular stîng, mandibulă, regiunea simfizară și porțiuni din ramura orizontală stîngă. Se poate aprecia o mandibulă de înălțime mijlocie, cu bărbie ușor rotunjită și tubercul mentonier median. Circa 90 de fragmente provin din cap articular de humerus, cei doi condili femurali, corpuri și arcuri vertebrale, metatarsian I și II, metacarpian, falange de mînă, scafoid, astragale, creastă iliacă și coaste, epifiză distală peroneu. Alte 110 fragmente sînt din diafize de oase lungi, determinabile ca os, din braț, antebraț, coapsă și gambă. Aspectul gracil al scheletului postcranian, cu inserții musculare slab dezvoltate, coroborat cu caracterele și dimensiunile oaselor craniene, ținînd seama și de grupa de vîrstă, atestă *sexul feminin*.

¹ D. Protase, *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 153—159.

² Vom ține cont și de observația lui D. Protase că la mormintele mai puțin deteriorate de plug sau de tractor, oasele umpleau doar un sfert sau jumătate din capacitatea urnelor (p. 153), deși în săpăturile ulterioare au apărut și urne pline pînă la gură sau pînă la umăr cu resturi incinerate.

S-a identificat și un fragment de os de animal, lung de 3,5 cm, ornamentat cu linii incizate și cerucelețe, care se leagă probabil de fragmentele asemănătoare, publicate de D. Protase ca provenind tot din M 1³. Cinci fragmente osoase sînt de ofrandă animală: pasăre de talie mică (2 fragmente), specie nedeterminabilă (1 fragment) și bou (2 fragmente). Patru fragmente din resturile aparținînd femeii, ca și fragmentul de os de animal ornamentat, poartă urme puternice de impregnări cu oxid de fier, dovedind arderea unor obiecte de inventar pe același rug cu defuncta. Pe un fragment de cap humeral și coastă au rămas chiar aderente bucăți de fier topit. Nu este deci exclus ca, în afara cuiului menționat de arheolog, să fi existat în inventar și un alt obiect de fier, eventual cuțit, ale cărui resturi n-au mai fost depuse în urnă.

Un număr de 678 de fragmente alcătuiesc un grup separat, de culoare gri-vineție, bălînd spre negru, cu suprafața exterioară de un alb cretos, avînd nu numai alte caracteristici de ardere, dar și alte caracteristici morfologice și dimensionale. Printre cele 58 de fragmente craniene se constată marginea superioară a orbitei stîngi, de dimensiuni mari, cu creastă rugoasă pentru inserția temporalului în zona frontotemporală, fragmente de malar, parietal și occipital, cu posibilități de întregire și grosimi de 6,1 mm pentru parietal, posterior de bosa parietală, și 6,0 mm spre sutura lambdoidă, iar pentru occipital 7,2 mm la nivelul punctului lambda. Gradul de complicare al porțiunilor suturale și, mai ales, închiderea și ștergerea lor completă pe fața endocraniană, în regiunea lambdatică, pledează pentru grupa de vîrstă *matur II spre senil*. Mai notăm un fragment de temporal și altul din ramura verticală stîngă a mandibulei. În scheletul postcranian, de reținut fragmente de vertebre, cavitate glenoidă omoplat, humerus (cu diametrele de 22,6 și 18 mm în treimea inferioară a diafizei și grosimea de 6,1 mm), cubitus, radius (cu diametrele de 15,2 și 13,2 mm deasupra regiunii tuberozității), femur (cu grosimea de 7,7 mm) și tibia. Constituția robustă și dimensiunile fragmentelor măsurabile permit atribuirea osemintelor acestui individ *sexului masculin*.

Ca observație generală, urnă, păstrată întreagă și de dimensiuni mari, conținea resturile a două persoane de sex opus și vîrstă apropiată, cu toate părțile scheletului bine reprezentate.

MORMÎNTUL 3(M 3): urnă eventual întreagă sau aproape întreagă. Conținea peste 290 de fragmente incinerate și calcinate, de culoare albă-gălbui și gri-neagră în spărtură. Din craniu s-au păstrat 68 de fragmente: cele două stînci temporale, ramura verticală și orizontală stîngă a mandibulei și o porțiune din ramura orizontală dreaptă, cu regiunea mentonieră și tuberculul mental median, jos situat, schițînd o bărbie ascuțită. Pe fragmentul de mandibulă se constată pierderea *intra vitam* a incisivului central 1 și a P₁ dreapta, cu resorbție alveolară veche. De asemenea, fragmente din temporalul stîng, frontal (bombat puternic, cu glabella slab dezvoltată și arcuri supraciliare șterse, avînd la nivelul metopionului, lateral de cristă, 3,1 mm grosime), parietal (cu grosimea la nivelul besei parietale de 3,5 mm și lateral de sutura sagitală, în sectorul *pars complicata*, de 4,8 mm) și occipital (cu grosimea de 4,2 mm). Sutura sagitală păstrată pe o porțiune de 5,5 cm arată o închidere și ștergere completă pe fața endocraniană și urme liniare din desen pe fața exocraniană. Aceleași caractere de evoluție a suturii se văd și pe două fragmente de occipital. Toate acestea pledează cu multă certitudine pentru grupa de vîrstă *matur II spre senil*. Grosimea fragmentelor craniene, țînînd seama și de vîrstă, indică *sexul feminin*, dimensiunile înscrîindu-se sub valorile medii date pentru femeile adulte din tabelul lui Gejvall. Scheletul postcranian denotă o constituție gracilă, reliefuri de inserții musculare șterse sau slab dezvoltate la nivelul humerusului, femurului și tibiei și grosimi de respectiv 3,5 mm și 3,3 plnă la 4,2 mm la diferite niveluri ale femurului, lateral de linia aspră, în concordanță cu sexul. 25 de fragmente provin din capete articulare de humerus, cavități glenoide de la ambii omoplați, corpuri și arcuri vertebrale, coastă, creastă iliacă și astragale. Scheletul este reprezentat.

MORMÎNTUL 4 (M 4): peste 230 de fragmente, dintre care 110 de dimensiuni mici. 79 sînt craniene, cu suturi deschise și desen necomplicat, avînd grosimi de 1,6 mm la frontal, 1,6—1,9 mm la parietal și 2,1—2,4 mm la occipital. Apar și fragmente de stînci temporale. Din diafizele de oase lungi, numai 14 fragmente sînt măsurabile, cu grosimi de 1,2 mm, 1,3, 1,7 și 1,9—2,1 mm la femur. Un număr egal de fragmente reprezintă cap articular de femur, cu diametrul de 20,4 mm; ambele epifize distale ale femurului, una nemăsurabilă, alta cu lățimea de 29 și grosimea de 19 mm, cu detașarea condiliilor la nivelul cartilajelor de creștere (deschise, active) și desprinderea capului femural; epifize distale sau proximale de tibie, avînd zona cartilajelor de creștere de asemenea activă; pubis; omoplat drept cu cavitate glenoidă; 5 arcuri vertebrale; coaste. Grupa de vîrstă *infans I—II (7—8 ani)*.

³ D. Protase, *op. cit.*, p. 156, fig. 4.

Dintre oasele culese de pe arătură rezultă și 8 fragmente de culoare albastră-vineție, provenind din diafize de oase lungi, cu valori ce nu diferă prea mult de cele ale osemintelor din prima grupă, de culoare albă-gălbuie, atestând foarte probabil un alt copil, de vîrstă apropiată și ars pe un rug diferit.

MORMÎNTUL 5 (M5) : peste 530 de fragmente de culoare albă-gălbuie, cu multiple și fine plesnituri pe oasele lungi și desprinderea tablei externe de cea internă la nivelul craniului, urmată de torsionări și deformări. Din craniu se păstrează 48 de fragmente : frontal, din regiunea metopică, cu o nervură mediană mijlocie spre puternică ; occipital — regiunea iniacă, puternic bombată, cu relieful planului nugal șters și protuberanță de gradul 0—1 ; temporal, cu apofizele mastoide mici și ascuțite ; marginea superioară a orbitei drepte, ascuțită ; parietal, la nivelul bosei, cu grosimea de 4,4 mm, și al suturii lambdoide, cu grosimea de 3,2 mm ; condil mandibular stînga ; trei fragmente de mandibulă, cu înălțimea corpului orizontal estimată joasă și îngustă, păstrînd alveolele caninului, premolarilor, molarilor 1 și 2, de dimensiuni mici ; premolar cu coroana decapitată. Porțiunile suturale deschise la nivelul zonei asterice și al lambdoidei, cu început de punți de osificare, corespund grupei de vîrstă *adult*-matur, iar valorile dimensionale și gracilitatea scheletului postcranian, cu relieful de inserție musculară slab dezvoltate, *sezului feminin*. Un număr de 32 de fragmente sînt din porțiuni de capete articulare (humerus, radius, femur), metatarsian, astragal, coaste și arcuri vertebrale. Scheletul este reprezentat.

Un grup de 19 fragmente, de culoare vineție, majoritatea din diafize de oase lungi și două craniene, măsurabil fiind un fragment de parietal cu grosimea 5,4 mm, aparțin, pe baza caracterelor morfologice, unui individ de vîrstă *adultă* și sex nedeterminabil.

MORMÎNTUL 6 (M6) : este un mormînt dublu, format dintr-o urnă întregă, umplută mai mult de jumătate cu oase, și o grămăjoară mică de oase, depuse direct pe sol, la distanța de 10 cm de urnă (M6a). Urna s-a găsit la adîncimea de 0,35 m, în timp ce oasele celelalte la 0,20 m. La studiu ne-a parvenit grupul de lingă urnă, alcătuit din 36 de fragmente de dimensiuni mici. Cele 6 fragmente craniene au grosimi de 1,6 mm la parietal, pînă la 2,4 mm în zona parieto-occipitală. Nu se păstrează porțiuni suturale. Restul fragmentelor sînt din diafize de oase lungi, identificabile fiind o porțiune din diafiza radiusului drept și un fragment din regiunea colodiazară a femurului. Grupa de vîrstă *infans I* (4—7 ani), sexul nedeterminabil.

Avînd în vedere prezența copilului, nu este exclus ca osemintele din urnă să fi aparținut unei femei. Această presupunere ar putea fi însă nelătețiată, dacă diferența de nivel dintre baza de depunere a celor două grupuri de oseminte ar indica introducerea copilului în mormînt mai tîrziu.

MORMÎNTUL 7 (M7) : peste 310 fragmente, 180 de culoare albă-gălbuie și 120 vineții. Din prima grupă, 128 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu grosimi de 2,5 mm la humerus, 1,8 mm la cubitus, 1,9 mm la radius, 3,8 mm la tibie (peretele lateral al diafizei) și 4,8—5,1 mm la femur. De menționat relieful de inserție musculară slab dezvoltate, trăsătură întilnită și la linia aspră a femurului. Circa 40 de fragmente provin din coaste, arcuri vertebrale, cavitate glenoidă omoplat, falangă și capete articulare, apofiza proximală a peroneului stîng. Cele 21 de fragmente craniene au valori de 2,8—3,1 mm grosime pentru parietal și 3,1—3,8 mm pentru occipital. Se identifică fragmente din mastoida stîngă și ramura verticală dreaptă a mandibulei, cu apofiza coronoidă. Porțiuni suturale din sectorul parieto-occipital, spre regiunea asterică, păstrează desenul pe fața exocraniană, dar cu închidere pe fața endocraniană. Sutura occipito-mastoidiană, fără punți de osificare, atestă ca limită superioară de vîrstă sfîrșit de *matur II* (45—50 de ani). Valorile dimensionale, gracilitatea și slaba dezvoltare a reliefulor de inserție musculară pledează pentru *sexul feminin*. Scheletul este reprezentat. Două fragmente de oase de pasăre, avînd caracterele de ardere ale femeii, fără să fi ajuns toluși la același grad de calcinare, par să fi fost aruncate pe rug mai tîrziu, provenind în acest caz de la ospăt.

Din grupa a doua, 88 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu valori de 3,6 mm grosime pentru humerus, 4,1—4,3 mm pentru tibie și 8,4 mm pentru femur, la nivelul feței anterioare. 32 de fragmente provin din craniu, avînd grosimi de 4,6—4,9 mm la parietal și 6,9 mm la occipital. Porțiuni suturale cu închidere pe fața endocraniană, iar pe cea exocraniană cu punți de închidere și ștergere a desenului în vecinătatea regiunii asterice a suturii lambdoide permit fixarea vîrstei de 50—55 de ani (*senil*). Sexul *masculin*. Șapte fragmente de oase de pasăre pneumatizate, de două specii, provin de la ofrandă.

Printre oase s-a găsit și un fragment de cuțit de fier, lung de 4,7 cm. Pe un fragment de coastă din scheletul femeii sînt vizibile impregnări cu oxid de fier, ceea ce denotă că inventarul a fost depus pe rugul ei.

MORMÎNTUL 8 (M 8) : dintr-un total de 630 de fragmente, 454 sînt de culoare albă-gălbuie, o parte însemnată (230) de dimensiuni mici și fără detalii demne de menționat. Tot din această primă grupă, 80 de fragmente rezultă din diafize de oase lungi, avînd 3 plîă la 8,5 cm lungime și grosimi de 2,7 mm la humerus, 1,8 mm la radius, 1,7 mm la cubitus, 4,2—4,6 mm la femur și 2,9 mm la tibie, pe fața anterioară a diafizei, iar lateral de creasta tibială 3,5 mm. Reliefulurile musculare sînt slab dezvoltate, inclusiv linia aspră la nivelul femurului, osemintele avînd un aspect gracil. Din coaste s-au identificat 57 de fragmente, iar 72 de fragmente reprezintă arcuri și corpuri vertebrale, cap humeral, cap și condil femurali, cavitate glenoidă omoplat, epifiză distală tibie dreaptă, platou tibial, astragal, cap metatarsian I, spină omoplat-bază. Diametrul capului humeral este de 37 mm, ceea ce corespunde unei talii de 154,5 cm⁴. Din cele 40 de fragmente craniene, majoritatea cu desprinderea tablei interne de cea externă, măsurabil este un singur fragment de parietal, cu 3,3 mm grosime. Porțiunile suturale din sagitală și lambdoidă, deschise, fără punți de osificare pe fața endocraniană, indică grupa de vîrstă *adult*. Notăm, de asemenea, fragmente din mastoidă, de dimensiuni mici, apofiza coronoidă și condilul ramurii stîngi, ramura verticală dreaptă cu condilul, stîncă temporală și 4 fragmente de mandibulă din ramura orizontală și regiunea simfizară, cu alveole pentru o dentiție microdontă. Pe baza caracterelor metrice și morfologice, se poate afirma că osemintele au aparținut cu certitudine unui individ de *sex feminin*. Scheletul este bine reprezentat. Aceleași caractere de ardere apar și pe 9 fragmente pneumatizate de pasăre, nedeterminabile ca specie, și pe 2 fragmente dintr-un animal de talie mică, de asemenea nedeterminabil, provenind de la ospăț, fiind aruncate în foc mai tîrziu.

Restul fragmentelor, 176 la număr, au culoarea vineție. 162 sînt din diafize de oase lungi și epifize, cu grosimi de 3,8 mm humerus, 2,4 mm radius, 4,2 mm tibie, pe fața posterioară, la nivelul orificiului nutritiv, 5,6 mm femur la nivelul feței laterale și 8,3 mm la nivelul feței anterioare. Aspectul general este relativ robust sau chiar robust. Sînt prezente și fragmente de țesut spongios din epifize de oase, 2 falange de mînă, epifiza distală a tibiei stîngi, avînd pe marginea antero-inferioară, în porțiunea mijlocie, o fosetă nearticulară, iar în zona laterală a marginii o prelungire a suprafeței articulare pentru articulația tibioastragaliană. Acest detaliu de structură funcțională în mecanica articulației tibioastragaliene se leagă de o origine nomadă sau de un mod de viață desfășurat într-o regiune colinară sau muntoasă, ce impune o rotație externă a labei piciorului și o flexiune accentuată a piciorului pe gambă. Lățimea epifizei este de 43 mm. Din craniu se păstrează cele 2 stînci temporale, fragmente din parietal cu 4,8 mm grosime și occipital cu desprinderea tablei interne de cea externă, precum și o rădăcină de canin. De la unele fragmente craniene apar porțiuni de sutură deschisă, cu desen corespunzător grupei de vîrstă *adult*. Sexul sigur *masculin*. Un os de animal, de specie nedeterminabilă, a fost aruncat pe rug mai tîrziu, provenind, ca și în cazul primului individ, de la ospăț.

MORMÎNTUL 9 (M 9) : din 120 de fragmente, de culoare albă-gălbuie, 13 sînt craniene : ambele stînci temporale ; mastoidă stîngă, cu dezvoltare mijlocie ; occipital cu 6,9 mm grosime la baza ionulului ; parietal cu 4,2 mm grosime în regiunea bazei parietale ; rest radicular de incisiv inferior și o porțiune din ramura orizontală a mandibulei, cu regiunea mentonieră. După întregirile parțiale, rezultă o bărbie lată, rotunjită, cu tubercul mentonier median, jos situat, și un corp de aspect gracil, de înălțime mică sau mijlocie în regiunea simfizară, cu alveole mici, pentru dentiție microdontă. Toate aceste caractere, de gracilitate accentuată, arată *sexul feminin*. Mai notăm o răsfrîngere în afară a arcadei alveolare la mandibulă, în legătură, foarte probabil, cu un grad moderat de prognatism alveolar. Fragmentele din diafize de oase lungi au grosimi de 3,6 mm pentru humerus, 2,3 mm pentru cubitus, 3,6 mm plîă la 4,5 mm pentru femur. Linia aspră este slab dezvoltată. Se mai pot identifica fragmente de corp și arcuri vertebrale, cavitate glenoidă omoplat drept, falange. Grupa de vîrstă *adult*. Două fragmente osoase dintr-o specie animală nedeterminabilă provin de la ofrandă.

Un număr de 30 de fragmente sînt de culoare vineție, cu suprafața calcinată a unei plîă la alb-crăță. Toate provin din diafize de oase lungi, avînd grosimi de 3,4 mm la humerus și 3,6 mm la radius, în treimea inferioară. Grupa de vîrstă *adult*, sexul nedeterminabil. Pe un fragment de humerus apar impregnări cu oxid de fier.

⁴ Metoda lui J. Strzalko și L. Manouvrier, citată de A. Małinowski și J. Gładkowska-Rzeczycka, *Synthèse des recherches polonaises effectuées jusqu'à présent sur les os des tombes à incinération*, în „Przegląd Antropologiczny”, vol. 35, 1969, nr.1, și *Morfologiczna analiza materiałów kostnych z cmentarzysk ciałopalnych ludności kultury wschodniopomorskiej na Pomorzu Gdańskim* (Analiza morfologică a materialelor osteologice din necropolele de incinerare aparținînd culturii est-pomeraniene din regiunea de litoral a orașului Gdańsk), în „Folia Morphologica”, vol. XXX, 1971, nr. 1.

MORMÎNTUL 10 (M 10): se păstrează 275 de fragmente de culoare albă-gălbuie, 120 fiind de dimensiuni mici și foarte mici. Din diafizele de oase lungi sînt identificabile 42 de fragmente, avînd grosimi de 2,6 mm la humerus, 1,5 mm la radius și cubitus, 2,6 mm la tibie, pe fața posterioară și în treimea superioară, 3,4 pînă la 3,8 mm la femur. Aspectul lor este gracil, cu reliefuri musculare slab dezvoltate și creastă interosoasă a radiusului bine sculptată funcțional, ca urmare a unei activități musculare îndelungate, de intensitate medie. Femurul platimer (estimat) are linia aspră moderat dezvoltată. Alte 6 fragmente sînt din coaste, cap proximal metatarsian, platou tibial și condil femural, cu urme de desprindere la nivelul cartilajului de creștere. Cele 18 fragmente craniene au valori de 2,9 mm grosime pentru parietal și 4,1 mm pentru occipital. Mai sînt prezente un fragment de mandibulă, apofiza frontală a malurului stîng, 2 fragmente din tabla internă a mandibulei. Ținînd seama de condilul femural, cu urme de desprindere a cartilajului de creștere, grupa de vîrstă este *subadult* (17—21 ani). Sexul *feminin*. Pe un fragment de craniu și pe altul de coastă au rămas impregnări cu oxid de fier.

Un grup de 87 de fragmente de culoare vineție este alcătuit din 9 fragmente craniene, cu grosimi de 4,1 mm la parietal și 6,2 mm la occipital. 78 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu 4,1 mm grosime la humerus, 4,1—4,5 mm la tibie, lateral de creasta tibială, și 7,2—7,8 mm la femur. Restul fragmentelor nu sînt măsurabile. Grupa de vîrstă *adult*, sexul *masculin*.

MORMÎNTUL 11 (M 11): cele 89 de fragmente de culoare albă-gălbuie provin în exclusivitate din diafize de oase lungi, avînd grosimi de 3,3 mm la humerus și 1,8 mm la radius. Circa 15 fragmente sînt de cap humeral, platou tibial și astragal. Grupa de vîrstă *adult*, sexul nedeterminabil.

MORMÎNTUL 14 (M 14): 293 de fragmente, din care 170 sînt de dimensiuni foarte mici, de culoare albă-gălbuie. Provin din diafize de humerus, cubitus, radius, tibie, cavitate glenoidă omoplat, astragal. Aspectul lor este gracil. Din craniu să păstrează 13 fragmente, cu 3,8 și 3,3 mm grosime la parietal, în vecinătatea suturii sagitale. Porțiunile suturale au un grad de complicare mijlocie a desenului, fiind deschise. Mai notăm un fragment de stîncă temporală și arcadă zigomatică. Aspectul general gracil al osemintelor, dimensiunile reduse, coroborate cu grupa de vîrstă, *adult tînăr*, pledează pentru sexul *feminin*. Pe 15 fragmente osoase sînt vizibile urme de impregnări cu oxid de fier. Unul din aceste fragmente este cranian.

Un număr de 72 de fragmente, de culoare neagră-vineție, cu suprafața alb-cretă, provin din diafize de oase lungi, avînd grosimi de 3,2 mm pentru femur și 5,2 mm pentru tibie, lateral de creastă. Ele aparțin unui al doilea individ, de vîrstă *adultă*. Aspectul relativ robust al osemintelor trebuie pus probabil în legătură cu diferența de sex și vîrstă față de primul individ.

Un al treilea grup, de 23 de fragmente, de culoare neagră-roșcată-vineție, majoritatea de femure, cu grosimi de 6,8 pînă la 8,3 mm, atestă sigur un al treilea individ, *adult sau matur*. Judecînd după constituția robustă, sexul probabil este *masculin*.

Dacă primele două grupe de oseminte repetă situația înălțată în celelalte morminte de la Ocna Sibiului, nu este sigur că ultimul grup poate fi pus în legătură cu prezenta unui al treilea individ. Faptul că fragmentele provin din femur s-ar putea să indice că au fost culese de pe rug întimplător, odată cu resturile primului bărbat. De semnalat că urra a fost distrusă de tractor, așa că numărul fragmentelor a putut fi inițial mai mare. Totodată, distanța mică dintre M 14 și M 13^b ridică și problema unui mormint dublu, în care au fost depuse două urne. Cum resturile incinerate din M 13 nu ne-au parvenit la studiu, trebuie să ne limităm la simpla discutare a acestor posibilități, fără a ne pronunța în favoarea uneia sau alteia dintre ipoteze.

MORMÎNTUL 18 (M 18): peste 180 de fragmente, de dimensiuni mici, de culoare albă-gălbuie, dintre care 21 craniene, cu grosimi de 1,4, 1,7 și 3,5 mm la parietal, în zona asterică. Porțiunile suturale, cu desen complicat, dar deschise, fără punți de osificare, ar părea să indice grupa de vîrstă *adult*. O precizare în plus o aduc cele 6 fragmente de dinți: incisivi și doi premolari, cu porul apical deschis, care denotă o vîrstă sub 25 de ani, deci *adult tînăr*. Grosimea fragmentelor craniene, conform tabelului lui Gejvall, indică sexul *feminin*. Printre diafizele de oase lungi se identifică fragmente de humerus cu 2,3 mm grosime, tibie cu 2,5 mm grosime, lateral de creastă, în treimea inferioară, și femur cu 3,6 mm grosime. De notat aspectul gracil al osemintelor în raport cu grupa de vîrstă.

Un număr de 6 fragmente, de culoare vineție, cu grosimi de 4,3 și 4,5 mm pe diafiza unui os lung, provin de la alt individ, de vîrstă *adult-matur*.

^b D. Protase, *op. cit.*, p. 155, fig. 3 (4), unde urnele apar cu notația schimbată de M 14 și M 15.

MORMÎNTUL 20 (M 20) : circa 150 de fragmente, la care se adaugă unele sub 5—6 mm lungime. Din craniu, 38 de fragmente, cele mai multe exfoliate și torsionate sub acțiunea focului. Pe fragmentele măsurabile s-au putut lua grosimile de 4,6 mm la occipital, nivelul porțiunii mijlocii a suturii lambdoide, și 5,4 mm în regiunea suprainiacă. O mică porțiune din sutura lambdoidă — cu desen complicat, dar deschisă — corespunde grupei de vîrstă *adult*. Fragmentele de diafize de oase lungi au grosimi de 2,4—2,6 mm pentru humerus și 1,9 mm pentru cubitus, concordînd cu grupa de vîrstă indicată de fragmentele craniene. Un număr de 21 de fragmente provin din cap articular de humerus stîng și drept, cavitate glenoidă omoplat, arcuri și corp vertebral, cu amprenta evidentă a unui proces de hernie intraspongioasă de disc, astragal. Pentru diagnoza de sex nu avem elemente suficiente, reținem totuși aspectul gracil al osemintelor, care poate fi legat de constituție, dar și de grupa de vîrstă. Sexul probabil *feminin*. Scheletul este reprezentat.

Un grup de 14 fragmente, de culoare gri-vîntată spre neagră, provine sigur de la alt individ. Grosimea fragmentelor de diafize de oase lungi este de 3,2 până la 4,1 mm pentru humerus, corespunzînd grupei de vîrstă *adult-matur*. Sexul nedeterminabil.

MORMÎNTUL 25 (M 25) : 175 de fragmente, 110 nedepășind în lungime 4—8 mm. S-au putut separa 30 de fragmente de culoare albă-gălbuie, toate din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,7—2,2 mm la humerus și 3,3 mm la tibie, lateral de creastă. Se identifică 6 fragmente mici de capete articulare, fără urme de desprindere la nivelul cartilajului de creștere, fapt ce pledează pentru grupa de vîrstă *adultă*. Nu sînt elemente pentru determinarea sexului. Avînd în vedere grupa de vîrstă și valorile dimensionale mici pentru compacta diafizei oaselor menționate, s-ar putea ca sexul să fie *feminin*.

35 de fragmente sînt de culoare vîntată și aparțin sigur unui alt individ. Nici în această grupă nu se constată fragmente craniene. Pe diafizele de oase lungi s-au prelevat următoarele grosimi : 2,9 mm humerus, 4,0 mm tibie, 7,1 mm femur. Grupa de vîrstă *adult* sau *matur*, sexul probabil *masculin*, judecînd după robusticitatea și valorile dimensionale mari și raportînd la situațiile din alte morminte, unde au existat indicii suficiente pentru diagnoza de sex și vîrstă.

MORMÎNTUL 26 (M 26) : circa 294 de fragmente albe-gălbui, dintre care 170 de dimensiuni mici și mijlocii. Din scheletul postcranian, 22 de fragmente, cu posibilități de întregire parțială, avînd 4—7 cm lungime și grosimi de 2,3—2,7 mm la humerus, în treimea inferioară a diafizei, 1,9—2,0 mm la radius, în treimea mijlocie, 3,8—4,3 mm la femur, cu diametrul transversal în treimea superioară de 17,5 mm, și 3,3—3,6 mm la tibie. În urma întregirilor a rezultat o tibie ușor platicnemică, cu indicele de 64,9 și diametrele de 13,3 și 20,5 mm. Aspectul general al osemintelor este relativ gracil. Un număr de fragmente reprezintă cap articular de humerus, trochlee humerală, arcuri vertebrale, axis, coaste, metatarsian II, ca și alte fragmente nedeterminabile de masă spongioasă. Din craniu, 82 de fragmente : ramura orizontală dreaptă și regiunea simfizară a mandibulei, maxilar superior, marginea superioară a orbitei drepte, cu muchie ascuțită — caracter obișnuit la femei —, parietal cu 3,8 mm grosime, occipital cu 4,1—4,3 mm grosime și 6,4 mm lateral de inion, la 2 cm în afară, și protuberanță occipitală externă de gradul 2 (Broca), cu tendință de arcuire, realizînd deci un occipital cu curbură mijlocie. Restul fragmentelor de calotă sînt exfoliate. Porțiunile suturale, majoritatea din lambdoidă și cîteva din sagitală, au desenul net pe fața exocraniană și început de punți de osificare în *pars complicata*, iar pe fața endocraniană traseu liniar, cu început de închidere. Grupa de vîrstă *matur I* (30—35 de ani). Valorile dimensionale, inserțiile musculare slab dezvoltate, gracilitatea relativă, caracteristicile orbitei pledează pentru sexul *feminin*.

Numai 36 de fragmente sînt de culoare vineție, provenind din diafize de oase lungi, cu grosimi de 2,6 mm la radius și 5,5—5,6 mm la femur, în partea laterală, și 7,5 mm pe fața anterioară. Singurul fragment cranian din cele 36 este nemăsurabil, avînd desprinsă tabla internă de cea externă. Valorile dimensionale și robusticitatea pledează pentru sexul *masculin*. Grupa de vîrstă *adult-matur*.

MORMÎNTUL 27 (M 27) : peste 300 de fragmente de culoare albă-gălbuie, 230 fiind de dimensiuni foarte mici. Pe fragmentele de diafize s-au prelevat următoarele măsurători : 1,8 mm grosime la humerus, 1,1 mm la radius, în treimea inferioară, 2,3 mm la tibie, pe fața posterioară, și 3,2 mm probabil la femur. 24 de fragmente sînt de cavitate glenoidă omoplat stîng și drept, arcuri și corpuri vertebrale, coastă. Nu se poate constata dacă se păstrează deschisă zona cartilajelor de creștere. Din craniu s-au păstrat numai 5 fragmente nemăsurabile, foarte subțiri și exfoliate. Pe datele existente, în funcție de valorile dimensionale, opinăm pentru grupa de vîrstă *infans II — adolescent*, sexul nedeterminabil. Un fragment de os de bou provine de la ospăt.

Un grup de 88 de fragmente sînt de culoare vînată; dintre acestea, 46 rezultate din diafize de oase lungi, cu grosimi de 2,1-2,3 mm la humerus, 1,8 mm la radius, 3,1-3,4 mm la tibie și 4,8 mm la femur, care atinge în zona de maximă dezvoltare a compactei, în treimea mijlocie și pe fața anterioară a diafizei, 5,3 mm. Cele 42 de fragmente craniene sînt de dimensiuni foarte mici, cu desprinderea tablei interne de tabla externă. Măsurabil este un singur fragment de parietal, cu 2,2-2,3 mm grosime. Un fragment din marginea superioară a orbitei drepte, rotunjită, constituie un indiciu bun pentru diagnoza de sex, în cazul de față *masculin*. Mai notăm 4 fragmente de occipital (porțiunea eminentei cruciforme), fără tabla externă, și un fragment de la nivelul suturii lambdaoide, de asemenea fără tablă externă, păstrînd deschis desenul sutural, cu grosimea de 3,1 mm. Grupa de vîrstă *adolescent-subadult*.

MORMÎNTUL 29 (M 29): 65 de fragmente de culoare albă-gălbuie și peste 80 de dimensiuni foarte mici, pînă la 5-6 mm lungime. Din craniu s-au păstrat 32 de fragmente: cele două stînci temporale, coroanele incisivilor centrali superiori, complet dezvoltate, un premolar cu rădăcina incomplet formată, apexul larg deschis și coroana distrusă, fragmente de calotă cu exfolieri, avînd grosimi de 1,5 și 1,7 mm. De asemenea, fragmente dispartate și mici de diafize de oase lungi, cu grosimi de 0,8, 1,2 și 1,5 mm. După dimensiunile stîncilor temporale și stadiul de dezvoltare morfologică a incisivilor, ca și după celelalte caractere menționate, se poate identifica grupa de vîrstă *infans I*, în jur de 5-5 1/2 ani.

MORMÎNTUL 30 (M 30): aproximativ 540 de fragmente, de culoare albă-gălbuie, 420 fiind de dimensiuni mici și mijlocii. Cele 46 de fragmente măsurabile provin din diafize de oase lungi, cu grosimi de 2,5 mm la humerus, 1,3-1,6 mm la radius, 1,3-1,4 mm la cubitus, 3,1 mm la tibie, 4,2-4,7 mm la femur și relicții musculare slab dezvoltate. Circa 27 de fragmente sînt de cap humeral stîng și drept, rotulă, condil femural, 2 metacarpiene, arcuri vertebrale, coaste, falangetă. Din craniu, 48 de fragmente cu valori comparabile de 3,9 mm grosime pentru parietal și 4,5-5,4 mm pentru occipital, frunte bonbată, apofiza frontală a malarului stîng, mandibulă cu alveolele păstrate, porțiuni suturale din traiectul lambdaoidei, cu morfologie caracteristică grupei de vîrstă *matur I* - început de punți de osificare pe fața endocraniană. Gracilitatea osemintelor și dimensiunile indică sexul *feminin*. Două fragmente de cap humeral poartă urme de impregnări cu oxid de fier. Printre oseminte a apărut și un fragment de cuțit de fier.

Restul de 60 de fragmente, de culoare vînată și dimensiuni foarte mici, sînt aproape în exclusivitate craniene, cu desprinderea tablei interne de cea externă. Notăm temporal, cu stîncă temporală, parietal cu 5,2 mm grosime, occipital cu 5,8-6,1 mm grosime, rest radicular de molar cu decapitarea coroanei. Grupa de vîrstă *adult-matur*, sexul probabil *masculin*.

MORMÎNTUL 31 (M 31): 636 de fragmente de culoare albă-gălbuie, 220 de dimensiuni foarte mici. 122 de fragmente de 2-4 cm lungime și cu posibilități de întregire parțială sînt din diafize de oase lungi. Se remarcă un aspect gracil pregnant și inserții musculare slab dezvoltate la nivelul liniei aspre a femurului, liniei soleare și al brațelor și antebrațelor. Sînt prezente fragmente de claviculă, humerus stîng și drept, cu grosimi de 2,3-2,6 mm, radius cu 1,3 mm grosime, cubitus, femur cu 3,8-4,3 mm grosime, tibie din porțiuni nemăsurabile. Diametrele humerusului, în treimea inferioară, sînt de 12,7 și 14,9 mm, iar la 6 cm de epifiza distală de 13,5 și 14 mm. 106 fragmente provin din corpuri vertebrale, capete articulare de humerus, cubitus și femur (pe fața externă, la nivelul cartilajului de creștere al capului femural, este vizibil desenul, deși în secțiune închiderea este completă, structura trabeculară inclînd o vîrstă sub 28 de ani), spinele celor 2 omoplați, coaste, metacarpian, rotulă, condil femural, falangă. Din craniu, 142 de fragmente, cu desprinderea tablei interne de cea externă. Măsurabil este un singur fragment de occipital, cu 4,4-4,6 mm grosime. De notat și cele două mastoide, de dimensiuni mici, stîncă temporală, fragmente din cele două ramuri verticale ale mandibulei, cu apofizele coroanoide și condil mandibular, iar din ramura orizontală unghiul goniac drept, cu o vagă tendință de deviere în afară; din maxilarul superior, cu palat puțin adînc, un rest dentar radicular de molar, cu coroana decapitată și por apical vizibil, pe cale de închidere. Toate elementele de diagnoză, ca și porțiunile suturale, indică grupa de vîrstă *adult* (sub 30 de ani). De reținut un occipital cu relief planului nugal șters și protuberanța occipitală externă de gradul 0-1 (Eroca), estimarea făcută în urma întregirilor arătînd o curbură mijlocie. Din frontal se jăstresc aproape în întregime marginea superioară a orbitei drepte, cu arcul supraciliar șters, fragmente din marginea superioară și peretele lateral al orbitei stîngi. Se poate estima o formă cvadrangulo-ovală. Sexul *feminin*. Pe tabla externă a unui fragment de craniu din zona parieto-occipitală au rămas impregnări cu oxid de fier. 26 de fragmente oscase, cu aceiași caractere de ardere, provin de la ofrandă de pasăre.

Un grup aparte îl formează 80 de fragmente de culoare vînată. Dintre acestea unul singur este cranian, iar restul de diafize de oase lungi, cu grosimi de 2,9 mm radius, 2,3 mm cubitus, 4,1-4,3 mm tibie. Aspectul lor este relativ robust. Sexul *masculin*, grupa de vîrstă *adult*.

MORMÎNTUL 32 (M 32) : mormînt de înhumatie, găsit la adîncimea de 0,53 m. Conținea un schelet de 0,90 cm lungime, cu minile întinse de-a lungul corpului. Ne-au parvenit la studiu numai fragmentele craniene, cu posibilități de întregire parțială a frontalului, puternic bombat, cu labella ștersă. Pe fragmentele de orbită, arcurile suprațilare sînt de asemenea complet șterse. Fragmentele de parietal ne permit întregiri și observații metrice sau morfologice. Grosimea la nivelul bosei frontale este de 2 mm, iar la parietal de 1,6 și 1,9 mm. Mai sînt prezente și un fragment din incisivul median superior stîng, cu rădăcina lipsă și cele două stînci temporale. Persistența fontanei bregmatice permite să apreciem o vîrstă între 1 1/2 ani, cel mult 2 ani și 3 luni, Sexul nedeterminabil. Prezența unui cereci din fir de bronz ar putea indica eventual sexul *feminin*.

MORMÎNTUL 34 (M 34) : peste 450 de fragmente de culoare cenușie pînă la negru, cu suprafața uneori albă cretoasă. Din craniu: 36 de fragmente, orbita stîngă cu apofiza malară și marginea superioară groasă, cu relief pronunțat în zona fronto-temporală a inserției mușchului temporal, apofiza zigomatică a malarului drept, mastoidă stîngă și dreaptă, cu diferențe de ardere stînga-dreapta, corp mandibular drept, parietal cu 4,3 și 6,5 mm grosime la nivelul bosei parietale, occipital cu 4,4 pînă la 7 mm grosime spre regiunea asterică. Se păstrează porțiunile suturale din lambdoidă, cu desen complicat și mici punți de sudură a denticulelor pe fața exocraniană și închidere a desenului pe cea endocraniană. Un os wormian, de dimensiuni mici, este complet sudat de tabla internă, avînd însă liber desenul anfractuos la nivelul suprafeței exocraniane. Mai notăm un fragment de maxilar superior stîng, cu alveolele premolarilor 1 și 2. Caracterele și dimensiunile orbitei, grosimea fragmentelor craniene și stadiul de evoluție al porțiunilor suturale sînt elemente concludente pentru apartenența la sexul *masculin*, grupa de vîrstă *matur*.

Din scheletul postcranian se identifică fragmente de cap humeral, humerus, cubitus, epifiza proximală a cubitusului drept, femur cu zona liniei aspre și grosimea de 6,3 și 6,5 mm, tibia, rotula, astragal, falange, metatarsian, coaste și arcuri vertebrale. Un fragment osos poartă urme de puternice impregnări cu oxid de fier, demonstrînd existența unui obiect de fier ars pe rug o dată cu detinetul.

În urnă se găsesc și 19 fragmente osoase animale, provenite de la ospăt. Se pot recunoaște două fragmente de condil occipital de porc, de la animale de talie și vîrstă diferită, condil femural de aceeași specie de la individul de talie mai mare și fragmente din diafize de oase lungi. Culoarea lor este brună-roșcată-cafenie, ele fiind aruncate pe rug mai tîrziu, după ce au fost probabil fierte sau fripte. Scheletul este reprezentat.

Un grup de 15 fragmente de culoare albă-văroasă-cenușie, din diafize de femur și tibia, aparțin unui alt individ, de vîrstă *adultă*.

MORMÎNTUL 38 (M 38) : peste 320 de fragmente, repartizate după caracterul arderii în două grupe. În prima grupă, 180 de fragmente de culoare albă-gălbui, dintre care numai 45 fragmente de dimensiuni foarte mici, cu desprinderea tablei externe de cea internă. Un singur fragment păstrează o porțiune mică din desenul sutural, de aspect complicat. Din scheletul postcranian menționăm fragmente de humerus cu 2,2 mm grosime, tibia cu 3,8 mm grosime și femur cu 4,5 mm grosime, radius, cubitus, coaste, 12 fragmente de capete articulare de humerus, condil femural, cavitate glenoidă, metatarsian. Grupa de vîrstă *adult*, sexul probabil *feminin*. Un fragment de falangă ungueală, probabil de ovicaprin, are aceleași caractere de ardere, atînd

Din cele 140 de fragmente de culoare vinată aparținînd grupei a doua, unul singur este occipital, cu grosimea de 7,4 mm. Restul fragmentelor sînt de humerus, cu 4,1 mm grosime, diafiză radială și cubitală, tibia cu 9,4 mm direct pe creastă și cu 8,8 mm grosime la nivelul

condilului anterior al diafizei. Grupa de vîrstă *adult sau matur*, sexul *masculin*. Cu aceleași caractere de ardere reductoare, dar cu durată și intensitate mai mică, în

momentul depunerii lor pe rug, sînt 3 fragmente osoase animale de bovidu și porc,

cei doi indivizi cu resturile depuse în aceeași urnă nu au scheletele reprezentate.

MORMÎNTUL 39 (M 39) : peste 380 de fragmente, 240 de culoare albă-gălbui. Din această

prima categorie, 110 sînt de dimensiuni mici și foarte mici. Din scheletul postcranian, 62 de fragmente sînt din diafize de humerus, cubitus, tibia și femur, cu grosimi de 2,9 mm și respectiv, 3,6 mm lateral de creastă și 5,9 mm. Din coaste s-au găsit 5 fragmente, în timp ce altele sînt de epitroolee și epicondii stîng, arcuri vertebrale, disc de cap radial, corp vertebral,

J. Nemeskéri, I. Harsányi și Gy. Acsádi, *Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden*, in „Anthropologischer Anzeiger”, vol. 24, 1960, p. 70-95; și Gy. Acsádi și J. Nemeskéri, *History of Human Life, Span and Mortality*, Budapesta, 1970, p. 122-135.

condiții femurali, din marele trochanter și rotulă. Din osmii, 1281 dar fragmente: frontal arput, 6 sau
glabellă estimată de: grăduri 23,0 și 3 mm grosime la nivelul bazei, epifizele au 4,9 mm grosime; occia
pata etc. 2) omopla: mediodistal; arcada zigomatică. Aspectul general al osemintelor este
găsită în porțiunile satulare deschise corespunzătoare grupelor de vîrstă adultă. Sexul feminin este indicat
de simptomele pentru grupa de vîrstă estimată doar pe cîteva porțiuni structurale, în corelația
capului femural prezent în secțiune transversală. Otextură trabeculară la baza este în grupul de vîrstă
de 23-4-27 de ani. Diametrii sînt de 40,3 mm, perimetrul stabilizat; talie care este de 159 cm.
Pe un fragment de craniu apar slab impregnate cu oxid de fier. În număr de 6 fragmente sînt
stabilite provin de la o frîndă de pasăre (cranii) (gheare) bospalte; diam. ele sînt de 10 mm și
sînt în grupul de vîrstă de 23-4-27 de ani.

Din cele 140 de fragmente de culoare vînată, 103 fac parte din scheletul postcranial
starea lor fiind foarte fragmentară. S-au putut lua următoarele măsuri: 1) humerusi cu 12, 2) radius
grădime, tibia cu 4, 3) 4, 5) femur cu 7, 6) 8, 9) mm grosime. Se remarca în grupul de vîrstă
de 23-4-27 de ani suprafața articulară epifizele distale sînt de 38 de fragmente și în total
sînt de 10, înalte avînd tablă intertrahială de 10 mm și de 10 mm. Motiva parietali sînt de 20 mm grosime
occipitali cu 3, 4) 5) mm grosime, pronibrană și occipitală externă de 10 mm și 3) 4) mm grosime
cu desen liber pe fața exocranială și început de închidere pe fața endocranială. Grupa de vîrstă
matur I. Valoriile dimensionale și rusticitatea fragmentelor atestă sexul masculin.

MORMINTUL 41 (M 41): cîteva 280 de fragmente, de culoare vînată și albă, 120 din ele sînt
de la vîrstă de 23-4-27 de ani. Din totalul de 280 de fragmente sînt de 100 de fragmente de
grosime, femur cu 2, 3) 4) 5) mm grosime, epifizele sînt de 10 mm și 3) 4) mm grosime. Se
remarca în grupul de vîrstă de 23-4-27 de ani suprafața articulară epifizele distale sînt de 38 de
fragmente și în total sînt de 10, înalte avînd tablă intertrahială de 10 mm și de 10 mm. Motiva
parietali sînt de 20 mm grosime, occipitali cu 3, 4) 5) mm grosime, pronibrană și occipitală
externă de 10 mm și 3) 4) mm grosime, cu desen liber pe fața exocranială și început de
închidere pe fața endocranială. Grupa de vîrstă matur I. Valoriile dimensionale și rusticitatea
fragmentelor atestă sexul masculin.

Din cele 60 de fragmente de culoare vînată, amintim humerusi cu 3, 8) mm grosime și
diametrii transversali în partea inferioară a treimii mijlocii de 19,8 mm, radius cu 2, 2) 2) 6) mm,
tibia cu 4, 2) 4) 7) mm pe fața posterioară, la nivelul orificiului nutritiv, femur cu 6, 1) 2) 2) mm
partea superioară a treimii inferioare a diafizei. La acest nivel, diametrii transversali masoară
2) 2) mm. Din craniu, fragmente din apofiza frontală a malarului sînt; ramura verticală a
mandibulei, cu apofiza coronoidă și condilul mandibulei. La linia coronoidă condilul este de
30 mm, iar adîncimea incizurii zigomice de 12 mm. Grupa de vîrstă adultă matur I, sexul sigur

MORMINTUL 42 (M 42): peste 600 de fragmente, din general de culoare vînată și albă, 120
din ele sînt de la vîrstă de 23-4-27 de ani. Din totalul de 600 de fragmente sînt de 100 de fragmente de
grosime, femur cu 2, 3) 4) 5) mm grosime, epifizele sînt de 10 mm și 3) 4) mm grosime. Se
remarca în grupul de vîrstă de 23-4-27 de ani suprafața articulară epifizele distale sînt de 38 de
fragmente și în total sînt de 10, înalte avînd tablă intertrahială de 10 mm și de 10 mm. Motiva
parietali sînt de 20 mm grosime, occipitali cu 3, 4) 5) mm grosime, pronibrană și occipitală
externă de 10 mm și 3) 4) mm grosime, cu desen liber pe fața exocranială și început de
închidere pe fața endocranială. Grupa de vîrstă matur I. Valoriile dimensionale și rusticitatea
fragmentelor atestă sexul masculin.

Sînt prezente și 6 fragmente de culoare vînată, din care 4 sînt de la vîrstă de 23-4-27 de ani
și 2 sînt de la vîrstă de 23-4-27 de ani. Din totalul de 600 de fragmente sînt de 100 de fragmente de
grosime, femur cu 2, 3) 4) 5) mm grosime, epifizele sînt de 10 mm și 3) 4) mm grosime. Se
remarca în grupul de vîrstă de 23-4-27 de ani suprafața articulară epifizele distale sînt de 38 de
fragmente și în total sînt de 10, înalte avînd tablă intertrahială de 10 mm și de 10 mm. Motiva
parietali sînt de 20 mm grosime, occipitali cu 3, 4) 5) mm grosime, pronibrană și occipitală
externă de 10 mm și 3) 4) mm grosime, cu desen liber pe fața exocranială și început de
închidere pe fața endocranială. Grupa de vîrstă adolescent, apropiat de limita superioară a
grupeii infans II.

MORMINTUL 43 (M 43): 170 de fragmente de culoare deschisă, dintre care 120 de dimen-
sionale sînt de la vîrstă de 23-4-27 de ani. Din totalul de 170 de fragmente sînt de 100 de fragmente de
grosime, femur cu 2, 3) 4) 5) mm grosime, epifizele sînt de 10 mm și 3) 4) mm grosime. Se
remarca în grupul de vîrstă de 23-4-27 de ani suprafața articulară epifizele distale sînt de 38 de
fragmente și în total sînt de 10, înalte avînd tablă intertrahială de 10 mm și de 10 mm. Motiva
parietali sînt de 20 mm grosime, occipitali cu 3, 4) 5) mm grosime, pronibrană și occipitală
externă de 10 mm și 3) 4) mm grosime, cu desen liber pe fața exocranială și început de
închidere pe fața endocranială. Grupa de vîrstă adolescent, apropiat de limita superioară a
grupeii infans II.

oase lungi, cavitate glenoidă omoplat, humerus cu 2,2—2,4 și 2,7 mm, cubitus cu 1,6 mm și radius cu 1,7 mm grosime, tibie cu 3,6 mm, rotulă, calcaneu, astragal. Diametrele humerusului în treimea inferioară sînt de 16,8 și 17 mm. Pe epifiza distală tibială se remarcă o fațetă articulară suplimentară pe marginea anteroinferioară, căreia îi corespunde și o prelungire articulară pe colul astragalului, în legătură cu originea nomadă sau seminomadă ori cu modul de viață într-o regiune de dealuri și coline. Din cele 7 fragmente craniene, cu exfolierea tablei interne și externe, măsurabil este un singur fragment de occipital, cu 5,1—5,4 mm grosime. Scheletul postcranian, de constituție gracilă sau relativ gracilă, pledează pentru sexul *feminin*. Valorile dimensionale, caracterele a două porțiuni suturale și structura diploiei indică, pe de altă parte, grupa de vîrstă *matur I*. Un număr de corpuri vertebrale subliniază diagnoza de vîrstă, avînd pe fața inferioară, mai dezvoltat și mai bine vizibil decît pe fața superioară, o zonă marginală caracteristică pînă la vîrsta de 40—45 de ani.

Cele 37 de fragmente vineții au grosimi de 4,2—4,6 mm pentru tibie și 6,2 mm pentru femur. Un fragment de occipital din regiunea suprainsiacă, ce păstrează o porțiune din sutura lambdoidă, cu simplificarea desenului și tendință de închidere pe fața endocraniană, are 9,3 mm grosime, atestînd grupa de vîrstă *matur II*. Constituția relativ robustă a fragmentelor analizate pledează pentru sexul *masculin*.

MORMÎNTUL 44 (M 44) : 85 de fragmente de culoare deschisă, dintre care 35 craniene, de dimensiuni și grosimi mici (1,7—1,9 mm grosime și 2,3 mm occipital), multe cu desprinderea tablei interne de cea externă. Este prezent și un fragment de stîncă temporală. Diafizele de oase lungi au grosimi de 1,6 mm la humerus, 1,2 mm la cubitus, 2,2 mm la tibie și 2,5 mm la femur. Grupa de vîrstă *infans I*, sub 3 ani. Pe un fragment cranian și pe 3 fragmente de diafize de oase lungi se văd impregnări cu oxid de fier.

Restul de 33 de fragmente sînt de culoare vineție. Din craniu s-au separat 15 fragmente, cu grosimi de 2,4 și 2,7 mm la occipital, 2,7 mm în regiunea astatică și 2,2 mm la parietal. Diafizele de oase lungi, puține la număr, au valori de 2,4 mm grosime la humerus și 4,2 mm la tibie. Se identifică și un fragment de coastă. Caracterele morfologice și dimensionale, ca și gradul de complicare a suturii lambdoide (3 fragmente), atestă grupa de vîrstă *infans II spre adolescent*.

MORMÎNTUL 46 (M 46) : circa 175 de fragmente de culoare albă-gălbuie, 80 fiind de dimensiuni foarte mici (12—14 mm lungime). După întregirile parțiale au rezultat 46 de fragmente din diafize de oase lungi, cu valori comparabile de 2,4—2,5 mm grosime în treimea inferioară a diafizei humerale și 3,9 mm la tibie. 38 de fragmente provin din capete articulare de humerus și femur, condil femural, platou tibial, 2 coaste, metacarpian, metatarselenele I și II, 2 falange de picior. Din craniu 18 fragmente : stîncă temporală stîngă, condil mandibular stîng, arcada alveolară din ramura orizontală dreaptă a mandibulei, apofiza frontală a malarului stîng, iar din bolta craniană, cu desprinderea tablei interne de cea externă, occipital cu 5,4 mm grosime. Nu sînt prezente porțiuni suturale. Pe fragmente din regiunea frontală, tabla externă, sînt vizibili pori multipli, puși în legătură cu dezvoltarea constituțională de țesut subcutanat adipos⁷. Caracterele osemintelor, în special structura trabeculelor osoase la nivelul fragmentelor de capete articulare, pledează pentru grupa de vîrstă *matur I* (30—35 de ani), sexul *feminin*.

Un număr de 85 de fragmente, de culoare vinată, au dat după întregirile parțiale 46 de fragmente de diafize de oase lungi, cu grosimi de 3,4—3,5 mm la humerus, 2,3—2,4 mm la cubitus, 2,6 mm la radius, 4,5 mm la tibie, 5,6 mm la femur. Printre cele 38 de fragmente craniene, aproape toate cu exfolieri, găsim condil mandibular ramura dreaptă, orbită stîngă, occipital cu 6,2 mm grosime. Mai notăm fragmente din atlas și axis. Robusticitatea osemintelor și caracterele marginii superioare a orbitei indică sexul *masculin*, iar ștergerea desenului sutural pe fața endocraniană și punțile de osificare a denticulilor pînă la tabla externă grupa de vîrstă *matur I* (spre 35 de ani).

MORMÎNTUL 48 (M 48) : 56 de fragmente de culoare deschisă, dintre care 8 craniene, cu exfolieri sau din zone neconcludente pentru măsurători. Menționăm o porțiune din maxilarul superior, cu păstrarea alveolelor incisivilor, caninilor și ale celor doi premolari dreapta. Se observă o fosă nazală de tip antropin, cu o vagă schișă de *sulcus praenasalis*, redus pro-

⁷ M. M. Gherasimov, *Reconstituirea feței după craniu (omul actual și fosil)*, Moscova, 1955, cap. II (trad. internă la Biblioteca Centrului de cercetări antropologice din București).

babel în urma arderii. Fosa canină, atît cît se păstrează, pare să fie stearsă sau puțin adîncă. Din scheletul postcranian, fragmente disparate de humerus, cu 2,7 mm grosime, radius cu 1,5-1,8 mm în treimea inferioară a diafizei, tîbie cu 3,1 mm și femur cu 3,9 pînă la 4,5 mm grosime. Grupa de vîrstă *adult*, sexul *feminin*.

Un grup de 19 fragmente vineții numără 10 fragmente craniene, cu grosimi de 6,5 mm la parietal și 7,6 mm la occipital, în regiunea suprainiacă, aproximativ în zona opistocraniului. O mică porțiune suturală arată un început de închidere pe fața endocraniiană, atestînd grupa de vîrstă *matur I*. Diafizele de oase lungi, în majoritate simple așchii nemăsurabile, au 4,6 pînă la 5,8 mm grosime, dar nu în zonele tipice, indicate de Gejvall și alți autori. Sexul, probabil *masculin*.

MORMÎNTUL 49 (M 49) : circa 400 de fragmente de culoare deschisă, 230 de dimensiuni foarte mici, nedepășind în lungime 3-12 mm. Din diafize de oase lungi, 32 de fragmente subțiri, cu grosimi de 0,8 mm pentru humerus și 1,1 mm pentru femur, în treimea superioară a diafizei. De asemenea, 4 fragmente de coaste, o falangă și fragmente din masa spongioasă a unor epifize distale și din zona colului femural, păstrînd deschisă zona cartilajului de creștere. Din craniu, 76 de fragmente, cu grosimi de 1,2-1,4 mm pentru parietal, 1,3 și 1,5 mm pentru occipital, în regiunea asterică. Se remarcă suturi complet deschise, cu desen simplu și 6 fragmente din dentiția deciduală (molari), precum și 7 coroane din dentiția definitivă : M_1 superior stîng și drept, M_1 inferior drept, cu coroanele complet formate, P_1 și P_2 superiori, C superior, I_1 superior - toți neerupți. Cum cel mai timpuriu, la vîrsta de 6 ani, erupe M_1 , țînînd seama și de morfologia intactă a suprafețelor triturate la incisiv și premolari, considerăm că M_1 nu erupese încă în momentul decesului, ceea ce corespunde cu grupa de vîrstă *infans I*, sub 6 ani (5-5 1/2 ani).⁸

Împreună cu resturile descrise, în urnă s-a găsit și un număr de 33 de fragmente avînd aceleași caracteristici de ardere ca și primele. Dintre acestea, 31 de fragmente sînt craniene, cu grosimi de 2,9 mm pentru frontal, 5,1 mm transglabellar, lateral de *crista frontalis*, 2,4-2,8 mm pentru parietal, la nivelul bosei, și 2,7 mm în vecinătatea punctului lambda, 2,8 mm pentru occipital, în regiunea asterică. Apare și un fragment de stîncă temporală și incisivii superiori centrali erupți, cu început de funcționare vizibil la examenul cu lupa. Un fragment de tîbie are 2,5 mm grosime pe fața medială a diafizei. Grupa de vîrstă *infans II*, circa 8 ani, sexul nedeterminabil.

Pe lîngă grupele amintite, semnalăm un singur fragment de parietal, cu 4,6 mm grosime și caractere diferite de ardere, de la un individ *adult*. Sexul nedeterminabil, discutabil doar în funcție de valorile limită date de Gejvall pentru femei, de 4,0-4,9 mm grosime, iar pentru bărbați de 4,5-10 mm grosime. Prezența sa este probabil întîmplătoare, deși nu ne putem pronunța cu certitudine, mai ales că urna a fost tăiată de tractor.

MORMÎNTUL 50 (M 50) : 80 de fragmente de culoare albă-gălbuie. După întregirile făcute au rezultat 36 de fragmente din diafize de oase lungi, de aspect relativ gracil, cu grosimi de 2,6-2,8 mm la humerus, 1,4-1,6 mm la cubitus, 3,3 mm la tîbie, deasupra foramenului nutritiv, 3,3 mm la femur, în regiunea distală a diafizei, pînă la 4,6 mm în treimea mijlocie. Un număr de 27 de fragmente provin din capete articulare proximale și distale de humerus, epitrochlee și epicondil, cu foramen supratrochlear, din 3 metacarpene, platou tibial și cap radial, cu un diametru calculat de 17,5 mm, denotînd o talie de 152,0 cm pentru o femeie. 13 fragmente craniene, singurul măsurabil fiind un fragment de frontal din vecinătatea cristei, cu 3,3 mm grosime. După gradul de complicare al desenului de pe cîteva porțiuni suturale, osemintele au aparținut unui individ de vîrstă *adultă*. Sexul *feminin*.

Din grupa a doua fac parte 181 de fragmente de culoare vineție, dintre care 106 din diafize de oase lungi, avînd un aspect constituțional robust și valori de 3,1-3,2 mm grosime pentru humerus, 2,0 mm pentru cubitus, 2,1 mm pentru radius, 4,2-4,5 mm pentru tîbie și 5,5-6,7 mm pentru femur. Alte 32 de fragmente sînt din epifize : epifiză proximală de cubitus, cap humeral, condil femural, epifiză proximală de peroneu, scafoid de la picior, epifiză distală de tîbie dreaptă, pe care se observă, cu toate distrugerile, o schiță de fațetă articulară suplimentară pe marginea anterioară. De asemenea, un fragment de astragal drept lasă să se întrevadă - nu în totalitate, dar foarte clar - o prelungire a suprafeței articulare pe colul astragalului. Nu se poate estima dacă avem de-a face cu o deviere a colului astragalului, pentru a pune aceasta în legătură cu un anumit mod de viață sau cu originea nomadă sau seminomadă a respectivului individ. Structurile morfologice menționate, atît cît se

⁸ După Logan și Kronfeld, coroana este complet formată la M_2 la vîrsta de 7 - 8 ani (C. Olivier, *Pratique anthropologique*, Paris, 1960, p. 184).

păstrează și de testă o înclinație a articulației tibioastragalene în funcție de poziția de ochiștie sau de un mod de viață într-o regiune eulinară. Un fragment de os parietal permite stabilirea unui diametru de 19,8 mm, în testă de os de 162,3 (într-un bărbat) și de 161,3 (într-o femeie) provin din craniu; rest ridicular de premolar, parietal cu 4,1 mm și 4,1 și chiar 5,0 mm grosime la nivelul bazei occipital cu 5,1 și 5,9 mm în zona regiunii asterice, frontal cu 6,3 mm grosime lateral de creastă. Oțelul portabil situat prezintă un început de formare a unor puțuri osoase și o tendință de înclinație a dentei în endocranium, pleddin pentru grupa de vîrstă *adult*. Robustă și înclinație în osul care bine dezvoltate în osul *adulescent*. Fieci fragmente animale, probabil de boia, cu abiașă grad de înclinație, sînt de la oștindă mm 3,3 și înălț. 0,1

MORMINTUL 51 (M 51): circa 376 de fragmente de culoare deschisă, 212 fiind de dimensiuni foarte mici. Cîca 42 de fragmente de diafize de oase lungi arată grosimi de 2,6-2,8 mm la humerus, 2,9 mm la radius, 2,2 mm la cubitus; în trifidarea inferioară a diafizei pe fata anterioară, 3,2 mm la tibia și 4,1 mm la femur. La acestea se adaugă 7 fragmente de coaste și 45 din regiunea capului humeral și femoral, a colului și condilului femural și platoulul tibial, ca și alii altele de a dințitului, astragalul și un dințit vertebral. Din numărul 72 de fragmente, majoritatea stîncă temporală, frontal, parietal cu 3,2-3,5 mm grosime și occipital cu 2,2-2,8 mm. Majoritatea fragmentelor tramege de deșprisă tabla internă și cea externă, purtînd urme de deformare în foc. O porțiune din sutura sagitală este reprezentată prin 2 fragmente de parietal și un fragment mențînt cu ajutorul fesăturii dinților suturali complet deschiși exo și endocraniali. Grupa de vîrstă *adult*. Grațiile osemintelor, cu rezervașterse, ca și valorile dimensionale, nici constituie în moduri cu privire la apartenența la sexul feminin.

Un număr de 76 de fragmente de culoare închisă, în majoritate din diafize de oase lungi, au dat grosimi de 3,1 mm pentru humerus și 4,2-4,6 mm pentru tibia. Restul nu sînt din porțiuni utile pentru măsurători comparative. Singurul fragment cranian are deșprisă tabla externă de cea internă. Grupa de vîrstă *adult*, sexul nedeterminabil. Dimensionalitate prin analogie cu situația din necropola se poate susține că sexul este masculin.

MORMINTUL 52 (M 52): în total peste 350 de fragmente, majoritatea de dimensiuni mici (8-12 mm lungime), finele de culoare vineție bătînd în negru, altele de culoare albă, cu plesniri multiple. Numai 58 de fragmente sînt craniene. Printa grupa de oștindă, după caracterile morfologice și dimensiunile fragmentelor, a aparținut unui bărbat de vîrstă *adulescent* frontal, din zona paramediană punctului meșopion, cu 10,2 mm grosime și difet pe creastă cu 12,3 mm, parietal cu 5,6 mm și 5,5 mm grosime în zona asterică, femur cu 5,6 mm în zona subtrochanteriană, lateral de inserția vasilor.

Fragmentele de culoare deschisă sînt mai subțiri: 3,3 și 3,6 mm la parietal, pînă la 4,2 mm grosime spre regiunea paramedială și 2,2 mm la nivelul trochanterului deasupra arcului supraorbital. La scheletul postcranian, 2,3 mm grosime la humerus și 2,5 mm la tibia. Oțelul de creastă în trifidarea inferioară a diafizei. Corobolul sau gradul de complicitate și similitudinea a suturilor obținem grupa de vîrstă *adulescent*. Cîteva fragmente din diafize de oase lungi, cu rezervașterse de inserție musculare și oare și diametrii capului în dat de 18,8 mm, ca și grațiile oșmintelor, pleddin pentru sexul feminin. Tabla externă este de 10,7 mm. Nu apare nici un fragment din oștindă vertebrală, iar cele de oase lungi sînt în general puțin la număr.

Diferențele de ardere sînt evidente în foc mai puternic și repede, ducînd la calcinarea oșmintelor în cazul femeii și în foc de intensitate mai redusă, cu ardere mai lentă și redusă toare, în cazul bărbatului.

MORMINTUL 53 (M 53): 52 de fragmente de culoare albă și albastru. Seo identicele fragmente de humerus, cubitus și femur de aspect grațios cu 3,2 și 5,6 mm grosime la femur și ca și 12 fragmente craniene cu 5,0 mm grosime la nivelul bazei parietale și 5,7 mm la occipital. Porțiunile caturale, cu desen complet și similitudine cu endocraniumul și tendința de regularitate de desenul endocranial. Grupa de vîrstă *adult* spre *adulescent* sexul feminin. Un număr de 36 de fragmente de culoare albastru-vinție și negru în partea și ramboasă cu suprafața creastă, altele dimensionale de cele din prima grupă, provenind de la oștindă și din viața de bărbat probabil masculin, grupa de vîrstă *adult* spre *adulescent* (sepo de an) și

MORMINTUL 54 (M 54): circa 180 de fragmente de culoare deschisă, 66 fiind cranienae. Se remarcă un molar și un premolar cu coroanele decapitate și un fragment de maxilar care păstrează alveola dentară. Din diafizele de oase lungi, humerus cu 2,9 mm grosime și 4,1 mm la nivelul vasului de la dințit, rad de creastă și de creastă, la capete articulare. Grupa de vîrstă *adult tînr*, sexul probabil feminin.

si sunt. Noua fragmente de dimensiuni mici si culoare vinetie spre negru au valori de 1,8, 3,7, 4,0 si 1,8; 2 mm grosime (cranii). Materia dimensional de permite: Grupa de vîrstă adult, sexul probabil masculin.

MOMENTUL 56 (M 56): peste 360 de fragmente de culoare albă-gălbui. Dintre acestea, 25 sînt craniene: maxilar, mandibulă, molar cu coroaia decapitată, frontal, parietal cu 4,1 și 2,2 mm grosime, occipital cu 8,7 mm grosime. Porțiunile suturale sînt deșchise, cu un grad de complicare corespunzător vîrstei adulte, cu care concordă și decapitarea coroanei molarului. Grosimea fragmentelor craniene arcului pronunțată a frunții pe cele două fragmente întregibile care formează un arc cu lărgime de 4,5 cm și săgeata de 2 cm precum și caracterul unui fragment de orbită pledează pentru sexul feminin. La această înțelegere se adaugă și aspectul gracil al diafizelor de oase lungi: humerus, radius, cubitus, tibie, cu inserții musculare slab dezvoltate. Sînt prezente și fragmente de cavitate glehnoidă arnoplă, corpuri vertebrale, coaste, capul femural. Fragmentele din braț și antebraț au pînă la 6-7 cm lărgime și presintă trăsături caracteristice. Apar însă și pleșturi longitudinale. Arderea a fost blîndă, penetrînd în grosimea dializei pe un rîndușor, este foarte rapidă și puternică.

MOMENTUL 57 (M 57): 119 de fragmente de culoare deschisă, 90 fiind de dimensiuni mici și foarte mici. Cîrca 21 de fragmente provin din braț, antebraț, peroneu, avînd grosimi de 1,6, 1,8, 1,9, 2,0 și 2,2 mm. 37 fragmente sînt de capul metatarsal, coel femoral stîng și drept, epifiză distale de femur stîng și drept, condilii femurali, occiput, vertebrale. Din craniu, 62 de fragmente: stîncă temporală, epifiza frontală dreaptă, a maxilarului superior, cu înălțimea de 29 mm, nedefinită sub acțiunea focului, permițînd estimarea unei forme mezocameriniene a nasului; coroaie de dinți permanenți (M, deapta inferior și M, stînga și dreapta inferior); fragmente dispartate din calota, cu grosimi de 1,7, 1,9, 2,3 și 2,8 mm. Dezvoltarea incompletă a coroburilor lui Morgagni și faptul de dezvoltare morfologică a coroburilor lui Morgagni și devagă urmă de frînțurare pe unele din cuspi și sînt elemente suficiente pentru determinarea vîrstei de aproximativ 6 ani (infans I).

Sapte fragmente vinetii aparțin sigur unui alt individ, de vîrstă adultă, judecînd după caracterul porțiunii suturale păstrate pe un mic fragment cranian, cu grosimea de 0,4 mm. Un fragment de diafiză radială are 2,4 mm grosime. Sexul nedeterminabil.

MOMENTUL 58 (M 58): 63 de fragmente de culoare albă-gălbui. Dintre acestea, 45 de fragmente sînt craniene, cu grosimi de 1,6 și 1,3 pînă la 2,1 mm, fără porțiuni suturale. Din diafizele de oase lungi s-au păstrat așchii subțiri, deformate de foc, fiindu-le dificilă identificarea unor fragmente. Se remarcă fragmente din humerus, cubitus și zona colodiazară a femurului stîng, cu colul de dimensiuni mici (estimat), avînd o porțiune din suprafața de contact a zonei de creștere la nivelul capului articulei. Grupa de vîrstă infans I și infans II.

Un al doilea grup, de 57 de oșenite, este alcătuit în exclusivitate din fragmente craniene de culoare vinată: frontal cu grosimea de 5,4 mm lateral de eristă, parietal cu 4,2 mm grosime în zona între suturii sagitale, occipital cu 3,8-4 mm grosime, spre regiunea asterică. Pe câteva fragmente se constată porțiuni de sutură, fără sinostoze, cu un grad de complicare a desenului înțeles din grupul de vîrstă adult. Conform valorilor minime din tabelul lui Geivall, dimensiunile pledează pentru sexul masculin.

MOMENTUL 61 (M 61): 266 de fragmente de culoare deschisă, 150 fiind de dimensiuni foarte mici. După întregirea tăcută, bu rezultă 44 de fragmente din diafiză de oase lungi cu valori comparabile de 2,2-2,6 mm grosime pentru humerus, 1,8 mm pentru cubitus, 2,0 mm pentru radius și 1,7 mm grosime pentru femur, lateral de linia spirală. Două fragmente de tîbie sînt din regiuni nesemnificative pentru măsurători. Un număr de 58 de fragmente provin din epifize distale și proximale cap articulei de radius, corpuri vertebrale și femural, astragal și metacarpian. Din craniu, 54 de fragmente, cu grosimi de 4,3 mm pentru parietal și 5,4 mm pentru occipital, și arcada de orbită dreaptă, cu marginea subțire, în unghi ascuțit. Se păstrează porțiuni mari din sutura sagitală, cu suturi complet deșchise, fără punți de osificare, atîrînd grupa de vîrstă adult. Gracilitatea și slaba dezvoltare a rețeturilor musculare și caracterul morfologic al orbitel pledează pentru sexul feminin.

Din grupa a doua, de 134 de fragmente de culoare vinată, după întregirea tăcută au rezultat 64 de fragmente din diafiză de oase lungi, unele avînd pînă la 8-9 cm lărgime și un aspect foarte robust, humerus cu 5,3 mm grosime, radius cu 3,2 mm, tibie cu 7,0 mm și femur cu 7,2 și 8,6 mm grosime. Diametrele diafizei humerală în trîmbea mijlocie, sînt de 19,3 și 22,2 mm. În ale diafizei femurale, la nivelul fragmentului mijlociu, de 29,8 și 23,6 mm, 70 de fragmente provin din craniu: stîncă temporală, margine superioară de orbită, grosă,

parietal cu 5,2—5,8 mm grosime, occipital cu bombare mijlocie și 7,7 mm grosime. Porțiunile suturale, cu început de sinostozare pe tabla internă, atestă grupa de vîrstă *matur incipient*, iar robusticitatea sexul *masculin*.

După caracterele porțiunilor suturale, putem aprecia o diferență medie de vîrstă între cei doi indivizi de aproximativ 5 ani (25—30 de ani femeia și 30—35 de ani bărbatul).

MORMÎNTUL 62 (M 62) : peste 70 de fragmente de culoare deschisă. Din craniu, 10 fragmente : parietal cu 3,9 mm grosime, occipital cu 3,7 mm spre zona asterică, un os inca de format triunghiular, cu baza de 2,2 mm, laturile de cîte 1,8 mm și grosimea de 7 mm. Pe fața endocraniană, desenul sutural este rectiliniu, trădînd punți de osificare numai la nivelul bazei, în extremitatea stîngă. Pe fragmentul de occipital sînt vizibile începuturi de sinostozare și punți. În funcție de aceste caracteristici, se poate estima grupa de vîrstă *matur I*. Din scheletul postcranian, 48 de fragmente : humerus, tibie și femur, cu grosimi de 3,1—3,2 mm și, respectiv, 3,1 și 3,7 mm. Pe fragmentele de tibii, stîngă și dreaptă, se remarcă o creastă ascuțită, denotînd un profil de tibie platicnemică. Un număr de 8 fragmente reprezintă porțiuni de corp vertebral, cavități glenoidă omoplat, cap femural. Sexul probabil *feminin*.

Circa 3 fragmente de culoare vineție au grosimi de 4,3, 5,6 și 6,2 mm la craniu. Restul provin din diafize de oase lungi, fiind nemăsurabile. Grupa de vîrstă *adult sau matur*, sexul nedeterminabil.

Un fragment de frontal diferă ca tip de ardere de cele două grupe menționate, fiind negru în spîrtură, cu fețele endo-și exocraniană de culoare brună-roșcată și grosimea de 6,9 mm. Aparține unui al treilea individ sau a nîmcrii întîmplător în urnă?

MORMÎNTUL 63 (M 63) : mormînt de înhumație, găsit la adîncimea de 0,52 m, reprezentat prin 12 fragmente de craniu, fără posibilități de întregire. Restul scheletului lipsește. S-au prelevat următoarele dimensiuni : 2,4 mm grosime la parietal, în apropierea suturii coronare, și 3,6 mm grosime la occipital, în vecinătatea punctului lambda. Dimensiunile și caracterele porțiunilor suturale atestă grupa de vîrstă *infans I*, nu mai mare de 2¹/₂—3 ani.

MORMÎNTUL 64 (M 64) : circa 125 de fragmente incinerate, de culoare albă-gălbuie, peste jumătate de dimensiuni foarte mici. 16 fragmente provin din diafize de oase lungi : humerus cu 2,6 mm, cubitus cu 1,7 mm grosime, iar altele nemăsurabile sau din zone neconcludente. 21 de fragmente craniene : din bosa parietală, cu 3,9 mm grosime, parietal și occipital. Porțiunile suturale deschise arată un grad de complicare corespunzător stadiului *subadult* sau *adult incipient*. Pentru această grupă de vîrstă pledează și două fragmente dentare : un premolar și un molar cu apexul deschis, vizibil la molar, și por apical la premolar. Sexul probabil *feminin*.

De la un alt individ provin 37 de fragmente de culoare vînată, din diafize de oase lungi. Cel mai concludent pentru o analiză comparativă este femurul, cu 5,3 mm grosime pe fața anterioară, în treimea mijlocie. Grupa de vîrstă *adult sau matur*. Judecînd după robusticitatea celorltoare fragmente, sexul probabil *masculin*.

MORMÎNTUL 65 (M 65) : 353 de fragmente de culoare deschisă, 160 fiind de dimensiuni mici și foarte mici. Din diafize de oase lungi 32 de fragmente : humerus cu 2,7 mm grosime, radius, cubitus cu 1,9 mm, femur cu 4,6 mm grosime, tibie — marginea anterioară cu creasta. Mai notăm 4 fragmente de coaste și 32 de cap humeral stînga și dreapta, epifize proximale și distale, metatarsian I, cavități glenoidă omoplat, arcuiri vertebrale, epitroclee și epicondili humerali, cavități acetabulară coxal. 106 fragmente craniene, majoritatea de dimensiuni mici și cu desprinderea tablei interne de cea externă, avînd valori de 3,0 mm și 3,5 mm grosime pentru parietal și 4,5—5,8 mm grosime pentru occipital, lateral de eminența cruciformă. Mai notăm un frontal arcuit, protuberanța occipitală externă de gradul I, mastoidă mică, fragmente din apofiza frontală a malarului stînga, maxilar superior dreapta, regiunea simfizară a mandibulei. La nivelul suturii lambdaoide se constată suture deschise în cea mai mare parte, cu început de punți de osificare numai pe fața exocraniană. Grupa de vîrstă *matur I incipient*. Gracilitatea osemintelor, caracterele morfologice menționate, arcuirea frontalului, occipitalul cu relief nugal șters, peretele lateral tăios al orbitei, mastoidă mică atestă sexul *feminin*. Un număr de 8 fragmente din diafize de oase lungi (braț, coapsă și extremitatea distală a femurului) prezintă împregnări cu oxid de fier. Alte 11 fragmente, 9 de pasăre și 2 nedeterminabile, provin de la ofrandă animală.

Un grup de 80 de fragmente de culoare vineție este format din 68 de fragmente din diafize de oase lungi, majoritatea de dimensiuni mici, măsurabile fiind un fragment de humerus (3,8 mm grosime) și altul de femur (6,1, 6,4 și 6,6 mm grosime). Numai 3 fragmente sînt craniene, dintre care 2 din occipital, cu 6,0 mm grosime, și 3 dinți cu coroanele decapitate (P₁, P₂ și M₁), indicînd grupa de vîrstă *adult matur*. Sexul *masculin*.

MORMÎNTUL 66 (M 66): peste 210 fragmente, multe de dimensiuni foarte mici, de culoare albă-gălbuie. Dintre acestea, 38 sînt craniene: malar drept cu peretele lateral al orbitei, schișînd o orbită cvadrangulată, de înălțime medie, cu unghiurile rotunjite, un fragment de orbită stîngă, marginea superioară, arcadă alveolară de mandibulă, cu alveolele incisivilor mediani și laterali, 2 premolari și 1 molar, cu coroanele decapitate, boltă craniană cu porțiuni suturale complicate, dar fără punți de osificare și cu grosimi de 4,2 mm la parietal, 4,9 mm la occipital, în regiunea epistocranionului. Grupa de vîrstă *adult spre matur*. Din diafizele de oase lungi semnalăm humerus cu 2,8 mm grosime și radius cu 1,8 mm. 12 fragmente provin din coaste, vertebre, cap de metacarpian, falangă și falangetă. Gracilitatea și valorile dimensionale reduse, înțind seama și de grupa de vîrstă, indică sexul *feminin*.

Mai apar 4 fragmente vineții, nemăsurabile, aparținînd unui alt individ, de vîrstă *subadultă* și text nedeterminabil.

MORMÎNTUL 68 (M 68): peste 50 de fragmente de culoare deschisă. 10 fragmente sînt craniene: mandibulă cu alveole de incisivi, restul din boltă, cu exfolierea tablei interne de cea externă. Diafizele de oase lungi sînt mici și subțiri, cu grosimi de 1,3 și 1,4 mm la radius. Grupa de vîrstă *infans I*, spre limita superioară a intervalului (5—6 ani). Pe 2 fragmente apar impregnări cu oxid de fier, iar pe alte două cu oxid de cupru, provenind de la un cercel din sîrmă de bronz, cu diametrul de 1,5 mm, găsit la un loc cu resturile incinerate. Apare și o mărgea, eventual două, sudate prin topire, din sticlă albastră și gălbuie.

30 de fragmente de culoare vineție formează un grup aparte. Printre ele sînt 4 craniene, cu grosimi de 3,9 mm la parietal, în vecinătatea bocii, și premolar cu coroana decapitată sub acțiunea focului. Diafizele de oase lungi sînt foarte fragmentare. Se identifică humerus cu 3,2 mm grosime, tibie, femur cu 4,6 pînă la 5,2 mm grosime. Opinăm pentru grupa de vîrstă *adult*, sexul nedeterminabil.

MORMÎNTUL 69 (M 69): 1180 de fragmente de culoare albă-gălbuie, 900 fiind de dimensiuni mici și foarte mici. Circa 56 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu 4,5—6 cm lungime, de aspect gracil, cu reliefuri musculare slab dezvoltate, aproape șterse, și grosimi de 2,2—2,3 mm pentru humerus, 1,9 mm pentru radius, 1,8—1,9 mm pentru cubitus, 3,3 mm pentru tibie, în zonă necaracteristică, 4,4, 5,2 și 5,4 mm pentru femur, în treimea mijlocie a diafizei. Din coaste se păstrează 9 fragmente, iar din cap humeral, epicondil și epitrochlee humerală, epifiză distală de humerus și radius, corpuri și arcuri vertebrale, apofizele spinoase ale omoplaților, metacarpene, falange — 82 de fragmente. Fragmentele craniene, în număr de 132, au desprinsă în majoritatea tabla externă de cea internă: parietal cu 4,2 și 4,6 mm grosime, occipital cu 4,5 și 5,2 pînă la 6,2 mm grosime, perete lateral de orbită stîngă, lăsînd să se întrevadă o orbită ovalar-cvadrangulată, cu unghiurile rotunjite, maxilar superior cu bolta palatină puțin adîncă, ramura orizontală și ramura verticală dreaptă a mandibulei, cu apofiza coronoidă și doi condili mandibulari, incisiv lateral inferior cu coroana decapitată, molar inferior cu coroana decapitată, fragment radicular de premolar. La toate cele trei resturi dentare apexul este deschis, neoperculat, în afară de incisiv, unde este de curînd închis. Dentiția este de tip microdont (7,7/8,1 mm fiind diametrul molarului la nivelul coletului). Notăm, în continuare, un fragment de mastoidă, mică și ascuțită, și altul de temporal. La nivelul temporalului, în regiunea articulației temporomandibulare, se observă o reacție de tip inflamator supurat. Cele câteva porțiuni suturale atestă grupa de vîrstă *adult*, început de *matur* (în jur de 30 de ani). Sexul *feminin*.

Din restul fragmentelor, în număr de 125, de dimensiuni mici și foarte mici, avînd culoarea vineție, 17 sînt craniene. Un fragment de parietal, cu detașarea tablei interne, are 4,5 mm grosime în vecinătatea suturii sagitale, iar altul de occipital 5,3 mm, într-o zonă necaracteristică însă. Un fragment de diafiză din regiunea antebrațului măsoară 3,6 mm grosime. Caracteristicile suturei de pe fragmentul de parietal indică grupa de vîrstă *matur I*. Sexul nedeterminabil.

MORMÎNTUL 70 (M 70): din urna distrusă aproape în întregime s-au cules circa 40 de fragmente osoase. Un număr de 15 fragmente sînt de culoare albă-gălbuie, dintre care 2 craniene (parietal cu 3,4 mm grosime), 5 din epifize și 8 din diafize de oase lungi, cu grosimi de 2,1 mm pentru humerus și 3,2 mm pentru tibie.

Alte 26 de fragmente sînt de culoare vineție spre negru în spărtură, uneori cu suprafața externă albă-cretoasă, penetrantă pînă la cel mult 1 mm adîncime, nuanță ce este prezentă și pe suprafețele de spargere a oaselor, ca și pe fața internă a canalului medular, ceea ce indică faptul că fragmentele în cauză, incinerate reductor, au suferit un proces de oxidare ca urmare a căderii lor în vatra rugului, unde se afla un jar puternic.

Criteriile de estimare a grupei de vîrstă privesc și modificările texturii și direcționarea din interiorul canalului medular. Dimensional, primul grup de oseminte aparținând unei persoane de vîrstă *adultă sau matură*, de sex *feminin*; iar grupul al doilea un *adultur I-II* (aproape de 40 de ani) de sex *masculin*.

MORMINTUL 71 (M 71): peste 680 de fragmente osoase. Un număr de 426 de fragmente sînt de culoare albă-gălbui, 150 fiind de dimensiuni foarte mici, 52 de fragmente provin din craniu, avînd valori de 3,0-3,2-5,1 mm grosime pentru occipital. Porțiunile suturale păstrate pe 9 fragmente craniene (sagitală și lambdoidă) permit estimarea grupei de vîrstă *adult*, în jur de 30 de ani. 58 de fragmente reprezintă porțiuni de epifize, vertebre, coaste și falange. Un fragment de cap radial, parțial întregibil, are diametrul de 20 mm, indicînd o talie de 156,5 cm pentru o femeie. Din diafize de oase lungi provin 166 de fragmente cu unele posibilități de întregire. Reținem următoarele valori dimensionale: radius cu 1,6-1,7 mm, cubitus cu 1,5-1,7 mm, humerus cu 2,5 mm, tibie cu 3,0-3,2 mm și femur cu 3,6 mm grosime. Reliefulurile musculare slab dezvoltate, valorile dimensionale ale fragmentelor craniene și de diafize pledează pentru sexul *feminin*, indicînd o constituție relativ graciă.

Din cele 248 de fragmente de culoare vineție, numai 30 sînt de dimensiuni foarte mici. Din craniu provin 55 de fragmente, cele mai multe cu desprinderea tablei interne de cea externă. Pe baza fragmentelor întregi și nedeformate notăm 4,7 mm grosime pentru frontal, lateral de regiunea supraglabellară, și 4,5, 4,7 și 4,9 mm grosime pentru parietal. 154 de fragmente provin din diafize și au valori de 2,4-2,5 mm pentru radius, 2,1-2,3 mm pentru cubitus, 3,7 mm pentru humerus, 4,1-5,1 mm pentru tibie și 5,6-6,3 mm grosime pentru femur. Valorile dimensionale atestă cu certitudine sexul *masculin*, grupa de vîrstă *adultur I incipient* (30-35 de ani). Constituția relativ robustă.

Un număr de 18 fragmente craniene și de oase lungi de culoare albă-gălbui, avînd același grad de calcinare cu osemintele femeii, provin de la ofrînda de pasăre.

MORMINTUL 72 (M 72): un grup de 215 fragmente sînt de culoare albă-gălbui, dintre care 50 de fragmente de dimensiuni foarte mici. Din craniu, 46 de fragmente cu valori de 2,7-3,2 mm grosime pentru frontal, 3,6-3,7 mm pentru parietal și 4,2-4,3 mm pentru occipital. În regiunea asterică, Porțiunile suturale indică grupa de vîrstă *adult*, iar un fragment de margine orbitală superioară sfîșie sexul *feminin*. Din epifize de oase lungi, corpuri vertebrale, astragali, falange și coaste s-au păstrat 41 de fragmente, iar din diafize de oase lungi 76 de fragmente cu grosimi de 1,7 mm la cubitus, 1,8 mm la radius, 2,4 mm la humerus, 2,0-2,8-3,2 mm la tibie și 3,2-3,6 mm la femur. Aspectul general al fragmentelor atestă o constituție relativ graciă.

Din 135 de fragmente de culoare vineție, 40 sînt de dimensiuni foarte mici. Cele 7 fragmente craniene sînt nemăsurabile din cauza desprinderii tablei interne de cea externă. Pe două fragmente cu porțiuni suturale se poate estima grupa de vîrstă *adult-matur I*, ceea ce înseamnă 25-40 de ani, cu o medie de peste 30 de ani deci *matur I incipient*. Cinci fragmente sînt de epifize, iar 82 de diafize de oase lungi, cu valori de 2,6 mm grosime pentru radius, 3,9 mm pentru humerus, 7,2-7,5 mm pentru tibie și 5,9-7,5 mm pînă la 7,8 mm grosime pentru femur. Constituția robustă. Osemintele au aparținut în mod cert unui individ de sex *masculin*.

MORMINTUL 73 (M 73): peste 315 fragmente, dintre care 146 de culoare albă-gălbui și 169 de culoare neagră-vineție în spîrtură, calcinate uneori la suprafață și în interiorul canalului medular sau chiar în spîrtură longitudinală. Calcinare de suprafață s-a realizat la urma eaderii fragmentelor respective printr-o tăcîmă aprînsă de jeratic de pe vatra rugului. Oțeva fragmente din ultimul grup sînt de culoare brună-maronie.

Din primul grup, 50 de fragmente sînt de dimensiuni foarte mici. Din craniu provin 34 de fragmente cu valori de 2,3 mm grosime pentru frontal, 2,9-3,3 mm pentru parietal și 3,7 mm pentru occipital. Menționăm un fragment de margine superioară orbitală avînd caracteristici specifice sexului *feminin*. Diagnoza de sex este confirmată și de valorile dimensionale ale fragmentelor craniene și ale celor de diafize de oase lungi, dintre care notăm radius cu 1,6 mm grosime, humerus cu 2,2 mm, tibie cu 3,1-3,4 mm și femur cu 3,6-3,8 mm. Grupa de vîrstă *adultur I incipient* (sub 25 de ani). Pe 8 fragmente de oase lungi de la braț și antebraț și pe un fragment cranian apar impregnări puternice cu oxid de fier. Două fragmente de oase de pasăre prezintă aceleși caractere de ardere ca osemintele femeii, provenind de la ofrînda.

Din al doilea grup de oseminte, de culoare vineție, 30 de fragmente sînt de dimensiuni foarte mici. Din craniu, 71 fragmente, cu grosime de 5,6 mm la parietal. Un fragment cranian, cu baza procesului mastoid, este de aspect foarte robust. Pe fragmentele de diafize

de oase lungi s-au putut preleva următoarele grosimi : 2,3 mm pentru radius, 3,7 mm pentru humerus, 4,3—5,1 mm pentru tibie și 4,6—5,2—6,7 mm până la 7,3 mm pentru femur. Diametrul anteroposterior la mijlocul diafizei femurale este de 31 mm, iar diametrul transversal de 29 mm, fiind deci eurimer (indice 93,55). Grupa de vîrstă *adult spre matur* (în jur de 30 de ani). Constituția robustă și valorile dimensionale pledează pentru sexul *masculin*. Pe un fragment osos apar impregnări cu oxid de fier.

MORMÎNTUL 74 (M 74) : urna cuprinde circa 1243 de fragmente osoase, 985 de culoare albă-gălbuie și 258 de culoare vinetic, cu o ușoară calcinare de suprafață în jarul din vatra rugului.

În prima grupă, peste 540 de fragmente sînt de dimensiuni foarte mici. Din craniu, 196 de fragmente, cu unele posibilități de întregire și valori de: 2,6—2,8; mm grosime pentru frontal, 3,8—3,9 mm pentru parietal și 4,5 mm pentru occipital, cu 3,8 mm grosime în regiunea asterică. Sînt prezenți cei doi condilii mandibulari, un fragment din maxilarul superior, cu arcadă îngustă și scurtă și apertură piriformă medie spre lată (estimată). Un număr de 163 de fragmente sînt din corpuri și arcuri vertebrale, capete articulare fragmentare (humerus, radius, femur), coaste și masă spongioasă din regiunea epifizelor oaselor lungi. Din diafize de oase lungi 58 de fragmente, cu grosimi de 1,7 mm pentru radius, 1,6 mm pentru cubitus, 2,1 mm pentru humerus, 2,7—2,9 mm pentru tibie și 3,1—3,3—3,5 mm pentru femur. Porțiunile suturale arată ca stadiu morfologic de evoluție grupa de vîrstă *adult spre matur* (25—30 de ani). Valorile dimensionale, gracilitatea osemintelor, cu relieful muscular slab, marginea inferioară a orbitei pledează în mod sigur pentru sexul *feminin*. Pe patru fragmente cranice se observă impregnări cu oxid de fier.

Un număr de 58 de fragmente, cu aceleași caractere de ardere ca și osemintele femeii, provin de la o prăndă animală de pasăre. Menționăm și o bucată de masă sticloasă verzuie, topită în foc, rămasă probabil de la o mărgea, amestecată cu resturile incinerate din urnă.

Printre fragmentele osoase de culoare vinetică am identificat 2 dinți cu coroana decapitată și rădăcini bine operculate (canin și premolar), indicînd sigur o vîrstă *peste 30 de ani*. Diagnoza de vîrstă făcută pe baza dinților concordă și cu stadiul de evoluție a structurilor trabeculare ale masei spongioase din diafizele de oase lungi. Lipsesc fragmente craniene. Din restul scheletului, 252 de fragmente, cu posibilități de întregire și grosimi de 2,0—2,2 mm la radius, 1,8—1,9 mm la cubitus, 3,5—3,6 mm la humerus, 4,1—4,7 la tibie și 6,1—6,4—6,5 mm la femur. Notăm la humerus cele două diametre, luate la mijlocul diafizei, de 15 și, respectiv, 18 mm. Osemintele au un aspect relativ robust, cu inserții musculare bine dezvoltate, indicînd, ca și valorile dimensionale, sexul *masculin*. Patru fragmente osoase, cu același grad de calcinare, provin de la o prăndă de ovicaprin (?).

MORMÎNTUL 75 (M 75) : peste 560 de fragmente osoase, 180 fiind de dimensiuni foarte mici. Un grup este format din 260 de fragmente de dimensiuni mai mari, de culoare albă-gălbuie, din care 99 sînt craniene, 43 din epifize, capete articulare, coaste și arcuri vertebrale, iar 118 din diafize de oase lungi. După întregirile făcute, menționăm un frontal bombat; mastoïda stînga mijlociu dezvoltată și plată, nu globuloasă; un fragment de stîncă temporală stînga, mică spre mijlocie; un fragment de occipital cu liniile nuchale superioare bine dezvoltate; apofiza malară a frontalului, cu o porțiune mică din marginea superioară a orbitei stînga; apofiza frontală a malarului stînga și un fragment din marginea inferioară a orbitei drepte; un fragment din ramura orizontală dreaptă a mandibulei, cu o grosime de 11 mm. Pe mai multe fragmente se păstrează porțiuni din suturile coronară, sagitală, lambdoidă, occipito-mastoïdiană și temporoparietală, toate complet deschise, cu desen corespunzător grupei de vîrstă *adult* (25—30 de ani). Ca valori dimensionale, reținem pentru frontal 2,7 mm grosime, pentru parietal 3,3—3,5 mm și pentru occipital, în regiunea subiniacă, 4,3 mm, iar în regiunea asterică 5,0 mm. Aceste valori, ținînd seama și de grupa de vîrstă, sînt mai mici decît limita inferioară dată de Gejvall pentru bărbați, ceea ce pledează pentru sexul feminin. Nu pot fi trecute însă cu vederea unele caractere, cum ar fi dezvoltarea liniilor nuchale superioare și o margine superioară a orbitei mai groasă și mai rotunjită, nu ascuțită, deși face parte din regiunea unghiului superoextern, care luată izolat ar indica sexul masculin. Pe de altă parte, dimensiunile fragmentelor de diafize de oase lungi ating rar în seria de la Ocna Sibului valorile limitei inferioare date de Gejvall pentru bărbați: humerus 2,6 mm grosime, radius 1,7—2,1 mm, cubitus 1,5—1,6 mm, tibie 4,2 mm și femur 3,8—4,4 mm lateral de linia aspră și 4,7 mm la nivelul feței laterale. Depășirea valorilor limită pentru bărbați, și anume: 2,1 mm la radius și 4,7 mm grosime la femur, este dată de fragmente ce provin din alte regiuni ale diafizelor, decît cele alese de Gejvall. Reliefulurile de inserție musculară sînt slab dezvoltate la nivelul brațului și antebrațului și mijlociu dezvoltate la nivelul liniei aspre a femurului. Aspectul

general al osemintelor este relativ gracil. În funcție de toate aceste caractere optăm deci pentru sexul *femintn*.

Din cele 97 de fragmente de culoare vineție, 29 provin din craniu și 68 din diafize de oase lungi, cu valori de 5,1—5,2 mm pentru parietal, 3,1—3,3 mm pentru humerus, 2,5—2,6 mm pentru radius, 4,7—5,1 mm pentru tibie și 4,6—5,3 mm plnă la 5,8 mm grosime pentru femur. O porțiune din sutura sagitală permite estimarea grupei de vîrstă *matur 1*, în jur de 35 de ani. Valorile dimensionale și aspectul general robust al osemintelor indică apartenența la sexul *masculin*.

Împreună cu osemintele umane s au găsit 21 de fragmente de oase de pasăre, avînd aceleași caractere de ardere ca resturile incinerate ale femeii.

MORMÎNTUL 76 (M76): peste 310 fragmente osoase, din care 180 sînt de culoare albă-gălbuie și de dimensiuni în general foarte mici, sub 3—16 mm lungime. Din acest grup, 19 fragmente sînt craniene, cu grosimi de 3,5—4,3 mm pentru parietal și 5,0—5,5 mm pentru occipital. Majoritatea prezintă desprinderea tablei externe de cea internă, nefiînd măsurabile. Apare și un fragment de mastoidă mică, dar globuloasă, altul din belta palatină și fragmente din apofiza coronoidă a mandibulei. Porțiunile suturale păstrate par să indice grupa de vîrstă adult tînăr (20—25 de ani). Alte 22 de fragmente provin din cap humeral, condil femural, cavitățile glenoidă emplal, trochlee cu epicondii, avînd urme vizibile de închidere recentă a zonei de creștere și desprindere sub acțiunea focului, ceea ce concordă cu grupa de vîrstă *subadult-adult tînăr* (18—23 ani), vîrstă mai verosimilă în comparație cu cea indicată de un fragment sutural izolat. Circa 56 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, de aspect relativ gracil și valori de 1,5 mm grosime pentru cubitus, 2,2—2,4 mm pentru humerus, 3,5 mm pentru tibie și 4,1 mm pentru femur. Datele metrice și morfologice corespund sexului *femintn*.

Un număr de 68 de fragmente, de aspect robust, au culoare vineție și valori de 2,4 mm grosime pentru radius, 3,7 mm pentru humerus, în treimea inferioară a diafizei, și 5,0—5,5 mm, plnă la 6,9 mm pentru femur, în diferite regiuni ale diafizei. Linia aspră dezvoltată, conturată ca un pilastru, valorile dimensionale și caracterele morfologice pledează pentru sexul *masculin*. Pentru diagnoza de vîrstă este concludent un molar cu coroana decapitată și apexul complet operculat, indicînd o vîrstă mai mare de 26—28 de ani, deci *adult-matur incipient*.

Patru fragmente pneumatizate, avînd aceleași caractere de ardere ca osemintele femeii, provin de la o pasăre de talie mică.

MORMÎNTUL 77 (M77): peste 360 de fragmente, 270 fiind de culoare albă-gălbuie (180 de mică dimensiune). Dintre acestea, 17 sînt craniene, cu grosimi de 2,0, 2,2—2,4 mm plnă la 2,6 mm pentru parietal și 2,8 mm pentru occipital. În regiunea subnucială. Singura porțiune suturală păstrată prezintă caractere întîlnite la grupa de vîrstă *adult*. Un fragment din marginea superioară a orbitei stîngi, cu relief supraorbital șters, indică sexul *femintn*. 19 fragmente sînt din epifize de oase lungi, cap humeral, fragment olecranean de cubitus drept, metacarpian etc. Din diafize de oase lungi, 54 de fragmente, cu valori de 1,4—1,7 mm la cubitus, 1,3—1,9 mm la radius, 2,1 mm la humerus și 3,2—3,4 plnă la 3,7 mm grosime la tibie, corespunzînd cu grupa de vîrstă *adult*. Constituția este relativ gracilă.

Un grup de 89 de fragmente sînt de culoare vineție-neagră. Dintre acestea, 12 fragmente provin din craniu, avînd 4,1—4,3 mm grosime la parietal și 6,7 mm la nivelul bazei parietale. În schimb, în regiunea asterică, occipitalul nu depășește 5,6 mm grosime. Porțiunile suturale permit estimarea grupei de vîrstă *matur incipient*. Din epifize de oase lungi se numără 14 fragmente, iar din diafize 62 de fragmente, măsurabile comparativ fiind numai cîteva: humerus cu 3,7—4,0 mm grosime, cubitus cu 2,1 mm, radius cu 2,7 mm, tibie cu 4,5 mm și femur cu 5,5—7,0 mm plnă la 8,3 mm. Aceste valori atestă cu certitudine sexul *masculin*. Constituția este relativ robustă.

Trei fragmente mici de pasăre au același grad de calcinare ca osemintele femeii, indicînd prezența ofrandei. Peste 20 de fragmente, de culoare roșiatică, provin de la ospățul funerar. Se identifică fragmente de corp vertebral și coxal de porc. Ele au fost mai întîi fierse și apoi depuse, probabil ritual, pe vatra rugului, după consumarea cremațiunii bărbatului, avînd din această cauză numai urme vagi de ardere.

Un fragment de diafiz humerală din resturile incinerate ale femeii poartă puternice urme de impregnare cu oxid de fier.

MORMÎNTUL 78 (M78): un total de peste 310 fragmente, jumătate fiind de dimensiuni foarte mici. Circa 197 sînt de culoare albă-gălbuie, din care 16 craniene, cu valori de 2,8—3,5—3,9 mm grosime la parietal, mergînd din zona temporală spre sutura sagitală, și 4,0—4,2 mm plnă la 4,6 mm la occipital, în regiunea superioară. Un fragment cu o porțiune

din sutura lambdoidă indică grupa de vîrstă *matur I incipient* (30—35 de ani). Din epifize de oase lungi se păstrează 24 de fragmente, iar din diafize 32 de fragmente, cu grosimi de 1,9—2,1 mm la radius și 2,2—2,3 mm la humerus. Aspectul general gracil al osemintelor și valorile dimensionale, ținînd seama și de grupa de vîrstă, atestă sexul *feminin*.

Din grupa de culoare vineție sînt prezente 116 fragmente, 35 fiind de dimensiuni foarte mici. Din craniu provin 19 fragmente, cu valori de 4,1—4,8 mm la parietal și 6,4—7,0 mm la occipital. Porțiunile suturale permit estimarea grupei de vîrstă *matur I spre limita cu matur II* (35—40 de ani). 62 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, zone măsurabile comparativ avînd doar radiusul, cu 2,3—2,5 mm grosime, și femurul, cu 5,5—6,3—6,8 mm. Osemintele au aparținut unui individ de constituție relativ robustă, de sex *masculin*, în vîrstă de circa 35—40 de ani.

MORMÎNTUL 79 (M 79): peste 112 fragmente, de culoare albă-gălbuie fiind 80 de fragmente. Dintre acestea, 46 de fragmente sînt craniene, cu grosimi de 2,6 mm pentru frontal, la nivelul metopionului, lateral de *crista frontalis*, și 1,3, 1,6, 1,7, 2,1—2,3 mm celelalte. Prin întregire, a rezultat un fragment din marginea superioară a orbitei stîngi, cu marginea ascuțită, „tăioasă”, de tip *feminin*. Sînt prezente coroanele incisivului central și caninului superior din stînga. Raportul de dezvoltare comparativ a celor două coroane permite estimarea grupei de vîrstă *infans I*, aproximativ 4—4¹/₂ ani. La fragmentele craniene se mai adaugă 4 fragmente mici de epifize și 30 de diafize, cu valori de 1,6 și 2,3 mm grosime.

Numai 32 de fragmente sînt de culoare vineție, 6 provenind din craniu, cu grosimi de 1,8 — 2,9 și 3,6 mm. Din diafize de oase lungi 26 de fragmente, cu valori de 2,4 — 2,5 — 2,7 și 3,4 mm. Pe baza valorilor dimensionale se poate estima grupa de vîrstă *infans I*, în jur de 5 ani. În funcție de criteriul arderii, sexul ar putea fi *masculin*.

Notăm că printre oasele de culoare albă-gălbuie se găsește și un fragment de *humerus de adult*, cu grosimea de 2,8—3,0 mm, iar printre cele de culoare vineție — 2 fragmente cu caractere de ardere reductoare și suprafața calcinată atît intern, cît și extern, avînd grosimi de 3,5 și 4,5 mm. Unul din cele două fragmente provine din diafiza unui femur, aparținînd unui individ *adult*. Dacă diferențierea pe sexe în funcție de criteriul arderii este valabilă, atunci primul fragment ar putea proveni de la o femeie adultă, iar ultimele două de la un bărbat adult. Dacă nu cumva au fost culese întîmplător de pe rug.

MORMÎNTUL 80 (M 80): circa 650 de fragmente osoase, 520 de culoare albă-gălbuie și 133 vineții. În prima grupă se identifică 69 de fragmente craniene, cu plesnituri și torsionări, sau desprinderea tablei externe de cea internă. Valorile variază de la 3,1 mm spre regiunea temporală a parietalului, 3,7 mm la nivelul bazei parietale și 4,1 mm grosime în apropierea suturii sagitale, pînă la 4,5 — 5,4 mm în regiunea superioară a occipitalului. Porțiunile suturale sînt închise și șterse endocranian, cu desen pe cale de ștergere exocranian, indicînd grupa de vîrstă *matur II incipient*, în jur de 40—45 de ani. Un fragment de margine superioară de orbită dreaptă are trăsături specific feminine pe linia dimorfismului sexual. Peste 75 de fragmente provin din capete articulare, corpuri vertebrale, cupulă radială fragmentară, astragal, coaste, falange. Cele mai multe sînt din diafize de oase lungi (376), majoritatea de dimensiuni foarte mici. Aspectul general este relativ gracil, iar valorile dimensionale nu depășesc limita inferioară propusă de Gejvall pentru bărbați, pledînd și ele în favoarea sexului *feminin*: cubitus cu 1,6 — 1,7 mm grosime, radius cu 1,8 — 1,9 mm, humerus cu 2,9 mm, tibie cu 3,4 — 4,2 mm și femur cu 4,5 — 4,7 mm.

Din grupa a doua, numai 5 fragmente sînt craniene, dintre care un fragment de parietal, cu tabla internă desprinsă în timpul arderii, măsoară 4,8 — 5,1 mm grosime. Un mic fragment sutural indică grupa de vîrstă *matur I*. Restul de 128 de fragmente provin din diafize de oase lungi, cu aspectul general relativ robust pentru un bărbat, apartenența la sexul *masculin* fiind însă stabilită de valorile dimensionale, concludente după scara lui Gejvall: radius 2,7 — 3,1 mm grosime, humerus 3,2 — 3,8 mm și femur 6,9 mm. Din tibie nu s-au păstrat fragmente măsurabile.

Un fragment incinerat de culoare albă-gălbuie poartă puternice urme de impregnare cu oxid de fier, atestînd prezența inventarului, ars pe același rug cu femeia. Un fragment cranian de pasăre are de asemenea caracterele de ardere ale femeii.

MORMÎNTUL 81 (M 81): 940 de fragmente de dimensiuni foarte mici, 855 fiind de culoare albă-gălbuie și numai 85 vineții. Circa 480 de fragmente din prima categorie nu trec de 3 — 5 — 7 mm lungime. Deoarece nu au fost posibile întregiri sau precizări sigure cu privire la proveniența fragmentelor din zonele comparabile, iar tabelele lui Gejvall privesc numai persoanele adulte, am procedat la măsurarea unui număr cît mai mare de fragmente, urmărind valorile minime și maxime. Astfel, la diafizele de oase lungi grosimea variază în-

tre 0,8 și 2,1 mm, cu o medie de 1,4 mm, iar la cranlu, reprezentat prin 116 fragmente, între 0,7 și 1,7 mm, cu o medie de 1,2 mm. La fragmentele amintite se mai adaugă 9 dinți permanenți: coroanele incisivilor central și caninilor, premolarilor P_1 și P_2 și coroanele molarilor M_1 și M_2 inferiori, inclind, după stadiul de dezvoltare, o vîrstă de cel mult 3 ani (*infans I*).

Dintre cele 85 de fragmente de culoare vineție, 2 sînt craniene, cu grosimi de 1,3 și 1,7 mm, deci cu o medie de 1,5 mm. 27 de fragmente provin din dențiția deciduală, arătînd, după stadiul de dezvoltare, o vîrstă sub 3 ani. În sprijinul diagnozei de vîrstă vin mai ales rădăcinile lui M_2 , deschise pînă la 3 ani. Prin întregiri s-au recuperat incisivul lateral drept, caninul drept și M_1 și M_2 bilaterali de pe mandibulă. Aproximativ 56 de fragmente sînt de diafize de oase lungi, cu valori cuprinse între 1,0 și 2,4 mm, deci cu o medie de 1,6 mm grosime.

Printre fragmentele osoase figurează și lama unui cuțitaș. Un număr de 19 fragmente de culoare albă-gălbuie sînt puternic impregnate cu oxid de fier.

MORMÎNTUL 82 (M 82): una aproape întregă conținea peste 310 fragmente osoase, dintre care 100 de culoare albă-gălbuie și 309 de culoare neagră-vineție sau vînată-roscată. În prima grupă sînt prezente 24 de fragmente craniene de dimensiuni mici și grosimi începînd de la 3,7 – 3,9 – 4,2 – 4,5 mm, parietalul atingînd în vecinătatea suturii sagitale valori de 5.1 și 5.3 mm, iar occipitalul 4.8 – 5.1 mm în regiunea subiniacă și 6,4 – 6,7 mm suprainsiac, la nivelul liniei nucleare supreme. Aceasta este moderat dezvoltată pentru o femeie. Valorile dimensionale, după scara lui Gejvall, atestă de asemenea sexul *feminin*. Pe baza porțiunilor suturale existente se poate estima grupa de vîrstă sfîrșit de adult – început de matur I, deci aproximativ 30 de ani (*matur I incipient*). Două fragmente din ramura orizontală a mandibulei denotă gracilitate, grosimea la nivelul foramenului mental fiind de 9,5 mm. Printre cele 23 de fragmente de capete articulare, corpuri și arcuri vertebrale se găsește și epifiza proximală a cubitusului, fragmente de astragal și capul metatarsianului II. 53 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, ilustrînd un schelet de aspect general gracil spre relativ gracil, cu valori dimensionale de 1,4 mm pentru cubitus, în treimea inferioară, 1,8 – 2,0 mm pentru radius, 2,6 mm pentru humerus și 4.8 – 5.6 mm pentru femur, la care putem menționa o linie aspră proeminentă, formînd un pilastru mijlociu dezvoltat.

În grupa de oseminte de culoare vineție, toate de aspect general robust, peste 200 de fragmente sînt de dimensiuni mici și foarte mici. Din craniu provin 36 de fragmente cu posibilități de întregire parțială, avînd grosimi de 5,7 mm spre sutura temporoparietală și 6,4 pînă la 7,6 mm spre bosa parietală și sutura coronară, 7,4 mm la occipital, în regiunea asterionului, și 8,1 mm în zona suprainsiacă, lateral de planul mediosagital. După caracterele suturilor, osemintele au aparținut unui individ de vîrstă *matur I spre matur II* (circa 30–40 de ani). Dimensiunile tuturor osemintelor, caracterele apofizei frontale a malarului, regiunea gonică a mandibulei, cu relief de inserție bine dezvoltat și gonion răsfrînt în afară, pledează pentru sexul *masculin*. Printre fragmentele craniene menționăm o stîncă temporală masivă și un fragment din ramura orizontală a mandibulei, cu o porțiune din partea stîngă a foramenului mental, exact ca la fragmentul mandibular al femeii. Circa 21 de fragmente sînt de falange, capete articulare de humerus, metatarsian I, arcuri vertebrale, calcaneu etc. Din diafizele de oase lungi, în afară de fragmentele de dimensiuni mici și foarte mici mai sînt prezente 52 de fragmente cu posibilități de întregire parțială, care au permis o mai bună caracterizare constituțională și observații de ordin morfologic privind dezvoltarea inserțiilor musculare. S-au prelevat următoarele măsurători din zonele indicate de Gejvall: 1,9 – 2,1 mm pentru cubitus, 2,6 mm pentru radius, 3,8 mm pentru humerus, 4,9–5,7 mm și chiar 5,8 mm pentru tibie și 7,1–7,6 mm grosime pentru femur. Pe un fragment din ramura verticală dreaptă a mandibulei, la baza ei, pe peretele extern, apare o puternică impregnare cu oxid de fier.

MORMÎNTUL 83 (M 83): din 150 de fragmente osoase, 125 sînt de culoare albă-gălbuie și 24 de culoare vineție. 28 de fragmente din prima grupă sînt craniene, cu valori de 2,6 – 2,8, maximum 3,0 mm grosime la parietal și, respectiv, la occipital. Porțiunile suturale păstrate din coronară, sagitală, lambdoidă și temporoparietală prezintă caractere de vîrstă *sub-adultă* (17 – 18 ani). Din 15 fragmente de epifize, 2 au o zonă activă de creștere, închisă pe alocuri parțial, dar desprinsă sub acțiunea focului: capul femural și capul metatarsianului I, corespunzînd unei vîrste de 17 – 18 ani. Alte 12 fragmente sînt din falange și coaste. Diafizele de oase lungi numără 62 de fragmente, cu valori de 1,7 mm pentru radius, 1,8–1,9 mm pentru humerus și 2,3 – 2,8 – 3,1 pînă la 3,4 mm grosime pentru femur, la diferite niveluri ale osului. Sexul probabil *feminin*.

Opt fragmente de oase de pasăre, de mărimea unei găini adulte, au aceleași caractere de ardere ca și cele ale femeii.

Din grupa a doua, 6 fragmente sînt craniene, cu 3,2 mm grosime la nivelul parietalului și 5,5 mm la nivelul occipitalului. Un molar cu coroană decapitată are ambele rădăcini cu porul

apical incomplet operculizat, ceea ce indică grupa de vîrstă *adult* (26—30 de ani). Aceasta concordă cu vîrsta estimată pe o porțiune de sutură lambdoidă, prezentă printre fragmentele craniene. Numai 12 fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu grosimi de 2,3 mm pentru radius, 2,6—3,8 și 4,4 mm alte fragmente, dar din regiuni ce nu au valoare comparativă. Sexul probabil *masculin*.

MORMÎNTUL 84 (M 84) : peste 690 de fragmente incinerate, de culoare albă-gălbuie, din care aproape 460 sînt de dimensiuni mici, provenind în exclusivitate din scheletul postcranian. Cele 81 de fragmente craniene, cu suturile complet deschise și desen simplu, atestă grupa de vîrstă *subadult-adult incipient*, confirmată și de prezența la nivelul capului humeral și al platourilor tibiale ale unor suprafețe neînchise încă din zona cartilajelor de creștere. Măsurătorile au dat următoarele grosimi : 3,2 mm la frontal și 3,7 pînă la 5,2 mm la parietal. Un fragment de frontal păstrează o porțiune din marginea superioară a orbitei drepte, de tip feminin. Scheletul postcranian este bine reprezentat : fragmente din capete articulare de la brațe, antebrățe, coapse și gambe, corpuri vertebrale, arcuri vertebrale, falange și coaste (146), cap radial cu diametrul sagital de 20,5—21 mm, corespunzînd unei talii de 156,5—159 cm, și cap humeral cu diametrul sagital de 39—41 mm, corespunzînd unei talii de 156,5, respectiv, 158,5 cm pentru o femeie. Pe diafizele de oase lungi s-au prelevat următoarele grosimi : humerus cu 2,1—2,5—2,6 mm, tibie cu 3,3—3,5 mm și femur cu 3,8—4,2 mm, care pledează pentru sexul *feminin*. Inserțiile musculare sînt slab dezvoltate, deși aspectul general al osemintelor este relativ robust pentru o femeie tînără, care nu a implinit 20—22 de ani. Un mic fragment osos poartă impregnări cu oxid de fier.

Două fragmente osoase, dintr-o specie neidentificată, provin de la ospăț cu carne friptă, fiind depuse apoi pe vatra rugului.

Rămîne deschisă problema dacă în urnă au fost depuse resturile unei singure persoane, sau dacă absența bărbatului nu se datorează cumva faptului că osemintele sale, așezate deasupra, au dispărut odată cu distrugerea urnei, din care nu s-a mai găsit decît partea inferioară.

MORMÎNTUL 89 (M 89) : mormînt de înhumăție din care au parvenit la studiu 36 de fragmente craniene, cu grosimi de 0,4—0,6—0,7—0,9 mm. Notăm și un fragment de stîncă temporală stîngă. Osemintele au aparținut unui *sugar*, în vîrstă de aproximativ 2 1/2—3 luni. Împreună cu fragmentele umane apare și marele cuneiform (*os tarsale III*) dreapta de la un *Equus caballus* (?).

MORMÎNTUL 90 (M 90) : peste 550 de fragmente osoase sînt de culoare albă-gălbuie, în majoritate de dimensiuni foarte mici. Din craniu, 66 de fragmente, cu grosimi de 2,3 mm la frontal, 2,1—2,5 mm la parietal și 2,4 pînă la 3,5—3,7 și chiar 4,2—5,7 mm la occipital, în diferite regiuni, ultimele valori fiind prelevate la nivelul eminenței cruciforme. Occipitalul este bombat suprainiac, cu protuberanța occipitală externă de gradul 0 și relieful planului nugal șters. Toate porțiunile suturate sînt deschise, cu desen corespunzător grupei de vîrstă *adult incipient* (20—25 de ani). Alte fragmente sînt de epifize, capete articulare, arcuri vertebrale, metacarpian, falange. Un fragment de cap humeral are diametrul transversal de 43—44 mm, indicînd o talie de 158—159 cm pentru o femeie. Un fragment de radius are în schimb diametrul sagital al capului radial de 21 mm, ceea ce denotă o talie de 159 cm. Circa 102 fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu valori de 1,4—1,7 mm pentru cubitus, 1,8 pentru radius, 2,3—2,6 mm pentru humerus, 2,8—3,1 mm pentru tibie și 3,5—4,1 mm grosime pentru femur. Scheletul postcranian este de aspect gracil, cu relieful de inserție musculară slab dezvoltat la nivelul V-ului deltoidian și al liniei aspre, la celelalte oase fiind aproape șters, deși avem de-a face cu o persoană de vîrstă adultă incipientă. Valorile dimensionale, gracilitatea și slaba dezvoltare a superstructurilor osoase indică sexul *feminin*.

De aceeași culoare și grad de calcinare cu osemintele femeii mai sînt 56 de fragmente osoase, provenind de la ofrandă. Majoritatea sînt oase lungi, pneumatizate, și fragmente craniene de pasăre, apoi fragmente de ovicaprin (falangă ungueală) și porc sau cline.

Un grup de 92 de fragmente sînt de culoare vineție, dintre care 4 craniene, cu 5,7 mm grosime la parietal, în vecinătatea suturii sagitale. Suturile prezintă caracterele grupei de vîrstă *matur I*, aproximativ 35—40 de ani. Menționăm și 4 fragmente de dinți : incisiv lateral inferior, P₂ superior și M₂ superior, cu coroanele decapitate sub acțiunea focului. Din diafize de oase lungi, 84 de fragmente de aspect robust și cu inserții musculare bine dezvoltate, avînd valori de 2,2 mm grosime pentru radius, 3,5 mm pentru humerus, 3,8—4,1 mm pentru tibie, 4,2 mm pentru femur, lateral de linia aspră, dar în vecinătatea ei, și 5,7 mm pe fața anterioară a diafizei. Conform scării lui Gejvall, sexul este *masculin*.

MORMÎNTUL 91 (M 91) : 155 de fragmente osoase de culoare albă-gălbuie și 176 de culoare vineție. Din prima grupă, 60 de fragmente sînt de dimensiuni foarte mici. Numai 26 de fragmente sînt craniene, cu grosimi de 2,5—2,8—2,9—3,1—3,6 pînă la 4,1 mm la parie-

talul stîng, în vecinătatea punctului lambda. Porțiunile suturale de pe 3 fragmente indică grupa de vîrstă *adult spre matur* (25 — 30 de ani). Este prezentă și o porțiune din marginea inferioară a orbitei, cu caractere specific feminine. 22 de fragmente sînt din epifize, coaste, falange, iar 47 din diafize de oase lungi, avînd un aspect relativ gracil pentru o femeie și valori de 1,9 — 2,1 mm grosime pentru radius, 2,5 mm pentru humerus, 3,0 — 3,3 mm pentru tibie și 4,5 mm pentru femur. Valorile dimensionale și constituția relativ gracilă atestă sexul *feminin*.

Din grupa de culoare vineție, 50 de fragmente sînt foarte mici. Din craniu, 9 fragmente, măsurabil fiind un singur fragment de parietal cu 5,0 mm grosime. S-a păstrat și un fragment din apofiza frontală, cu o margine a peretelui lateral al foselor nazale (apertură piriformă), masivă, de tip masculin, și 5 fragmente de dinți. Din diafizele de oase lungi, 113 fragmente sînt de aspect robust, cu valori de 2,8—3,3 mm grosime pentru radius, 3,7 — 4,1 mm pentru humerus, 5,5 mm pentru tibie și 5,8 — 6,0—7,6 pînă la 8,2 la diferite niveluri ale diafizei pentru femur. Se poate estima grupa de vîrstă *adult*, cel mult matur I incipient (25—35 de ani), sexul *masculin*.

MORMÎNTUL 92 (M 92) : peste 150 de fragmente, din care 77 sînt de culoare albă-gălbuie și 73 de culoare vineție. Din prima grupă, 24 de fragmente sînt craniene, cu valori de 2,1 — 2,3 mm la nivelul bazei parietale (proeminentă) și 2,8 mm grosime la nivelul regiunii asterice a occipitalului. Apare și un fragment de frontal cu o mică porțiune din marginea superioară a orbitei stîngi, de tip feminin. Porțiunile suturale sînt deschise, cu desen simplu. Printre cele 17 fragmente de epifize există și un fragment de cupulă radială, care, reconstituită, dă un diametru sagital de 17 mm, echivalent cu o talie de 147,7 cm pentru o femeie. Epifiza proximală a tibiei prezintă suprafețe de desprindere la nivelul zonei cartilajului de creștere. Toate aceste elemente converg spre estimarea grupei de vîrstă *adolescent-subadult* (16—18 ani). Circa 36 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,5 mm pentru cubitus, 1,7 mm pentru radius, 2,4 mm pentru tibie, 2,4—2,6 pînă la 3,1 mm pentru femur.

În grupa a doua, 18 fragmente sînt craniene, avînd 2,7 — 2,8 — 3,1 — 3,3 și chiar 3,6 mm grosime la frontal și parietal, și 4,1 sau 4,3 la occipital. Din scheletul postcranian se păstrează 3 fragmente de epifize și 52 de fragmente de diafize, cu 2,5 — 2,7 mm grosime la radius, 3,0 — 3,5 mm la humerus, 3,5 — 3,7 mm pînă la 4,3 mm la femur. Valorile dimensionale și rugozitățile de inserție musculară la nivelul humerusului și femurului, regiunea subtrochanteriană, pledează cu certitudine în favoarea sexului *masculin*. Examenul structurii masei spongioase la nivelul epifizei proximale a femurului, împreună cu valorile dimensionale, indică grupa de vîrstă *adult tînr* (în medie 20—25 de ani).

Printre fragmentele osoase se găsește și un silex-amnar, provenit probabil dintre obiectele de inventar.

MORMÎNTUL 94 (M 94) : 46 de fragmente de culoare albă-cenușie-gălbuie. Din craniu, un singur fragment de frontal, cu marginea superioară a orbitei stîngi subțire și tăioasă, cu arc supracciliar șters, de tip *feminin*. Un număr de 9 fragmente provin din cavitatea cotiloidă a coxalului drept și cap femural, cu diametrul transversal de 40 mm, permițînd estimarea taliei la 153,5 cm pentru o femeie. În secțiune se observă închiderea cartilajului de creștere, atestînd grupa de vîrstă *adult* (în jur de 25 de ani). 16 fragmente de diafize de oase lungi depășesc 2 cm lungime : spină omoplat drept, radius cu 1,5 mm grosime, femur și tibie din zone inutilizabile pentru măsurători comparative.

Două fragmente de diafize, unul din radius, cu 2,1 — 2,2 mm grosime, și altul din tibie, nemăsurabil, sînt de culoare vineție. Grosimea diferită față de radiusul femeii și culoarea fragmentelor, întâlnită pînă acum numai la bărbați, sînt singurele elemente ce ar putea atesta sexul *masculin*. După textură, grupa de vîrstă este *adult-matur*.

MORMÎNTUL 95 (M 95) : în total peste 170 de fragmente, din care 138 de culoare albă-gălbuie, majoritatea de dimensiuni foarte mici (4,8 mm lungime). Din craniu, 12 fragmente, cu grosimi de 4,2 — 4,8 mm pentru parietal, în apropierea regiunii lambdaoide, și 4,8 mm pentru occipital, în vecinătatea punctului lambda. Un segment din sutura sagitală și altul din cea lambdaooidă prezintă caractere morfologice evolutive întîlnite obișnuit la începutul grupei de vîrstă *matur I* (30—35 de ani). În urma întregirii unor fragmente rezultă un occipital bombat mijlociu, cel puțin în regiunea suprainsiacă. Alte 21 de fragmente sînt din spină omoplat, coastă, cap humeral, platou tibial și suprafața articulară tibioastraliană a epifizei distale a tibiei. Din diafize de oase lungi, 21 de fragmente, cu 1,4 mm grosime pentru radius, 1,9—2,1 mm pentru humerus, 2,1 mm pentru tibie, pe fața posterioară, în treimea superioară, și 3,1 mm lateral de crista tibială, 4,8 mm pentru femur. Valorile dimensionale și caracterele morfologice pledează pentru sexul *feminin*.

Dintre cele 32 de fragmente de culoare vineție, de reținut un fragment de apofiză frontală a malarului drept, cu peretele lateral al orbitei de tip masculin. Din diafizele de oase lungi numai câteva fragmente sînt măsurabile: radius cu 2,2 mm grosime, humerus cu 2,8 mm și tibie cu 3,6 — 4,0 mm. Grupa de vîrstă probabilă *adult* sau *matur*.

MORMÎNTUL 96 (M 96): peste 190 de fragmente osoase, 110 fiind de dimensiuni foarte mici. De culoare albă-gălbuie 90 de fragmente, dintre care 24 sînt craniene, cu valori de 0,6—0,7 — 0,8 — 0,9 — 1,0 pînă la 1,2 mm grosime. 12 fragmente provin din epifize și arcuri vertebrale, iar 26 de fragmente din diafize de oase lungi, cu 0,6 — 1,2 pînă la 1,6 mm grosime. Grupa de vîrstă *infans I* sub 4 ani (în jur de 3 — 3 1/2 ani).

Un număr de 49 de fragmente sînt de culoare vineție, 6 fiind craniene, cu 1,4 mm probabil la parietal și 3,3 mm grosime la occipital, la nivelul eminenței cruciforme. Este prezentă și coroana, incomplet formată, a caninului permanent superior stîng, indicînd grupa de vîrstă *infans I*, cu limite între 4 și 5 1/2 ani. Din diafize de oase lungi 22 de fragmente, cu valori dimensionale de 1,2 — 1,8 pînă la 2,3 mm grosime.

MORMÎNTUL 99 (M 99): circa 280 de fragmente osoase, 200 fiind de culoare albă-gălbuie. 120 de fragmente de culoare albă sînt de dimensiuni foarte mici. Din craniu, 16 fragmente, cu grosimi de 3,3—4,0 — 4,2 mm pentru parietal, în regiunea suturii lambdoide, 3,8 — 4,5 mm pentru occipital, în regiunea suprainiacă, și 3,8 — 4,3 mm în regiunea asterică. Porțiunile suturale parieto-occipitale arată un desen simplu, complet deschis. De menționat bazi-occipitalul nesudat. Grupa de vîrstă *subadult*. Peste 17 fragmente sînt din arcuri vertebrale, cap femural, epifize cu porțiuni de suprafețe articulare, coastă. Pe diafizele de oase lungi au fost prelevate următoarele măsurători: 2,1 mm grosime pentru humerus, 1,5 — 1,6 mm pentru radius, 3,7 mm pentru femur. Cîteva fragmente din diafize de radius și cubitus poartă puternice impregnări cu oxid de fier. Gracilitatea, relieful muscular șterse, ținînd seama și de grupa de vîrstă, se adaugă la valorile dimensionale craniene, aflate sub limita inferioară din scara lui Gejvall pentru femeile adulte. Sexul *feminin*.

Din 100 de fragmente de culoare vineție, 12 provin din craniu, cu desprinderea tablei interne de cea externă, măsurabile fiind 2 fragmente din parietal, cu 4,2 și 4,7 mm grosime, și 2 din occipital, cu 5,3—5,8 mm. Din diafize de oase lungi, radius cu 3,2 mm grosime, cubitus cu 2,7 — 2,8 mm, femur cu 6,8 și 7,7 mm. Nu se păstrează porțiuni suturale pentru determinarea vîrstei. Textura fragmentelor craniene indică totuși grupa *adult* sau *matur*. Sexul *masculin*.

MORMÎNTUL 100 (M 100): peste 120 de fragmente, din care 81 sînt de culoare albă-gălbuie. Din această primă categorie, 32 de fragmente sînt craniene, cu valori de 0,8 — 0,9 — 1,1—1,0—1,3 mm grosime și 1,7 — 1,8 — 1,9 mm la occipital. Din epifize și diafize de oase lungi 18 și respectiv, 31 de fragmente, cu valori de 0,8 — 0,9 — 1,1 — 1,6 și 1,8 mm grosime.

Circa 30 de fragmente sînt de culoare vineție, din craniu fiind prezente 15 fragmente, cu valori de 1,3 mm grosime, 1,5 și 1,6 mm. Alte 11 fragmente sînt din diafize de oase lungi, avînd 1,1 — 1,4 — 1,6 — 1,8 și 1,9 mm grosime.

Valorile dimensionale indică, pentru ambii indivizi, grupa de vîrstă *infans I*, de aproximativ 2 1/2 — 3 ani cel mult. Media valorilor dimensionale atît la fragmentele craniene, cît și la cele de diafize arată o diferență netă, care atestă că osemintele, grupate după criteriul tipului de ardere, provin de la doi indivizi. Media mai mare la fragmentele de culoare vineție nu poate fi interpretată decît în legătură cu dimorfismul sexual și, eventual, cu o mică diferență de vîrstă, de circa o jumătate de an, între cei doi copii.

MORMÎNTUL 101 (M 101): mormînt de înhamăție, cu stare de conservare foarte proastă și posibilități minime de întregire. De notat desprinderea tuturor epifizelor oaselor lungi, suturile craniene deschise și cu desen simplu, prezența P₂ dreapta pe mandibulă, pe cale de a erupe, iar M erupt complet, ceea ce indică sigur vîrsta medie de 12 ani (Nikitiuk, după Permar). Dezvoltarea mastoidei și dimensiunile (estimate) ale oaselor lungi (tibii și femure în special) ar putea pleda, cu mare probabilitate, pentru sexul *masculin*.

MORMÎNTUL 102 (M 102): urnă întreagă, care a dat la golire 510 fragmente de culoare albă-gălbuie. Dintre acestea, 112 sînt craniene, cu contorsionări și plesnituri puternice sub acțiunea focului: stîncă temporală stîngă, frontal cu bombare mijlocie a frunții și 3,5 mm grosime lateral de cristă, în zona metopică, parietal cu 1,8 pînă la 2 mm grosime și occipital cu 2,2 mm. Suturile complet deschise au un desen corespunzător grupei de vîrstă *infans II*. Circa 32 de fragmente reprezintă capete articulare de humerus stîng și drept, epifize distale de radius drept și stîng, epifize distale din cele două femure, cu suprafețele cartilajelor de creștere complet deschise, platou tibial desprins, epifiză proximală de femur,

regiunea subfocanteriană. Dimensiunile fragmentelor craniene, stadiul de dezvoltare a porțiunilor suturale destul de numeroase, epifizele cu cartilajele de creștere complet deschise indică grupa de vîrstă *infans I*, spre începutul intervalului. Pe 8 fragmente craniene am rămas urme de impregnări cu oxid de fier. Printre fragmentele osoase am găsit fragmente în formă de fier, un fragment subțire de os cu bucăți de fier rămase aderențe, o mărgea de sticlă topită în foc.

Printre cele 60 de fragmente de culoare vinetie se identifică: stinca temporală stîngă, lama externă din ramura orizontală dreaptă a mandibulei, avînd impregnări cu oxid de fier doi molari deciduali cu rădăcinile deschise, fragment de mandibulă cu amprențele mugurilor dentari pentru dentiția definitivă, epiliza distală a femurului drept, cu desprinderea condițiilor la nivelul cartilajului de creștere, fragment de tibia cu 2,1 mm grosime. Grupa de vîrstă *infans II*, ceva mai mare decît primul. Stîncile temporale și epifizele distale arată clar că este vorba de doi indivizi. În specie doi copii, deși în aceeași urnă.

MORMINTUL 103 (M 103): din cele 100 de fragmente osoase, 61 sînt de culoare albă-gălbuie și 42 de culoare vinetie. Cîrca 30 de fragmente din prima categorie sînt de dimensiuni foarte mici. Menționăm un fragment de occipital cu 2,8 mm grosime, trei fragmente de epifize de oase lungi și 27 de fragmente de diafize, măsurabil fiind un singur fragment de tibia, cu 2,9 + 3,2 mm grosime. Grupa de vîrstă probabilă *adult* sexul *feminin* (?).

Din grupa a doua, 11 fragmente sînt craniene, avînd 4,5 — 4,8 mm grosime la parietal și 5,5 — 5,8 mm la occipital. Din cele 28 de fragmente de diafize de oase lungi, măsurabil comparativ este un singur fragment de femur, cu 4,5 pînă la 6,4 mm grosime. Valorile dimensiunale și caracterul de textură trabeculară din interiorul canalului medular pledează pentru grupa de vîrstă *adult* sex *masculin*. Sexul probabil *masculin*.

Împreună cu resturile învințate ale bărbatului apar și 3 fragmente osoase de la osul funerar, foarte probabil de porc, care după fierbere au fost aruncate pe vatra fierbinte a rugului, purtînd urme slabe de ardere.

MORMINTUL 104 (M 104): circa 190 de fragmente osoase, de culoare albă-gălbuie sînt 151 de fragmente. Dintre acestea, 30 de fragmente sînt craniene, cu 2,8 mm grosime pentru frontal, 3,5 mm pentru parietal și 3,9 mm pentru occipital. După întregire, se poate nota un frontal cu frunte bombată, orbită cu marginea superioară tăioasă, de tip feminin, arc supra-ciliar slab dezvoltat, și o vîșime interorbitară mare (estimată). Occipitalul este bombat. Porțiunile suturale concordă cu grupa de vîrstă *adult*. 19 fragmente provin din țesutul spongios al capetelor articulare, coxal, astragal. Din diafize de oase lungi, 102 fragmente cu valori de 2,2 — 2,3 mm grosime pentru humerus, 1,9 mm pentru radius, 1,7 mm pentru cubitus, 3,3 mm pentru tibia și 3,9 mm pentru femur. Constituția relativ gracilă, valorile dimensionale și caracterul morfologic atestă sexul *feminin*.

Din cele 42 de fragmente de culoare vinetie, 5 sînt craniene, măsurabil fiind un singur fragment de parietal, cu 5,4 mm grosime. Din diafize de oase lungi, 37 de fragmente: radius cu 2,5 mm grosime și humerus cu 3,2 mm. Se păstrează o porțiune din sutură sagitală pe un fragment de parietal, care indică grupa de vîrstă *matur I*. Sexul *masculin*.

MORMINTUL 105 (M 105): urna aproape întregă conținea 341 de fragmente osoase, 192 fiind de culoare albă-gălbuie și 119 de culoare vinată neagră. Din primul grup, 21 de fragmente sînt craniene, majoritatea numai cu tabla externă. Măsurabil este un fragment de occipital, cu 4,9 mm grosime. Desenul porțiunilor suturale concordă cu grupa de vîrstă *adult*, la limita cu *matur I* (în jur de 30 de ani). Pentru diagnoza de sex este important un fragment de margine superioară din orbita stîngă, de tip feminin. Printre cele 22 de fragmente de epifize remarcăm fragmente din capul humeral și femural, astragal, coaste. 132 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, de aspect general gracil și cu inserții musculare slab dezvoltate, avînd valori de 2,2 — 2,6 mm grosime pentru humerus, 1,6 mm pentru cubitus, 1,9 mm pentru radius, 3,8 mm pentru tibia și 3,8 — 4,2 mm pentru femur. Pe baza caracterelor generale și a valorilor dimensionale, optăm pentru apartenența la sexul *feminin*.

Cu același grad de incinerare ca osemintele femeii mai sînt 17 fragmente de pasăre și, probabil, de ovicaprin (?), provenite de la ofrandă.

În grupa a doua, 51 de fragmente sînt craniene, cu valori de 5,6 — 6,2 mm grosime pentru parietal, în regiunea eurionului, și 6,6 mm în regiunea bregmatică, 7,5 mm pentru occipital. Un fragment din apofiza frontală stîngă a maxilarului superior permite să estimăm o înălțime mijlocie a nasului și, probabil, o lățime mijlocie. Pe baza numeroaselor porțiuni suturale din coroană, sagitală și lambdoidă, opinăm pentru grupa de vîrstă *matur I* (circa 35—40 de ani). Din scheletul postcranian, 68 de fragmente, denotînd o constituție robustă sau relativ robustă, cu inserții musculare bine dezvoltate și valori de 2,1—2,2 mm grosime pentru cubitus, 2,5 — 2,7 mm pentru radius, 3,4 mm pentru humerus, 4,7 — 5,1 mm pentru tibia și 5,6 — 6,4 mm pentru femur. Caracterul morfologic și metric pledează pentru sexul *masculin*.

MORMINTUL 106 (M. 106): circa 4 Q20 din fragmente de culoare albă-gălbui, sub 1 cm sau chiar până la 1,5 cm lungime. 186 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, iar 179 reprezintă epifize proximale și distale de humerus, radius, cap și condil femural, epifiză distală tibială, peroneu, cap articular metatarsian, rotulă, astragale, falange picior, coaste, unul din omoplați cu cavitatea glenoidă, arcini vertebrale, corp vertebral, ultimele două vertebre coccigiene, coxal. Pentru diafize notăm valori de 2,9 mm grosime la humerus, 3,2 și 3,6 mm la tibie și 3,5 și 5,9 mm grosime la femur. Aspectul general este relativ gracil. Un fragment de epifiză tibială are o fațetă articulară suplimentară pentru articulația tibioastragaliană. Lană aspră pe femur este slab dezvoltată. Pe un fragment de coastă se observă clar reacție de perosteită posttraumatică. Din craniu 46 de fragmente mastoide, maxilar superior, condil mandibular, molar superior, coroana decapitată, marginea superioară a orbitei stîngi, cu arc supraeilii și șters, rîmna orizontală dreapta a mandibulei, parietal cu 4,2 mm grosime, occipital cu 4,5 mm grosime. Porțiunile suturale ale acestor grupă de vîrstă *matur* P. înțepent. Gracilitatea relativă, valorile dimensionale și relieful muscular slab dezvoltate indică sexul *feminin*. Scheletul este reprezentat:

cu o mîna continuă și 250 de fragmente de culoare violetă, 142 fiind din diafize de oase lungi, cu valori de 3,5 — 3,6 mm grosime pentru humerus și 4,1 mm în vecinătatea V-ului deltoidian, 6,8-7,2 și 7,4 mm grosime pentru femur. 13 fragmente sînt din epifize distale sau proximale de humerus și din alte diafize nedeterminabile, reprezentate doar prin masa spongioasă vertebrală, regiunea lombară, coxal, coaste, cavitate glenoidă omoplat. Din craniu, 95 de fragmente, ambele mastoide, orbita parietal cu 3,4 — 3,7 mm grosime, occipital cu 3,4 mm grosime. Caracterile suturilor cu început de închidere pe fața endocraniană, pledează pentru grupa de vîrstă *matur I*, spre limita superioară a intervalului. Aspectul robust al osemintelor și valorile dimensionale indică pe de altă parte apartenența individului la sexul *masculin*. Scheletul este reprezentat, deși adunarea sa a făcut neîngrijit. Pe un fragment craniu apar împregnări cu oxid de fier. Notăm două fragmente de oase de animale nedeterminabile ca specie, de culoare cafenie deschis, provenind probabil de la *aspă*.

MORMINTUL 111 (M. 111): mormint de înhamate, găsit la adîncimea de 0,56 m. Scheletul avea înfățișare înțepentă a lungii corpului. Ștarea de conservare proastă. S-au păstrat numai resturi fragmentare din craniu, cu posibilități de întregire a unor porțiuni izolate din treimea mijlocie a celor două humerusuri, din tibia, clavicla proximală a unei diafize de femur sing. S-a putut întregi parțial și maxilarul superior, cu o arcadă de formă ușor lăsată și palat adînc, avînd în aveloie molarul deciduului și în stînga și în dreapta, M₁ permanent fiind pe cale de erupție. Deoarece vîrsta medie de erupție a lui M₁ este 6 — 7 ani, iar M₂ (păstrat izolat) are coroana în ultimul stadiu de dezvoltare, opinăm pentru grupa de vîrstă *infans II incipient* (3 — 6 ani). Pe P și P₁ cu coroașele complet formate și început de formare a radacinilor (3 — 6 ani), confirmăm diagnoza de vîrstă. În urma întregirilor, frontalul arată o frunte bombată cu o glabella ștersă în regiunea nazoglabilară. Se poate estima o lățime interorbitară de 21 mm, valoare mare fiind seama de grupa de vîrstă. Bazele parietale bine dezvoltate, curbura frontală accentuată, relieful glabellar șters indică sexul *feminin*. Pentru aceasta pledează și inventarul, un cercel din sîrmă de bronz, cu diametrul de 2 cm și grosimea de 1 — 1 1/2 mm, găsit cu ocazia analizei antropologice prînzire oseminte, și 11 margele de sticlă. Semnalăm împregnări cu oxid de cupru pe fața externă a apofizei coronoidă a ramurii și a rîmnelor drepte a mandibulei.

MORMINTUL 113 (M. 113): peste 360 de fragmente albe-gălbui. Din craniu, 42 de fragmente parietal cu 3,1 și 3,7 mm grosime, occipital cu 4,4 mm grosime în zona fosei cerebeloase și 3,6 mm în vecinătatea bordului gaurii occipitale, fragment de occipital cu porțiunea înțică, linii nucate bine schițate și protuberanța occipitală externă slab dezvoltată. 52 de fragmente constituie porțiuni de cap articular de humerus, epifiză proximală de radius, cavitate glenoidă omoplat, axis, corpuri și arcini vertebrale, coaste, falange, metatarsian, metatarsian, rotulă. Din diafizele de oase lungi, humerus, cu 3,5 și 4,1 mm grosime în regiunea V-ului deltoidian, cubitus cu posibilități de întregire parțială, femur cu linia aspră bine reliefată, dar slab dezvoltată și diametrul anteposterior de 24 mm, avînd 3,6 mm grosime pînă la 4,5 mm în vecinătatea liniei aspre, fibie cu 3,8 mm grosime în dreptul liniei soleare. Pe un fragment de craniu fața internă a tablei externe, și pe două fragmente nedeterminabile, apar împregnări cu oxid de fier. Dimensiunile fragmentelor craniene, coroborate cu aspectul gracil al osemintelor și grosimea redusă a diafizelor de oase lungi, precum și slaba dezvoltare a liniei aspre a femurului și inserțiilor musculare, ca și creasta interosoasă la radius și cubitus, pledează pentru sexul *feminin*. Două fragmente de occipital cu porțiuni din supra-lamboidă, închisă endocranian și oase suberale perfect sudate, atestă grupa de vîrstă *matur*. Printre oseminte s-a găsit și un nit de fier.

Un număr de 7 fragmente de culoare vlnată, printre care se identifică 2 fragmente de diafiză cubitală, sînt de aspect mai robust și diferă dimensional de primele, aparținînd unui alt individ, de vîrstă *adult-matur* (?) și sex nedeterminabil.

MORMÎNTUL 114 (M 114) : circa 250 de fragmente, multe cu lungimi mai mici de 1 cm. Din diafize de oase lungi, 52 de fragmente prezintă posibilități de întregire : humerus cu 2,1 mm grosime, radius, cubitus, tibie cu 1,8 și 2,0 pînă la 2,6 mm grosime, femur cu 4,1 mm lateral de linia aspră, ștearsă. Din corp vertebral, cavități glenoidă omoplat sting, arcuri vertebrale, cap de metacarpian și coaste, 12 fragmente. Din craniu, 18 fragmente : stîncă temporală de dimensiuni mici, ramura ascendentă dreaptă a mandibulei, frontal, parietal cu 3,1 — 3,5 mm grosime în vecinătatea bazei, occipital cu 3,1 — 3,8 mm grosime. Aspectul general al osemintelor este gracil, cu reliefuri de inserție musculară slab dezvoltate, aproape șterse. Cele cîteva porțiuni suturale din traseul suturii lambdoide atestă grupa de vîrstă *adult-tînăr*. Sexul *feminin*.

Un al doilea grup, alcătuit din 30 de fragmente de culoare gri-albăstrui, sînt din diafize de oase lungi, cu grosimi de 3,1 pînă la 5,2 mm la humerus, 3,8 mm lateral de V-ul deltoidian și 7,2 mm la femur, în treimea inferioară. Aspectul robust vizibil și valorile dimensionale indică grupa de vîrstă *adult sau matur incipient*, sexul probabil *masculin*.

MORMÎNTUL 115 (M 115) : mormînt de înhumăție, descoperit la adîncimea de 0,65 m. Scheletul are mina stîngă întinsă de-a lungul corpului. Dreapta se păstrează pînă la cot. Starea de conservare proastă a osemintelor nu a permis decît întregiri parțiale ale craniului și oaselor lungi. Astfel, frontalul, de lățime mijlocie ($ft - ft = 94$), prezintă o frunte bombată, metriometopă ($ft - ft : eu - eu = 68,1$). Parietalele înguste ($eu - eu = 138$), cu un arc $b - l = 121$ și o coardă $b - l = 101$, sînt arcuite (indice = 83,5). Occipitalul, mijlociu de lat ($ast - ast = 105$), cu un arc $l - o = 101$ și o coardă $l - o = 83$, este mijlociu dezvoltat ($ast - ast : eu - eu = 76,1$), cu o curbură mijlocie spre puternică ($l - o : arc l - o = 82,2$). Înălțimea $po - b = 94$, foarte scundă, caracterizează calota ca tapinocrană ($po - b : eu - eu = 68,1$). Mai notăm o lățime interorbitală mare ($mf - mf = 26$), o orbită foarte îngustă ($mf - ek = 33$) și mijlociu de înaltă spre scundă (32 mm), de formă cvadrangulă rotunjită și hipsiconchă (indice = 96,6), frontalizarea malarelor și a planului deschiderii orbitale. În norma occipitală, craniul are forma de casă-bombă. Relieful glabellar, arcadele supraorbitare și protuberanța occipitală externă sînt toate de gradul I (Broca). Apofizele mastoide sînt și ele slab dezvoltate, de gradul 1. Sutura craniene deschise au un grad de complicare corespunzător grupei de vîrstă *matur I* (30—35 de ani). Semnalăm și un fragment de ramură orizontală a mandibulei, de aspect gracil, și cîteva dinți izolați (P_1 , M_1 și M_2 superiori dreapta), cu o uzură corespunzătoare grupei de vîrstă. Scheletul postcranian, gracil, cu reliefuri de inserție musculară slab dezvoltate, nu permite decît prelevarea cîtorva dimensiuni : tibia dreaptă este mezo-nemică spre platicnemică ($8a = 27$, $9a = 18$, indice = 66,6), iar femurul cu pilastrul nul (indice 95,5) este hiperplatimer (indice 66,7 dreptul și 71,2 stîngul). Datele metrice și caracterele morfologice permit determinarea apartenenței scheletului la sexul *feminin*. Utilizînd valorile diametrelor transversal și longitudinal ale capului femural (38,5 și 38 mm), obținem o talie de 151,5 cm.

Un grup de caractere, ca tapinocrania, frontalizarea malarelor și a planului deschiderii orbitare, lățimea interorbitală mare și talia mică, ne îndreptățesc să susținem că femeia din M 115 se înscrie în grupul de forme esteuropoide.

MORMÎNTUL 116 (M 116) : mormînt de înhumăție, apărut la adîncimea de 0,56 m. Conținea numai fragmente dispartate din parietale, stîncă temporală dreaptă și 6 resturi dentare și de coroane : m_1 și m_2 deciduali, cu rădăcinile incomplet dezvoltate, și o coroană de canin superior drept, cu rădăcina distrusă. După stadiul de dezvoltare morfologică a molariilor deciduali și vagile urme de uzură funcțională, se poate estima grupa de vîrstă *infans I*, sub 4 ani. Sexul nedeterminabil.

MORMÎNTUL 117 (M 117) : circa 32 de fragmente de culoare albă-gălbuie, 6 fiind craniene cu grosimi de 3 mm, 3,5—3,8 mm în diferite sectoare ale parietalului. Dintre oasele lungi de aspect gracil, se identifică fragmente de humerus, cu 2,8 mm grosime, și tibie. Grupa de vîrstă *adult*, sexul probabil *feminin*.

MORMÎNTUL 118 (M 118) : 34 de fragmente, dintre care 23 de culoare albă-gălbuie. Circa 9 fragmente provin din craniu, avînd dimensiuni mici și grosimi de 3,2 — 3,6 mm pentru occipital, în puncte diferite. Pe două fragmente se păstrează mici porțiuni suturale, cu închidere numai pe fața endocraniană, atestînd grupa de vîrstă *adult-matur*. Fragmentele de diafize, de aspect gracil, au grosimi de 3,4 mm pentru tibie, în vecinătatea crestei anterioare. Sexul probabil *feminin*.

Cele 11 fragmente de culoare vineție aparțin sigur unui alt individ, din grupa de vîrstă *adult* sau *matur*. Grosimea unui fragment de humerus în treimea inferioară a diafizei este de 2,9 mm.

MORMÎNTUL 119 (M 119) : 26 de fragmente de culoare deschisă 10 fiind craniene, cu grosimi de 1,6 — 1,8 mm pentru parietal și 2,4 — 2,6 mm pentru occipital. Nu se păstrează porțiuni suturale. Din scheletul postcranian, numai 6 fragmente sînt măsurabile, avînd grosimi de 1,1, 1,5 — 1,7 mm probabil la femur. Grupa de vîrstă *infans I — II*.

Un grup de 11 fragmente sînt de culoare vineție cu grosimi la diafizele de oase lungi de 2,3 2,4 și 2,5 mm. Grupa de vîrstă *infans II*.

Trei fragmente, de culoare brună-cafenie, atestă sigur un al treilea individ, de vîrstă *adultă*. Dacă au fost culese întimplător de pe rug sau prezența lor este intenționată este o întrebare ce rămîne deschisă la ora actuală.

MORMÎNTUL 120 (M 120) : circa 33 de fragmente de culoare deschisă. Din craniu, 3 fragmente de boltă, 2 nemăsurabile și unul de parietal, cu 3,4 mm grosime și 2 premolari cu coroanele decapitate. Din diafizele de oase lungi se identifică fragmente de tibie cu 3 — 3,8 mm grosime, femur cu 3,8 mm în vecinătatea liniei aspre, cubitus de aspect gracil, condil femural, cap humeral. Grupa de vîrstă *adult*, sexul probabil *feminin*. Un fragment osos poartă urme de împregnări cu oxid de fier.

Din cele 32 de fragmente de culoare vînată, 12 sînt craniene, cu grosimi de 4,3 — 4,6 mm la frontal, 5,7 — 6,1 mm la parietal. Un fragment de parietal, cu porțiuni din sutura sagitală și lambdoidă, indică grupa de vîrstă *matur*. Din scheletul postcranian, un fragment de femur cu 6,8 — 6,9 mm grosime și altul de tibie cu 4,3 — 4,8 mm. Fragmentele craniene și, mai ales, cele de tibie și femur arată o constituție robustă și foarte probabil apartenența la sexul *masculin*.

MORMÎNTUL 121 (M 121) : 50 de fragmente de culoare deschisă, dintre care 7 craniene, cu grosimi de 3,5 și 4,2 mm la nivelul parietalului și 5,2 mm la nivelul occipitalului. Un fragment de porțiune suturală, complet închisă endocranian și cu desenul foarte clar pe fața exocraniană, atestă grupa de vîrstă *matur*. Dintre diafizele de oase lungi, fragmente de humerus, epifiză proximală de cubitus, femur cu 4,3 — 4,8 mm grosime, tibie cu 4,3 mm grosime. Aspectul general al osemintelor este gracil. Grupa de vîrstă *matur*, sexul probabil *feminin*.

Circa 30 de fragmente sînt de culoare vînată. Din craniu, 4 fragmente cu 4,5 — 4,7 mm grosime la parietal și occipital. Din scheletul postcranian fragmente nemăsurabile de tibie și femur, cu 7,2 — 8,9 mm grosime. Constituția este robustă. Grupa de vîrstă *adult*, sexul probabil *masculin*.

MORMÎNTUL 122 (M 122) : circa 179 de fragmente de culoare albă gălbuie. Din diafize de oase lungi 90 de fragmente, cu grosimi de 2,1, 2,6 mm la humerus, lateral de V-ul deltoidian, 2,0 mm la cubitus, 2,2 mm la radius, 3,1 — 3,4 mm la tibie și 4,4 — 4,6 mm la femur. Un număr de 42 de fragmente reprezintă clavicula stîngă, cu o inserție destul de puternică a pectoralului, cavitate glenoidă, cap humeral și femural, rotulă, metacarpian, metatarsian 1, astragal, coaste, vertebre sacrale, falange mînă. Din craniu 47 de fragmente, cu grosimi de 3,1 mm la frontal, 3 — 3,8 mm la parietal, spre regiunea lambdatică, 5,2 mm la occipital, cu protuberanța occipitală externă de gradul 1. Mai notăm fragmente de mastoidă dreaptă, de mărime mică spre mijlocie, apofiza frontală ascendentă a malarului, maxilar superior — jumătatea stîngă, condil mandibular stînga, ramura orizontală dreaptă a mandibulei în regiunea simfizară. Oasele craniene și cele din scheletul postcranian sînt de aspect gracil, cu relieful muscular slab dezvoltate la nivelul membrelor. Grupa de vîrstă *adult tinăr* (porțiunile suturale și vertebrele sacrale nesudate încă), sexul *feminin*. În ceea ce privește dezvoltarea inserției pectoralului pe claviculă și a crestei întrosoase a radiusului, precum și crestele laterale pentru tecile flexorilor la falange, pot fi puse în legătură cu o activitate de muncă variată și nespecializată, sub o tensiune de efort apreciabilă, repetată vreme îndelungată.

Un număr egal de fragmente sînt de culoare vînată, 122 fiind din diafize de oase lungi, cu valori de 5,0 — 5,3 mm grosime la humerus, 2,8 mm la radius, 5,8 mm la tibie, 6,5 — 8,5 mm la femur. 21 de fragmente sînt din coaste, arcuri vertebrale, cavitate glenoidă, scafoid, astragal, cavitate acetabulară. Din craniu, 36 de fragmente : marginea superioară a orbitei stîngi, zona arcului supraocular al orbitei drepte, mijlociu dezvoltat, frontal cu 5,1 mm grosime în vecinătatea suturii coronare, parietal cu 6,4 mm grosime, occipital cu 6,7 mm. După gradul de complicare a suturilor, cu început de sinostoza pe fața endocraniană, grupa de vîrstă este *matur I incipient*. Ținînd seama de grupa de vîrstă și de robusticitatea generală a fragmentelor, sexul este *masculin*. Ambele schelete sînt reprezentate atît ca număr de fragmente, cît și ca părți componente. Trei fragmente osoase de animale, de culoare roșcată, nedeterminabile ca specie, provin de la ospaț.

MORMINTUL 123 (M 123): mormint de înhamatie, aflat la adâncimea de 0,33 m. S-au păstrat numai fragmente craniene, fără posibilitate de întregire. 2 corpuri vertebrale cu arcurile desprinse, nesudate, arcuri neurale și atlas. De asemenea, dentiția deciduală, constituită din caninii superiori și cei doi molari superiori, precum și dentiția permanentă, reprezentată prin incisivi superiori, 3 incisivi inferiori, 2 canini superiori și unul inferior, premolarii 1 și 2 superiori și 3 premolarii inferiori, molarul 1 superior și inferior, molarul 2 superior și inferior stînga și dreapta. Nu apare nici un rest din arcadele dentare ale maxilarului sau mandibulei. Analizînd stadiul de dezvoltare morfologică și funcțională a dentiției permanente, notăm erupția și începutul de funcționare a molarilor M_1 , M_2 cu coroana complet formată, corespunzînd vârstei de 7 - 8 ani. P_1 și P_2 cu coroanele complet formate, necrupți, corespund vârstei de 6 - 7 ani. Caninii, cu coroanele de asemenea complet formate, necrupți însă, corespund în schimb stadiului de 7 - 8 ani, iar M_1 superior crupți, cu început de funcționare, atestă aceeași vîrstă. Conclidem deci pentru grupa de vîrstă *infans II*, în jur de 8 ani.

MORMINTUL 124 (M 124): 74 de fragmente de culoare albă-gălbui, dintre care 12 craniene, cu grosimi de 2,1 mm la frontal, 2,5 mm la parietal, 1,3 mm la occipital, în regiunea asterică. După caracterul porțiunilor suturale, complet deschise se identifiă grupa de vîrstă *adultă*. Fragmentele de diafize de oase lungi au valori de 3,1 mm la humerus, cubitusul și radiusul fiind de aspect gracil. Un număr de 9 fragmente provin din cavitate glenoidă complet sting, extremitate proximală metacarpian, corp vertebral, cap articular. Gracilitatea osemintelor ar pleda pentru sexul *feminin*. Mai notăm 4 fragmente de resturi radiculare de premolari, cu distrugerea porțiunii superioare, dar fără decapitare.

Cinci fragmente vineții, cu grosimea de 5,3 mm la femur, aparțin unui alt individ, *adult* sau matur.

MORMINTUL 126 (M 126): mormint de înhamatie. Poziția scheletului în mîna stîngă de-a lungul corpului, dreapta pe bazin. Starea fragmentară a osemintelor nu permite o analiză amănunțită, ci numai prelevarea unor date metrice și de observație morfologică. Craniul de formă ovoid-elipsoidală alungită în norma verticală și de casă-bombă în norma occipitală este lung ($g - op = 190$?), îngust ($eu - eu = 142$) și înalt ($po - b = 116$). Aceste valori îl caracterizează ca dolicocran spre mezocran, ortocran și metiocran, cu indicii respectivi de 74,7, 61,05 și 81,7. Regiunea nazoglabeulară a frontalului fiind distrusă, nu se poate reține decât o frunte bombată. Parietalele, cu un arc $b - l = 132$ și o coardă $b - l = 117,5$, au un indice de curbură mijlocie de 88,9, iar occipitalul, cu un arc $l - o = 118$ și o coardă $l - o = 89$, este puțințe bombat (indice de curbură = 75,4). Profuberanța occipitală externă este de gradul 1, iar mastoidele mijlocii. Un fragment de maxilar superior din masivul facial permite estimarea unei înălțimi subnazale mici spre mijlocii și a unei bolți palatine de adîncime medie. Un fragment de ramură orizontală dreaptă a mandibulei este de aspect gracil, cu o înălțime la nivelul foramenului mental de 28 mm și o grosime de 10 mm (indice de robusticitate = 35,7), regiunea gonică fiind ușor răsfrîntă în afară. Deși s-a pierdut *interegion* a M_1 și M_2 inferiori, bilaterali, cu resorbție alveolară consecutivă pînă la formarea unei eroste. Suturaile sînt în curs de obliterare, sagitala fiind deschisă, cu traiect liniar pe fața endocraniană. Ichișă și curdesen sînt nepăsers în *pars media* pe fața exocraniană, corespunzînd grupe de vîrstă *matur II* (45 - 50 de ani). Pe baza caracterelor morfologice și metrice diferențiale, scheletul aparține unei femei. În regiunea parieto-occipitală stînga apar înregnări cu oxizi de cupru, provenite de la un obiect de inventar (cerceul de bronz).

Din scheletul postcranian s-au recuperat, prin întregire, fragmente din diafize tibiale, mezo-euricemică cea stîngă și euricemică cea dreaptă (dreapta: $8a = 29$, $9a = 20$; indice euricemic = 68,2; stîngă: $8a = 27,5$, $9a = 20$, indice euricemic = 72,7), și din cele două femure, ambele platimere (indice 81,5 dreapta și 75,9 stînga), cu pilastro slab (indice 102,0 dreapta și 101,9 stînga). Valorile dimensionale ($6 = 26$ dr. și 27 stg.; $7 = 25,5$ dr. și 26,5 stg.; $9 = 27$ dr. și 29 stg.; $10 = 22$ dr. și 22 stg.) atestă o constituție relativ robustă pentru o femeie. Diametrele longitudinale și transversale ale capului femural (43 și 44 mm) permit estimarea taliei la 166 - 166,5 cm.

MORMINTUL 127 (M 127): 69 de fragmente de culoare deschisă, de dimensiuni foarte mici. Din diafize de oase lungi, humerus cu $1,2 - 1,4$ și $1,6$ mm grosime, probabil femuri cu 3, mm grosime. Din craniu 18 fragmente, cu grosimi de 1,9 - 2,7 mm, ultima valoare provenind din vecinătatea unei porțiuni suturale. Valorile dimensionale și morfologice pentru interior ai fragmentelor de diafize indică grupa de vîrstă probabilă *infans III* la limita cu *infans II*.

Alte 13 fragmente, de culoare vîhătă, provin din diafize de oase lungi, avînd grosimi de 1,9, 2,0 și 2,6 mm. Valorile dimensionale nu diferează de cele întîlnite la prima grupă. Diferența de ardere, ca o caracteristică rituală generală a întregii necropolă de la Cernă Sibului, permite avansarea ipotezei existenței a doi indivizi de vîrstă apropiată și, probabil, de sex

diferite. Un argument îl constituie și faptul că osemintele de copii se incinerează totdeauna foarte bine, fără diferențe de ardere, rezultate aici din modul de construire a rugului.

MORMINTUL 128 (M 128) : circa 227 de fragmente de culoare albă-gălbuie, avînd la cele 28 de fragmente craniene grosimi de 4,3, 4,6 și 4,8 mm în diferite regiuni ale parietalului și 5,5 — 5,6 și 6,1 mm la occipital, în regiunea așterică. Porțiunile de suturi prezente, cu desen complicat și început de punți de sinostozare pe fața endocraniană, atestă grupa de vîrstă adult-matur. Notăm și fragmente de stîncă temporală, condil mandibular dreapta, arcuri vertebrale, cavitate glenoidă omoplat drept, cap humeral, epifiză distală humerus, diafize de radius și cubitus, femur cu 4,3 mm și tibie cu 3,8 — 4,1 mm grosime. Gracilitatea osemintelor și dimensiunile fragmentelor craniene, țînnd seama de datele cuprinse în tabelul lui Gejvall, indică sexul *feminin*. Pe două fragmente osoase și pe un fragment de diafiză humerală circumscris și penetrant apar puternice impregnări cu oxid de fier.

Un grup de 23 de fragmente sînt de culoare vineție spre neagră. Dintre acestea, 8 sînt craniene, cu grosimi de 8,7, 9 și 9,5 mm la parietal, cu porțiune din sutura sagitală, și 15 din diafize de oase lungi, cu grosimi de 4,6 mm la tibie și 6,9 — 7,9 mm la femur. Grupa de vîrstă adult-matur, sexul *masculin*.

MORMINTUL 129 (M 129) : circa 190 de fragmente, dintre care 120 de dimensiuni foarte mici, nedepășind cîtiva milimetri în lungime. Din diafizele de oase lungie identifică fragmente de humerus cu 1,9 mm grosime, radius cu 1,4 mm, tibie cu 1,9 — 2,1 mm și femur cu 2,1 — 2,2 mm grosime. Cele 38 de fragmente craniene au grosimi de 1,4, 1,5, 1,7, 1,8, 1,9, 2, 2,1 și 2,3 mm, probabil din occipital. Un fragment de mandibulă, cu alveole de dentiție deciduală, concordă în ceea ce privește caracteristicile dimensionale și morfologice, cu trăsăturile fragmentelor craniene și de diafize de oase lungi, indicînd grupa de vîrstă *infans I* (în medie 4 ani). Se păstrează și resturi de canin și molar decidual.

MORMINTUL 131 (M 131) : 116 fragmente de culoare deschisă. Din craniu, 10 fragmente, majoritatea cu desprinderea tablei interne de cea externă : frontal — lama internă cu *crista frontalis*, nedeformat de foc, din care reiese o frunte bombată, ramura orizontală dreaptă a mandibulei, cu pierderea ultimului molar și resorbția crestei alveolare, denotînd o mandibulă gracilă. Din scheletul postcranian, de asemenea cu aspect gracil, notăm humerus cu 2,3 mm grosime și tibie cu 2,2 — 2,4 mm la nivelul feței laterale a diafizei. Grupa de vîrstă *adult*, sexul probabil *feminin*.

Restul de 34 de fragmente, vineții, cuprind 3 fragmente craniene : occipital din regiunea așterică dreaptă, cu 4,1 și 5,3 mm grosime, păstrînd o porțiune de sutură deschisă, cu grad de complicitate corespunzător grupei de vîrstă *adult*. Din scheletul postcranian, fragmente de diafize cu aspect robust, din humerus cu 4,3 mm grosime, și femur cu 5,3 pînă la 8,3 mm. Sexul *masculin*.

MORMINTUL 132 (M 132) : 56 de fragmente de culoare deschisă. Fragmentele craniene (5) sînt exfoliate. Singurul măsurabil este din occipital, avînd 4,2 mm grosime. Cele de diafize au 2,5 mm grosime la humerus, în jumătatea inferioară a diafizei, și 4,3 mm grosime la tibie, lateral de creasta tibială. Apar și fragmente de cavitate glenoidă omoplat drept și cap femural. Grupa de vîrstă *adult*, sexul nedeterminabil.

Un grup de 34 de fragmente sînt de culoare vineție. Nici unul craniu. Au grosimi de 3,8 mm la humerus și 5,1 mm la femur. Aspectul osemintelor este robust. Grupa de vîrstă *adult*, sexul nedeterminabil.

MORMINTUL 133 (M 133) : circa 132 de fragmente de culoare albă-gălbuie, cu posibilități de întregire parțială. Din diafize de oase lungi, 86 de fragmente, de aspect gracil, cu relieful de inserție musculară slab dezvoltate, avînd totuși crestele interosoase pentru oasele antebrațului bine dezvoltate. Notăm valori de 2,5 — 2,6 mm grosime pentru humerus, 1,9—2,0 mm pentru cubitus, 2,1 mm pentru radius, 4,3 mm pentru tibie și 5,1 — 5,4 mm grosime pentru femur, lateral de linia aspră. Din craniu, după întregirile făcute, au rezultat 46 de fragmente : frontal, regiunea supraglabellară, lateral de *crista frontalis*, cu 3,6 mm grosime, parietal cu 3,6 mm grosime la nivelul besei, atîngînd 3,8 mm în vecinătatea suturii sagitale, occipital cu 5,2 mm în spre zona lamboidă, 6,3 mm la nivelul opistocranionului și 3,2 mm grosime în vecinătatea așterionului ; frontal, regiunea glabellară, cu dezvoltare de gradul 1 spre 2 (Broca), celule sinusale mici, arcuri supraciliare slab dezvoltate, nazion cu poziție înaltă și superficială, lățime inter-orbitală estimată de minimum 19,4 și maximum 22 mm, perete lateral de orbită stîngă ; ramura orizontală și verticală dreaptă a mandibulei ; maxilar superior cu boltă palatină puțin adîncă, resorbții ale arcadei alveolare în urma unor edentări vechi și un abces voluminos în loja

caninului drept. S-a putut întregi și o porțiune bună din occipital, cu o curbură suprainsiacă marcată și protuberanță occipitală externă ștearsă, de gradul 0—1 (Broca). Mai semnalăm următoarele detalii morfologice : o apertură piriformă de tip antropin și o lățime nazală estimată de 22,6 — 23,2 mm, o înălțime subnazalo-prostion de 9,6 mm. Porțiunile suturale din sagitală și lambdoidă au un grad de complicare corespunzător vârstei adulte. Prezența unor punți de sinostozare și a unor denticuli suturali atît pe traiectul suturii sagitale, cît și pe cel al lambdoidei atestă grupa de vîrstă *matur I*. Sexul *feminin*. Conform observațiilor lui M. M. Gherasimov, existența unor pori multipli pe fragmentul frontal și la nivelul parietalului și occipitalului ar constitui un indiciu constituțional endocrin de dezvoltare mai mare a țesutului adipos.

Un grup de 32 de fragmente din diafize de oase lungi, de culoare vîlnată, au grosimi de 4,2 mm la humerus în treimea mijlocie, 2,5 mm la radius, 5,2, 6,2 6,6 mm la femur, lateral de linia aspră. Un fragment de peroneu are în treimea inferioară a diafizei o lățime maximă de 16,7 mm. Robusticitatea și valorile dimensionale pledează pentru sexul *masculin*. Grupa de vîrstă *adult-matur*.

MORMÎNTUL 134 (M 134) : 88 de fragmente de culoare albă-gălbuie. Din diafize de oase lungi, 56 de fragmente : humerus cu 2,7 mm grosime, cubitus cu 1,9 — 2,1 mm, tibie (?) cu 4 mm și femur cu 4,3 mm grosime. Linia aspră la femur este aproape ștearsă. Circa 27 de fragmente provin din craniu, perete lateral de orbită dreaptă, cu traiect rectiliniu, lăsînd să se întrevadă o formă cvadrangulată și joasă ; două resturi radulare de dinți, cu coroana decapitată ; parietal cu 3,4 mm grosime și occipital cu 4,2 — 5,1 mm grosime. Porțiunile suturale din regiunea asterionului sînt complet deschise, în timp ce la nivelul sagitalei prezintă caracteristici corespunzătoare grupei de vîrstă *adult-matur* (în jur de 30 de ani). Sexul probabil *feminin*. Trei fragmente de oase de pasăre au aceleași caractere de ardere, făcînd parte din ofranda depusă pe rug.

Un număr de 7 fragmente sînt de culoare albastră-vîlnată. Printre ele nu se remarcă nici un fragment cranian. Măsurabil este un fragment de diafiză, cu grosimea de 4,8 mm. Grupa de vîrstă probabilă *adult-matur*, sexul nedeterminabil.

ÎNMORMÎNTĂRILE DUBLE

Prima observație surprinzătoare oferită de analiza antropologică a necropolei de la Ocna Sibiului constă în faptul că 82 din totalul de 88 de morminte de incinerare conțineau resturile a cîte doi indivizi — bărbat și femeie sau băiat și fată — depuse în aceeași urnă. Un mormînt dublu este și M 6, din care ne-a parvenit la studiu un pumn de oase calcinate, aparținînd unui infans I, așezate direct pe sol, în apropierea unei propriu-zise. El s-ar putea să repete situația din M 57, 58 și 68, în care s-a identificat cîte un copil și un adult, un bărbat în M 57 și M 58 și o persoană de sex nedeterminabil în M 68 (tabelul nr. 1).

Din cele 6 morminte individuale, numai urna din M 3 s-a păstrat întregă, eventual și urna din M 29, despre al cărei grad de conservare nu avem nici o indicație. Urna din M 56 era în schimb tăiată în partea superioară, cea din M 84 retezată pînă la fund, iar urnele din M 117 și M 129 erau complet distruse. Nu ar fi deci exclus ca aceste ultime morminte să fi fost în realitate tot duble, neabătîndu-se de la regula generală a necropolei.

Pe de altă parte, proporția de copii este foarte mică comparativ cu numărul de persoane adulte și mature. Din 86 de morminte de incinerare, 17 aparțin unor copii: 2 morminte individuale de infans I (M 29 și M 129), 4 morminte duble de copil și adult și 11 morminte duble de copii (M 4, 42, 44, 49, 79, 81, 96, 100, 102, 119, 127). Totalul de 28 de copii nu poate ilustra în nici un caz mortalitatea infantilă reală din cadrul comunității respective, Ocna Sibiului fiind în primul rînd o necropolă de persoane adulte.

Nu avem date referitoare la ordinea dispunerii osemintelor în urne. Faptul că majoritatea vaselor cu indicația „tăiat pînă la jumătate” sau „pînă la fund” conțin un număr mic de fragmente calcinate aparținînd unor persoane de sex masculin, iar urnele întregi sau aproape întregi au de multe ori o cantitate de oase repartizată în mod egal pe cele două sexe (rubrica 8, tabelul nr. 1: M 1, 38, 82, 92, 105, 106), ar constitui o dovadă a faptului că resturile incinerate ale femeilor erau așezate de regulă la fund, iar cele ale bărbaților deasupra.

Evaluarea cantității de oase s-a făcut prin numărarea fragmentelor, împărțite în trei grupuri: fragmente craniene, fragmente de diafize de oase lungi și fragmente din restul scheletului postcranian. Am căutat astfel să stabilim gradul de reprezentare a scheletului sau osemintele culese de preferință de pe rug, adunarea avînd un caracter simbolic, și nu exhaustiv⁹. La femei, numărul de fragmente este în general mai mare decît la bărbați, ceea ce se observă chiar și în cazul vaselor păstrate întregi (M 102—510 fragmente femeia și 60 bărbatul; M 105—192 de fragmente femeia și 119 bărbatul; M 106—1 371 de fragmente femeia și 250 bărbatul). Acest amănunt ar putea fi pus pe seama unei practici rituale, deși caracterul diferit al arderii în funcție de sex a jucat un rol important: un rug cu foc puternic și rapid la femei, ducînd la calcinarea și fărîmîțarea osemintelor, și un rug cu ardere mocnită, de tip reductor, la bărbați, avînd drept rezultat obținerea unor fragmente de dimensiuni mari, de culoare vinătă-cenușie, uneori neagră (fig. 1 a și b). Aplicarea celor două criterii de ardere a avut loc fără nici o excepție, chiar și la copii. Raportată la totalul de 82 de morminte, capătă valoarea unui criteriu de diferențiere sexuală și, implicit, de stabilire a numărului de indivizi depuși în aceeași urnă, asemenea celorlalte criterii antropologice, cum ar fi: prezența a trei stînci temporale sau trei rotule, a unor fragmente omoloage din părți identice ale scheletului sau a unor fragmente impare (fig. 2 a și b), utilizarea scărilor dimensionale comparative pentru bărbați și femei sau alte observații de natură morfologică¹⁰.

Folosind terminologia lui Ch. Müller, înmormintările duble presupun decesul concomitent sau la interval scurt al celor două persoane, ceea ce a prilejuit și depunerea fragmentelor osoase în aceeași urnă. A admite că mormintul era desfăcut de fiecare dată pentru introducerea în urna fără capac a resturilor unui alt individ, mort ulterior, nu este verosimil. Obiceiul păstrării urnei în casă pînă la decesul celui alt partener, îngroparea ei în cadrul necropolei avînd loc abia după ce au fost adăugate și rămășițele acestuia¹¹ nu-și află confirmarea la Ocna Sibiului. Aceasta

⁹ Unii antropologi străini procedează cîntărind resturile incinerate din fiecare mormînt, metodă ce poate da rezultate interesante în stabilirea sexului în funcție de greutatea scheletului, dacă am fi siguri că adunarea s-a făcut exhaustiv.

¹⁰ Ch. Müller, *Metodisch-kritische Betrachtungen zur anthropologischen Untersuchung von Leichenbränden*, în „Præhistorische Zeitschrift”, vol. XLII, 1964, p. 9; T. Dzierzykraj — Rogalski, *Badania antropologiczne jaćwingów* (Cercetarea antropologică a iațvingilor), în „Człowiek w czasie i przestrzeni”, vol. III, 1960, nr. 4(12), p. 188) („Metoda aceasta permite stabilirea, cu o mare doză de exactitate, a numărului de persoane dintr-un mormînt, mai ales dacă este vorba de urne, sexul și vîrsta”).

¹¹ W. Wolski și D. Nicolaescu-Plopșor, *Contributions to the Knowledge of the Getic-Dacian Funerary Ritual*, în „Annuaire Roumain d'Anthropologie”, vol. 9, 1972, p. 45—49.

Necropola birtuală de la Ocna Sibiului

Număr mormint	Rit funerar	Număr indivizi/mormint	Vîrsta	Sexul	Talia	Caractere ardere	Număr fragmente
1	2	3	4	5	6	7	8
1	incinerare urnă	2	matur I	feminin		oxidantă	274
			matur II	masculin		reductoare	678
3	"	1	matur II	feminin		oxidantă	290
4	"	2(?)	infans II(7-8ani)			oxidantă	230
			infans II			reductoare	8
5	"	2	adult	feminin		oxidantă	530
			adult	masculin		reductoare	19
6a	incinerare groapă		infans I (4 - 7 ani)	?		oxidantă	36
7	incinerare urnă	2	matur II (45 - 50 ani)	feminin		oxidantă	180
			senil (50 - 55 ani)	masculin		reductoare	120
8	"	2	adult	feminin	154,5	oxidantă	454
			adult	masculin		reductoare	176
9	"	2	adult	feminin		oxidantă	120
			adult	masculin		reductoare	30
10	"	2	subadult (17-21 ani)	feminin		oxidantă	275
			adult	masculin		reductoare	87
11	"	2	adult	feminin		oxidantă	89
			adult	?		reductoare	8
14	"	2	adult-tinăr	feminin		oxidantă	198
			adult	masculin(?)		reductoare	72
18	"	2	adult-tinăr (sub 25 ani)	feminin		oxidantă	180
			adult-matur	masculin		reductoare	6

nr. 1

Morminte analizate antropologic

Inventar		Ofrandă	Resturi ospăț	Observații
date arheologice	analiza antropologică			
9	10	11	12	13
cui fier, fragment os ornamentat	impregnări oxid fier, fragment os ornamental, cuțit	pasăre+bovideu		urnă întreagă (?)
				urnă întreagă
				mormint distrus
				se păstrează partea inferioară a urnei
				mormint dublu, osemintele găsite lângă urnă
	fragment cuțit impregnări oxid fier		pasăre	se păstrează partea inferioară a urnei
		pasăre		
			pasăre + animal talie mică specie nedeterminabilă	se păstrează partea inferioară a urnei
		specie nedeterminabilă		se păstrează 3/4 din urnă
vtrf cuțit fier	impregnări oxid fier			
	impregnări oxid fier			se păstrează 1/3 din urnă
				se păstrează 1/5 din urnă
	impregnări oxid fier			urnă parțial distrusă; mormint dublu?
				se păstrează partea inferioară a urnei

Tabelul nr. 1

Număr mormint	Rit funerar	Număr indivizi/mormint	Vîrsta	Sexul	Talia	Caractere ardere	Număr fragmente
1	2	3	4	5	6	7	8
20	incinerare urnă	2	adult	feminin		oxidantă	150
			adult-matur	masculin(?)		reductoare	14
25	„	2	adult	feminin		oxidantă	140
			adult sau matur	masculin		reductoare	35
26	„	2	matur I (30–35 ani)	feminin		oxidantă	294
			adult-matur	masculin		reductoare	36
27	„	2	infans II-adolescent	?		oxidantă	300
			adolescent-subadult	masculin		reductoare	88
29	„		infans I (5–5 1/2 ani)	?		oxidantă	145
30	„	2	matur I	feminin		oxidantă	540
			adult-matur	masculin		reductoare	60
31	„	2	adult (sub 30 ani)	feminin		oxidantă	636
			adult	masculin		reductoare	10
32	inhumație	1	infans I (1 1/2 – 2 ani)	?			
34	incinerare urnă		matur I	masculin		reductoare	450
			adult	?		reductoare	15
38	„	2	adult	feminin		oxidantă	180
			adult sau matur	masculin		reductoare	140
39	„	2	adult	feminin	153,5	oxidantă	240
			matur	masculin		reductoare	140
41	„	2	adult (25–30 ani)	feminin		oxidantă	280
			adult-matur	masculin		reductoare	60
42	„	2	infans I, limita superioară	?		oxidantă	60
			adolescent incipient	?		reductoare	6
43	„	2	matur I	feminin		oxidantă	170
			matur II	masculin		reductoare	37

continuare

Inventar		Ofrandă	Resturi ospăț	Observații
date arheologice	analiza antropologică			
9	10	11	12	13
				se păstrează 1/2 din urnă
				urnă distrusă
			bou	se păstrează 1/2 din urnă
	fragment cuțit impregnări oxid fier			urnă aproape întreagă
fragment cuțit	impregnări oxid fier	pasăre		urnă puțin deteriorată
cercel oală				
	impregnări oxid fier		porc de 2 talii	
scoabă fier	impregnări oxid fier	ovicaprin		urnă întreagă
			bovideu + porc	
lamă cuțit fier	impregnări oxid fier	pasăre	pasăre	
fragment lamă fier	puternice impregnări oxid fier			urnă distrusă parțial

Număr mormint	Rit funerar	Număr indivizi/mormint	Vîrsta	Sexul	Talia	Caractere ardere	Număr fragmente
1	2	3	4	5	6	7	8
44	incinerare urnă	2	infans I (sub 3 ani)	?		oxidantă	15
			infans II-adolescent	?		reductoare	33
46	"	2	matur I (30-35 ani)	feminin		oxidantă	175
			matur I (spre 35 ani)	masculin		reductoare	85
48	"	2	adult	feminin(?)		oxidantă	56
			matur I	masculin		reductoare	19
49	"	2	infans I (5-5 1/2 ani)	?		oxidantă	400
			infans II (8 ani)	?		oxidantă	33
50	"	2	adult	feminin	152	oxidantă	80
			matur I	masculin	162,5	reductoare	181
51	"	2	adult	feminin		oxidantă	376
			adult	masculin ?		reductoare	76
52	"	2	adult-matur	feminin	147,7	oxidantă	330
			matur I	masculin		reductoare	
53	"	2	adult	feminin		oxidantă	52
			adult-matur (spre 30 ani)	masculin		reductoare	36
54	"	2	adult-tînăr	feminin ?		oxidantă	180
			adult	masculin ?		reductoare	9
56	"	1	adult	feminin		oxidantă	360
57	"	2	infans I (circa 6 ani)	?		oxidantă	196
			adult	masculin		reductoare	7
58	"	2	infans I-II	?		oxidantă	63
			adult	masculin		reductoare	57
61	"	2	adult (25-30 ani)	feminin		oxidantă	266
			matur incipient (30-35 ani)	masculin		reductoare	134

continuare

Inventar		Ofrandă	Resturi ospaț	Observații
date arheologice	analiza antropologică			
9	10	11	12	13
lamă cuțit fier, 2 cercei bronz	impregnări oxid fier			partea superioară a urnei distrusă
				partea superioară a urnei distrusă
				urnă distrusă
		bou(?)		urnă distrusă de trac- tor
				urnă distrusă
				urnă distrusă
				urnă distrusă
				partea superioară a urnei distrusă
				urnă complet distrusă
				gura urnei distrusă.

Număr mormint	Rit funerar	Număr indivizi/mormint	Vârsta	Sexul	Talia	Caractere ardere	Număr fragmente
1	2	3	4	5	6	7	8
62	incinerare urnă	2	matur I	feminin		oxidantă	70
			adult-matur	masculin		reductoare	
63	inhumație	1	infans I (2 1/2 – 3 ani)	?			
64	incinerare urnă	2	subadult sau adult incipient	feminin		oxidantă	125
			adult sau matur	masculin		reductoare	37
65	"	2	matur I incipient	feminin		oxidantă	353
			adult spre matur	masculin		reductoare	80
66	"	2	adult spre matur	feminin		oxidantă	210
			subadult	?		reductoare	4
68	"	2	infans I (5 – 6 ani)	feminin (inventar)		oxidantă	54
			adult	?		reductoare	30
69	"	2	adult-matur (circa 30 ani)	feminin		oxidantă	1180
			matur I	masculin ?		reductoare	125
70	"	2	adult sau matur	feminin		oxidantă	15
			matur I spre II	masculin		reductoare	
71	"	2	adult (circa 30ani)	feminin	156,5	oxidantă	426
			matur I incipient	masculin		reductoare	248
72	"	2	adult	feminin		oxidantă	215
			matur I incipient	masculin		reductoare	135
73	"	2	adult tânăr sub 25 ani	feminin		oxidantă	146
			adult spre matur (in jur de 30 ani)	masculin		reductoare	169
74	"	2	adult-matur (25 – 30 ani)	feminin		oxidantă	985
			matur I	masculin		reductoare	258
75	"	2	adult-matur (25 – 30 ani)	feminin		oxidantă	440
			matur I (35 ani)	masculin		reductoare	97

continuare

Inventar		Ofrandă	Resturi ospăț	Observații
date arheologice	analiza antropolologică			
9	10	11	12	13
cuțitaș fier				
				capul înhumat separat
				urnă dislocată
fragment obiect fier	impregnări oxid fier, cuțit?	pasăre + bovideu		urnă tăiată la jumătate
				urnă tăiată la jumătate
	impregnări oxid fier și cupru, cercel bronz, 2 mărgelă sticlă			urnă retezată plină la fund
				urnă tăiată la jumătate
				urnă distrusă plină la fund
		pasăre		urnă aproape întregă
				urnă tăiată plină aproape de fund
	impregnări oxid fier	pasăre		urnă retezată mai jos de jumătate
	impregnări oxid fier			
mărgea? lamă cuțit		pasăre		urnă tăiată în partea superioară
		ovicaprin		
	impregnări oxid fier	pasăre		urnă tăiată mai mult de jumătate

Tabelul nr. 1

Număr mormint	Rit funerar	Număr indivizi/mormint	Vîrsta	Sexul	Talia	Caractere ardere	Număr fragmente
1	2	3	4	5	6	7	8
76	incinerare în urnă	2	subadult-adult (18-23 ani)	feminin		oxidantă	242
			adult-matur (sub 35 ani)	masculin		reductoare	68
77	"	2	adult	feminin		oxidantă	270
			matur I incipient	masculin		reductoare	89
78	"	2	matur I incipient	feminin		oxidantă	197
			matur I - II (35-40 ani)	masculin		reductoare	116
79	"	2	infans I (4-4 1/2 ani)	feminin ?		oxidantă	80
			infans I (5 ani)	masculin ?		reductoare	32
80	"	2	matur II incipient (40-45 ani)	feminin		oxidantă	520
			matur	masculin		reductoare	133
81	"	2	infans I (3 ani)	feminin		oxidantă	855
			infans I (sub 3 ani)	masculin		reductoare	85
82	"	2	matur I incipient	feminin		oxidantă	100
			matur I - II (35-40 ani)	masculin		reductoare	309
83	"	2	subadult (17-18 ani)	feminin(?)		oxidantă	125
			adult (26-30 ani)	masculin		reductoare	24
84	"	1	subadult-adult (20-22 ani)	feminin	157,5	oxidantă	690
89	inhumație	1	sugar (2 1/2-3 ani)				
90	incinerare în urnă	2	adult incipient	feminin	158,5	oxidantă	458
			matur I (35-40 ani)	masculin		reductoare	92
91	"	2	adult (25-30 ani)	feminin		oxidantă	155
			adult-matur (25-35 ani)	masculin		reductoare	176

continuare

Inventar		Ofrandă	Resturi ospăț	Observații
date arheologice	analiza antropolologică			
9	10	11	12	13
		pasăre		se păstrează numai fundul urnei
	impregnări oxid fier	pasăre		se păstrează numai fundul urnei
		pasăre	porc (?)	
				se păstrează numai fundul urnei
				se păstrează numai fundul urnei
	impregnări oxid fier	pasăre		urnă tăiată pînă la jumătate
fragment lamă cuțit	impregnări oxid fier			se păstrează partea inferioară a urnei
				urnă întreagă
	impregnări oxid fier			
		pasăre		urnă tăiată pînă la fund
	impregnări oxid fier		specie nedeterminabilă	urnă tăiată pînă la fund
vas		cal?		
cui de cataramă		pasăre, ovicaprin, porc sau cline		urnă tăiată pe jumătate
				urnă distrusă

Număr mormint	Rit funerar	Număr indivizi/mormint	Vârsta	Sexul	Talia	Caractere ardere	Număr fragmente
1	2	3	4	5	6	7	8
92	incinerare în urnă	2	adolescent-subadult (16-18 ani)	feminin	147,7	oxidantă	77
			adult-tînăr (20-25 ani)	masculin		reductoare	73
94	"	2(?)	adult(cca 25 ani)	feminin	153,5	oxidantă	46
			adult-matur	masculin ?		reductoare	2
95	"	2	matur I (30-35 ani)	feminin		oxidantă	138
			adult sau matur	masculin (?)		reductoare	32
96	"	2	Infans I (3-3 1/2ani)	feminin ?		oxidantă	90
			infans I (4-5 1/2 ani)	masculin		reductoare	49
99	"	2	subadult	feminin		oxidantă	200
			adult sau matur	masculin		reductoare	80
100	"	2	Infans I (2 1/2-3 ani)	feminin(?)		oxidantă	81
			Infans I (2 1/2-3 ani)	masculin ?		reductoare	41
101	inhumație	1	infans II(12 ani)	masculin ?			
102	incinerare în urnă	2	infans I incipient	feminin ?		oxidantă	510
			infans I	masculin ?		reductoare	60
103	"	2	adult	feminin		oxidantă	61
			adult-matur	masculin ?		reductoare	42
104	"	2	adult	feminin		oxidantă	151
			matur I	masculin		reductoare	42
105	"	2	adult-matur (circa 30 ani)	feminin		oxidantă	192
			matur I (35-40 ani)	masculin		reductoare	119
106	"	2	matur I	feminin		oxidantă	1371
			matur I-II	masculin		reductoare	250
111	inhumație	1	Infans II (7-7 1/2 ani)	feminin			

continuare

Inventar		Ofrandă	Resturi ospaț	Observații
date arheologice	analiza antropologică			
9	10	11	12	13
lamă cuțit fier silex-amnar				urnă tăiată în partea superioară
				urnă cu partea superioară tăiată
				urnă tăiată pînă aproape de fund
				urnă tăiată pînă la jumătate
lamă cuțit	impregnări oxid fier			se păstrează partea inferioară a urnei
fragment fier, cuțit				urnă d strusă
	impregnări oxid fier, fragment fier, mărgea sticlă			urnă întreagă
	impregnări oxid fier, fragment os cu fier			
vas fragmentar			porc	urnă distrusă, se păstrează partea inferioară
				se păstrează numai fundul urnei
		pasăre, ovicaprin ?		urnă aproape întreagă
				urnă întreagă
	impregnări oxid fier		specie nedeterminabilă	
mărgele	cercel bronz			

Număr mormint	Rit funerar	Număr indivizi/mormint	Vîrsta	Sexul	Talia	Caractere ardere	Număr fragmente
1	2	3	4	5	6	7	8
113	incinerare urnă	2	matur	feminin		oxidantă	360
			adult-matur	?		reductoare	7
114	"	2	adult-tînăr	feminin		oxidantă	260
			adult-matur	masculin		reductoare	30
115	inhumație	1	matur I (30-35 ani)	feminin	151,5		
116	"	1	infans I (sub 4 ani)	?			
117	incinerare urnă	1	adult	feminin		oxidantă	32
118	"	2	adult-matur	?		oxidantă	23
			adult sau matur	?		reductoare	11
119	"	2	infans I- II	?		oxidantă	26
			infans II	?		reductoare	11
120	"	2	adult	feminin ?		oxidantă	33
			matur	masculin		reductoare	32
121	"	2	matur	feminin ?		oxidantă	50
			adult-matur	masculin ?		reductoare	30
122	"	2	adult-matur	feminin		oxidantă	179
			matur I incipient	masculin		reductoare	179
123	inhumație	1	infans II (7-8 ani)	?			
124	incinerare urnă	2	adult	feminin		oxidantă	74
			adult sau matur	?		reductoare	5
126	inhumație	1	matur II (45-50 ani)	feminin	156,5		
127	incinerare	2	infans II incipient	?		oxidantă	69
			infans II	?		reductoare	13
128	"	2	adult-matur	feminin	227	oxidantă	227
			adult-matur	masculin		reductoare	25
129	"	1	infans I (cca. 4ani)	?		oxidantă	190
131	"	2	adult	feminin		oxidantă	116
			adult	masculin ?		reductoare	34
132	"	2	adult	?		oxidantă	56
			adult	?		reductoare	34
133	"	2	matur I	feminin		oxidantă	132
			adult-matur	masculin		reductoare	38
134	"	2	adult-matur	feminin		oxidantă	88
			adult-matur	?		reductoare	7

continuare

Inventar		Ofrandă	Resturi ospăț	Observații
date arheologice	analiza antropologică			
9	10	11	12	13
cuțit fier	impregnări oxid fier, nit			urnă aproape întreagă
				urnă tăiată mai mult de jumătate
cercel bronz, mărgea sticlă				
ulcică				urnă complet distrusă
				se păstrează numai partea inferioară a urnei
				urnă complet distrusă
	impregnări oxid fier			urnă tăiată în cea mai mare parte
				urnă complet distrusă
				partea superioară a urnei tăiată
			specie nedeterminabilă	se păstrează numai fundul urnei
cercel bronz				urnă complet distrusă
				se păstrează numai partea inferioară a urnei
	impregnări oxid fier			urnă complet distrusă
fragment fier				urnă retezată de la jumătate
				urnă tăiată mai mult de jumătate
				"
		pasăre		urnă retezată la jumătate

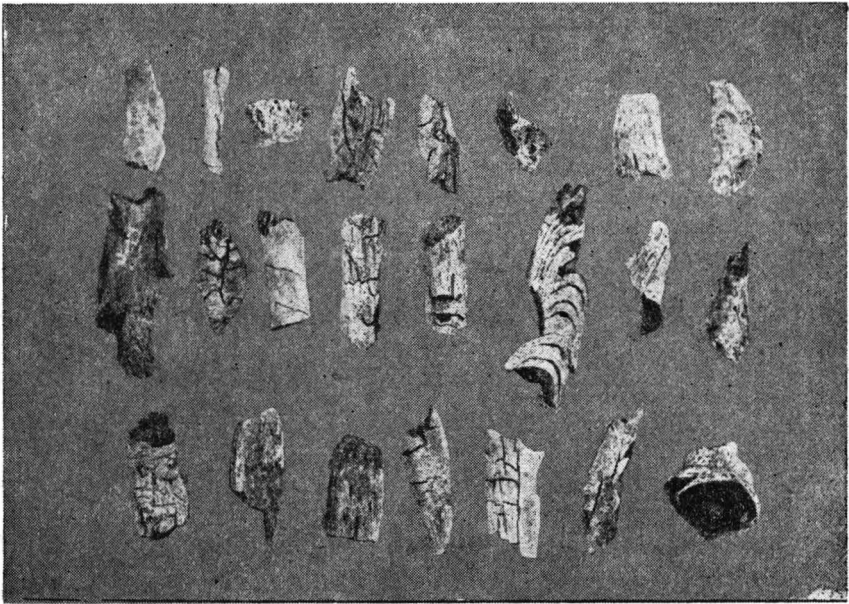
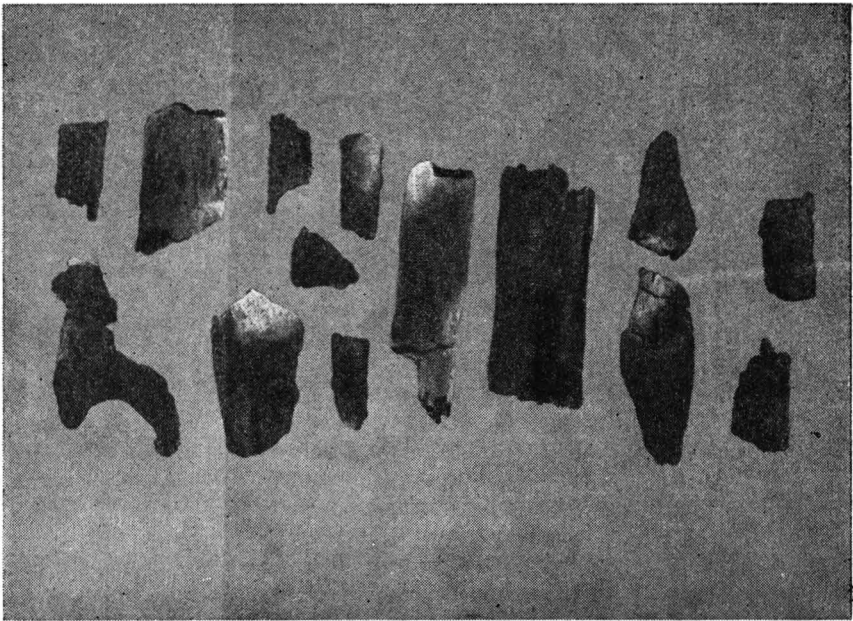
*a**b*

Fig. 1. — Fragmente osoase de femeie (*a*) și de bărbat (*b*) din segmente de schelet omoloage, cu respectarea diferențelor de ardere în funcție de sex (M 41).

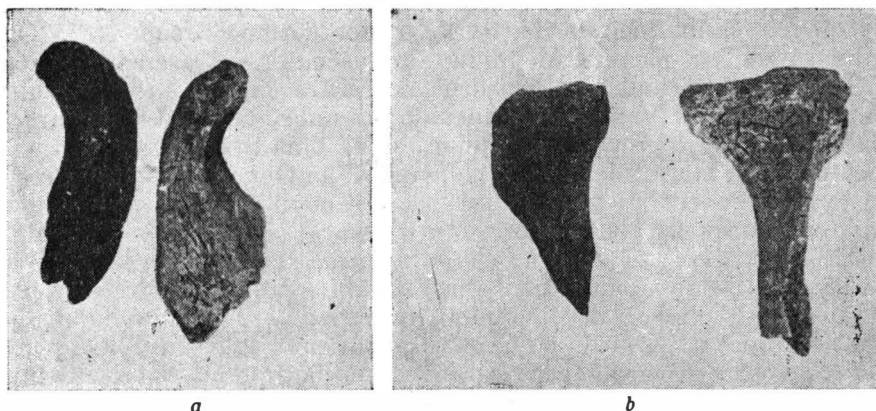

Fig. 2 — Condil mandibular stîng de femeie, alături de un condil stîng de bărbat (M 46), vedere laterală (a) și din față (b).

rezultă și din ordinea, schițată numai, a depunerii osemintelor în urnă, fiind exclus ca în mod repetat cu regularitate prima decedată să fie femeia, așezată pe fundul urnei, cît și din analiza, sumară chiar, a repartiției indivizilor din mormintele de incinerare pe grupe de vîrstă și sex (tabelul nr. 2). Astfel, femeile din mormintele duble au aceeași vîrstă sau sînt ceva mai tinere decît bărbații, ceea ce arată că moartea lor a survenit totdeauna cam în aceeași perioadă sau înaintea decesului bărbaților. Or, este dovedit că femeile ce reușeau să treacă de perioada fertilității aveau șanse

Tabelul nr. 2

Structura pe grupe de vîrstă și sex a indivizilor din mormintele de incinerare analizate antropologic

Grupă de vîrstă/ sex	Feminin		Masculin		Nedeterminabil		Total	
	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%
sugari (0—1 an)	—	—	—	—	—	—	—	—
infans I (1—7 ani)	7	4,14	4	2,37	7	4,14	18	10,65
infans II (7—14 ani)	4	2,37	5	2,95	1	0,59	10	5,91
juvenis (14—20 ani)	3	1,77	1	0,59	1	0,59	5	2,95
adultus (20—30 ani)	48	28,41	30	17,75	1	0,59	79	46,74
maturus I (30—40 ani)	15	8,88	36	21,32	—	—	51	30,20
maturus II (40—50 ani)	3	1,77	2	1,18	—	—	5	2,95
senilis (50—x ani)	—	—	1	0,59	—	—	1	0,59
Total	80	47,34	79	46,75	10	5,91	169	100,00

de a trăi mai mult decât bărbații. Nu se poate ca necropola de la Ocna Sibiului să nu înregistreze un număr, redus chiar, de asemenea cazuri.

În sfârșit, obiceiul păstrării urnei în casă, semnalat în unele culturi sau epoci, mergînd paralel cu amenajarea unor morminte cu caracter probabil familial, în groapă fiind depuse două pînă la cinci urne, nu poate explica de ce în mormintele duble de copii de la Ocna Sibiului fetele erau și ele mai mici decât băieții. Dacă respectivii copii erau înrudiți, se pune întrebarea de ce au fost înmormîntați separat de părinții lor și de ce în familiile vizate se nașteau cu regularitate mai întii un băiat și apoi o fată. Dacă nu făceau parte din aceeași familie, din ce motiv osemintele lor au fost așezate într-o urnă comună, cu respectarea invariabilă a condiției de sex și vîrstă, sau de ce nu s-a aplicat un ritual similar și pentru restul copiilor? De asemenea, nu este întimplător nici faptul că dintre mormintele individuale patru conțineau resturile unor femei (trei de vîrstă adultă, una de vîrstă matur II), iar două (ținînd seama de tipul de ardere, care a coincis cu sexul și în cele patru cazuri de persoane adulte menționate mai sus) resturile unor fetițe în vîrstă de 4—5 ani.

Toate datele par a demonstra deci moartea concomitentă sau aproape concomitentă a indivizilor din mormintele duble de la Ocna Sibiului. Avînd în vedere vîrsta femeilor, ne aflăm probabil în fața obiceiului sacrificării persoanelor de sex feminin la moartea bărbaților, extins pînă și la o parte dintre copii. Pentru a descifra semnificația unei practici rituale atît de rare, vom apela la unele analogii arheologice și antropologice, precum și la izvoarele circumscrise perioadei de cînd datează necropola, fiind de așteptat ca un astfel de obicei să nu fi trecut complet neobservat într-o epocă în care religia creștină se infiltra tot mai adînc și pe teritorii tot mai îndepărtate.

1. IZVOARELE LITERARE ȘI ARHEOLOGICE

O serie de izvoare scrise semnaleză în unanimitate existența în perioada respectivă a obiceiului sacrificării femeilor la populațiile slave. Știrile cele mai vechi sînt furnizate de operele unor scriitori latini¹². Deosebit de importante prin caracterul lor de autenticitate sînt însă mărturiile călătorilor și scriitorilor arabi, care au văzut uneori cu propriii lor ochi faptele relatate¹³. O succintă trecere în revistă nu este lipsită de interes, întrucît poate arunca o lumină și asupra unor aspecte sau probleme ridicate de necropola de la Ocna Sibiului.

¹² Pentru perioade mai vechi, Herodot pomeneste obiceiul sacrificării la moartea regilor sciți a uneia dintre concubine și a cîtorva slujitori. După ce arată că tracia au mai multe nume, după regiuni, dar obiceiurile sînt cam aceleași la toți, afară de geți, transi și de cei ce locuiesc la nord de crestonai, Herodot se oprește apoi la aceștia din urmă, relatînd că femeile lor se sacrificau de bunăvoie la moartea soților, dorind să fie îngropate împreună cu ei (*istorii*, IV, 71 ; V, 3, 5); vezi și Pomponius Mela, *Descrierea pămîntului*, II, 2, 16, în *Fontes Historicae Daco-Romanae*, I, 1964, p. 65 și 389).

¹³ Relatările scriitorilor și călătorilor arabi „se caracterizează prin exactitatea descrierii și bogăția amănuntelor cuprinse în ele” (T. Lewicki, *Obrzędy pogrzebowe pogańskich słowian w opisach podróżników i pisarzy arabskich, główntie z IX — X w* (Ritualurile funerare ale slavilor păgini în descrierile călătorilor și scriitorilor arabi, mai ales din secolele IX — X), în „Archeologia”, vol. V (1952 — 1953), 1955, p. 122).

Prima mențiune a practicii amintite este cuprinsă în tratatul de artă militară al lui Mauricius, datînd de la sfîrșitul secolului al VI-lea, începutul secolului al VII-lea. Vorbînd despre femeile slave, Mauricius consemnează că ele „sînt de o cumîntenie mai presus de firea omenească, așa încît multe din ele cred că moartea bărbaților e și moartea lor și se lasă sugrumate de bunăvoie, deoarece nu mai socotesc viață traiul petrecut în văduvie”¹⁴. Același pasaj, copiat după Mauricius, apare și la Leon cel Înțelept¹⁵.

O scrisoare a lui Winfrieth (Sf. Bonifaciu), adresată regelui englez Aethibald în anul 745 sau 746, atestă obiceiul jertfirii femeilor la slavii polabi. La venezi, scrie Sf. Bonifaciu, după moartea bărbatului, femeia nu vrea să trăiască mai departe, așa că se bucură de mare cinste nevasta care se omoară singură, pentru a arde împreună cu soțul pe același rug¹⁶. În acest sens sînt interpretate și unele pasaje din opera lui Leon Diaconul, din secolul al X-lea, care redau cuvintele rostite de soția unui șef rus mort pe cîmpul de luptă: „. . . Privesc într-acolo și-l văd pe stăpînul meu care șade într-o splendidă grădină verde, înconjurat de bărbați și slugi, și el mă cheamă”, sau care descriu cum luptătorii din armata lui Sviatoslav ardeau pe cei căzuți în luptă împreună cu numeroși prizonieri și cu femei¹⁷. Cronicarul german Thietmar scria în preajma anului 1018 că obiceiul jertfirii femeilor a fost practicat în Polonia pînă la creștinarea lui Mieszek I, „după înmormîntarea unui bărbat ars pe rug tăindu-se capul soției, pentru ca aceasta să-i împărtășească soarta după moarte”¹⁸.

Dintre izvoarele arabe, un loc de frunte revine operei anonime din a doua jumătate a secolului al IX-lea, atribuită de Marquart și Brockelmann lui Al-Djarmi, autorul unei cărți dispărute despre Bizanț și vecinii săi: bulgarii de pe Dunăre, avarii și slavii. Păstrată sub formă de fragmente sau compendiumuri în lucrările unor scriitori arabi mai tîrzii, ea conține date referitoare și la ritualul sacrificării femeilor la slavi. Relatarea cea mai completă și în același timp cea mai veche a datelor din cronica lui Al-Djarmi se găsește în enciclopedia persanului Abu'Ati Ahmad ibn Rosteh (sau Ibn Rusta), din anii 903—913. Dacă, la slavi, bărbatul decedat are trei soții, sună pasajul respectiv din *Cartea bijuteriilor scumpe* a lui Ibn Rosteh, iar vreuna dintre ele susține că l-a iubit cel mai mult, își pune capăt zilelor spînzurîndu-se. Corpul este apoi ars pe rug, în vederea unirii cu bărbatul. Despre rusi se vorbește într-un capitol aparte. După mărturia aceluiași autor, fruntașii rusilor se înhumau, în mormînt fiind introdusă de vie și soția preferată¹⁹.

¹⁴ *Arta militară*, XI, 4, 6 (*Fontes Historicae Daco-Romanae*, II, p. 557).

¹⁵ *Tactica*, XVII, 105.

¹⁶ Sf. Bonifaciu, *Epistolae*, 59, în M. Plezia, *Greckie i lacińskie źródła do najstarszych dziejów slowian* (Izvoare grecești și latine pentru cunoașterea istoriei celei mai vechi a slavilor) I, 1952, p. 136 („... Quia propria manus sibi mortem intulit, ut in una strue pariter ardeat cum viro suo”).

¹⁷ Leon Diaconul, IX, 6, 8, citat de L. Niederle, *Bit i kultura drvenih slovian* (Viața și cultura vechilor slavi), Praga, 1924, p. 91, și A. I. Garkavi, *Skazaniia musulmanskih pisatelei o slavianah i russkih, s polovini VIII veka do konja X veka po r. H.* (Povestirile scriitorilor musulmani despre slavi și ruși, de la jumătatea secolului al VIII-lea pînă la sfîrșitul secolului al X-lea), Sankt Petersburg, 1870, p. 113.

¹⁸ M. Z. Jedlicki, *Kronika Thietmara* (Cronica lui Thietmar), Poznań, 1953, p. 582—583.

¹⁹ T. Lewicki, *op. cit.*, p. 125.

Știri sumare sînt păstrate și în operele altor scriitori arabi sau de limbă arabă, copiate în parte direct după originalul cronicii anonime sau împrumutate de la Ibn Rosteh. În *Aūdud al-'ālam* (Părțile lumii), cartea unui autor persan anonim din anul 982, se arată astfel că, la slavi, soția se omoară dacă își iubește bărbatul, urmîndu-l în viața de dincolo. Abū Sa'ida'Abd al-Hajj al Gardjizî consultă versiunea originală a cronicii anonime și repetă în mare știrile cuprinse la Ibn Rosteh, plasîndu-le în capitolul de etnografie al cărții sale, elaborată la curtea dinastiei Ghaznavizilor între 1050 și 1052. Este omis însă amănuntul referitor la spînzurarea femeii. Versiunea întreagă este dată în schimb de *Cartea drumurilor și a împărățiilor*, datorată scriitorului arab din Spania Abū'Ubaid al-Bekrī (1067—1068). El și-a cules informațiile atît din cronică anonimă, cît și din cunoscuta descriere a călătorului arabo-evreu Ibrāhīm ibn Ia'qūb.

Amănunte noi privind sacrificarea femeilor la slavi sînt aduse abia de Ibn Fadlān. În anul 922, în calitate de consul al califului abbasid Al-Muqtadir la regele bulgarilor de pe Kama sau Volga, în regiunea Kazanului de azi, are ocazia să asiste personal la ceremonialul înmormîntării unui rus de seamă. Povestirea sa, plină de colorit și simplitate, a devenit celebră. Ea cuprinde descrierea înmormîntării, desfășurată în cîteva etape, avînd aparența unei căsătorii cu sclava ce urma să fie jertfită. Femeia se oferea de bună voie, după îndeplinirea ceremonialului prevăzut fiind concomitent strangulată și înjunghiată. Trupul ei era așezat apoi alături de cel al stăpînului, într-un cort ridicat pe puntea unui vas, deasupra rugului ce urma să-i prefacă pe amîndoi în cenușă²⁰.

Știrea despre sacrificarea sclavelor la rusii bogați a fost împrumutată de geograful Al-Istachrī (anul 951) din relatarea lui Ibn Fadlān. Din aceeași sursă s-a inspirat un secol mai tîrziu și Ibn Hauqual, adăugînd completarea că obiceiuri asemănătoare se întîlnesc și la hinduși sau la sudanezii din Ghana și Kūgha.

De un interes deosebit pentru istoria veche a țării noastre sînt însă informațiile cuprinse în opera scriitorului Abu'l-Hasan' Alī al-Mas'ūdī. În *Murūdjad-dhahab* (Cîmpiile de aur), lucrare datată în anul 947, Mas'ūdī consacră slavilor răsăriteni un capitol întreg, deosebindu-i de rusi și de slavii apuseni. Datele referitoare la slavii răsăriteni i-au fost furnizate de un călător sau negustor arab care a vizitat capitala Chazariei, în timp ce datele referitoare la slavii apuseni i-au fost puse la dispoziție chiar de un reprezentant al slavilor. Se consideră că știrile date de Mas'ūdī sînt independente de izvoarele arabe mai vechi.

Printre păgînii aflați în ținutul chazarilor, Mas'ūdī îi amintește pe slavi (*saqālība*) și rusi (*rūs*). Ei locuiau într-unul din cele două cartiere ale capitalei Ātul sau Itil și își incinerau morții împreună cu numeroase obiecte de podoabă și cai. Dacă murea un bărbat, era arsă de vie și soția lui; dacă murea o femeie, soțul ei nu era ars. Dacă murea un tînăr necăsătorit, era însurat simbolic cu fata care era sacrificată în cinstea lui.

²⁰ Analiza amănunțită a acestui pasaj se găsește la T. Lewicki, *op. cit.*, p. 134—144. Vezi și C. M. Frähn, *Ibn-Fozlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit*, Sankt Petersburg, 1823, p. 11—19; A. I. Garkavi, *op. cit.*, p. 96—101; I. Mușlea, *La mort mariage: une particularité du folklore balcanique*, în *Cercetări etnografice și de folclor*, vol. II, Bucu-rești, 1972, p. 25—28.

Femeile doreau să fie arse deoarece își închipuiau că sufletele lor puteau ajunge în rași numai în tovărășia sufletelor bărbaților. Acest obicei, scrie Mas'ūdī, este asemănător cu cel existent la hinduși. Despre slavii apuseni, cunoscutul istoric arab vorbește mai mult în treacăt. Oprindu-se la tribul *s(a)rbīn*, se compară ritualul lor funerar tot cu cel al hindușilor, la moartea unui rege fiind sacrificată soția sau slave și persoane din anturaj. T. Lewicki consideră că denumirea de *s(a)rbīn* nu se referă la sîrbii balcanici, așa cum presupunea Marquart, întrucît în momentul apariției operei lui Mas'ūdī ei erau de mult creștinați, nici la sîrbii luzacieni, desemnînd mai degrabă pe slavii de nord-vest²¹. Problema nu este încă pe deplin rezolvată.

Într-un compendiu anonim al operei lui Mas'ūdī, *Cartea cronicilor epocii*, datînd din a doua jumătate a secolului al X-lea sau din prima jumătate a secolului al XI-lea, se vorbește de ritualul funerar al burdjanilor sau bulgarilor de la Dunăre. Se pare că Mas'ūdī a luat datele respective dintr-o lucrare mai veche, anterioară creștinării lor. Aceleași informații au fost incluse și în tratatul de geografie al lui Al-Bekrī, sub forma unei relatări a călătorului Ibrāhīm ibn Iā'qūb. Ambele surse menționează că persoanele de vază se puteau incinera sau înhuma la bulgari după voie. Soția și o parte dintre slugi erau arse pe rug în primul caz, sau îngropate de vii în cel de-al doilea.

Sanes ad-dīna ad-Dimașqī a preluat, probabil în 1327, știrea sacrificării soției și a unui număr de sclavi și persoane din anturaj la moartea regelor slavi păgîni tot din opera lui Mas'ūdī²².

Din analiza izvoarelor se pot desprinde cîteva observații. În primul rînd, obiceiul sacrificării femeilor era cunoscut și practicat în toată lumea slavă. Anumite deosebiri în ritual se datoresc fie caracterului întîmplător al datelor cuprinse în operele unor scriitori și istorici vechi, eșalonate din secolul al VI-lea și pînă în al X-lea, fie particularităților locale, specifice pentru un grup sau altul de slavi. Ritualul funerar al slavilor și rusilor este descris totdeauna separat. La rusi și la bulgarii de la Dunăre, sacrificarea soției sau a slavei apare în contextul înmormîntării unor personalități de vază (Ibn Rosteh, Ibn Fadlān, Mas'ūdī). Deși Mas'ūdī arată în privința slavilor de apus, *s(a)rbīn*, că la moartea regelui se aduceau jertfe omenești, printre care și soția, atunci cînd compară acest obicei cu cel al hindușilor (*sati*), nu este exclus că are în vedere și restul populației. Toți ceilalți autori definesc obiceiul sacrificării soției la moartea soțului ca pe o practică generală și obligatorie la slavi. Subliniind că nevestele care își urmează soțul în moarte se bucură la slavi de mare cinste, Sf. Bonifaciu lasă totuși cîmp liber presupunerii că hotărîrea era benevolă.

Rădăcinile acestei practici trebuie căutate în credințele ancestrale ale slavilor, deși motivația dată de izvoare diferă de la autor la autor. Pasajul corespunzător din Mauricius este interpretat de T. Lewicki în sensul că văduvele se temeau ca situația lor, după moartea bărbatului, să nu devină foarte grea²³. Sf. Bonifaciu și *Cronica anonimă* explică,

²¹ T. Lewicki, *op. cit.*, p. 151—152. Ne lipsește competența necesară pentru a vedea în ce măsură ipoteza lui Lewicki este justificată sau nu.

²² *Ibidem*, p. 152—153.

²³ *Ibidem*, p. 128.

la rîndul lor, moartea benevolă a femeilor prin considerente de ordin sentimental, cum ar fi dragostea soției față de soț. După Mas'ūdī, cauza rezidă în credința că sufletul femeii poate ajunge în rai numai în tovărășia sufletului bărbatului. Ritualul de înmormîntare al rusilor și bulgarilor de la Dunăre, ca și cel al slavilor apuseni *s(a)rbîn* sugerează, pe de altă parte, că femeia intra asemenea altor obiecte în inventarul persoanei decedate, care lua cu sine tot ce ar fi putut să-i fie de folos și în viața de dincolo (cal, arme, cîine, slujitori etc). Ibn Fadlān și Mas'ūdī vorbesc despre obiceiul însurării flăcăului decedat cu fata ce urma să fie sacrificată. Or, la unele populații primitive se întilnește și azi credința că numai însurătoarea face dintr-un bărbat un membru deplin valoros al societății, ceea ce trebuie să fi fost valabil și pentru viața de dincolo de mormînt, socotită o copie fidelă a celei de pe pămînt. Așa s-ar putea explica caracterul de ceremonie nupțială al înmormîntării fruntașului rus din opera lui Ibn Fadlān ²⁴. Ecourile acestor practici îndepărtate s-au menținut dealtfel în credințele populare actuale ale slavilor de pretutindeni ²⁵.

În vederea sacrificiului, femeia se omora singură sau era omorită, deși Ibn Rosteh și Mus'ūdī consemnează și cazuri cînd femeia era îngropată sau arsă de vie (la rusi, bulgarii de la Dunăre și la slavii din Chazaria). După Bonifaciu și *Cronica anonimă*, femeile își puneau singure capăt zilelor. Primul nu menționează în ce chip, iar după Ibn Rosteh prin spînzurare. După Mauriciu, Thietmar și Ibn Fadlān, femeile erau omorîte : prin sugrumare în primul izvor, prin tăierea capului în cel de-al doilea, prin strangulare și înjunghiere în al treilea.

Veridicitatea faptelor relatate de izvoarele literare a fost verificată parțial de săpăturile arheologice, deși lipsa unor studii pe oasele incinerate a constituit adesea o piedică serioasă în reconstituirea ritualului funerar al populațiilor vechi. Dovezile pe care le deținem sînt din această pricină puține la număr, referindu-se în primul rînd la mormintele de înhumatie și, în mod cu totul întîmplător, la cele de incineratie. Cercelările efectuate în curganele unor șefi ruși de la Gnezdovo, lîngă Smolensk, Șestoviți, lîngă Cernigov, și în regiunea Kievului, datează în secolele IX—X, au oferit o imagine ce corespunde întocmai descrierii călătorului arab Ibn Fadlān. În mormintele drujnicilor s-au găsit schelete de femei, cai, arme, resturi de ofrandă animală ²⁶. Asemenea curgane au apărut și în regiunile Volinia și Riazan ²⁷.

Obiceiul sacrificării femeilor era practicat în perioada de care ne ocupăm și de lituanieni, fini și unele populații tiurcomongolice, prusaci și sciți nord-iranieni. Săpăturile întreprinse în Kirghizia, la izvoarele rîului Talas, pe malul afluentului Kenkol, au dat la iveală o necropolă datată în secolele I—II e.n., aparținînd unei populații mongoloide, suprapusă peste elementul autohton de origine iraniană. Toate mormintele

²⁴ *Ibidem*, p. 138.

²⁵ T. Trojanovič, *Stari slovenski pogreb* (Vechea înmormîntare slavă), în „Srpski kniževni Glasnik”, 1901, p. 53—57; I. Mușlea, *op. cit.*

²⁶ P. N. Tretiakov, *op. cit.*, p. 290—291; A. L. Mongait, *Arheologia în U.R.S.S.*, Bucu-rești, 1961, p. 319—320.

²⁷ T. Lewicki, *op. cit.*, p. 133.

s-au dovedit a fi duble, conținând invariabil scheletul unui bărbat și al unei femei, aproape totdeauna mai tânără, și un bogat inventar de arme și podoabe. Cele câteva morminte individuale din cuprinsul necropolei aparțineau unor femei. Despre modul cum erau omorîte femeile stă mărturie un mormint în care, alături de scheletul bărbatului în vîrstă de aproximativ 65 de ani, se afla scheletul unei femei de circa 25 de ani. Capul femeii era acoperit cu o năframă triunghiulară de mătase, pe care se întipăriseră ochii ieșiți din orbite în momentul strangulării²⁸.

Morminte duble au ieșit la iveală și pe teritoriile vechilor iațvingi, situate în actualele raioane Bialystok și Olsztyn din Polonia, trecind în Bielorusia și Lituania. Analiza antropologică a identificat într-un tumul datat în secolele V-VI resturile incinerate ale unui bărbat de 25-30 de ani și ale unei femei de 17-20 de ani. Alături se afla scheletul unui cal. Bărbatul și femeia din tumulul 10 erau, în schimb, înhumați²⁹.

Seria slavă timpurie din necropola de incinerare de la Dessau-Mosigkau cuprinde 36 de morminte cu 41 de indivizi. Cinci morminte erau duble, conținând resturile unui bărbat de 20-30 de ani și ale unei femei de aproximativ aceeași vîrstă (M 1), resturile unui bărbat de 40-50 de ani și ale unei femei adulte (M 7), o femeie de 25-30 de ani și un *infans I* de 5-6 ani (M 24/1), o femeie de 35-40 de ani și un *infans II* (M 24/2), resturile a două persoane de sex nedeterminabil, în vîrstă de 12-16 ani (M 39). Mormintele individuale se repartizează pe grupe de vîrstă și sex astfel: 5 *infans I*, 2 *infans II*, 3 *juvenis*, 9 femei din grupa *adult-matur*, 8 bărbați de aceeași vîrstă și 4 persoane adulte nedeterminabile ca sex³⁰.

Cei cîțiva tumuli săpați la Kornatka, în sudul Poloniei, au fost puși în legătură tot cu datele din izvoarele literare referitoare la sacrificiile umane la slavi. Starea proastă de conservare a osemintelor nu a permis stabilirea sexului indivizilor. Movilele au fost ridicate chiar pe locul rugului, conținînd de regulă resturile unei persoane adulte și ale uneia sau două persoane de vîrstă adolescentă³¹.

Revenind la Ocna Sibiului, considerăm că aspectul unitar al ritualului, consemnat în izvoarele literare și atestat de puținele mărturii arheologice aflate la dispoziția noastră, permite atribuirea acestei necropole unui grup de populație slavă așezat în această regiune, așa cum a presupus dealtfel și autorul săpăturilor³².

Deși, folosind cuvintele prof. Ion Nestor, „stabilirea slavilor pe teritoriul României actuale este un fapt istoric bine stabilit”³³, pe măsura creșterii materialului documentar se vor putea aduce noi precizări, în ve-

²⁸ A. N. Bernstam, *Kenkolskaia kultura* (Cultura Kenkol), în *Po sledam drevnih kultur*, Moscova, 1954, p. 284-286.

²⁹ T. Dzierżykraj-Rogalski, *op. cit.*, p. 189.

³⁰ Ch. Müller, *Anthropologische Untersuchung der frühslawischen Leichenbrände von Dessau-Mosigkau*, în B. Krüger, *Dessau-Mosigkau ein frühslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbegebiet*, Berlin, 1967, p. 153-164.

³¹ H. Zoll-Adamikowa, *Z badań wczesnośredniowiecznych kurchanów ciałopalnych w Beskidzie Średnim* (Din cercetările efectuate în curganele feudale timpurii de incinerare din Beskizii Centrali), în „Acta Archaeologica Carpathica”, vol. VI, 1964, nr. 1-2, p. 47-52.

³² D. Protase, *op. cit.*

³³ I. Nestor, *L'Établissement des slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, în „Dacia”, N. S., vol. V, 1961, p. 429.

derea lămuririi unor aspecte insuficient cunoscute³⁴. Cercetătorul clujean M. Rusu vorbește de ocuparea salinelor de la Ocna Sibiului, Sic, Ocna Dejului, Ocnița de către primul grup slav pătruns în Transilvania³⁵, ceea ce ar explica pe deplin și prezența unei necropole slave la Ocna Sibiului, ca și practicarea de către reprezentanții ei a unui ritual specific.

Nu știm în ce măsură procesul de asimilare a slavilor de către populația autohtonă era în linii mari încheiat în secolul al VIII-lea, așa cum susține cercetătoarea E. Zaharia³⁶. Antropologia poate contribui însă la înțelegerea și cunoașterea mai profundă a ritualului funerar, care, fiind mai tradițional, mai conservator și supus unor transformări mai lente, se pretează mai bine la definirea specificului etnic³⁷. Sub acest raport, necropola de la Ocna Sibiului oferă imaginea unui mediu omogen, în care vechile credințe ale slavilor continuă să fie respectate cu rigurozitate. Repetind situația constatată la Kenkol, toate mormintele de bărbați sînt duble, puținele morminte individuale aparținînd în exclusivitate unor femei, decesul lor survenind probabil din motive naturale. Așa s-ar explica și faptul că la Ocna Sibiului copiii din mormintele individuale par a fi tot de sex feminin (criterii antropologice și caracterul arderii), deoarece, așa cum glăsuiesc izvoarele, „dacă moare o femeie, soțul ei nu este ars”, iar „dacă cineva moare fără să fi fost căsătorit, este înșurat după moarte”. De o asimilare se poate vorbi abia după abandonarea vechilor credințe și obiceiuri de către grupul supus acestui proces. Populația autohtonă, romanizată și, măcar parțial, creștinată³⁸, împrumutînd noilor veniți forme superioare de cultură materială, nu putea fi în nici un caz ea aceea care își înmormînta morții conform ritualului slav, și aceasta în proporție de sută la sută.

În consecință, Ocna Sibiului aduce prima dovadă arheologică privind practicarea în masă a obiceiului sacrificării femeilor la slavi, așa cum au arătat Mauricius, Thietmar, Ibn Rosteh, Mas'ūdī. Mormintele duble de copii și tineri atestă, la rîndul lor, existența obiceiului căsătoririi simbolice a tinerilor după moarte, menționat de Mas'ūdī și descris de Ibn Fadlān. Nu se pot preciza criteriile care stăteau la baza alegerii băieților sau tinerilor respectivi, avînd în vedere că numărul lor este totuși redus. Inventarul sărăcăcios nu permite o diferențiere de ordin social a persoanelor înmormîntate în cadrul necropolei. Admițînd chiar o mortalitate infantilă foarte scăzută, procentul de copii și tineri de la Ocna Sibiului nu reflectă situația reală. De asemenea, femeile decedate

³⁴ „Grâce à de nouvelles découvertes, ou simplement à une nouvelle mise à l'étude, on peut acquérir une compréhension beaucoup plus profonde et plus vraie de certains documents littéraires ou archéologiques, même s'ils sont connus de longue date et s'ils ont été intimement étudiés” (E. Zaharia, *Données sur l'archéologie des IVe – XIe siècles sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacia”, N.S., XV, 1971, p. 269).

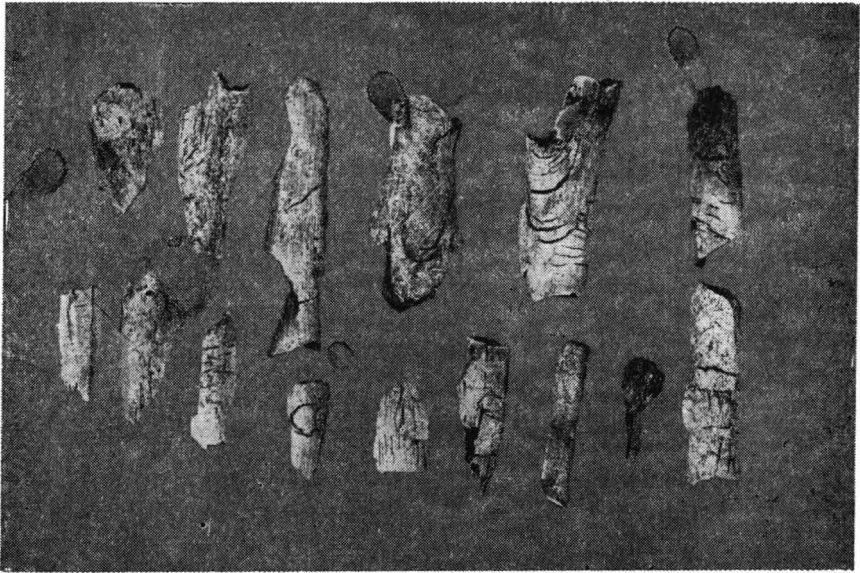
³⁵ M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI – X)*, în „Apulum”, vol. IX, 1971, p. 720.

³⁶ E. Zaharia, *Données . . .*, p. 285.

³⁷ După mărturia cronicarului Peter Dubsburg, în secolul al XIII-lea prusacii și lituanienii continuau să mai practice vechile obiceiuri păgîne, incinerîndu-și morții împreună cu victime omenesti, cai, arme, îmbrăcăminte (A. I. Garkavi, *op. cit.*, p. 96–100).

³⁸ E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, p. 117.

la nașteri sau în urma unor infecții puerperale nu pot fi reprezentate numai prin cele trei cazuri, pasibile de a fi interpretate astfel.

a

b

Fig. 3. — Fragmente osoase de femeie (a) și de bărbat (b) din segmente de schelet omoloage (M 50).

2. CRITERII DE ARDERE

Culoarea osemintelor diferă la cele două sexe (fig. 3 a și b), principiul fiind respectat pînă și în cazul copiilor mici. Excepție face M 49,

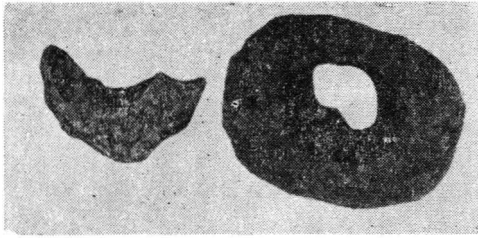

Fig. 4. — Fragmente de diafiză femurală de la scheletul de femeie și de la cel de bărbat (M 61).

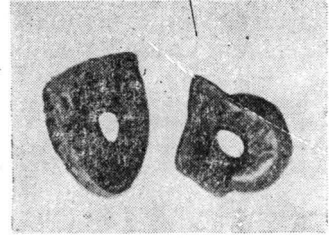

Fig. 5. — Fragmente de diafiză de radius de bărbat și de femeie (M 113).

conținând un *infans I* de 5—5 1/2 ani și un *infans II* de 8 ani, arși oxidant, în urna distrusă de tractor aparținând și un fragment de parietal de culoare vinată, aparținând unei persoane adulte. Calcinarea osemintelor pînă la obținerea culorii albe-gălbui la femei presupune un rug bogat, cu ardere puternică, oxidantă. Culoarea neagră-vineție a fragmentelor osoase la bărbați indică, din contra, un rug mic, sărăcăcios, construit eventual din lemne de esență verde, cu ardere mocnită, de tip reductor (fig. 4, 5, 6). A conchide de aici că femeile erau incinerate pe ruguri bogate, iar bărbații, în cinstea cărora erau sacrificate, pe ruguri mici, sărăcăcioase, nu este logic. Studiile antropologice au relevat, de pildă, că arderea pînă la calcinare este specifică, în general, copiilor. Cercetători ca J. Nemeskéri și Harsányi atrag în mod special atenția asupra acestui amănunt³⁹. La Ocna Sibiului, varierea tipului de ardere în funcție de sexul indivizilor, și aceasta pînă și la copiii din grupele de vîrstă mici, sugerează că procedeul avea mai degrabă o anumită semnificație simbolică, ce ne scapă la ora actuală. În realitate lucrurile s-au putut desfășura mai simplu, cele două criterii datorîndu-se modului de amenajare a rugului : pentru femei un rug deschis, în aer liber, de tip obișnuit, iar pentru bărbați un rug acoperit, arderea consumîndu-se într-un spațiu închis, așa cum notează Ibn Fadlān în însemnările sale de călătorie.

Făcînd abstracție de motivele aflate la baza sa, diferențierea sexuală în funcție de criteriul de ardere se pare că este un obicei cu rădăcini mai vechi. Referitor la materialul din două necropole de incinerare de la Brzeźcy, raionul Białystok, datate în secolele III—IV, A. Wiercińska arată că fragmentele osoase aparținînd unor persoane de sex masculin erau de dimensiuni mari, avînd o culoare vinată-neagră, în timp ce ale femeilor erau deschise la culoare, fiind puternic fărîmițate⁴⁰. Mormîntul principal din tumulul 19 din necropola hallstattiană tîrzie de la Ferigile conținea trei persoane depuse în aceeași urnă : un bărbat adult, cu osemintele de culoare neagră-albăstruie, o femeie adultă-subadultă și un sugar, cu resturile puternic calcinate, de culoare albă-gălbuie⁴¹. Doi adulți

³⁹ J. Nemeskéri și L. Harsány, *op. cit.*, p. 108.

⁴⁰ A. Wiercińska, *Analiza antropologiczna ludzkich szczatków kostnych z dwóch cmentarzysk ciałopalnych z okresu rzymskiego w Brzeźcach, pow. Białobrzegi* (Analiza antropologică a resturilor osteologice umane din două necropole de incinerare din perioada influențelor romane de la Brzeźcy, r. Białobrzeg), în „Wiadomości Archeologiczne”, vol. XXXII, 1966—1967, nr. 3—4, p. 484.

⁴¹ Vezi mai sus, cap. „Studiul antropologic al unor necropole hallstattiene tîrzii”.

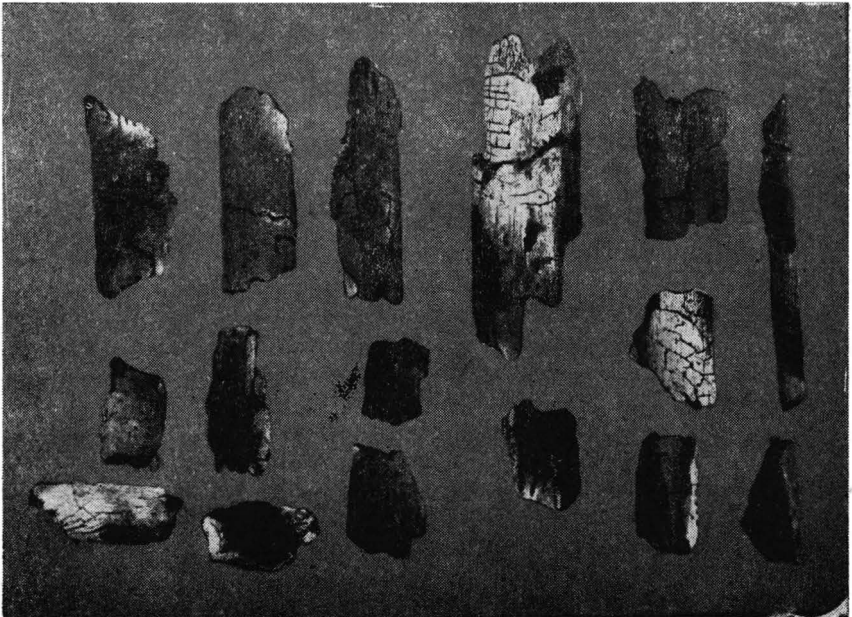
*a**b*

Fig. 6. — Fragmente osoase de femeie (a) și de bărbat (b) din segmente de schelet omologe (M 61).

s-au găsit și în M 2 din necropola geto-dacică de la Bugeac, datată în secolul al IV-lea î.e.n. În urnă au fost introduse fragmentele incinerate a două persoane de sex opus, de vîrstă adultă tînăra. Fără să acordăm atunci atenție faptului, ne-am mulțumit să consemnăm că „în timp ce oasele femeii erau de culoare albă, fiind puternic fărîmițate, oasele bărbatului aveau în spărtură o culoare neagră-albăstruie”. „Puțin probabil — scriam noi în continuare — ca incinerarea pe un rug comun să fi produs un astfel de efect . . . Mai degrabă cei doi indivizi au fost arși separat : pe un rug «bogat » femeia și pe un rug mic, cu lemne de altă esență (sau verzi) bărbatul”⁴². Mormintele respective au însă un caracter singular în cadrul necropolelor citate, celelalte morminte, conținînd cîte o persoană, aveau osemintele de aceeași culoare, indiferent de sex. Abia analiza materialului de la Ocna Sibiului ne-a dat posibilitatea să constatăm că exemplele izolate de la Ferigile și Bugeac au avut probabil o semnificație mai profundă, recurgîndu-se la diferențierea tipului de ardere atunci cînd mormintele erau duble, conținînd resturile unui bărbat și ale unei femei așezate în aceeași urnă, decesul survenind concomitent sau la scurt interval. La mormintele colective de la Ferigile și Tigveni, conținînd două pînă la cinci urne, nu s-a înregistrat nici o deosebire de ardere între bărbați și femei, însuși caracterul lor fiind diferit de cel al mormintelor duble.

Reiese de aici necesitatea notării atente și corecte a celor mai mici detalii, chiar dacă însemnătatea lor ne scapă pentru moment. Numai așa se va ajunge în viitor la depistarea semnificației și vechimii acestei practici, după cum înregistrarea tuturor cazurilor de înmormîntări duble de bărbați și femei, atestate încă din neolitic⁴³, vor permite aflarea motivelor apariției lor în contextul diferitelor culturi, pînă la transformarea unui obicei sporadic într-un ritual general, constînd la slavi în sacrificarea femeii la moartea bărbatului. Pe teritoriile de mai tîrziu ale triburilor slave sau situate în imediata lor apropiere, obiceiul sacrificării femeii și al înmormîntării ei împreună cu bărbatul are de altfel o veche tradiție, coborînd la purtătorii culturii mormintelor în catacombe sau ai culturii mormintelor de construcții cu birne pînă în epoca bronzului⁴⁴.

OFRANDE ANIMALE ȘI RESTURI DE OSPĂȚ

Din totalul de 88 de morminte de incinerare analizate de la Ocna Sibiului, 20 conțineau resturi de ofrandă animală, arsă pe rug odată cu defunctul și avînd aceleași caractere de ardere ca ale acestuia. Procentul de 22,7% morminte cu ofrandă s-ar putea să nu fie real, ca urmare a culegerii simbolice a resturilor incinerate de pe rug. O repartizare pe grupe

⁴² D. Nicolaescu-Plopșor și W. Wolski, *An Anthropological Study of the Incinerated Bones in the Getic-Dacian Necropolis at Bugeac*, în „Annuaire Roumain d'Anthropologie”, vol. 8, 1971, p. 4-5.

⁴³ W. Wolski și D. Nicolaescu-Plopșor, *Considerații pe marginea unui mormint dublu de înmormîntare descoperit în comuna Fărcașele, jud. Olț*, în „Studii și cercetări de antropologie”, vol. 7, 1970, nr. 1, p. 3-11.

⁴⁴ A.L. Mongait, *op. cit.*, p. 120; E.I. Krupnov și I.V. Sinițin, *Drevnie naselenie ni jnego Povoljta* (Populația veche din regiunea inferioară a Volgăi), în *Po sledam drevnih kultur*, Moscova, 1954, p. 80-81.

de vîrstă și sex indică totuși respectarea unei reguli. Astfel, mormintele de copii sînt lipsite de ofrandă, ea fiind depusă în proporție de 85 % pe rugul unor femei. Raportată la totalul de 69 de persoane de sex feminin din toate grupele de vîrstă, numai 24,63 % din mormintele de femei au ofrandă. La grupa *juvenis* apare o dată, în majoritatea cazurilor fiind concentrată în mormintele unor femei de vîrstă adultă (13 cazuri) și mai rar în mormintele unor femei mature (3 cazuri). Aceasta se datorează în parte preponderenței în necropola de la Ocna Sibiului a femeilor din grupa de vîrstă adultă. Dintre mormintele de bărbați numai 3 conțin ofrandă (4,28%), prezentă de 2 ori la grupa de vîrstă matur și o dată la grupa de vîrstă senil.

În mod obișnuit, ofranda este alcătuită dintr-o singură specie: pasăre în 11 morminte de femei și într-un mormînt de bărbat; ovicaprin într-un mormînt de femeie și altul de bărbat; specie nedeterminabilă într-un mormînt de femeie; bovideu într-un mormînt de bărbat. În patru morminte de femei apare ofrandă compusă, alcătuită din două specii (de două ori pasăre și bovideu, o dată pasăre și ovicaprin) sau din trei specii (pasăre, ovicaprin și porc sau ciine). Din cele patru cazuri de morminte cu ofrandă compusă, două aparțin unor femei mature.

Dacă ovicaprinele și bovinele erau depuse ca hrană, pasărea avea uneori la slavi o semnificație aparte. Pornind de la povestirea lui Ibn Fadlân, sacrificarea unei găini sau a unui cocoș a fost interpretată ca simbolizînd forțele vitale și credința în reînviere, fiind totodată un mijloc de apărare împotriva puterilor nefaste⁴⁵. Indiferent de motiv, pasărea este specia întîlnită cel mai frecvent în mormintele slavilor, după care urmează bovinele și ovicaprinele, mai rar porcul. Așa, de pildă, oase de găină sau cocoș s-au găsit în curganele de la Gniezdo și Černihov⁴⁶, în necropola de la Děvinská Nová Ves (oase de pasăre, oaie, porc, cerb sau cal)⁴⁷, în mormintele slave din Moravia (oase de pasăre, porc și oaie)⁴⁸, la Pausnitz (oase de oaie sau capră)⁴⁹ etc. Cimitirul de la Ocna Sibiului repetă deci situația consemnată în alte necropole, toate speciile aflate în componența ofrandei de aici fiind dintre cele identificate în mod obișnuit în mormintele slave.

Înmormîntarea era însoțită la slavi de un ospăț funebru, numit *pir* sau *strava*, obicei relatat de Ibn Rosteh, Ibn Fadlân și *Povesti vremennîh let*⁵⁰. 11 morminte de la Ocna Sibiului păstrează urmele ospățului funebru, ușor de recunoscut după luciul specific al oaselor provenite de la carne friptă sau fiartă, aruncate apoi pe rugul femeilor sau al bărbaților, unde căpătau aceleași caractere de ardere ca fragmentele omenesti, mai estompate însă și cu nuanțe ușor diferite, ca urmare a timpului mai scurt de incinerare (de exemplu, culoarea cafenie-neagră la oasele fripte zvîrlite pe

⁴⁵ T. Lewicki, *op. cit.*, p. 139.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 146.

⁴⁷ J. Eisner, *Děvinská Nová Ves. Slovanské pohřebiště* (Děvinská Nová Ves. Necropolă slavă), Bratislava, 1952, p. 235—236.

⁴⁸ J. Poulik, *Starislovanská Morava* (Vechea Moravie slavă), Praga, 1948, p. 77.

⁴⁹ J. Kostrzewski, *Obrządek ciałopalny u plemion polskich i słowian północno-zachodnich* (Ritul incinerării la triburile poloneze și la slavii de nord-vest), Varșovia, 1960, p. 18.

⁵⁰ N.S. Derjavin, *Slavii în vechime*, București, 1949, p. 130 și 136. Referitor la originea cuvîntului *strava*, vezi T. Lewicki, *op. cit.*, p. 127.

rugul unor bărbați). În 7 cazuri, oasele au fost aruncate pe rugurile unor bărbați, avînd caracteristicile de ardere ale resturilor bărbătești, și în 4 cazuri pe rugurile unor femei, unde au căpătat o culoare albă, asemănătoare cu fragmentele osoase ale acestora. În 4 din totalul de 11 morminte nu s-a putut determina specia. Predomină ospățul cu carne fiartă sau friptă de porc (3 cazuri și, respectiv, un caz), apoi carne friptă de bovidu (2 cazuri). În M 8 s-a identificat un animal de talie mică, fără să se poată face o precizare mai exactă, iar în alte două morminte oase fripte de pasăre, ceea ce dovedește că păsările erau folosite la ospăț, independent de semnificația simbolică pe care o putea avea depunerea lor pe rug în chip de ofrandă.

Importanța acordată acestui moment din ritualul funerar reiese din faptul că uneori se sacrificau mai multe animale, de specii și talii diferite, în afara ofrandei depuse pe rug : pasăre și animal de talie mică M 8, porci de două talii în M 34, bovidu și porc în M 38. Într-un singur caz resturile de ofrandă au fost de aceeași specie cu cele de la ospăț (M 39). Probabil însă că nu proveneau de la una și aceeași pasăre. De regulă, resturile de ospăț apar la persoanele sau în mormintele de unde s-au recoltat și resturi de ofrandă. Nu putem răspunde deocamdată dacă aceasta se leagă de o diferențiere socială sau se datorește unui joc al întîmplării.

INVENTARUL FUNERAR

Dacă la cele 18 morminte cu inventar⁵¹ adăugăm încă 17, cu urme vizibile de oxid de fier pe fragmentele incinerate, numărul lor se ridică la 35, ceea ce constituie 39,7% din totalul mormintelor de incinerare studiate. Asemenea multor cimitire slave, inventarul necropolei de la Ocna Sibiului este sărăcăcios⁵². Predomină cuțitele, întîlnite în 17 morminte⁵³. Sporadic, apare cite un cui, scoabă de fier sau cataramă. Avînd în vedere frecvența cuțitelor, la cele 17 morminte amintite s-ar mai putea adăuga eventual 2, din care s-au cules citeva fragmente informe de fier, ca și mormintele cu impregnări de oxid de fier pe oasele incinerate, acestea provenind probabil tot de la cuțite. Din totalul de 35 de morminte cu inventar, 33 conțineau prin urmare cuțite. Majoritatea au fost puse în inventarul unor persoane din grupele de vîrstă adult și matur (14 cazuri de adulți și 11 de maturi), deși bucăți informe de fier și urme de impregnări s-au găsit și în citeva morminte de copii și tineri (4 de *infans I*, 3 de *infans II* și 2 de *juvenis*).

⁵¹ Mulțumim colegiului D. Protase, care ne-a pus la dispoziție, cu multă amabilitate, toate datele referitoare la inventarul funerar

⁵² Mormintele de incinerare de tip Praga din Cehoslovacia erau, de obicei, lipsite de inventar (I. Borkovsky, *Starostovanská keramika ve střední Evropě* (Ceramica veche slavă din Europa centrală), Praga, 1940, p. 9—18. Cimitirul de incinerare slav de la Kochstedt, ca și cel de la Mlynówce, în Wolynia, nu au dat nici o piesă de inventar (J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 22). Același lucru îl remarcă E. Promińska, *Badania antropologiczne szczątków kostnych z grobów ciałopalnych* (Cercetarea antropologică a resturilor osoase din mormintele de incinerare), în „Człowiek w czasie i przestrzeni”, vol. III, 1960, nr. 4 (12), p. 213.

⁵³ Acesta este obiectul de inventar cel mai des întîlnit în toate necropolele slave (J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 23; B. Dostál, *Slovanská pohřebišťe ze střední doby hradištnina Morave* (Cimitirele slave din perioada mijlocie a gorodiștilor din Moravia), Praga, 1966, p. 73.

Impregnările cu oxid de fier de pe oasele din mormintele cu și fără inventar arată, pe de altă parte, că ele apar de regulă pe scheletele unor femei. Astfel, din totalul de 17 morminte în inventarul cărora s-a semnalat câte un cuțit, în 14 morminte impregnările cu oxid au fost relevate pe resturile incinerate ale unor femei sau fete. În restul cazurilor nu s-a putut preciza din inventarul cui făcea parte cuțitul. Lipsa unor studii antropologice pe oasele incinerate recoltate din mormintele slave nu a permis repartizarea inventarului pe grupe de vîrstă și sex. Datele furnizate de necropolele de înhumație indică totuși că atît în mormintele de bărbați, cît și în cele de femei se puneau cuțite⁵⁴. Impregnările vizibile pe fragmentele osoase din M 102 de la Ocna Sibiului arată că atît bărbatul, cît și femeia au fost arși pe rug împreună cu un cuțit sau cu un alt obiect de fier.

O trecere în revistă a părților din schelet pe care s-au întipărit cel mai adesea urmele de oxid de fier atestă următoarea frecvență : craniu — 10 cazuri la femei și 3 la bărbați, la aceștia din urmă de 2 ori pe mandibulă ; humerus și coaste — 8 cazuri ; radius și cubitus — 2 cazuri ; femur și radius — 1 caz ; diafize de oase lungi și craniu — 1 caz. De aici se pot desprinde unele concluzii cu privire la dispunerea inventarului pe rug. Cuțitele erau așezate de cele mai multe ori în dreptul craniului sau lângă humerus. Faptul că impregnările apar uneori pe humerus, coaste și craniu, în asocieră cu impregnări pe oasele brațului sau pe diafize de oase lungi, s-ar putea datora fie întîmplării, fie amestecului osemintelor în timpul cremațiunii sau imediat după aceea. În unele cazuri, cuțitul putea fi așezat și în dreptul brațului sau piciorului, pe abdomen etc.⁵⁵. Preferința marcată pentru plasarea cuțitelor la Ocna Sibiului lângă craniu sau humerus nu este exclusă că reflectă moartea silită a femeii, ceea ce ar explica și frecvența lor în inventarul unor persoane de sex feminin. Această presupunere necesită să fie însă verificată, întrucît nu cunoaștem o serie de aspecte legate de decesul ritual al femeilor din necropola de la Ocna Sibiului.

Incomparabil mai rare sînt obiectele de podoabă, ca cerceii și mărgelile. Se înregistrează 3 cazuri la grupa de vîrstă *infans I* și 2 cazuri la grupa *infans II*, ambele în morminte de înhumație, 1 caz la un adult dintr-un mormint de incinerație și 3 cazuri la grupa de vîrstă *maturus*, două în morminte de înhumație și unul într-un mormint de incinerație. Semnalăm de asemenea un cui de cataramă și un amnar de silex în mormintele unor bărbați, un pieptene și o scoabă de fier în mormintele unor femei, dintre care primul de înhumație. Fragmentul de os de animal ornamentat cu cerculețe găsit printre resturile umane din M 1 provine probabil de la minerul unui cuțit de fier⁵⁶.

⁵⁴ Într-un mormint găsit la Wahrburg, r. Stendal, s-au găsit doi pinteni și un cuțit de fier. În alte cazuri, în același mormint apare, de exemplu, o fusaiolă și un cuțit, o fusaiolă, o mărgea de sticlă și un cuțit, sau trei cuțite, un vîrf de săgeată, două plăci de centură, o mărgea de sticlă și peste douăzeci de cuie și nituri (J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 22).

⁵⁵ B. Dostál, *op. cit.*, tabelul de la p. 197.

⁵⁶ Asemenea minere sînt citate de B. Dostál, *op. cit.*, p. 14.

CARACTERISTICI ANTROPOLOGICE

Analiza datelor metrice și cu deosebire a caracterelor morfologice și de observație ne ajută la formularea citorva concluzii de ordin antropologic cu privire la populația ce a folosit necropola de la Ocna Sibiului în intervalul cuprins între sfârșitul secolului al VIII-lea și sfârșitul secolului al IX-lea.

Cu toate că s-au păstrat numai câteva urne întregi, cele mai multe fiind parțial sau aproape complet distruse, s-au putut efectua totuși anumite observații pe un număr de fragmente osoase echivalent sau proporțional cu constituția individuală și dimorfismul sexual. Datele obținute permit caracterizarea generală și pertinentă a populației de vîrstă adultă, cu scoaterea în evidență a unor particularități mai mult sau mai puțin distincte pentru ambele sexe.

Oprindu-ne la aspectul general al osemintelor, notat în tabelul nr. 3, rezultă că din 94 de indivizi adulți și maturi, dintre care 58 de femei și 36 de bărbați, 43,62% dintre femei sînt de constituție gracilă, 15,96% de constituție relativ gracilă și 2,13% de constituție relativ robustă.

Tabelul nr. 3

Distribuția serlei după constituție

Aspectul general al osemintelor	Femei		Bărbați		Total	
	nr.	%	nr.	%	nr.	%
gracil	41	43,62	—	—	41	43,62
relativ gracil	15	15,96	1	1,06	16	17,02
relativ robust	2	2,13	13	13,83	15	15,96
robust	—	—	22	23,40	22	23,40
TOTAL	58	61,71	36	38,29	94	100,00

Dintre bărbați, 1,06% sînt relativ gracili, 13,83% relativ robusți și 23,40% robusți. Priviți în ansamblu, cei 94 de indivizi, printre care au fost incluse și cele două femei din mormintele de înhumăție studiate antropologic, se distribuie astfel: 43,62% de constituție gracilă, 17,02% de constituție relativ gracilă, 15,96% de constituție relativ robustă și 23,40% de constituție robustă.

În ceea ce privește statura — determinată la cele două femei din mormintele de înhumăție, la nouă femei din mormintele de incinerăție și la un bărbat dintr-un mormînt de incinerăție —, variază între 147,7 și 158,7 cm la femei, atingînd 162,5 cm la bărbat, cu următoarea distribuție: 4 femei de statură supramijlocie, 3 de talie mijlocie și cîte 2 de statură submijlocie și mică. Bărbatul este de talie submijlocie (tabelul nr. 4).

Cu tot numărul redus de cazuri, notăm totuși că valoarea medie a taliei la femeile din mormintele de incinerăție este de 153,5 cm, iar la cele înhumate de 153,9 cm, ambele valori înscriindu-se în categoria staturilor mijlocii.

Tabelul nr. 4
Distribuția seriei după statură (in cm)

Statură	Femei		Bărbați	
	nr. cazuri	scară valori	nr. cazuri	scară valori
mică	2	x-148,9	—	x-159,9
submijlocie	2	149,0-152,9	1	160,0-163,9
mijlocie	3	153,0-155,9	—	164,0-166,9
supramijlocie	4	156,0-158,9	—	167,0-169,9
mare	—	159,0-x	—	170,0-x
TOTAL	11	—	1	—

În urma întregirilor făcute pe oase s-au obținut o serie de date de observație importante și s-au putut aprecia, estima și consemna unele caractere morfologice cu privire la craniu și scheletul postcranian. Datele respective reprezintă elemente singulare, dispartate, fiind numai rareori grupate sau asociate. Ele depind de gradul de conservare al osemintelor. Dat fiind faptul că seria analizată este omogenă din punct de vedere constituțional și, în mare măsură, și în ceea ce privește talia, cu o variabilitate cuprinsă mai degrabă în limitele unui dimorfism sexual decât în cele ale unui polimorfism structural, caracterele amintite, deși dispartate, capătă o altă valoare și semnificație antropologică. Dar nu pînă într-atît încît să permită stabilirea sau estimarea eventualelor grupe sau tipuri combinatorii. Printre caracterele de observație și morfologice mai deosebite, menționăm următoarele :

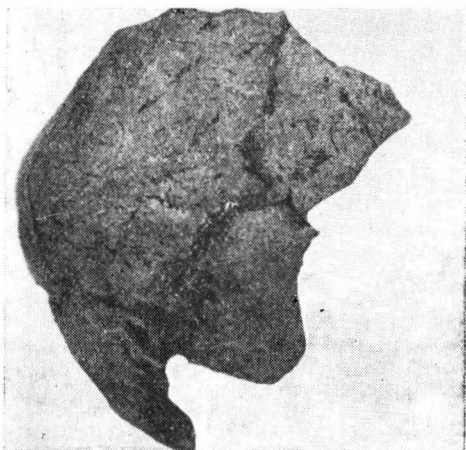

Fig. 7. — Occipital bombat de femeie, reconstituire parțială (M 133 de incinerare).

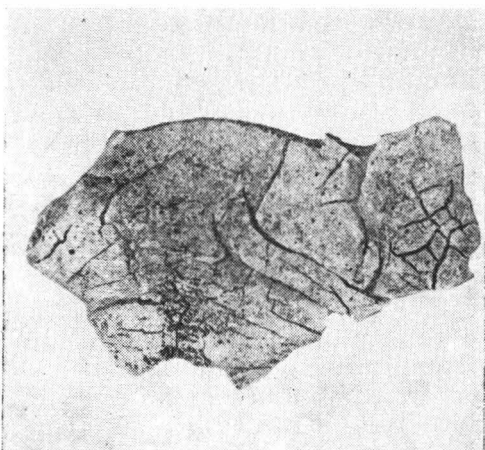

Fig. 8. — Frontal parțial reconstituit, cu lățime interorbitală mare (M 41 de incinerare).

— frunte bombată, cu arcuire medie pînă la puternic bombată, la 12 femei din cele 12 cazuri la care s-a putut evalua acest caracter, ca urmare a întregirilor parțiale efectuate pe fragmentele craniene ;

— occipital bombat suprainsiac la 11 femei din cele 11 cazuri analizate (fig. 7) ;

— mastoide mici și ascuțite la 7 femei din 9 cazuri analizate, excepție făcând un bărbat cu mastoide robuste și o femeie cu mastoide late, de mărime mijlocie ;

— regiunea glabellară și arcurile supraciliare șterse sau slab dezvoltate la 4 femei din 4 cazuri analizate ;

— o lățime interorbitală mare (fig. 8), de 19,5—22 mm, 21,5—22 mm și 26 mm (estimată pe 2 cazuri), întâlnită la 5 din femeile analizate, dintre care 4 provenite din morminte de incinerare și una dintr-un mormânt de înhumare ;

— la 2 femei incinerate s-a putut recupera regiunea nazoglabellară, care prezintă o rădăcină a nasului cu poziție înaltă și în continuarea frunții ;

— la 5 femei din cele 5 cazuri analizate, orbita este de formă cva-drangular-ovalară, cu unghiurile rotunjite, în singurul caz măsurabil (mormânt de înhumare) fiind hipsiconchă ;

— la 6 femei la care s-au putut face întregiri parțiale ale maxilarului, a rezultat o boltă palatină de adâncime mică spre mijlocie ;

— alte caractere, consemnate pe 1 pînă la 3 cazuri, privesc forma aperturii piriforme, de tip antropin ; lățimea și înălțimea nasului cu valori de mărime mijlocie ; mandibula cu ramura orizontală scundă sau mijlociu de înaltă și regiunea mentonieră cu bărbie ușor rotunjită sau ascuțită, cu tubercul mentonier median, jos situat. Indicele cranian la femeia din mormântul de înhumare arată o formă dolicocrană, la limita cu mezo-crania (74,7).

În încheiere, menționăm că scheletul de femeie din mormântul de înhumare analizat (M 115), la care s-au putut face întregiri și reconstituiri mai substanțiale (fig. 9 *a*, *b* și *c*), se înscrie, prin ansamblul caracterelor amintite în descrierea individuală, în grupul de forme esteuropeide ale antropologiei clasice. Atît M 115, cit și M 126, conținînd tot resturile unei femei înhumate (fig. 10 *a* și *b*), au fost incluse printre cazurile ce au intrat în prezentarea caracterelor morfologice și de observație, ceea ce denotă că nu se deosebesc de femeile din mormintele de incinerare, după cum nu diferă nici în privința aspectului general al osemintelor sau al staturii.

De aici se pot trage două concluzii importante : în primul rînd, mormintele de incinerare și cele de înhumare aparțin aceleiași populații, omogenă ca structură antropologică : constituție, talie și complex de caractere enumerate mai sus. În al doilea rînd, admitînd prima concluzie, caracterele izolate și disparate constatate la mormintele de incinerare capătă, prin raportare la caracterele femeii din M 115, o altă valoare și semnificație : ele rămîn izolate și disparate numai ca fapte de observație, datorită posibilităților de întregire a unor părți din craniu și imposibilității de a reconstitui altele, corespunzător cu gradul de fragmentare, deformare sau distrugere și cu modul de adunare a resturilor incinerate de pe vatra rugului, cu gradul de distrugere a mormintelor și cu interesul și atenția în recoltarea materialului necesar studiului. Toate aceste date nu par a fi întâmplătoare, reprezentînd un complex asociativ de caractere aparținînd unei populații omogene, ce se înscrie în grupul de forme esteuropeide clasic, atestat de M 115 de înhumare.

Un alt grup de caractere ne îngăduie să cunoaștem și mai bine populația care a utilizat necropola de la Ocna Sibiului. Identificarea unei fațete

articulare suplimentare pe marginea anteroinferioară a epifizei distale a tibiei și a unei prelungiri corespunzătoare, de aspect articular, pe colul astragalului la doi bărbați și la două femei din mormintele de incinerare atestă originea nomadă sau seminomadă a populației sau un mod de viață

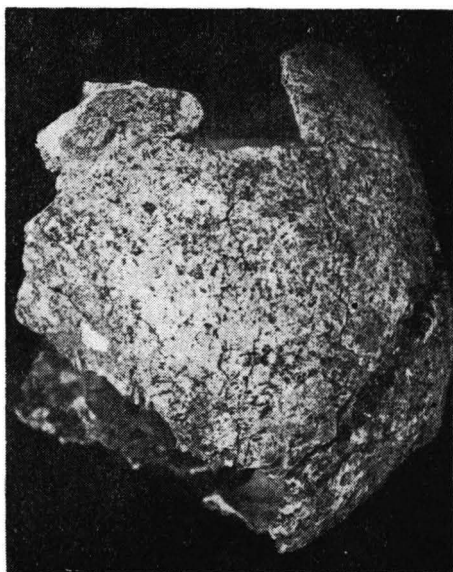
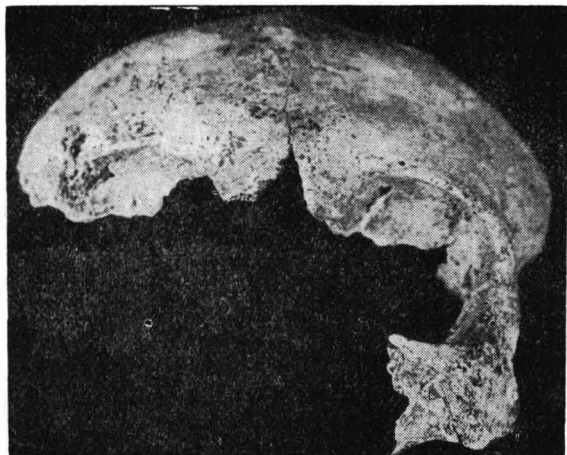

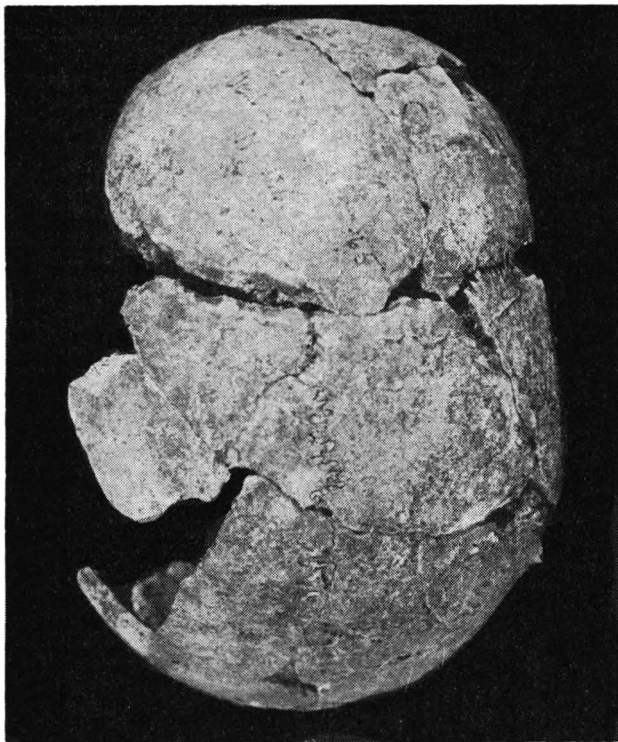
Fig. 9. — Craniul scheletului de femeie din M 115, văzut în normă frontală (a), laterală-frontală (b) și laterală-occipitală (c).

într-o regiune colinară sau montană, cu o durată lungă, timp de mai multe generații. Platimeria femurului și platichernia tibiei, întâlnită la trei femei, printre care se numără și M 115 de înmormântare, completează și se asociază cu caracterele particulare ale articulației tibioastragaliene amintite, subliniind laolaltă mai pregnant un mod de viață nomad sau

seminomad mai îndepărtat, ori o viațuire mai îndelungată într-o zonă de dealuri sau munte.

Majoritatea bărbaților (35 din 36 de cazuri), de constituție robustă sau relativ robustă, au relieful de inserție musculară bine dezvoltate

a

b

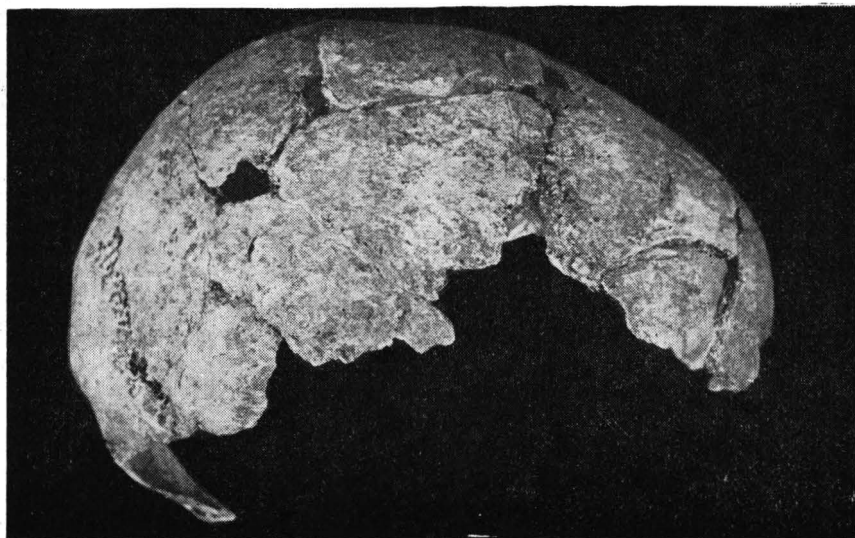

Fig. 10. — Craniul scheletului de femeie din M 126, văzut în normă verticală (a) și laterală (b).

sau puternice. Starea fragmentară și, mai ales, numărul mic de resturi osoase nu au permis notarea unor observații referitoare la comportament și ocupații, reflectate în structurile morfofuncționale. În schimb, la femei, unde numărul fragmentelor este mai mare, pretîndu-se la întregiri, deși 56 de cazuri din totalul de 58 sînt de constituție gracilă și relativ gracilă, surprind unele neconcordanțe de dezvoltare a oaselor brațului și ante-brățului față de craniu și membrele inferioare, în acord, din punct de vedere dimensional, cu aspectul constituțional individual. Așa, de pildă, femeia din M 124, de vîrstă adultă și constituție gracilă, are 3,1 mm grosimea la humerus, iar femeia din M 11, tot de vîrstă adultă și constituție gracilă, 3,3 mm grosime la humerus și 1,8 mm la radius. Femeia din M 122, de vîrstă adultă tînăra și constituție gracilă, avînd 2,1—2,6 mm grosime la humerus, pare să dea un înțeles acestor aparente neconcordanțe de dezvoltare, aducînd în discuție unele elemente concludente din domeniul morfofuncțional. Puternica dezvoltare a inserției pectoralului pe claviculă, dezvoltarea V-ului deltoidian al humerusului, atingînd 2,6 mm grosime în vecinătatea zonei de inserție, dezvoltarea crestei interosoase a radiusului, precum și crestele laterale pentru tecile flexorilor la falange, toate acestea la o femeie de 20—25 de ani nu pot fi puse în legătură decît cu o activitate de muncă variată și nespecializată, sub o tensiune de efort apreciabilă dacă ținem seama de constituția gracilă, activitate desfășurată și repetată timp de cel puțin 3—4 ani. Care au fost îndeletnicirile și deprinderile de muncă ale acestei femei nu putem ști. Atît ea, cît și femeile din M 11 și M 124, singurele care au furnizat elemente suficiente de analiză morfofuncțională, n-au desfășurat o activitate obișnuită, determinată de nevoile zilnice ale familiei și colectivității. Femeia din M 122 are structuri funcționale modelate într-un proces de muncă și sub o rată de efort deosebită, predominînd acțiunile de ridicare și transport al unor lucruri sau obiecte grele. Nu ar fi prin urmare exclus ca populația așezată la sfîrșitul secolului al VIII-lea — secolul al IX-lea la Ocna Sibiului să fi folosit și femei la exploatarea salinei.

Pentru starea sanitară a populației dispunem de date foarte puține. Pierderea unor dinți, cu resorbție alveolară consecutivă la patru femei (M 3, M 131, M 133, M 126), privind unul, doi sau mai mulți dinți la aceeași persoană, denotă o anumită frecvență și intensitate a bolii carioase, redată cantitativ prin valorile observate și nu prin cele reale, utile pentru o caracterizare a populației.

Cu titlu de semnalară, fiind vorba de morminte de incinerare, menționăm o spondiloză dorsală inferioară și o discartroză intraspongioasă la femeia din M 20, o reacție inflamatorie supurată în regiunea articulației temporomandibulare la un bărbat (M 69) și o reacție subperiostică posttraumatică pe o coastă aparținînd femeii din M 106.

BIRITUALISMUL

Ocna Sibiului este o necropolă birituală, caracterizată prin predominarea incinerăției (86,75%) și un procent scăzut de morminte de înhumăție (13,25%). Dacă la ora actuală este un lucru bine stabilit că ritul

funerar al slavilor a fost la origine incinerarea⁵⁷, părerile cu privire la momentul și cauzele adoptării înhumației diferă. Începînd cu secolul al IX-lea, atît în izvoare, cît și pe bază de săpături arheologice, slavii sînt atestați practicînd ambele rituri⁵⁸. Momentul apariției înhumației se deosebește însă de la regiune la regiune. În Moravia de sud, de exemplu, trecerea la înhumație s-a făcut încă din secolul al VII-lea, în timp ce pe restul teritoriului răspîndirea noului rit are loc abia la sfîrșitul secolului al VIII-lea și în decursul secolului al IX-lea⁵⁹.

Se citează de asemenea cazurile unor morminte slave de incinerare suprapuse de morminte de înhumație, ca și cazuri de morminte de înhumație suprapuse de morminte de incinerare. Frecventă este și coexistența celor două rituri în cadrul uneia și aceleiași necropole⁶⁰. Ipoteza originii etnice diferite a persoanelor înhumaate a fost respinsă. S-a încercat a se pune pătrunderea și răspîndirea noului rit și pe seama creștinismului, dar s-a constatat că înhumația își face apariția într-o serie de regiuni înainte de a se putea vorbi de o influență a bisericii creștine. Dealtfel, izvoarele menționează că slavii continuă chiar și după creștinare să practice vechile lor ritualuri păgîne, biserica ducînd o luptă înverșunată în vederea lichidării lor. J. Kostrzewski vede în ritul înhumației o influență dinafară, pătrunsă pe calea schimburilor și relațiilor comerciale. După părerea lui T. Lewicki, slavii de răsărit au împrumutat înhumația de la populațiile scito-sarmate sau tiurco-mongole cu care se învecinau⁶¹.

Sărăcia inventarului funerar din necropolele slave a contribuit, pe de altă parte, la abandonarea ipotezei conform căreia înhumația era folosită în funcție de diferențierea socială a populației, așa cum părea să reiasă din știrile cuprinse în izvoarele arabe⁶². Un rol de seamă în adoptarea noului rit de către slavi este atribuit avarilor⁶³. B. Dostál propune însă ca motivele adevărate să fie căutate în întregul complex de condiții și influențe, legături sociale și transformări economice care au îmbrăcat în Moravia forma unui proces lent, cu o durată de aproximativ trei secole⁶⁴.

Viitoarele cercetări vor duce treptat la lămurirea ponderii ce revine diferiților factori în schimbarea ritului strămoșesc și în adoptarea celui nou, în funcție de teritoriul de locuire sau așezare a grupurilor de populație slavă. Faptul că presupusa influență exercitată de vecinii slavilor se manifestă atît în răsărit, cît și în apus, aproximativ în aceeași perioadă, ceea ce nu poate fi pus pe seama unei simple coincidențe, demonstrează că nu pot fi neglijați și toți ceilalți factori: economici, sociali, politici și culturali. Credem că acțiunea lor trebuie privită în ansamblu, ca forme de manifestare multiplă ale unui fenomen unic, cu rolul de a pregăti terenul necesr, și anume legăturile și contactul slavilor cu Imperiul Bizan-

⁵⁷ I. Nestor, *Contribution archéologique au problème des protoroumains. La civilisation de Dridu*, în „Dacia”, N.S., vol. II, 1958, p. 378.

⁵⁸ T. Lewicki, *op. cit.*, p. 130.

⁵⁹ B. Dostál, *op. cit.*, p. 12—13.

⁶⁰ J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 20.

⁶¹ *Ibidem*, p. 28—29.

⁶² T. Lewicki, *op. cit.*, p. 130—131, și J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 20.

⁶³ J. Poullk, *op. cit.*, p. 71 ; J. Eisner, *op. cit.*, p. 291 ; A. Pitterová, în recenzie la lucrarea lui H. Preidel, *Awaren und Slawen*, în „Slavia”, nr. 24, 1955, p. 26—27.

⁶⁴ B. Dostál, *op. cit.*, p. 12—13.

tin, pe de o parte, și cu Imperiul Roman de Apus, de cealaltă parte. Așa se explică, poate, de ce izvoarele menționează practicarea înhumației de către rușii bogați într-o perioadă când ritul slavilor era incineratia, aceasta fiind pătura socială care întreținea raporturi directe, de natură economică, politică, socială sau culturală cu Imperiul Bizantin⁶⁵, alcătuind mediul cel mai receptiv și apt pentru pătrunderea și asimilarea noilor influențe.

Studiul antropologic al cimitirelor birituale va putea aduce precizări interesante în această problemă, scurtind calea multor ipoteze și presupuneri teoretice. Necropola de la Ocna Sibiului constituie, sub acest raport, un eșantion prea modest pentru a permite emiterea unor concluzii definitive. Din cele 18 morminte de înhumație au fost analizate jumătate. Observațiile de teren, coroborate cu date ca lungimea scheletului și conținutul inventarului, permit, în mare, distribuirea pe grupe de vîrstă și sex a tuturor indivizilor înhumați, ilustrată în tabelul nr. 5. Remarcăm că 11 din totalul de 18 morminte de înhumație aparțin unor infans I, dintre care 4 sugari, 3 morminte unor infans II, unul de sex nedeterminabil, unul de sex feminin și unul de sex masculin. Grupa juvenis nu este reprezentată. Numai 4 morminte sînt de persoane adulte. Dintre acestea, analizate antropologic au fost două, ambele conținînd scheletele unor femei de vîrstă matur I și II. Judecînd după inventar (lamă de fier lungă de 30 cm și un virf de săgeată) și după lungimea scheletului, de 1,72 m,

Tabelul nr. 5

Structura pe grupe de vîrstă și sex a indivizilor din mormintele de înhumație

Grupă de vîrstă/sex	Feminin		Masculin		Nedeterminabil		Total	
	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%
sugari (0—1 an)	—	—	—	—	4	22,20	4	22,20
infans I (1—7 ani)	—	—	—	—	7	38,95	7	38,95
total infans I (0—7 ani)	—	—	—	—	11	61,15	11	61,15
infans II (7—14 ani)	1	5,55	1	5,55	1	5,55	3	16,65
juvenis (14—20 ani)	—	—	—	—	—	—	—	—
adultus (20—30 ani)	1	5,55	—	—	—	—	1	5,55
maturus I (30—40 ani)	1	5,55	1	5,55	—	—	2	11,10
maturus II (40—50 ani)	1	5,55	—	—	—	—	1	5,55
Total	4	22,20	2	11,10	12	66,70	18	100,00

⁶⁵ Problema acestor relații este atinsă de W. Hensel, *La contribution du monde slave ancien, in Sources archéologiques de la civilisation européenne* . . . , p. 194—205.

individul din M 130 era sigur de sex masculin. L-am trecut arbitrar la grupa de vîrstă matur I. Lungimea scheletului din M 16 de 1,56 m, corespunde cu talia calculată la femeile din seria de la Ocna Sibiului. Inclus de noi la grupa adult, putea face tot așa de bine parte din grupa matur I sau II, asemenea celorlalte două femei înhumate. Dintre copii au fost analizați antropologic un sugar (M 89), 3 infans I (M 32, M 63, M 116), de sex nedeterminabil, și 3 infans II: o fetiță de $7-7\frac{1}{2}$ ani în M 111, un băiat de circa 12 ani în M 101 și un copil de 8 ani, de sex nedeterminabil, în M 123.

Mormintele de înhumatie de la Ocna Sibiului conțin deci, în proporție de 77,80% copii, dintre care 22,20% sugari și 38,95% infans I, în total 61,15%. De asemenea, doi dintre copiii din grupa infans II se apropie ca vîrstă de grupa infans I. Din totalul de 4 persoane adulte, 2 sînt femei din grupele de vîrstă cele mai mari (eventual și a treia femeie), făcînd parte din cadrul aceleiași populații slave ca și femeile din mormintele de incineratie. Bărbatul din M 130 se înscrie, prin talia sa de aproximativ 172,0 cm, printre staturile mari, neputînd fi comparat pe baza acestui unic element cu bărbatul de statură submijlocie din mormintele de incineratie. Lipsa unor date privind caracterile sale morfologice sau variația taliei bărbaților din mormintele de incineratie nu ne permite să afirmăm dacă făcea parte din aceeași populație sau nu.

Se pune întrebarea dacă copiii, majoritatea sugari și infans I și femeile vîrstnice puteau constitui elementele cele mai receptive la noile influențe: comerciale, religioase sau politice, reprezentînd pătura cu o poziție socială dominantă, care căuta să se separe prin ritualul practicat de restul populației. Necropola de la Ocna Sibiului infirmă și observația făcută de antropoloaga E. Promińska, pe un lot de numai 4 morminte, că ar exista o diferență de vîrstă între persoanele ce foloseau ambele rituri, bătrînii continuînd să se îngroape conform obiceiurilor tradiționale, în timp ce tinerii sînt adeptii noului rit, înhumatia⁶⁶. De asemenea, nu se poate conchide că înhumatia era ritual aplicat copiilor de vîrstă mică, adulții fiind cei ce se incinerau, după o practică întilnită adesea la populațiile vechi.

Modul în care se proiectează necropola de la Ocna Sibiului — cu rezultatele ei modeste, pe baza studiului a 18 morminte de înhumatie, și acelea incomplete — pe fondul spectaculos al ipotezelor teoretice demonstrează destul de convingător necesitatea extinderii analizelor antropologice la un număr cît mai mare de cimitire dintr-o perioadă contemporană, ca și gravitatea pierderii a numeroase materiale științifice provenite din săpăturile arheologice efectuate pînă la ora actuală, capabile să arunce o lumină asupra unor aspecte rămase încă nerezolvate sau neclarificate pe deplin.

⁶⁶ E. Promińska, *Opracowanie szczatków kostnych z wczesnośrednio-wiecznych grobów cialopalnych w miejscowościach Kesocho i Kitki, pow. Przasnysz* (Prelucrarea resturilor osoase din mormintele feudale timpurii de incineratie și înhumatie din localitățile Kesocho și Kitki, r. Przasnysz), în „Wiadomości Archeologiczne”, vol. XXIX, 1963, nr. 2, p. 216—220.

PROBLEME DEMOGRAFICE

Structura pe grupe de vîrstă și sex a indivizilor din mormintele de incinerare analizate și din cele de înmormîntare (tabelul nr. 6), privită în ansamblu, se prezintă astfel: 15,51% infans I, în raport cu numărul total de 187 de indivizi, 6,41% infans II, 2,67% juvenis, 43,32% adult, 28,35% matur I, 3,21% matur II și 0,53% senil. Excepționind 22 de persoane, majoritatea copii nedeterminabili ca sex, obținem 84 de femei (44,92%) și 81 de bărbați (43,32%). Pentru sexul feminin notăm: 7 infans I, 5 infans II, 3 juvenis, 49 adult, 16 matur I și 4 matur II. Pentru bărbați: 4 infans I, 5 infans II, 1 juvenis, 31 adult, 37 matur I, 2 matur II și 1 senil (fig. 11).

Întocmind tablele de mortalitate pe sexe reunite și separat pentru bărbați și femei, cu eliminarea grupelor de vîrstă infans I și II, căpătăm imaginea completă a diferiților parametri ce intră în componența tabelului de viață a populației de la Ocna Sibiului (fig. 17).

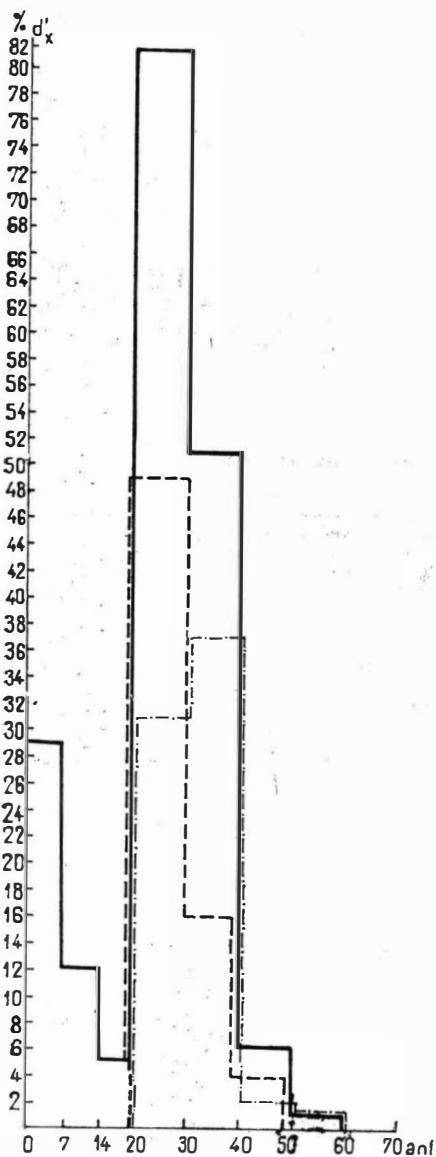
Tabelul nr. 6

Structura pe grupe de vîrstă și sex a indivizilor din mormintele de incinerare analizate antropologic și din mormintele de înmormîntare

Grupă de vîrstă/ sex	Feminin		Masculin		Nedeterminabil		Total	
	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%
sugari (0-1 an)	—	—	—	—	4	2,14	4	2,14
infans I (1-7 ani)	7	3,74	4	2,14	14	7,49	25	13,37
total infans I (0-7 ani)	7	3,74	4	2,14	18	9,63	29	15,51
infans II (7-14 ani)	5	2,67	5	2,67	2	1,07	12	6,41
juvenis (14-20 ani)	3	1,61	1	0,53	1	0,53	5	2,67
adultus (20-30 ani)	49	26,20	31	16,59	1	0,53	81	43,32
maturus I (30-40 ani)	16	8,56	37	19,79	—	—	53	28,35
maturus II (40-50 ani)	4	2,14	2	1,07	—	—	6	3,21
senilis (50-x ani)	—	—	1	0,53	—	—	1	0,53
Total	84	44,92	81	43,32	22	11,76	187	100,00

Examinînd datele referitoare la numărul real de morți pentru fiecare grupă de vîrstă, redată grafic în fig. 12, iese în evidență insuficiența reprezentare a copiilor în seria de la Ocna Sibiului, ceea ce antre-

nează o creștere artificială a speranței de viață la naștere⁶⁷. O situație similară s-a constatat și în seria slavă de la Mikulčice, unde procentul de infans I și II se ridică totuși la 37, 1%, comparativ cu 21,92% la

⁶⁷ Acest aspect este discutat în D. Nicolaescu-Plopșor și Wanda Wolski, *Necropole de secol IV e.n. din Muntenia. Elemente de analiză demografică comparată*, în „Studii și cercetări de antropologie”, vol. 9, 1972, nr. 2, p. 110.

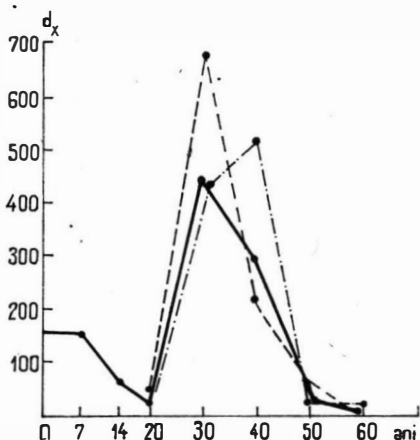

Fig. 12. — Numărul real de morți la vârsta x (d_x), exprimat în raport cu o cohortă de 1 000 de indivizi : bărbați (----), femei (-.-.), sexe reunite (—).

Fig. 11. — Distribuția valorilor d'_x în necropola de la Ocna Sibiului : bărbați (----), femei (-.-.), sexe reunite (—).

Ocna Sibiului. M. Stloukal, care a studiat seria slavă de la Mikulčice, apreciază că în necropolele slave procentul de persoane decedate între 0 și 20 de ani oscilează între 30 și 45%⁶⁸. Adăugînd la calcul și pe cei cîțiva juvenis, obținem pentru Ocna Sibiului 24,59%, cea mai joasă valoare înregistrată pînă acum în cimitirele slave la intervalul de vîrstă amintit.

Numărul de persoane decedate între 0 și 20 de ani în necropolele slave (în %)

(după M. Stloukal)

Ocna Sibiului	— 24,59	Stara Kouvfim	— 39,0
Ptuj	— 27,4	Mikulčice 1	— 39,8
Modrá	— 31,6	Mikulčice 1—4	— 41,7
Mlýňarce	— 32,0	Képuszta	— 43,0
Zobor	— 33,7	Mikulčice 3	— 46,0
Stare-Město-Špitály	— 36,1	Žitavska Toů	— 47,5
Bešeňov	— 36,9	Mikulčice 4	— 50,5
Turnišča	— 37,9	Stare-Město-Valy	— 53,9
Mikulčice 2	— 39,0		

Făcînd apel la statisticile demografice din Boemia, Stloukal arată că în secolul al XIX-lea peste 30% din copii decedau pînă la vîrsta de 1 an, față de 7,1% la Mikulčice, o mortalitate infantilă de 4 ori mai mică în secolul al IX-lea față de secolul al XIX-lea nefiînd plauzibilă. La Mikulčice, numai 50% din scheletele de copii mici se află în necropolă, jumătate fiind îngropați în altă parte. Nu putem stabili procentul de copii pînă la 1 an de la Ocna Sibiului, întreaga grupă infans I nu intru-nește însă mai mult de 15,51%, față de 28,1% la Mikulčice, sau 22,5% copii pînă la 5 ani la Stare-Město-Valy. Cauzele acestor abateri de la structura reală a populației au fost căutate pentru Mikulčice în persistența unor ritualuri păgîne chiar și în perioada de după creștinare a slavilor moravieni, cum ar fi obiceiul omorîrii nou-născuților de sex feminin, cunoscut de greci, romani, celți, sarmați, germani, lituanieni și slavii baltici, sau scufundarea sugarilor în apele reci ale rîurilor în vederea obținerii unei selecții naturale. Ritualurile speciale aplicate în cazul copiilor au fost clasificate de I. Schwidetzky pe baza analogiilor etnologice. Ele constau, îndeobște, în aruncarea copiilor decedați în apele rîurilor, părăsirea corpurilor în pădure, atîrnarea în copaci, îngroparea în locuri diferite de ale adulților etc.⁶⁹. Folosirea unui ritual special pentru copii în Hallstattul tîrziu, privind înmormîntarea lor în cadrul unei necropole aparte de cea destinată adulților, a fost surprinsă la Ferigle.

Uneori și cealaltă extremă a curbei de mortalitate poate mijloci o imagine falsă a repartiției deceselor, la populațiile primitive actuale copiii și bătrînii decedați avînd parte de un tratament similar, deosebit însă de cel aplicat restului populației. Confirmarea arheologică privind existența acestui obicei și în timpurile preistorice a dat-o seria de epocă

⁶⁸ M. Stloukal, *Heldnische Elemente im Leben der Bevölkerung der großmährischen Mikulčice auf Grund der Befunde an Begräbnisstätten*, în „Homo”, vol. XIII, 1962, p. 145—152, și în „Památky Archeologické”, vol. LX, 1969, nr. 2, p. 498—499.

⁶⁹ I. Schwidetzky, *Sonderbestellungen und ihre paläodemographische Bedeutung*, în „Homo”, vol. XVI, 1965, p. 233—237.

Table de viață

x ani	d'_x	d_x	l_x	q_x	P_x	L_x	T_x	e_x^0
<i>Femei</i>								
14-20	3	41,6	1000,0	41,6	958,4	979,2	1791,9	17,92
20-30	49	680,5	958,4	710,1	289,9	618,1	812,7	8,48
30-40	16	222,2	277,9	799,6	200,4	166,8	194,6	7,0
40-50	4	55,7	55,7	1000,0	0,0	27,8	27,8	4,88
Total	72	1000,0	0,0	-	-	-	-	-

Bărbați

14-20	1	13,9	1000,0	13,9	986,1	993,0	2395,5	23,95
20-30	31	430,6	986,1	436,7	563,3	770,8	1402,5	14,22
30-40	37	513,9	555,5	925,2	74,8	597,1	631,7	11,36
40-50	2	27,7	41,6	665,8	334,2	27,7	34,6	8,32
50-60	1	13,9	13,9	1000,0	0,0	6,9	6,9	4,96
Total	72	1000,0	0,0	-	-	-	-	-

Sexe reunite

0-7	29	155,1	1000,0	155,1	844,9	922,4	3243,1	32,43
7-14	12	64,1	844,9	75,2	924,8	812,8	2320,7	27,46
14-20	5	26,7	780,8	34,2	965,8	767,4	1507,9	13,31
20-30	81	433,2	754,1	574,6	425,4	537,5	740,5	9,81
30-40	53	283,5	320,9	884,1	115,9	179,1	203,0	6,32
40-50	6	32,1	37,4	858,3	141,7	21,3	23,9	6,39
50-60	1	5,3	5,3	1000,0	0,0	2,6	2,6	4,91
Total	187	1000,0	0,0	-	-	-	-	-

română de la Hörafling, unde extremele de jos și de sus ale grupelor de vîrstă se înhumau, iar adulții, adolescenții și copiii mai mari se incinerau⁷⁰. La Ocna Sibiului, persoanele din grupele de vîrstă matur II și senil erau incinerate, asemenea întregii populații, după cum un procent mic de copii din grupele de vîrstă mai mari erau înhumați, la fel cu sugarii.

Dacă la Mikulčice unele ritualuri păgine se păstrează chiar și după creștinare, cu atît mai normal este să le întîlnim la populația de la Ocna Sibiului sub forma de practici rituale curente și nu de persistențe, aici continuînd să mai fie în uz ritul tradițional al slavilor: incinerarea.

⁷⁰ K. Gerhardt și R.A. Maier, *Nortische Gräber bei Hörafling im Chamgau*, în „Bayerischer Vorgeschichtsblätter“ vol. 29, 1965, p. 174.

Studiul osteologic a permis depistarea următoarelor practici rituale aplicate la Ocna Sibiului copiilor decedați :

1. Un procent mic de copii pînă la vîrsta de 7 ani (10,65%) și între 7 și 14 ani (5,91%) erau incinerati. Nu s-a găsit nici un caz de sugar incinerat, aceștia fiind de regulă înhumați. Pentru băieții decedați erau sacrificați, în unele cazuri, copii de sex opus, mai mici sau de vîrstă egală, vizîndu-se căsătoria lor simbolică. Se constată totuși prezența a două morminte individuale de incineratie, aparținînd unor copii din grupa de vîrstă infans I și a patru morminte duble, de copii și adulți, în două din cele patru cazuri analizate adulții fiind de sex masculin.

2. O parte dintre nou-născuți și un procent infim de copii din grupele de vîrstă infans I și infans II erau înhumați. Nu putem indica însă motivele care stăteau la baza acestei selecții.

3. Majoritatea sugarilor, într-un procent estimat cu aproximație pînă la 90% (în afara celor 4 morminte de sugari de la Ocna Sibiului, admitem existența unor eventuale morminte distruse ca urmare a acțiunii solului sau a lucrărilor agricole), și 15—20% din totalul copiilor decedați, dacă speranța de viață la naștere era de 30—35 de ani, sau 20—25% dacă speranța de viață la naștere se ridică la 25—27,5 ani⁷¹, erau tratați în conformitate cu anumite practici rituale speciale, cum ar fi, de pildă, aruncarea nou-născuților în apele rîurilor, înmormîntarea lor într-un loc aparte de cel destinat adulților etc. Procentul de copii putea fi întrucitva micșorat și din cauza obiceiului sacrificării femeilor. Implicînd chiar și acest din urmă factor, numărul copiilor, mai ales sugari, rămîne totuși mult prea scăzut în necropola de la Ocna Sibiului ca să poată fi real.

Coborîrea pînă la jumătate, în cazul nostru sub această limită, a numărului deceselor la grupa de vîrstă infans II, comparativ cu grupa infans I, și la grupa de vîrstă juvenis, comparativ cu grupa infans II, ilustrează modelele obișnuite de mortalitate, în conformitate cu tendința naturală de coborîre a curbei deceselor.

Analizînd în continuare numărul real de decese (d'_x) de la 20 de ani în sus, ca și valorile sale exprimate în raport cu o cohortă de 1 000 de indivizi (d_x), remarcăm la cele două sexe reunite o creștere accentuată la grupa de vîrstă adult, o scădere netă la grupa matur I și foarte marcată la grupa matur II, atîngînd cel mai coborît nivel la grupa de vîrstă senil (50—60 de ani). Aceleași valori, luate pentru fiecare sex în parte, arată o creștere importantă la femeile adulte, cu o scădere accentuată la grupa de vîrstă matur I, atîngînd nivelul cel mai redus la 40—50 de ani. Valorile respective, între 20 și 30 de ani, sînt sensibil mai scăzute la bărbați comparativ cu femeile, înregistrînd o creștere la grupa de vîrstă matur, pentru ca între 40 și 50 de ani să se producă o coborîre marcată, nivelul minim fiind atins între 50 și 60 de ani (fig. 12).

Se observă deci o comportare diferită a femeilor și bărbaților la grupele de vîrstă adult și matur I. Picul foarte înalt la femeile adulte nu poate fi atribuit în exclusivitate, în condițiile practicii rituale atestate

⁷¹ Pe baza comparației cu tabelele de mortalitate pentru perioada secolelor IX—X (Gy. Acsádi și J. Nemeskéri, *History of Human Life Span and Mortality*, p. 302—307 și 299—234. De asemenea, A. Wiercińska, *op. cit.*, p. 484).

la Ocna Sibiului, mortalității crescute în perioada de fertilitate, așa cum se încearcă în interpretarea unor picuri mai puțin abrupte din necropolele preistorice. Diferența în procente dintre numărul de femei adulte și mature din cele patru necropole de la Mikulčice este de 1,0% în favoarea grupei matur. La Ocna Sibiului ea atinge 40,3% în favoarea grupei adulte. La Mikulčice, picul mortalității se plasează la grupa de vîrstă matur, cu o diferență de 16,8% față de grupa adult. Chiar dacă ne referim numai la cimitirul 3 de la Mikulčice, cu un indice de masculinitate mai mic decît în celelalte trei necropole, persoanele de sex feminin întruind 53% din totalul indivizilor înhumați aici, diferența dintre femeile din grupele de vîrstă matur și adult este de 32,0% în favoarea celei dintîi, picul mortalității aflîndu-se tot la grupa matur. Modelul „arhaic” de mortalitate de la Ocna Sibiului, cu un pic ridicat la grupa de vîrstă adult și o diferență de 11,8% în raport cu grupa matur, este realizat, aproape în totalitate, de femeile ce însoțesc pe bărbați prin deces ritual, avînd osemintele depuse în aceeași urnă.

Diferența medie de vîrstă dintre bărbații și femeile din mormintele duble de la Ocna Sibiului, de aproximativ 6 ani, contribuie la sporirea numărului de decese rituale ale femeilor între 20 și 30 de ani pentru bărbații decedați între 30 și 40 de ani. Evoluția curbei la grupa de vîrstă 40—50 de ani pledează în același sens, femeile înregistrînd o proporție dublă comparativ cu bărbații, pentru ca la 50—60 de ani bărbații să atingă nivelul cel mai scăzut, însoțiți fiind de femei din grupa de vîrstă 40—50 de ani.

Fiînd vorba de o necropolă civilă, aparținînd unei așezări de tip rural, se poate admite că valorile d'_x și d_x reprezintă, în cazul bărbaților, numărul real de decese naturale, luînd în considerație toate cauzele endogene și exogene, favorizante sau determinante ce au acționat în perioada respectivă și în condițiile de viață ale comunității de la Ocna Sibiului. La femei, provenite în marea lor majoritate din morminte duble, valorile d'_x și d_x ilustrează în schimb numărul real de decese rituale (cu excepția femeilor din cele 4 morminte individuale). Termenii de „deces natural” și „deces ritual”, aleși în mod arbitrar, indică diferența în comportarea celor două sexe redată în tabelele de viață, reflectînd practica rituală surprinsă în necropola de la Ocna Sibiului.

Trecînd la numărul de supraviețuitori (fig. 13), se constată o scădere lentă a curbei pentru ambele sexe reunite în intervalul 20—30 de ani și o coborîre vertiginoasă între 30 și 40 de ani și între 40 și 50 de ani, pînă la pragul cel mai de jos al grupei de vîrstă senil. Atît la bărbați, cît și la femei se observă o scădere lentă a valorilor l_x între 30 și 40 de ani și între 40 și 50 de ani. Între 20 și 30 de ani și 40 și 50 de ani bărbații înregistrează însă o coborîre aproape rectilinie, cu o scădere lentă între 50 și 60 de ani, cînd ating o treime din valoarea grupei precedente de vîrstă. La femei, între 20 și 30 de ani curba coboară pînă la jumătate din valoarea dată pentru bărbați între 30 și 40 de ani, terminînd aproape la același nivel ca și bărbații între 40 și 50 de ani.

Probabilitatea de deces (q_x) și probabilitatea de supraviețuire (P_x), transpuse grafic (fig. 14), arată o intersectare a curbelor la vîrsta de 29 de ani pentru întreaga serie, la 27 de ani pentru femei și la 31 de ani pentru bărbați. Probabilitatea de deces atinge o creștere impresionantă.

la femei între 20 și 30 de ani, depășind cu mai mult decît o dată și jumătate nivelul cunoscut de bărbați, pentru ca să urce apoi lent între 30 și 40 de ani, răstimp în care bărbații întrunesc cea mai ridicată valoare

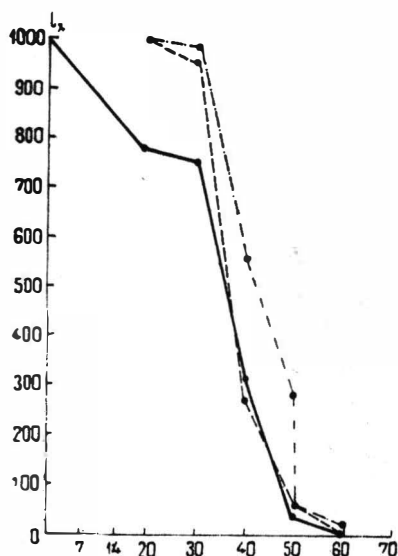

Fig. 13. — Numărul de supraviețuitori pe grupe de vîrstă: bărbați (.....), femei (-.-.), sexe reunite (——).

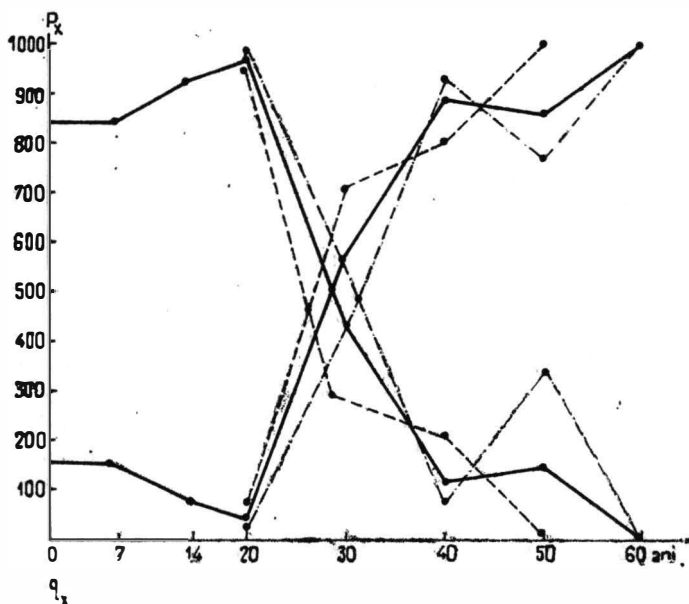

Fig. 14. — Probabilitatea de deces și probabilitatea de supraviețuire la diferite grupe de vîrstă: bărbați (.....), femei (-.-.), sexe reunite (——).

($q_x = 925,2$). Aceasta se micșorează mult între 40 și 50 de ani, ajungînd sub nivelul marcat de femei între 20 și 30 de ani. De remarcant că pro-

babilitatea de supraviețuire este nulă la femeii între 40 și 50 de ani, scăzând progresiv de la grupa juvenis pînă la grupa matur II. După o perioadă critică între 30 și 40 de ani, cu cea mai mică șansă de supraviețuire ($P_x = 74,8$), bărbații au o revenire, probabilitatea fiind de 4,5 ori mai mare la 40—50 de ani ($P_x = 334,2$). Pe întreaga serie, comparativ cu adulții de 20—30 de ani, probabilitatea de deces (q_x) este de 4,4

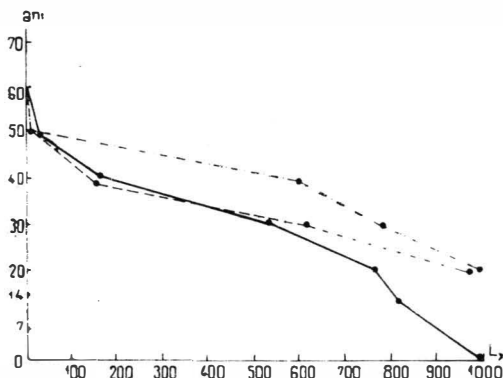

Fig. 15. Structura pe grupe de vîrstă a populației staționare: bărbați (.....), femeii (-.-.), sexe reunite (——).

ori mai mică la copiii din grupa infans I, de 7,6 ori la cei din grupa infans II și de 16,8 ori la grupa juvenis. Ea scade de asemenea la jumătate de la grupa infans I la grupa infans II, reducîndu-se în continuare la grupa juvenis cu ceva mai mult decît jumătate din valoarea înregistrată între 7 și 14 ani. Cea mai mare probabilitate de deces nu apare la adulții de 20—30 de ani, ci la indivizii de 30—40 de ani, urmați de cei din grupa 40—50 de ani.

Curba valorilor L_x (numărul de ani trăiți de supraviețuitorii fiecărui interval de vîrstă) este asemănătoare cu cea a valorilor l_x (numărul de supraviețuitori pe grupe de vîrstă) atît în ceea ce privește traseul ei pentru întreaga serie, cît și separat pentru bărbați și femeii (fig. 15).

Între 0 și 7 ani, speranța de viață (e_x^0) este de 32,43 ani, între 7 și 14 ani de 27,46 ani și între 14 și 20 de ani de 13,31 ani. Grupa adult cu o speranță de numai 9,81 ani, putea ajunge pînă la 29,81 ani, în timp ce grupa matur I pînă la 16,32 ani, grupa matur II pînă la 16,39 ani, iar grupa senil pînă la 54,90 ani. Speranța de viață a femeilor adolescente era de 17,92 ani, iar a bărbaților de 23,95 ani. Diferența se menține și la grupa adult, atîngînd 37,04 ani la femeii, față de 41,36 ani la bărbați. La grupa matur ea este de 44,88 și, respectiv, 48,32 ani. Între 50 și 60 de ani nu mai era în viață nici o femeie, iar bărbații mai puteau spera să atîngă vîrsta de 54,16 ani (fig. 16).

Dezavantajul femeilor față de bărbați, exprimat în diferența de 6,03 ani în durata speranței de viață, este la Mikulčice de numai 4,8 ani. Deși pentru epoca respectivă dimorfismul sexual privind speranța de viață favoriza net pe bărbați, situația variază totuși de la necropolă la

necropolă ⁷². Astfel, datele privind grupa de vîrstă 14—20 de ani, provenite din cinci cimitire din secolele X—XII din Ungaria, dau o medie de 1,6 ani, limitele oscilînd între 4,4 la Halimba Cseres și 0,2 ani la Zalavár-sat ⁷³. Ocna Sibiului se apropie de Halimba Cseres și Reckahn, cu o diferență la vîrsta de 15—19 ani de 6,0 și, respectiv, 6,5 ani.

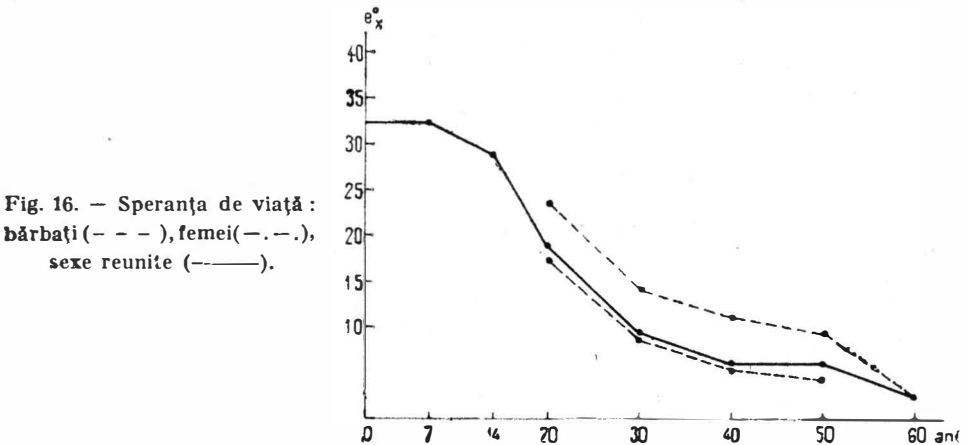

Fig. 16. — Speranța de viață: bărbați (---), femei(-.-.), sexe reunite (—).

Indicele speranței de viață înregistrează valori diferite în necropolele slave, de la 19,8 ani la Žitavska-Tou și pînă la 35,3 ani la Ptuj, Ocna Sibiului situîndu-se între Stare-Město-Spitáally, cu 32,1 ani, și Zobor, cu 33,3 ani (fig. 18). O speranță de viață de 32,4 ani, destul de ridicată pentru perioada secolelor VIII—IX, ca și în alte necropole slave, unde depășește 30 de ani, este influențată de o latură a ritualului funerar, constînd în lipsa unui procent însemnat de copii din cuprinsul necropolei.

Proporția dintre sexe este aproape egală în mormintele de incinerare (80/79). Adăugînd mormintele de înhumare, procentul crește ușor în favoarea femeilor (84/81). La grupa adult, raportul este de 49/31 în favoarea femeilor, scăzînd apoi brusc la grupa matur pînă la 16/37. Numărul bărbaților se menține aproape egal între grupele amintite, cu o tendință de urcare în direcția matur I. La grupa de vîrstă matur II, survine o nivelare a proporției, cu o preponderență însemnată a femeilor (4/3) și prelungirea duratei de viață a bărbaților pînă la grupa senil. Dacă calculăm indicele de masculinitate după metoda obișnuită, obținem 973,2 pentru persoanele adulte din mormintele de incinerare. Incluzînd grupa juvenis, valoarea sa crește pînă la 987,6, ajungînd egală cu 1 000 pentru adolescenții și adulții din mormintele de incinerare și înhumare.

⁷² Cu cît ne apropiem de timpurile moderne, diferența dintre sexe în durata speranței de viață se micșorează tot mai mult, ajungîndu-se la inversarea raportului amintit. Așa, de pildă, în secolul al XIX-lea, diferența în Franța era de 0,8 ani în favoarea femeilor. În prima jumătate a secolului al XX-lea, în Japonia, femeile trăiesc mai mult cu 4 ani decît bărbații, în Polonia cu 2—3 ani, în Statele Unite cu 3 ani, iar în Germania cu 2 ani (E. Rosset, *Proces starzenia sie ludności* (Procesul de îmbătrînire a populației), Varșovia, 1959, p. 222 și 234).

⁷³ L.S. Schott, *Die Sexualrelationen bei einigen hochmittelalterlichen Siedlungen nach ihrer paläodemografischen Rekonstruktion*, în „Zeitschrift für Morphologischer Anthropologie“, vol. 55, 1964, Heft 1, p. 60—71.

Conform formulei lui L. Schott, care pornește de la speranța de viață a bărbaților și femeilor între 14 și 20 de ani, indicele de masculinitate corectat se ridică în cazul necropolei de la Ocna Sibiului la 1 333. Valoarea sa brută este de 1 010 la Kérpuszta, 1 106 la Ptuj, 1 317 la Mikulčice, 1 389 la Stare-Město-Valy și 1 467 la Kouvrím. Ocna Sibiului ocupă următorul loc printre necropolele din secolele IX—XII, pentru care s-a efectuat corectarea indicelui de masculinitate :

— Kérpuszta (sec. X—XI)	1 036
— Halimba Cseres (900—1120)	1 299
— Ocna Sibiului (sec. IX)	1 333
— Reckahn (1150—1350)	1 347
— Mikulčice (sec. IX)	1 640

Dacă implicarea speranței de viață în calcularea indicelui de masculinitate reflectă mai bine conținutul demografic real, la Ocna Sibiului se constată o preponderență accentuată a sexului masculin, raportul fiind de 1 333 bărbați la 1 000 de femei, sau de 748,55 femei la 1000 de bărbați. Se consideră, în general, că o astfel de situație este caracteristică pentru procesele de migrațiune, procentul ridicat de bărbați de la Halimba Cseres, Reckahn, Mikulčice fiind atribuit unui aflux de bărbați venit din afară ⁷⁴. Cu cât indicele de masculinitate este mai apropiat de cifra 1000, cu atât diferența în speranța de viață dintre cele două sexe este mai neînsemnată. O durată mai mare în speranța de viață la bărbați este antrenată, după Acsádi, Nemeskéri și Schott, de imigrarea în localitatea respectivă a unui număr de persoane de sex masculin la vârsta propagativă. Acest proces avea loc de regulă în direcția centrelor urbane (Mikulčice, Zalavár-tîrg) sau a punctelor comerciale (Reckahn, Haithabu), unde existau premisele necesare pentru o concentrare artificială de populație. Stloukal se întreabă totuși dacă indicele ridicat de masculinitate de la Mikulčice nu are cumva la bază alte cauze, ca vînzarea în slavie a femeilor, obiceiul omorîrii nou-născuților de sex feminin etc. ⁷⁵. La Ocna Sibiului însă, creșterea indicelui se datorește scăderii speranței de viață la femei prin deces ritual.

Interesant este faptul că indicele înalt de masculinitate surprins în multe necropole nu corespunde cu știrile consemnate în izvoare referitoare la structura populației slave. Diverși autori semnaleză la slavi poligamia, răspîdită nu numai în straturile sociale avute, dar și la populația de rînd, un bărbat avînd îndeobște două pînă la trei soții ⁷⁶. Atît poligamia, cît și obiceiul sacrificării soției după moartea soțului, atestat la slavi încă din secolul al VI-lea, necesitau ca numărul femeilor să întrecă pe cel al bărbaților, practicile amintite avînd drept rezultat tocmai reglarea disproporției naturale create.

Decesul ritual al unui important contingent de femei la vârsta fertilității nu era lipsit, pe de altă parte, de implicații demografice, cu

⁷⁴ *Ibidem*. Se prezintă opiniile lui Stloukal, Acsádi, Harsanyi și Nemeskéri, la care se raliază și autorul.

⁷⁵ M. Stloukal, *op. cit.*, p. 149—150.

⁷⁶ Ibn Rosteh, Ibrâhîm ibn Ia'qûb (T. Lewicki, *op. cit.*); *Povesti vremeni let* (N.S. Derjavin, *op. cit.*, p. 130); circularele date de biserică în secolele XI—XII, din care reiese că poligamia era larg răspîdită în Boemia chiar și după creștinare (M Stloukal, *op. cit.*, p. 150).

efecte consecutive pe plan social și economic. Numărul mediu de nașteri era redus prin însăși scurtarea perioadei de fertilitate la grupa de vîrstă adultă, care însumează 68,05% din totalul femeilor de vîrstă prolifică. Dacă adăugăm și femeile de 30—40 de ani, care întrunesc 22,22%, se constată că numai 10% din totalul femeilor de vîrstă procreativă decedează ritual în proporții asemănătoare (4,16% și, respectiv, 5,57%) la începutul și sfîrșitul perioadei de fertilitate (14—20 și 40—50 de ani). Extinzînd această practică pînă și la grupele infans II și I, un număr de fete care ar fi putut ajunge, în condiții normale, în plină perioadă de fertilitate sînt excluse de la reproducere.

Mărimea și structura familiei nu mai putea fi deci cea obișnuită: genitorii cu părinții lor și 3 pînă la 5 copii. La moartea unui bărbat din rîndul bunicilor, părinților genitorilor sau genitorilor înșiși, era eliminată prin deces ritual soția. La moartea unui băiat se sacrifica uneori o fată din altă familie. Poligamia ar fi putut constitui o dată mai mult un mod de a rezolva pe plan social și economic situația familiei-gospodărie.

Faptul că, din 88 de morminte de incinerare analizate, numai 6 sînt individuale (6,8%), ne permite să tragem concluzia că în 93,2% din cazuri, eșalonate pe toate grupele de vîrstă, a avut loc moartea unei persoane de sex masculin, ce antrena sacrificarea unei persoane de sex opus. Proporția de 6,8% morminte individuale nu poate totaliza totuși decesele naturale ale femeilor. Lipsa unui procent însemnat de femei, decedate asemenea bărbaților din cauze naturale, un rol de seamă revenind desigur infecțiilor puerperale, a contribuit fără doar și poate la creșterea valorii indicelui de masculinitate. Rezultă, prin urmare, că un alt aspect al ritualului funerar influențează structura populației, oferind o imagine deformată a realității demografice de la Ocna Sibiului (fig. 17). Absența din cadrul necropolei a sugarilor și copiilor de vîrstă mică face ca piramida vîrstelor să aibă o formă regresivă, cu o bază mult îngustată. Asimetria curbei este provocată de picul înalt de mortalitate la femeile din grupa adultă. Chiar dacă piramida regresivă nu constituie semnalul morții biologice a populației, ea reprezintă totuși dovada îmbătrînirii sale⁷⁷, neputînd fi în consecință caracteristică populației slave din secolele VIII—IX.

Pornind de la numărul de morminte analizate, volumul inițial al populației se ridică, folosind metoda lui Acsádi și Nemeskéri, la 70,62 indivizi. Prin extrapolare, la totalitatea mormintelor descoperite, cu un număr așteptat de 246 de decese, obținem 89,75 indivizi. Intrucît metoda amintită include în calcul speranța de viață, mai ridicată la Ocna Sibiului decît cea reală, s-ar putea ca volumul rezultat să fie prea mare. Din acest punct de vedere, formula lui Gejvall, care în locul speranței de viață operează cu indicele de mortalitate la 1 000 de locuitori (z), s-ar putea să dea o cifră mai apropiată de adevăr. La 187 de decese analizate obținem deci, admițînd o mortalitate de 50‰, 37,40 indivizi, iar la o

⁷⁷ E. Rosset, *op. cit.*, p. 59—70. Se trec în revistă principalele teze, începînd cu Gustav Sundbärg și Gottlieb Schnapper-Arndt și terminînd cu cercetările mai noi ale lui W. Maier, care se ridică împotriva biologizării fenomenelor demografice, arătînd că moartea unor popoare sau populații constituie o prejudecată. Piramida regresivă sau în formă de urnă ar indica deci numai îmbătrînirea respectivului grup omenesc. La această părere se realizează și E. Rosset.

mortalitate de 40‰ , 46,8 indivizi. La numărul așteptat de 246 de decese, rezultă un volum de 49,20 indivizi la o mortalitate de 50‰ și de 61,50 indivizi la o mortalitate de 40‰ . Dacă durata de folosire a necropolei a fost de circa 100 de ani, la o speranță de viață prezumtivă de 32,4 ani se poate aprecia o succesiune de 3 generații sau de 4,6 pentru o

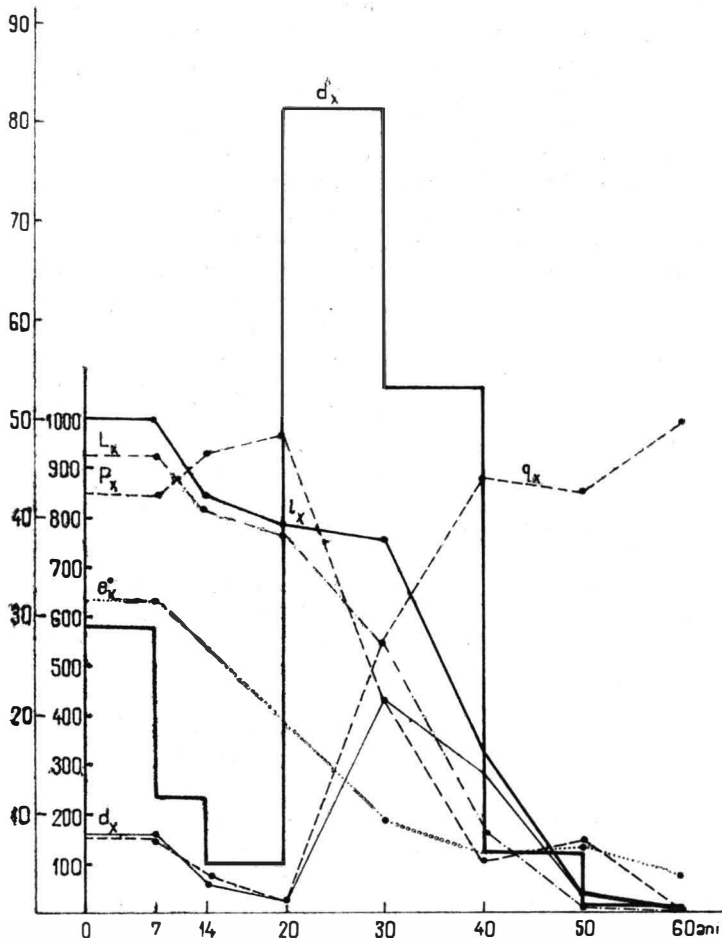

Fig. 17. - Grafic demografic cumulativ pentru populația de la Ocna Sibiului.

durată de 150 de ani. Făcînd media speranței de viață pe 16 necropole slave (fig. 18), căpătăm o valoare ceva mai scăzută, de 28,4 comparativ cu 32,4 ani. Aplicînd acest indice la Ocna Sibiului, obținem 3,5 generații pentru o durată de folosire a necropolei de 100 de ani sau de 5,2 generații pentru o durată de 150 de ani.

În concluzie, analiza demografică, în afara datelor obișnuite cuprinse în tabelele de viață, a scos în evidență câteva trăsături ce decurg din practicarea obiceiului sacrificării femeii, observat cu ocazia studierii resturilor incinerate, confirmînd existența sa (modelul arhaic de mortali-

tate, valoarea crescută a indicelui de masculinitate în cadrul unei comunități rurale, absența din necropolă a femeilor decedate din motive naturale etc.). Pe de altă parte, s-a confirmat practicarea unor ritualuri speciale în cazul sugarilor și copiilor mici, care n-au putut fi depistate numai la simpla cercetare a materialului osteologic, avînd drept consecință

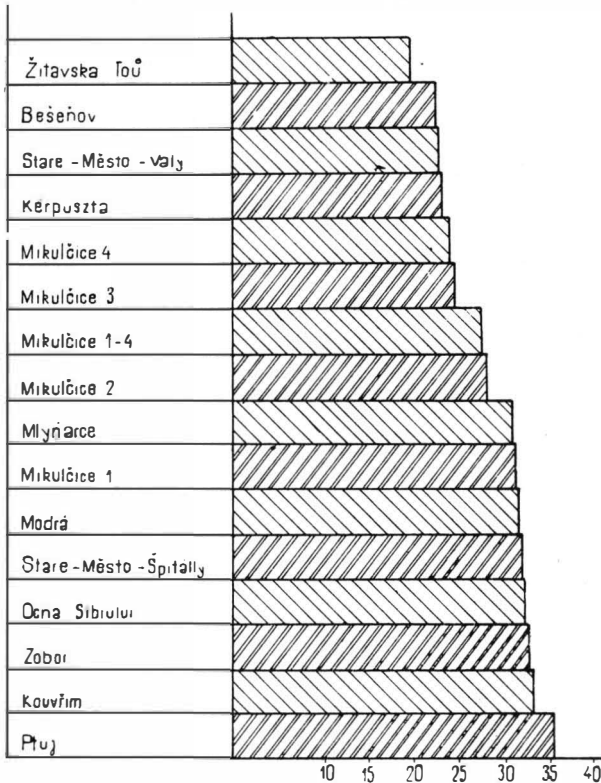

Fig. 18. — Speranța de viață a populației din diferite necropole slave, exprimată grafic.

influențarea duratei medii de viață a populației. Datele par să indice o familie de tip poligam. Nu se poate totuși preciza dacă acesta era modul de organizare a familiei pe plan social din faza de început a necropolei, odată cu venirea și așezarea primului grup, sau dacă a apărut pe parcurs, coincidînd cu una din etapele de dezvoltare biologică a populației. De asemenea, nu se poate spune în ce măsură poligamia a avut un caracter general, fiind un obicei accesibil tuturor membrilor comunității, sau era circumscrișă la o pătură mai mult sau mai puțin restrînsă. Inventarul

arheologic sărăcăcios conferă din acest punct de vedere o notă unitară întregii necropole și nu permite o diferențiere a indivizilor în funcție de criterii sociale sau economice ⁷⁸.

Reiese că paleodemografia poate furniza o serie de informații prețioase referitoare la structura populațiilor vechi. Datele respective nu trebuie luate însă în mod mecanic, ci corelate cu ansamblul factorilor sociali, economici, culturali și politici din viața comunității, ele fiind reflectate adesea în imaginea deformată păstrată și redată de unele necropole.

⁷⁸ Unele probleme vor putea fi reluate și adâncite după publicarea planului necropolei.

VI

NECROPOLA DE INCINERAȚIE DE LA GUȘTERIȚA (SEC. VIII)

În anul 1966 au început săpăturile în necropola de la Gușterița, situată pe o terasă înaltă, intrată azi în raza orașului Sibiu. Până în 1969 s-a cercetat o suprafață de 350 m², fiind dezvelite un număr de 69 de morminte de incinerație și un mormint de înhumație (M 61). În anul 1970 s-au descoperit în continuare încă 10 morminte de incinerație, fără a se atinge în vreun punct limitele cimitirului. În 78 din cele 79 de morminte de incinerație, resturile culese de pe rug au fost depuse în urne. Un singur mormint era în groapă simplă (M 24). În 6 morminte s-au găsit cîte două urne, excepție făcînd M 47, în care una dintre urne era goală. Fragmentele osoase umpleau de regulă un sfert sau jumătate din capacitatea vaselor. Inventarul lipsea cu desăvîrșire sau era foarte sărăcăcios, fiind alcătuit cel mai adesea din cuțite, catarame, amnare de fier. Datată în secolul al VIII-lea, necropola de la Gușterița a fost încadrată printre cimitirile de „tip Mediaș”, fiind atribuită slavilor¹.

Din totalul de 80 de morminte săpate (fig. 1), ne-au parvenit la studiu oasele din 29 de morminte (36,25 %). Deși eșantionul este modest,

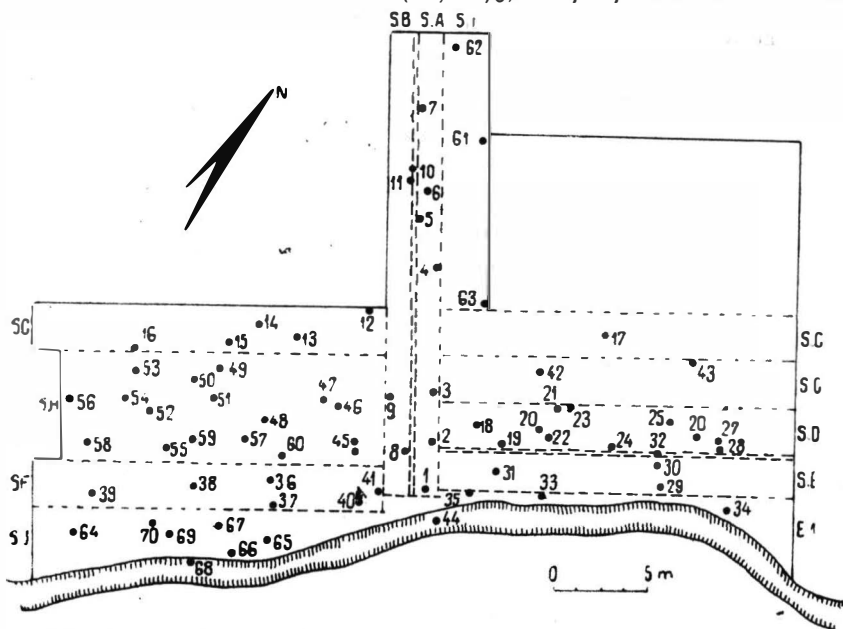

Fig. 1. — Planul general al mormintelor săpate din necropola de la Gușterița. (După Th. Nägler, *op. cit.*)

¹ Th. Nägler, *Vorbericht über die Untersuchungen im Hammersdorfer Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, vol. 14, 1971, nr. 1, p. 63—73.

avînd în vedere perioada de cînd datează necropola considerăm că prezintă interes compararea datelor cu situația constatată la Ocna Sibiului, în vederea adunării tuturor mărturiilor ce ar putea arunca o lumină în plus asupra epocii respective.

MORMÎNTUL 1 (M 1) : urna conținea peste 840 de fragmente cscase, dintre care 520 de dimensiuni foarte mici, pisate, iar altele reduse la o simplă pulbere. Circa 320 de fragmente prezintă posibilități de întregire, cele 62 de fragmente craniene avînd grosimi de 2,3—2,7—2,8 mm în părțile laterale ale cutiei craniene, 3,1—3,3 mm la parietal și 3,4—3,7 mm la 4,3—4,6 mm la occipital, dar nu la nivelul eminenței cruciforme. Porțiuni din suturile sagitală și lambdoidă atestă grupa de vîrstă *adult* (circa 25—30 de ani). Fragmente din cele două temporale, cu porțiuni din regiunea mastoidiană, denotă mastoide mici spre mijlocii. Un grup de 122 de fragmente provin din vertebre, coaste, cele două rotule, capete articulare de humerus și femur, coxal, metacarpie, metatarsian I etc. Diafizele de oase lungi au un aspect general gracil, cu inserții musculare slab sau moderat dezvoltate la membrele inferioare, dar cu o dezvoltare marcată a V-ului deltoidian, cu toate că humerusul este gracil. Valorile dimensionale subliniază, de asemenea, constituția gracilă și apartenența la sexul *feminin* : radius cu 1,7 mm grosime, cubitus cu 1,6 mm, humerus cu 1,9—2,1 mm, tibie cu 4,3 mm și femur cu 4,3—4,9 mm până la 5,7 mm.

Avînd același grad de calcinare cu osemintele umane, două fragmente sînt probabil de pasăre, indicînd existența ofrandei.

MORMÎNTUL 2 (M 2) : circa 1 100 de fragmente, majoritatea de dimensiuni foarte mici, pisarea lor fiind evidentă. Din craniu numărăm 270 de fragmente, printre care notăm perete lateral de orbită dreaptă, cele două stînci temporale, mandibulă și arcadă alveolară, frontal și parietal cu 1,4, 1,5, 1,7, 1,9 și 2,0 mm grosime, occipital cu 2,2—2,4—2,7—2,9 mm grosime. Porțiunile suturale deschise, cu desen simplu, corespund grupei de vîrstă *infans I* spre limita cu *infans II*. Epifizele poartă urmele desprinderii cartilajelor de creștere în plină activitate. Diafizele de oase lungi au valori de 1,4—1,6 mm grosime pentru humerus, 1,9—2,0—2,3 mm pentru alte fragmente, neidentificabile din cauza fărîmișării lor, și 2,4 mm până la 3,0 mm pentru femur. Caracterele porțiunilor suturale, dezvoltarea stîncii temporale și valorile dimensionale indică grupa *infans I*, nu mai mică de $4\frac{1}{2}$ ani, dar nici mai mare de $6\frac{1}{2}$ ani. Caracterele marginii orbitale arată cu probabilitate sexul *feminin*.

Cîteva fragmente craniene și de diafize poartă pe alocuri o colorație violacee-neagră, fără a pătrunde însă în adîncime. Ea se datorește, foarte probabil, unor substanțe organice (uleiuri?) aruncate pe rug în timpul arderii sau la sfîrșit, imprimînd o tentă și un luciu specific oaselor cu care au venit în contact.

MORMÎNTUL 3 (M 3) : peste 1 240 de fragmente, dintre care o parte sînt pisate, fiind de dimensiuni foarte mici. Din craniu se păstrază 80 de fragmente, cu grosimi de 2,5—2,8 mm până la 3,6 mm la parietal și 4,1—4,3 și 4,5 mm la occipital, dar nu la nivelul eminenței cruciforme. Se identifică fragmente de frontal, cu arcul supraciliar stîng șters și începutul marginii superioare a orbitei de tip feminin ; fragmente din cele două apofize frontale ale malarelor ; stîncă temporală mică ; mastoidă mică, ascuțită, dar cu șanț digastric adînc ; regiunea simfizară a mandibulei, cu alveole pentru o dentiție microdontă, permițînd estimarea înălțimii mandibulei ca mică sau mijlocie spre mică. Din examinarea porțiunilor suturale rezultă grupa de vîrstă *adult*, la limita de matur (aproximativ 30 de ani) sau chiar *matur I incipient*. Un număr de 108 fragmente sînt din corpurile vertebrale, capete articulare de humerus și femur, platouri tibiale, condili femurali, astragal, metatarsian I, falange, coaste. Din diafize de oase lungi, 178 de fragmente, cu valori de 1,6—1,8 mm grosime pentru radius, 1,9 mm pentru humerus, 3,6 mm pentru tibie, 4,2—4,6 mm pentru femur. Se remarcă aspectul general gracil al tuturor osemintelor, ceea ce denotă o constituție gracilă pentru o femeie de aproximativ 30 de ani. Ținînd seama de grupa de vîrstă, de valorile dimensionale și de aspectul osemintelor, sexul este *feminin*. Notăm în plus o muscularură bine dezvoltată la nivelul brațelor și tibiile platicnemice (estimate), cu creasta anterioară proeminentă și ascuțită.

Pe trei fragmente de coaste apar impregnări cu oxid de fier. Printre osemintele din urnă s-au găsit și un cui ars, aderent la un fragment de os, și două bucățele informe de fier, rotunde în secțiune. Pe un mic fragment este vizibilă o peliculă neagră de la o substanță organică (ulei?), cu care s-a stropit rugul.

MORMÎNTUL 4 (M 4) : peste 460 de fragmente osoase, dintre care circa 220 de dimensiuni foarte mici, pisate, iar restul de 12—36 mm lungime. Dintre acestea, 190 sînt de culoare albă-gălbuie. Din craniu se remarcă 46 de fragmente, majoritatea cu desprinderea tablei externe

de cea internă. Măsurabile sînt numai două fragmente, cu 3,3—3,6 mm grosime și 3,7—4,0 mm. Porțiunile suturale păstrate pe 3 fragmente permit estimarea grupei de vîrstă *matur I incipient*. Circa 32 de fragmente reprezintă porțiuni de masă spongioasă din capete articulare și epifize de oase lungi. La acestea se adaugă 113 fragmente de diafize cu grosimi de 1,5—1,7—1,8 mm la radius, 2,2—2,5 mm la humerus, 3,2—3,8 mm probabil la tibie și 3,9—4,6 mm la femur. Pentru determinarea sexului nu dispunem de elemente morfologice. Valorile dimensionale, conform tabelului lui Gejvall, pledează pentru sexul *feminin*.

Un al doilea grup de oseminte, de culoare neagră-vineie, este alcătuit din 52 de fragmente, dintre care numai 5 sînt craniene, nemăsurabile, și 47 din diafize de oase lungi, 3,1—3,5 mm grosime pentru humerus, 4,5 mm probabil pentru tibie și 6,2—7,1 mm pentru femur. Valorile dimensionale indică sigur sexul *masculin*. În ceea ce privește grupa de vîrstă examenul microstructurii osoase, în secțiunea transversală, atestă intervalul adult-*matur*.

MORMÎNTUL 5 (M 5) : circa 410 fragmente, din care aproape jumătate sînt pisate. Din craniu, 25 de fragmente : regiunea supramastoidiană, parietal cu 4,1—4,4 mm grosime în regiunea asterică, occipital cu 5,2 mm în vecinătatea regiunii asterice. Porțiunile suturale concordă cu grupa de vîrstă *adult*, la limita cu *matur I* (aproximativ 30 de ani). 30 de fragmente provin din corpuri vertebrale și capete articulare sau coaste. Valorile dimensionale ale diafizelor de oase lungi sînt de 1,8 mm grosime pentru radius, 2,2—2,3 mm pentru humerus, 4,3 mm pentru tibie, 5,1—5,3 mm pentru femur. După tabelul lui Gejvall, sexul este *feminin*.

MORMÎNTUL 6 (M 6) : peste 140 de fragmente, dintre care 80 sînt pisate. Din craniu, 36 de fragmente de parietal și occipital, cu grosimi de 0,7—0,8—1, 0—1,2—1,3 pînă la 1,6—1,7, 1,8—1,9 și chiar 2,1 mm. Din diafize de oase lungi provin 22 de fragmente, cu valori de 0,8—0,9—1,0—1,1 și 1,2 mm grosime. În absența unor resturi de dentiție deciduală care să permită estimarea vârstei în limite mai restrînse, vom apela la valorile dimensionale. Acestea indică grupa *infans I* (cel mult 2—2½, dar nu mai mic de 1½ ani).

Menționăm un mic fragment dintr-un obiect de fier.

MORMÎNTUL 7 (M 7) : peste 2 350 de fragmente, cele mai multe pisate. Din craniu, 166 de fragmente, cu dimensiuni de 3,3—3,6 pînă la 3,8 mm grosime la parietal și 4,0—4,1 pînă la 5,1 mm la occipital. Prin întregire se poate estima un frontal bombat, baze parietale bine reliefate, proeminente, așa cum se întîlnesc la craniile de formă pentagonoidă în normă verticală, perete lateral de orbită dreaptă, de înălțime mijlocie (estimată). Notăm o ardere inegală la nivelul craniului, cu pete vineii pe occipital. Numeroase porțiuni suturale din sagitală și lambdoidă permit estimarea grupei de vîrstă *matur I*, în jur de 35 de ani. Circa 6 resturi radulare de dinți — canin și premolari, cu coroanele decapitate și opercularea completă a porului apical — concordă cu grupa de vîrstă. 176 de fragmente provin din corpuri vertebrale, coaste, capete articulare de humerus și femur, epifize proximale și distale de cubitus, radius, humerus și femur, coxal, rotulă, platou tibial, metacarpiene și metatarsiene, astragal, falange, falangete, scafoid etc. Peste 326 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu posibilități de întregire parțială și grosimi de 2,1—2,4 mm la humerus, 1,8 mm la radius, 1,7 mm la cubitus, 3,7—4,2 mm la tibie și 4,7—5,2 mm la femur. Aspectul general al osemintelor este gracil. Sexul *feminin*.

Pe o serie de fragmente din humerus, radius și coaste apar impregnări cu oxid de fier. S-au găsit și mici fragmente de fier aderente de oase. Avînd același grad de calcinare cu osemintele umane, cîteva fragmente de ovicaprin atestă prezența ohrandei.

MORMÎNTUL 8 (M 8) : circa 480 de fragmente osoase, mai mult de jumătate fiind pisate mărunt. Cele 23 de fragmente craniene au grosimi de 2,1—2,2, 2,5 pînă la 2,7 mm la parietal și 3,3—3,5 mm la occipital. Nu se păstrează porțiuni suturale. Din corpuri vertebrale, capete articulare, falange, numărăm 46 de fragmente. Alte 58 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu 1,5—1,6 mm grosime pentru radius, 1,7—1,9 mm pentru humerus și 3,9—4,3 mm pentru femur. Osemintele au aparținut unei *femei* de constituție gracilă, de vîrstă *adultă* (cartilajele de creștere închise arată o vîrstă mai mare decît juvenis și decît subadult chiar, iar un fragment de dinte are coroana decapitată).

Un grup de circa 60—80 de fragmente osoase aparțin unei alte persoane. Cele 9 fragmente craniene au valori de 0,7—1,1, —1,4—1,7 mm grosime, iar cele 16 fragmente de diafize ating 0,5—0,8—1,2—1,3—1,4 mm grosime. Valorile dimensionale permit atribuirea osemintelor unui *sugar* sub 5—6 luni, dar nu mai mic de 2½—3 luni.

MORMÎNTUL 9 (M 9) : peste 700 de fragmente osoase, dintre care mai bine de jumătate sînt pisate, avînd dimensiuni foarte mici. Un număr de 148 de fragmente sînt craniene, numai 28 fiind măsurabile : parietal cu 2,7—2,8 pînă la 3,0—3,1—3,2—3,4 și 3,5 mm gro-

sime. Notăm și fragmente din marginea superioară stngă a orbitei, de tip feminin, apofiza frontală a malarului stng, de aspect gracil, condilul occipital drept, de dimensiuni mici, occipital cu curbură mijlocie spre mare și relief suprainsiac slab dezvoltat (estimat pe baza întregirilor parțiale). Porțiunile suturale pledează pentru grupa de vîrstă *matur I incipient*, în acord și cu opercularea și ștergerea porului apical la rădăcinile unui premolar și cu decapitarea coroanei unui molar. Din arcuri neurale, apofize articulare vertebrale, coaste, capete articulare, omoplat — 86 de fragmente. Din diafize de oase lungi 106 fragmente, de aspect general gracil și grosimi de 1,6—1,7 mm la radius, 2,1—2,3 mm la humerus, 2,7—3,2 mm la tibie, pe fața medială, în treimea superioară a diafizei, și 3,9—4,6 mm la femur, pe fața anterioară a osului. Sexul *feminin*.

MORMÎNTUL 10 (M 10) : un număr de numai 10 fragmente osoase, dintre care unul singur cranian, probabil din parietal, cu grosimea de 3,3 mm și denticuli suturali de aspect obișnuit la grupa de vîrstă *adult* spre *matur*, cînd are loc, în condițiile de ardere observate pe întreaga serie de la Gușterița, și desprinderea tablei interne de cea externă. Restul fragmentelor sînt din coaste, arc vertebral, masă spongioasă și diafize de oase lungi, unul singur fiind măsurabil, avînd 3,0—3,2 mm grosime (judecînd după raza de curbură și morfologia suprafeței interne a canalului medular, provine probabil din tibie). Deși insuficiente ca număr, bazîndu-ne pe datele din tabelul lui Gejvall, fragmentele au aparținut unei *femei*, diagnoza de sex fiind pur orientativă.

MORMÎNTUL 11 (M 11) : circa 124 de fragmente, dintre care 17 craniene, majoritatea nemăsurabile, cu desprinderea tablei externe de cea internă și torsionări sub acțiunea focului. Valorile dimensionale sînt de 1,6, 2,5 și 2,6 mm grosime. 107 fragmente sînt din diafize de oase lungi și numai cîteva de epifize sau capete articulare. Grosimile atinse sînt de 1,0—1,1 mm la radius, 1,6—1,7 mm la humerus, 2,4—2,7 mm la tibie și 3,3—3,4 mm la femur. Grupa de vîrstă *infans II*, în jur de 7—8 ani. Raportul dintre valorile craniene și cele postcraniene, în funcție și de grupa de vîrstă, ar putea indica (cu probabilitate) sexul *masculin*.

MORMÎNTUL 13 (M 13) : 1 360 de fragmente, 860 fiind pisate. Peste 150 de fragmente provin din craniu, fiind reprezentate aproape toate oasele neuro- și viscerocraniului, aici figurînd și 14 fragmente de dinți. Valorile dimensionale sînt mici : 2,9 pînă la 3,4 mm grosime pentru frontal și parietal, 3,6—3,9 mm pentru occipital. Apofiza ascendentă a maxilarului este de aceeași conformație ca și la alte cazuri întîlnite la Gușterița, indicînd un tip europoid. Fruntea poate fi estimată ca dreaptă (verticală) și bombată. Înălțimea simfizară a mandibulei este mică. Suturile deschise, cu desen simplu, ca și caracterele fragmentelor dentare, cu apexul deschis și rădăcini incomplet formate la molari, atestă grupa de vîrstă *juvenis spre subadult* (16—19 ani). 179 fragmente provin din vertebre, coaste, epifize și capete articulare, la unele fiind vizibile porțiuni parțial deschise în zona cartilajelor de creștere. Deosebit de numeroase sînt fragmentele de masă spongioasă din coloana vertebrală, capete de braț și antebraț, coapsă și gambă, cu metacarpene și metatarsiene, rotulă și astragal. Numai din falange și falangete se remarcă peste 26 de fragmente. Notăm perforația olecraneană a humerusului. Cele 172 de fragmente din diafize de oase lungi au 1,3—1,6 mm grosime la cubitus, 1,5—1,7 mm la radius, 1,8—2,1 mm la humerus, 2,9—3,3 mm la tibie și 3,6—3,7—4,2 mm la femur. Singurele indicii în privința sexului sînt fruntea dreaptă, verticală și bombată, constituția și aspectul general gracil al osemintelor, chiar pentru un subadult de 16—19 ani. Toate aceste elemente pledează pentru sexul *feminin*.

MORMÎNTUL 18 (M 18) : peste 2 080 de fragmente, 1 600 de fragmente de dimensiuni foarte mici, fiind pisate. S-au identificat 86 de fragmente craniene, aproape toate cu desprinderea tablei interne de cea externă. În urma întregirilor a rezultat un fragment de frontal, permițînd estimarea unei frunți drepte și ușor înclinate, și occipital cu liniile nucale supreme bine dezvoltate în porțiunea laterală. Parietalul are o grosime de 3,7—4,1 mm, iar occipitalul de 5,0 mm, dar nu în zone comparabile cu scara Gejvall. Condilul mandibular are 17,5 mm lungime și 7,8 mm grosime. Notăm 3 resturi radulare de premolar și molar, cu porul apical deschis, vizibil la lupă, deși porțiunile suturale indică grupa de vîrstă *matur I*, la limita cu *matur II* (în jur de 40 de ani). Circa 112 fragmente provin din coaste, corpi vertebrale, cap articular de humerus, condili femurali, cele două rotule, metatarsian I, scafoid și falange. Din diafize de oase lungi au fost examinate 280 de fragmente, cu grosimi de 1,8—1,9 mm la cubitus, 2,1 mm la radius, 2,6—3,1 mm la humerus, 4,8—4,9 mm la tibie și 5,1—5,9 pînă la 6,0—6,3 mm la femur. Valorile dimensionale și aspectul relativ robust al osemintelor, cu inserții musculare bine dezvoltate, pledează pentru apartenența la sexul *masculin*. Menționăm o ardere *inegală*,

care a dus la diferențe de culoare : de la alb-gălbui pînă la cafeniu-roșcat și chiar negru-vinețiu pe alocuri.

MORMÎNTUL 19 (M 19) : peste 650 de fragmente, jumătate fiind pisate. Din craniu, 52 de fragmente, cu grosimi de 3,1—3,2 pînă la 3,6—4,2 și 4,3 mm, atingînd 5,0 mm la parietal în treimea mijlocie, în apropierea suturii lambdaoide. Porțiunile suturale, un molar cu coroana decapitată și valorile dimensionale pledează pentru grupa de vîrstă *matur I*. Peretele lateral al orbitei stîngi poate fi pus în schimb în legătură cu apartenența la sexul *masculin*. 88 de fragmente sînt din corpuri și arcuri vertebrale, coaste, falange, metacarpine, metatarsiene, cap humeral cu diametrul sagital de 38—39 mm, ceea ce denotă o talie de 161—162 cm, și cap radial cu diametrul de 19—20 mm, corespunzînd unei staturi de 162—163 cm. Din diafizele de oase lungi avem 126 de fragmente, cu grosimi de 1,8 mm la cubitus, 1,8—2,0 mm a radius, 2,3—2,5 mm la humerus, 4,2 mm la tibie și 5,3—6,0 mm la femur. Aspectul general al osemintelor indică o constituție relativ gracilă pentru un bărbat, cu inserții musculare și creste interosoase bine dezvoltate. La nivelul unei vertebre toracale se observă o hernie intraspungioasă.

MORMÎNTUL 21 (M 21) : circa 590 de fragmente osoase, din care mai bine de jumătate sînt pisate, avînd sub 3—4 mm lungime. Din craniu s-au păstrat 56 de fragmente, cu posibilități de întregire parțială a occipitalului și valori de 4,1—4,6 mm grosime la parietal, 4,8—8,3 mm la occipital, grosimea maximă aflîndu-se la nivelul eminenței cruciforme. Peretele lateral al orbitei stîngi este gracil, cu contur ascuțit, și permite estimarea unei orbite ovalare, de înălțime mijlocie. Relieful planului nucal este șters, iar protuberanța occipitală de gradul 0—1. Porțiunile suturale din sagitală și lambdaoidă indică grupa de vîrstă *matur II* spre senil (45—50 de ani). Un număr de 52 de fragmente provin din vertebre, coaste, omoplat, cap articular de humerus, femur și metatarsian, epicondil humeral, condili femurali, platou tibial, coxal, astragal, scafoid. Diafizele de oase lungi, de aspect general gracil, întrunesc 102 fragmente, cu valori de 1,7 mm la radius, 1,9—2,1 mm la humerus și 4,1—4,6 mm la femur. Dată fiind grupa de vîrstă, constituția gracilă și valorile dimensionale arată sexul *feminin*.

MORMÎNTUL 26 (M 26) : un număr total de peste 1 170 de fragmente de culoare albă-gălbuie, ca și în celelalte morminte, dintre care cîteva prezintă o ardere inegală pe alocuri, de tip reductor. Circa 560 de fragmente, de dimensiuni foarte mici, au fost probabil pisate. Din craniu s-au identificat 142 de fragmente, cu grosimi de 4,6 pînă la 6,3 mm la frontal, lateral de cristă și de punctul metopion, 4,6—4,7 mm la parietal și 5,3—5,6 mm la occipital, ajungînd la 8,8 mm în vecinătatea protuberanței occipitale externe. Porțiunile suturale permit estimarea grupei de vîrstă *matur I* spre *matur II* (35—40 de ani). Occipitalul, parțial reconstituit, are o bombare puternică, schițînd aproape un „chignon”, și o protuberanță externă de gradul 2. Un fragment de apofiză frontală a malarului stîng denotă un perete lateral de orbită robust, de aspect *masculin*, pentru același sex pledînd de altfel și valorile dimensionale ale oaselor craniului, privite în raport cu scara Gejvall. Patru fragmente de dinți, dintre care un molar (M_1 inferior drept) cu coroana decapitată, un premolar (P_2 inferior drept) și un rest radicular de la un alt molar, cu opercularea porului apical, concordă cu grupa de vîrstă indicată de suturile craniene. Circa 256 de fragmente provin din coloana vertebrală, de la atlas și axis pînă la sacrum (corpuri vertebrale, arcuri neurale și apofize articulare transversale sau spinoase), epifize de humerus, radius, cubitus și femur, coaste, falange, falangete, metacarpine, metatarsianul I, claviculă dreaptă, omoplat, cavitate acetabulară. Diametrul longitudinal al capului femural, de 43 mm, dă o talie de 164 cm pentru un bărbat. Din diafizele de oase lungi avem 212 fragmente, cu unele posibilități de întregire parțială și grosimi de 1,8 mm la cubitus, 1,8—2,1 mm la radius, cu o tuberozitate radială și creastă interosoasă puternic dezvoltate, 2,2—2,7 mm la humerus, 3,8—4,3 pînă la 4,6 mm la tibie, 4,7—5,6 mm la femur. Notăm prezența celui de-al treilea trochanter la femur și un pilastru bine dezvoltat. Aspectul general al osemintelor ilustrează, pentru un bărbat de 35—40 de ani, cu o talie de 164 cm, o constituție gracilă sau relativ gracilă.

Doă fragmente poartă impregnări de oxid de fier. S-a găsit și o mică bucată de fier, aderentă la un os provenit din antebraț. Menționăm și 2 fragmente de oase de pasăre, de talie mică (de mărimea porumbelului), avînd aceleași caractere de ardere cu osemintele umane. Adunarea de pe rug s-a făcut cu multă grijă, toate părțile scheletului fiind reprezentate.

MORMÎNTUL 27 (M 27) : în groapă au fost depuse două vase cu oase calcinate.

Urna I : conținea peste 580 de fragmente, din care mai bine de jumătate erau pisate. Din craniu s-au identificat 72 de fragmente, multe cu desprinderea tablei interne de cea externă și valori de 4,8—4,9—5,0 pînă la 5,5—5,8 mm grosime la parietal și 6,5—6,9—7,0 mm la occipital, în apropiere de sutură și lateral de punctul lambda. Porțiunile suturale din sagitală și

lambdoidă au un grad de obliterare și ștergere a desenului corespunzător grupei de vîrstă *matur II*, la limita cu senil incipient (în jur de 50 de ani). Printre cele 86 de fragmente de epifize, se remarcă cap humeral, cap femural, epifiză distală de humerus, cu perforație supraolecraneană, rotulă, astragal, metacarpiene, falange, coaste, cavitate glenoidă omoplat. Alte 82 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu grosimi de 3,1—3,3 mm la humerus, 3,8—3,9 mm la tibie și 4,6—4,9 la femur. Sexul *masculin*. Aspectul general al osemintelor, ținînd seama și de grupa de vîrstă și sex, permite să estimăm o constituție relativ robustă.

Urna 2 : peste 814 fragmente osoase, dintre care 561 au fost pisate. Din craniu 75 de fragmente, avînd la parietal 4,5—4,6—4,8 plnă la 5,0—5,2 mm grosime, iar la occipital, în diferite puncte ale regiunii suprainiace, 5,6—6,2—6,6 și 6,9 mm. Singurele elemente pentru estimarea grupei de vîrstă, *matur II* (în jur de 45 de ani), sînt cîteva porțiuni suturale din sagitală și lambdoidă, închise și șterse pe fața endocraniană și pe cale de închidere pe fața exocraniană. Printre cele 88 de fragmente de epifize se poate nota prezența unui foramen supra-trochlear la humerusul stîng. Fragmentele de diafize, în număr de 9,1 au 1,6—1,8 mm grosime la radius, 2,3 mm la humerus, 3,7 mm la tibie și 4,7 mm la femur. Aspectul general al osemintelor arată o constituție relativ gracilă, cu inserții musculare slab sau mijlociu dezvoltate pentru o *femeie*, sexul fiind determinat pe baza valorilor dimensionale, luate comparativ cu scara lui Gejvall.

MORMÎNTUL 30 (M30) : peste 460 de fragmente dintre care 260 de dimensiuni foarte mici în urma pisării. Din craniu provin 123 de fragmente, cu valori de 1,9—2,1—2,2—2,3—2,4 plnă la 2,7—2,8 și 3,1 mm grosime, în diferite zone ale parietalului și occipitalului. Sînt prezenți și trei dinți : canin superior stînga, premolarul al doilea și molarul de 6 ani. Coroana complet formată la premolar și începutul de funcționare a molarului de 6 ani (vagă lustruire a unui cuspid) permit estimarea grupei de vîrstă *infans I*, la limita cu *infans II* (6—7 ani). Din epifizele oaselor lungi numărăm 14 fragmente, avînd zonele cartilajelor de creștere deschise, active. Din diafize — 46 de fragmente, cu grosimi de 1,7—2,0—2,2 și 2,3 mm, provenind din humerus, tibie și femur.

Un număr de 12 fragmente craniene și diafize de oase lungi poartă impregnări cu oxizi de fier. S-au găsit și mici bucăți informe de fier, amestecate printre osemintele din urnă.

MORMÎNTUL 32 (M32) : circa 2 400 de fragmente, aproximativ 1 200 fiind pisate. Din craniu au putut fi separate 247 de fragmente, cu valori de 3,9—4,1 mm grosime pentru frontal, 3,9—4,3 mm pentru parietal și 4,9—5,4 mm pentru occipital, în vecinătatea suturii lambdoide. Notăm o frunte bombată, cu baze frontale și parietale bine dezvoltate, orbite ovalare-eliipsoidale, de înălțime mijlocie, cu marginea superioară de tip *feminin*, arcuri supraciliare mijlociu dezvoltate pentru o *femeie*, suturile coronară, sagitală și lambdoidă deschise, cu caractere morfologice de dezvoltare corespunzătoare grupei de vîrstă *adult*, în jur de 25—28 de ani (judecînd după gradul de uzură și stadiul de închidere a porului apical la rădăcinile a 8 dinți : incisivi, premolar și molar inferiori). Pe un mic fragment de frontal se observă o exostoază circulară, cu conturul delimitat aproape net și diametrul de 4,5 mm. Înălțimea subnazală este mică, palatul puțin adînc, mandibula gracilă, cu condili mici și ramură orizontală scundă. Din epifize, coaste, vertebre etc. — 228 de fragmente, întregirea capului humeral, cu un diametru sagital de 36 mm, permite estimarea taliei la 153,8 cm. Cîteva corpuri vertebrale prezintă un proces de reacție artrozică, de tip inflamatoriu. Diafizele de oase lungi, în număr de 236, au un aspect general gracil, cu inserții musculare moderat dezvoltate atît la nivelul brațelor și antebrațelor, cît și la nivelul coapsei (linia aspră a femurului). Valorile dimensionale sînt de 1,6 mm la cubitus, 1,7 mm la radius, 2,0—2,2 mm la humerus, 3,7 mm la tibie și 4,7—5,3—5,5 mm grosime la femur. Sînt reprezentate toate părțile scheletului, adunarea de pe rug fiind îngrijită.

Printre oseminte figurează și un mic fragment de fier (cui, limbă de cataramă?).

MORMÎNTUL 33 (M33) : circa 860 de fragmente, mai mult de jumătate fiind pisate. Cele 179 de fragmente craniene au grosimi de 3,0—3,3 mm la parietal, 4,6 mm la occipital, în regiunea asterică, și 7,2 mm la nivelul eminenței cruciforme. Porțiunile suturale indică grupa de vîrstă *matur I incipient* (în jur de 30—35 de ani), în concordanță și cu decapitarea coroanei, închiderea completă și opercularea porului apical la cele 17 fragmente de dinți. Se poate constata un occipital mijlociu bombat, cu protuberanța occipitală externă de gradul 0—1, mastoide și sfînci temporale mici, margine superioară de orbită de tip *feminin*. 92 de fragmente sînt din epifize : epitrochlee și epicondil, cap humeral, platou tibial, coxal, apofize vertebrale și costale de la vertebre toracale, spină omoplat, coaste, falange, rotulă. Din diafize de oase lungi se separă 89 de fragmente, cu unele posibilități de întregire parțială și valori de 1,7 mm pentru radius, 1,6 mm pentru cubitus, 2,3 mm pentru humerus, 3,9—4,5 mm pentru

femur și 2,8—3,1 până la 3,3 mm grosime pentru tibie. Aspectul general al osemintelor este gracil. Orbita tipic feminină, superstructurile osoase șterse sau slab dezvoltate, gracilitatea osemintelor și dimensiunile se inscriu în limitele valorilor indicate în scara lui Gejvall pentru femeile adulte (30—35 de ani).

MORMÎNTUL 36 (M 36) : peste 1020 de fragmente, mai mult de jumătate fiind pisate. Cele 128 de fragmente craniene au valori de 3,4—3,8 mm la frontal, 3,7—3,9 și 4,0 mm la parietal și 4,6—4,8 mm grosime la occipital, cu 12,0 mm la nivelul eminenței cruciforme. Prin întregire rezultă un fragment de frontal cu arc supraeililor mijlociu dezvoltat și o frunte ușor înclinată, curbura fiind slabă, și un fragment din apofiza frontală a maxilarului, care indică o rădăcină nazală adâncită și nazion cu poziție mijlocie spre joasă. Pe fragmentul de frontal se notează și o schiță de creastă sagitală. Cele două mastoide sînt mijlocii, ascuțite, cu șanț retromastoidian adînc. Protuberanța occipitală externă este de gradul 1—2, occipitalul putînd fi estimat ca mijlociu bombat. Un fragment de ramură orizontală a mandibulei este de înălțime mică spre mijlociu. Porțiunile suturale pledează pentru grupa de vîrstă *adult*. 111 fragmente provin din vertebre, coaste, cap humeral, condilii femurali, rotulă, coxal, metacarpiene. Alte 140 din diafize de oase lungi, avînd un aspect general gracil și grosimi de 1,6—1,9 mm la radius, 2,1—2,6 mm la humerus, 3,2—4,3 mm la tibie și 4,6—4,8—5,3 mm la femur, al cărui pilastru este mijlociu dezvoltat. Caracterelor morfologice și valorile dimensionale atestă sexul *masculin*, constituția fiind însă gracilă.

Pe un fragment de mandibulă (fața externă) și pe altul din parietal și humerus apar impregnări cu oxid de fier. Se remarcă și bucățele mici de fier, amestecate printre osemintele din urnă. Toate părțile scheletului sînt bine reprezentate.

MORMÎNTUL 38 (M 38) : circa 114 fragmente, numai 30 fiind pisate. Din craniu 43 de fragmente, cu grosimi de 2,0—2,1—2,2—2,3 și 2,4 mm în diferite zone ale parietalului și 2,3—2,6—2,9 și 3,0 la occipital, în regiunea suprainiacă. Circa 23 de fragmente provin din coaste și masă spongioasă de epifize, avînd cartilajele de creștere deschise. Apare și un fragment de condil femural și altul de astragal. Din diafize de oase lungi 18 fragmente, cu valori de 1,6—1,7—1,9—2,1 până la 2,7—2,9 și 3,0 mm grosime. Se poate estima grupa *infans 1*, probabil în vîrstă de 4—5 1/2 ani. Sexul nedeterminabil.

MORMÎNTUL 39 (M 39) : peste 1054 de fragmente osoase, aproape jumătate fiind pisate. Circa 118 fragmente sînt craniene, printre care figurează și 4 resturi radiculare de molari. S-a putut reconstitui parțial orbita dreaptă, de formă cvadrangulată rotunjită, înaltă și îngustă (relativ), cu marginea superioară ascuțită. Valorile dimensionale sînt de 3,1—3,2—3,5—3,7—3,8—4,2 mm grosime, atîngînd 4,3—4,8 mm la parietal, în regiunea obelică, în zonă măsurabilă comparativ. Sutura sagitală este închisă în *pars obelica*, fiind aproape ștearsă; în schimb, sutura occipitomastoidiană este deschisă, atestînd grupa de vîrstă *matur I incipient*. Din mandibulă se păstrează condilul drept și regiunea simfizară, de înălțime mijlocie, cu tuberculul mentonier sus situat. Un număr de 142 de fragmente sînt din corpuri și arcuri vertebrale, coaste, capete articulare de humerus și femur, metacarpiene și metatarsiene, cavitate glenoidă omoplat sting și marginea axilară, falange de la mînă și picior. Din diafize de oase lungi se separă peste 330 de fragmente, cu unele posibilități de întregire și grosimi de 2,6 mm la humerus, 1,7—1,8 și 1,9 mm la radius, 1,4—1,6 mm la cubitus, 4,0—4,5 mm la tibie și 4,4—4,9 mm la femur. Un cap radial, cu diametrul sagital de 21 mm, indică o talie de 159 cm. Sexul *feminin*. Toate părțile scheletului sînt bine reprezentate.

MORMÎNTUL 40 (M 40) : 1720 de fragmente osoase, 1000 de fragmente fiind de dimensiuni foarte mici în urma pisării. Un fragment de 202 fragmente provin din aproape toate oasele craniului : frontal, parietale, occipital, temporale, baza craniului și masivul facial, cu desprinderea tablei interne de cea externă și grosimi de 3,1—3,3 mm la parietal, în apropierea suturii sagitale, și 3,6—3,9—4,0 mm până la 4,2 mm în vecinătatea suturii lambdaidoide și în zone comparabile cu datele din tabelul lui Gejvall. Menționăm un fragment de arcadă zigomatică, de aspect gracil, articulația temporomandibulară cu cavitate adîncă bilaterală, mastoidă mică și ascuțită, margine superioară de orbită stingă de tip feminin, apofiza frontală a malarului drept de aspect gracil și înălțime mijlocie, fragmente din maxilar și mandibulă, cu ramura orizontală și tuberculul mentonier jos situat, arătînd o bărbie ascuțită, cu înălțime simfizară medie, și ramura verticală, cu condil mandibular. Pe un fragment de tablă externă de frontal se observă numeroși pori, care denotă, după părerea lui M. M. Gherasimov, o dezvoltare constituțională a țesutului adipos. Forma, curbura și orientarea unui fragment din apofiza frontală a maxilarului superior permit să se estimeze o regiune nazală cu rădăcina nasului adîncă și poziție mijlocie de înaltă, conformație diferită față de cea constatată pe seria de la Ocna Sibiului. Porțiunile suturale deschise, cu traiect liniar sinuos

pe fața endocraniană și complicarea desenului pe fața exocraniană, la care se adaugă stadiul de dezvoltare a masei spongioase la nivelul capului femural și humeral, indică grupa de vîrstă *adult* (20 – 25 de ani). Apexul neoperculat și coroana decapitată a celor 8 fragmente de resturi dentare arată, de asemenea, o vîrstă sub 28 de ani. Un grup de 232 de fragmente reprezintă corpuri vertebrale, apofize spinoase transverse și apofize articulare din cele trei regiuni ale coloanei vertebrale, coaste, margine axilară omoplat, cap humeral, cap femural, coxal, metacarpicene, falange, epifize distale de humerus, radius și femur, cu textură caracteristică grupei de vîrstă 23–28 de ani, platou tibial, astragale, metatarsian I, rotule. La humerus se observă în plus o perforație olecraneană, iar pe epifiza distală a tibiei o fațetă articulară suplimentară pe marginea anteroinferioară. Un fragment din epifiza proximală a femurului drept, cu o apatisare a colului rezultată din diferența apreciabilă dintre valorile celor două diametre, avînd lățimea transversală egală cu 33 mm, iar grosimea sagitală de 25 mm, conferă un indice de secțiune a colului femural de 75,76. Pe baza diametrului transversal al capului humeral de 40–42 mm, talia poate fi calculată la 155–157 cm. Din diafize de oase lungi se păstrează 276 de fragmente, cu posibilități de întregire parțială și grosimi de 1,5 – 1,6 mm la cubitus, 1,7 – 1,8 mm la radius, 2,0 – 2,3 mm la humerus, 2,9 – 3,1 – 3,2 – 3,5 mm la tibie, 3,5 – 3,9 – 4,2 – 4,3 mm la femur. Aspectul general gracil al osemintelor, cu relieful de inserție slab dezvoltate, valorile dimensionale și caracterele morfologice menționate pledează pentru sexul *feminin*. Se remarcă o adunare îngrijită a resturilor incinerate de pe rug.

Avînd același grad de ardere ca și osemintele umane, 6 fragmente de pasăre și probabil ovicaprin arată prezența ofrandei. Printre fragmentele osoase din urnă s-a găsit și o bucăciță de fier, provenită de la o cataramă sau o scoabă.

MORMÎNTUL 44 (M 44) : peste 380 de fragmente, majoritatea fiind de dimensiuni foarte mici în urma pisării. Cele 42 de fragmente craniene au grosimi de 1,3 – 1,8 – 1,9 – 2,0 – 2,2 și 2,5 mm. Un rest radicular și un fragment de coroană de canin, complet formată, indică o vîrstă la limita între *infans I* și *II* (6 – 7 ani). Alte 27 de fragmente sînt din masă spongioasă de epifize și capete articulare, coaste, claviculă. Circa 68 de fragmente provin din diafize de oase lungi, avînd 0,9 – 2,0 – 2,3 – 2,5 – 2,8 și 3,1 mm grosime. Sexul este nedeterminabil.

MORMÎNTUL 55 (M 55) : peste 2 800 de fragmente, majoritatea (2 300) fiind pisate. 249 de fragmente sînt craniene, cu valori dimensionale medii de 5,7 mm pentru frontal, lateral de cristă, 5,7 mm pentru parietal și 6,7 – 7,1 mm grosime pentru occipital, în vecinătatea regiunii asterice. Un fragment de maxilar permite estimarea lățimii nasului la 23 mm, iar a înălțimii subnazale la 21 mm. Se remarcă prezența torusului palatin. Un fragment de margine superioară de orbită are caractere specifice sexului *masculin*. Porțiunile suturale indică grupa de vîrstă *adult* spre matur I (25–30 de ani), în concordanță cu stadiul de închidere, dar fără operculare, a porului apical la rădăcinile unui premolar și cu decapitarea coroanelor la doi molari. Din fragmentele de mandibulă rezultă că gonioanele erau ușor răsfrînte. Un număr de 147 de fragmente provin din corpuri vertebrale, capete articulare și masă spongioasă epifizară, coaste, falange, metacarpicene și metatarsiene. Alte 126 sînt din diafize de oase lungi, avînd un aspect relativ robust și valori de 2,0 – 2,2 mm grosime la radius, 3,2 mm la humerus, 5,3 – 5,8 mm la tibie și 6,4–7,2 mm la femur.

Printre osemintele din urnă s-a găsit și un amnar de fier, asemănător cu cel descoperit în M 60², avînd capetele curbate spre interior și o apucătoare triunghiulară.

MORMÎNTUL 58 (M 58) : circa 1 860 de fragmente, cele mai multe puternic fărîmițate în urma pisării. 136 de fragmente sînt craniene, cu grosimi de 3,5 mm la frontal, lateral de cristă, 3,7 mm la parietal, în apropierea suturii temporoparietale, și 4,7 mm la occipital, în zona regiunii asterice. 16 fragmente dentare, toate resturi radiculare de incisivi, premolari și molari cu coroanele decapitate, indică o vîrstă mai mare de 26–28 de ani (rădăcinile au porul apical închis și operculat sau în curs de operculare). Așa cum arată și porțiunile suturale, grupa de vîrstă este *matur I incipient* (în jur de 30 de ani). Liniile nucale bine dezvoltate în treimea lor mijlocie și un fragment de margine superioară de orbită pledează, pe de altă parte, în favoarea sexului *masculin*. Din corpuri vertebrale, apofize articulare și transverse vertebrale, capete articulare de oase lungi și carpiene, cavități glenoidă omoplat, astragal, falange, se numără 70 de fragmente. Alte 240 sînt din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,8 mm la cubi-

² Th. Năgler, *op. cit.*, p. 68, fig. 7.

tus, 1,9 mm la radius, 2,3 — 2,6 pînă la 2,8 mm la humerus, 3,3 — 3,5 pînă la 4,8 mm la tibie și 5,7 — 6,1 și 7,5 mm la femur. Deși aspectul general al osemintelor este gracil, valorile dimensionale concordă cu diagnoza de sex făcută pe baza caracterelor morfologice.

MORMÎNTUL 68 (M 68): peste 1 150 de fragmente, 700 fiind de dimensiuni foarte mici în urma pisării. Din craniu provin 98 de fragmente, cu desprinderea tablei interne de cea externă, măsurabile fiind doar cîteva din regiunile suprainsiacă și asterică ale occipitalului, avînd valori de 3,6 — 3,7 pînă la 4,0 mm grosime. Stîncile temporale sînt mici, condilul mandibular gracil, iar aspectul general al tuturor osemintelor denotă o constituție gracilă, cu inserții musculare slab dezvoltate. Sexul *feminin*. Porțiunile suturale permit estimarea grupei de vîrstă *adult tînr* (20—25 de ani). Un grup de 251 de fragmente este format din corpurile și arcurile vertebrale, coaste, capete articulare, falange, metacarpiene și metatarsiene. Pe două fragmente de masă spongioasă epifizară se observă închiderea cartilajului de creștere și constituirea unui „front de sinostozare”, confirmînd vîrsta stabilită pe baza suturilor craniene. Alte 108 fragmente sînt din diafize de oase lungi, cu grosimi de 1,9—2,0—2,1 mm la humerus, 1,6—1,7 mm la cubitus, 1,7—1,8 mm la radius și 3,3—3,7 mm la tibie. Coroborate cu datele din scara lui Gejvall, ilustrează de asemenea apartenența osemintelor la sexul feminin. Notăm o reacție de osteoperlostită în treimea inferioară a diafizei humerale dreapta, de-a lungul marginii interne. Ilustrul stîng este indemn.

Printr-o osemintă din urnă s-au găsit și două fragmente de mărgăle de sticlă, topite sub acțiunea focului. Ofrauda este reprezentată prin 4 fragmente vertebrale de ovicaprin, avînd același grad de calcinare ca și fragmentele osoase umane.

MORMÎNTUL X (M X): circa 850 de fragmente, din care aproape jumătate au fost pisate. Un număr de 158 de fragmente sînt craniene, cu valori de 3,4—3,6—3,8 pînă la 4,1 mm grosime la parietal și 3,8—4,4—4,6 pînă la 5,0 mm la nivelul occipitalului. Două fragmente din marginea superioară a celor două orbite au caractere de tip *feminin*. În urma întrebărilor a rezultat un arc supraorbital slab dezvoltat și o deschidere orbitară de formă evadringulară, cu unghiurile rotunjite, mandibulă cu înălțimea simfizară mică și dentiție microdontă, de aspect gracil, tubercul mentonian cu poziție mijlocie spre joasă. Porțiunile suturale păstrate permit estimarea grupei de vîrstă *adult*, la limita cu matur I. Din dentiție se identifică două resturi radiculare și un premolar cu coroana decapitată, în concordanță cu vîrsta propusă de baza suturilor craniene, reducînd intervalul la aproximativ 26—32 de ani (gradul de închidere și operculare a porului apical). Peste 126 de fragmente provin din epifize, capete articulare, arcuri și apofize articulare vertebrale, coaste, falange. Un fragment de cap radial, prin reconstituire grafică, are diametrul de 18—19 mm, ceea ce denotă o talie de 152,3—154,2 cm pentru o femeie. Cele 169 de fragmente de diafize de oase lungi au valori de 1,5 mm la cubitus, 1,6—1,7 mm la radius, 2,0—2,2 mm la humerus, 3,3—3,6 mm la tibie și 4,1—4,4 mm grosime la femur. Aspectul general al osemintelor arată o constituție gracilă și reliefuri de inserție musculară slab sau moderat dezvoltate.

Ofrauda animală este reprezentată printr-un fragment de vertebră codală de vițel și două fragmente de pasăre, avînd același grad de incinerare cu osemintele umane.

Cele 36,25% morminte analizate antropologic (tabelul nr. 1), repartizate inegal pe suprafața de teren cercetată și provenind din toate sectoarele necropolei, constituie un eșantion reprezentativ pentru studierea ritualului funerar. Asemenea cimitirului de la Ocna Sibiului, la Gușterița predomină incinerarea (98,75%), înhumarea intrunind pînă la ora actuală un singur caz. În morminte se depunea de regulă cîte o urnă, ce conținea resturile incinerate ale unei singure persoane (93,10% din totalul mormintelor studiate). Excepție fac M8 și M4 unde s-au identificat rămășițele unei femei adulte și ale unui sugar și, respectiv, ale unei femei matur I incipient și ale unui bărbat adult-matur. Cele 52 de fragmente, majoritatea din diafize de oase lungi, arse reductor, aparținînd bărbatului din M4, s-ar părea că repetă situația de la Ocna Sibiului. Numărul redus de

* Numărul mormintului nemalputînd fi reconstituit, l-am inclus la sfîrșitul seriei, cu notația X.

Necropola de incinerăție de la Gușterița.

Nr. mor- mînt	Rit func- rar	Caractere de ardere	Inventar		Analiză antropologică				Ofran- dă	Observații
			obiecte	impreg- nări cu oxid de fier	vîrstă (ani)	sex	talle (cm)	nr. frag- mente		
1	incine- rație urnă	oxidantă			adult (25-30)	feminin		840	pasăre	
2	oase în ur- nă și în afa- ră de urnă	„			infans I (4 1/2 - 6 1/3)	feminin (?)		1100		urme de ulei pe oase
3	inci- nera- ție urnă	„	cui	coaste	matur I incipient	feminin		1240		„
4	„	„			matur I incipient	feminin		400		Inmor- mîntare dublă
		reduc- toare			adult- matur	masculin		52		
5	„	oxidantă			adult- matur	feminin		375		
6	„	„	cuțit		infans I (2-2 1/3)	?		140		
7	„	„		hume- rus, radius, coastă	matur I (circa 35)	feminin		2350	ovica- prin	
8	„	„			adult	feminin		400		Inmor- mîntare dublă
		„			sugar	?		80		
9	„	„			matur I incipient	feminin		700		
10	„	„			adult- matur	feminin		10		
11	„	„			infans II (7-8)	masculin (?)		231		
13	„	„			juvenis (16-19)	feminin		1360		
18	„	ardere inegală			matur I- II (circa 40)	masculin		2080		
19	„	oxidantă			matur I	masculin	162	650		hernie intra- spon- gioasă

nr. 1

Situația mormintelor analizate antropologic

Nr. mormint	Rit funerar	Caractere de ardere	Inventar		Analiză antropologică				Ofrandă	Observații
			obiecte	impregnații cu oxid de fier	vîrstă (ani)	sex	talie (cm)	nr. fragmente		
21	incinerare urnă	oxidantă			matur II-senil (circa 50)	masculin		590		
26	„	„		ante-braț	matur I-II	masculin	164	1170	pasăre	
27	2 urne	„			matur II-senil (circa 50)	masculin		580		mormint dublu
		„			matur II (circa 45)	feminin		814		
30	incinerare urnă	„	fragment fier	craniu, diafize	infans I (6-7)			460		
32	„	„	cataramă, fragment fier		adult (25-28)	feminin	153,8	2400		exostoza pe frontal, reacție artrozică la vertebre
33	„	„			matur I (30-35)	feminin		860		
36	„	„	fragment fier	craniu, mandibulă, humerus	adult	masculin		1020		
38	„	„			infans I (circa 5)	?		114		
39	„	„			matur II incipient	feminin	159	1054		
40	„	„	fragment fier		adult (circa 25)	feminin	155-157	1200	pasăre, ovicaprîn	
44	„	„			infans I (6-7)	?		380		
55	„	„	cataramă, amnar fier		adult (25-30)	masculin		2800		
58	„	„	cuțit		matur I incipient	masculin		1860		
68	„	„	mărgele, cataramă		adult (20-25)	feminin		1150		osteoperoziostită
X	„	„			adult-matur I (26-32)	feminin	152,3-154,2	850	pasăre, vițel	

oase, ca și faptul că acesta este un exemplu izolat în cadrul necropolei, pune sub semnul întrebării caracterul de înmormântare dublă, lăsînd loc liber presupunerii că resturile au putut eventual nimeri în urnă în mod întîmplător, fiind rămase de la o incinerare anterioară sau căzute pe vatra rugului, de unde au fost culese o dată cu osemintele femeii.

Un grup aparte îl formează 5 morminte duble, avînd fiecare cîte 2 urne cu oase. Dintre acestea, a fost analizat antropologic numai M27, în una din urne aflîndu-se resturile unei femei mature, în vîrstă de aproximativ 45 de ani, iar în cealaltă resturile unui bărbat de circa 50 de ani. Ca și la mormintele individuale, nu se observă o diferențiere a criteriului de ardere în funcție de sex.

Spre deosebire de Ocna Sibiului, atît la bărbați, cît și la femei tipul de ardere este oxidant, incinerarea desfășurîndu-se în aer liber, pe ruguri bogate, la foc rapid și puternic. Unele inegalități de ardere, vizibile pe osemintele bărbatului din M 18, se datoresc, de bună seamă, modului de construire a rugului, fiind consecința folosirii unor lemne de esență verde. Adunarea fragmentelor se făcea cu multă grijă, jumătate din cantitatea de oase fiind apoi pisată mărunt. Acest amănunt se leagă mai degrabă de respectarea unei practici rituale decît de o operație mecanică, executată în scopul ca resturile incinerate să încapă în urne, după cum se poate deduce din faptul că regula era aplicată pînă și în cazul unor copii de vîrstă mică, ale căror oseminte ocupau, comparativ cu cele ale adulților, un volum infinit mai mic, pisarea lor nemaifiind necesară. Se constată, în schimb, obiceiul umplerii oalelor un sfert sau cel mult jumătate cu oase incinerate, ceea ce explică probabil și fărîmițarea lor parțială.

O altă practică rituală surprinsă la Gușterița constă în stropirea rugului, în timpul sau imediat după terminarea cremațiunii, cu anumite substanțe organice (uleiuri?), care au lăsat urme specifice pe osemintele unui copil și ale unei femei.

Inventarul, deși sărăcăcios, este mai variat decît la Ocna Sibiului, fiind alcătuit din cuțite, cataramă, amnare de fier, cuie, mărgelile. Obiectele găsite cu ocazia golirii urnelor și impregnările cu oxid de fier de pe oseminte arată că 11 din mormintele analizate aveau inventar (37,93%), dintre care 2 de copii și restul de persoane adulte. În general, inventarul este repartizat egal pe sexe (5 cazuri de femei și 4 de bărbați). Bucățelele informale de fier sau impregnările cu oxid nu permit precizarea naturii inventarului metalic din multe morminte, avînd în vedere frecvența mai mare la Gușterița a cataramelor sau amnarelor, comparativ cu Ocna Sibiului. Luînd numai cazul sigur al cuțitelor apar în două morminte, unul de copil și altul de bărbat, cataramele în trei morminte, toate de adulți, iar amnarele într-un mormînt. Dacă mărgelile erau depuse în mormintele unor femei, iar amnarele în cele ale unor bărbați, cataramele nu pot servi drept criteriu de diferențiere sexuală⁴, ele făcînd parte atît din inventarul unor femei (2 cazuri), cît și din cel al unor bărbați (1 caz).

Resturile ospățului funebru sînt inexistente la Gușterița. Din totalul mormintelor analizate, 17,24% conțineau ofrandă, aparținînd de preferință, ca și la Ocna Sibiului, unor femei (4 cazuri). Predomină ofranda de

⁴ În studiul arheologic se consideră că aceste obiecte indică apartenența la sexul masculin a persoanelor în mormintele cărora apar (*op. cit.*, p. 68).

pasăre și ovicaprin. În 2 morminte s-a găsit ofrandă compusă din două specii : pasăre și ovicaprin sau pasăre și vițel. Faptul că mormintele de copii nu au dat ofrandă s-ar putea datora întâmplării, deși similitudinea cu situația de la Ocna Sibiului ar indica un obicei specific epocii.

Pornind de la datele metrice și morfologice consemnate în descrierile individuale, se pot sintetiza următoarele observații și caracteristici proprii seriei analizate. O primă trăsătură, desprinsă din aspectul general al osemintelor (tabelul nr. 2), este predominanța constituțiilor gracile și

Tabelul nr. 2

Distribuția seriei după constituție

Aspectul general al osemintelor	Femei		Bărbați		Total	
	nr.	%	nr.	%	nr.	%
gracil	15	62,50	3	12,50	18	75,00
relativ gracil	1	4,17	2	8,33	3	12,50
relativ robust	—	—	3	12,50	3	12,50
robust	—	—	—	—	—	—
Total	16	66,67	8	33,33	24	100,00

relativ gracile (18 cazuri de constituție gracilă (75,0%), din care 3 bărbați și 15 femei, și 3 cazuri de constituție relativ gracilă (12,50%), dintre care 2 bărbați și o femeie). O constituție relativ robustă se întâlnește, în toată seria, la numai 3 bărbați (12,50%), iar forme robuste în nici unul din cazurile analizate. Această notă de unitate și omogenitate a seriei și, probabil, a populației este reflectată și de statură, cu o medie de 163 cm pentru bărbați și 155,5 cm pentru femei, precum și de unele caractere ale craniului.

Astfel, la femei (4 cazuri) s-a putut estima o frunte bombată, cu arcuri supraciliare slab dezvoltate, baze frontale și parietale bine dezvoltate, occipitalul cu o curbură mijlocie spre puternică și protuberanță occipitală externă de gradul 0—1, mastoide mici și ascuțite, orbite ovalare, ovalar-elipsoidale sau cvadrangulare, cu unghiurile rotunjite, de înălțime mijlocie. Rădăcina nasului este adâncită, cu poziție mijlocie de înaltă, înălțimea subnazală mică, palatul puțin adânc, mandibula gracilă, cu ramura orizontală scundă, înălțimea simfizară mică sau mijlocie, bărbia ascuțită, cu tubercul mentonier jos situat sau cu poziție mijlocie spre joasă, dentiția microdontă. La bărbați (3 cazuri) fruntea este ușor înclinată, cu curbură slabă, arcuri supraciliare mijlocie dezvoltate, schiță vagă de creastă sagitală frontală (1 caz), occipital mijlocie sau puternic bombat, formând un adevărat „chignon” (1 caz), și protuberanță occipitală externă de gradul 1—2 sau 2, cu linii nucale bine dezvoltate în treimea mijlocie. Lățimea nasului este medie (23 mm), iar înălțimea subnazală mică (21 mm). Se remarcă torusul palatin, ramura orizontală a mandibulei de înălțime mică spre mijlocie și gonioanele ușor răsfrînte în afară (1 caz).

Pentru scheletul postcranian notăm o perforație olecraneană a humerusului la 3 femei și 1 bărbat, pilastru mijlocie dezvoltat la 2 bărbați

și prezența unui trochanter 3, iar la o femeie fațete articulare suplimentare pe marginea anteroinferioară a epifizei distale a tibiei. La acestea adăugăm o hernie intraspongioasă la o vertebră dorsală (bărbat), spondilartroză și o exostoza circulară, net delimitată, pe frontalul unei femei, și o reacție de osteoperiostită, probabil posttraumatică, la o femeie, în treimea inferioară a humerusului drept, de-a lungul marginii interne, humerusul stîng fiind indemn.

Putem conchide că seria analizată și, foarte probabil, întreaga populație care a folosit necropola de la Gușterița era unitară și omogenă atît sub raportul practicilor funerare, cît și sub acela al trăsăturilor constituționale și antropologice, caracterizîndu-se ca o populație predominant gracilă, de statură mijlocie, avînd o serie de trăsături obișnuite la formele mediteranoide.

O analiză comparativă a seriei de la Gușterița cu seria mai numeroasă de la Ocna Sibiului reliefează și mai bine deosebirile dintre cele două grupuri de populație. Dacă valorile individuale și medii ale taliei, parametru cu o amplitudine de variație destul de mare chiar la populații foarte omogene ca structură, nu pot fi considerate concludente, dat fiind și numărul mic de cazuri la care a fost posibilă determinarea staturii, aspectul general al osemintelor pune în evidență, din punct de vedere constituțional, unele deosebiri semnificative (tabelul nr. 3). Însușind valorile procentuale ale

Tabelul nr. 3

Distribuția procentuală comparativă a serilor de la Ocna Sibiului și Gușterița

Aspectul general al osemintelor	Femei		Bărbați		Total	
	Ocna Sibiului	Gușterița	Ocna Sibiului	Gușterița	Ocna Sibiului	Gușterița
gracil și relativ gracil	59,58	66,67	1,06	20,83	60,64	87,50
relativ robust și robust	2,13	—	37,23	12,50	39,36	12,50
Total	61,71	66,67	38,29	33,33	100,00	100,00

constituțiilor gracile și relativ gracile, pe de o parte, iar pe cele relativ robuste și robuste, pe de altă parte, se observă unele diferențe între bărbații și femeile celor două serii.

Astfel, femeile de la Gușterița au numai constituții gracile și relativ gracile (66,67%) în comparație cu Ocna Sibiului, unde alături de această categorie dominantă (59,58%) întîlnim și un procent redus de constituții relativ robuste și robuste (2,13%). La bărbați, deosebirile sînt și mai concludente. La Gușterița predomină formele gracile și relativ gracile (20,83%) față de 1,06% la Ocna Sibiului, unde constituțiile relativ robuste și robuste întruncs 37,23% pe întreaga serie, comparativ cu 12,50% la Gușterița. Cu tot dimorfismul sexual, manifest sub raport constituțional, analizînd distribuția globală în cadrul fiecărei serii, constatăm că la Gușterița constituțiile gracile și relativ gracile totalizează 87,50%, față de 60,64% la Ocna Sibiului, deci cu 26,84% mai mult, iar constituțiile relativ robuste și robuste 12,50% la Gușterița, ceea ce înseamnă cu 26,86% mai puțin decît la Ocna Sibiului, unde proporția se ridică la 39,36% pe întreaga

serie. Cu toate rezervele formulate cu privire la posibilitățile și limitele metodologice de studiu al oaselor incinerate, la care se adaugă inegalitatea numerică a celor două serii, valoarea orientativă a analizei comparative este asigurată de o distribuție procentuală asemănătoare pe sexe: 66,67% femei la Gușterița și 61,71% la Ocna Sibiului, 33,33% bărbați la Gușterița și 38,29% la Ocna Sibiului. Din tabelul nr. 4 reiese că la Gușterița femeile sînt în exclusivitate de constituție gracilă și relativ gracilă, în timp ce la Ocna Sibiului proporția este de 96,55%, un mic procent de femei avînd o constituție relativ robustă sau robustă (3,45%). În schimb deosebirea sînt frapante la bărbați: la Gușterița constituțiile gracile și relativ gracile intrunesc 62,50% față de 2,78% la Ocna Sibiului, iar cele 37,50% forme relativ robuste și robuste din prima serie ating la Ocna Sibiului 97,22%. Însușind cazurile de bărbați și femei de aceeași constituție, obținem următoarea structură: formele gracile și relativ gracile predomină la Gușterița în proporție de 81,20%, un procent de patru ori mai mic revenind formelor relativ robuste și robuste (18,80%). La Ocna Sibiului cele două categorii de forme constituționale sînt aproape egal distribuite 49,60% revenind primului grup și 50,40% celui de-al doilea.

Tabelul nr. 4

Distribuția procentuală comparativă a constituțiilor în cadrul fiecărui sex în necropolele de la Ocna Sibiului și Gușterița

Aspectul general al osemintelor	Femei				Bărbați				Total			
	Ocna Sibiului		Gușterița		Ocna Sibiului		Gușterița		Ocna Sibiului		Gușterița	
	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%
gracil și relativ gracil	56	96,55	16	100,0	1	2,78	5	62,50	57	49,6	21	81,2
relativ robust și robust	2	3,45	—	—	35	97,22	3	37,50	37	50,4	3	18,8
Total	58	100,00	16	100,0	36	100,00	8	100,00	94	100,00	24	100,00

Dacă deosebirile în distribuțiile menționate mai sus nu ar reflecta realitatea, fiind pur întâmplătoare, datorate inegalității numerice a loturilor comparate (24 de cazuri la Gușterița și 94 de cazuri la Ocna Sibiului), cu toate că din punctul de vedere al repartiției proporționale pe sexe seriile sînt asemănătoare, celelalte elemente de ordin antropologic marchează un fond de caractere și trăsături distinctive pentru fiecare din loturile analizate: la Gușterița o populație cu unele caractere întilnite în mod obișnuit la formele mediteranoide, iar la Ocna Sibiului o populație cu un complex de trăsături comune formelor esteuropoide. Deosebirilor nete din domeniul practicilor rituale le corespund deci populații diferite antropologic.

Deși mărimea seriei de la Gușterița o face mai puțin aptă pentru un studiu demografic de profunzime, se conturează totuși o repartiție a indivizilor pe grupe de vîrstă și sex (tabelul nr. 5) în parte diferită de cea de la Ocna Sibiului: 18,75% infans I, 3,12% infans II, 3,12% juvenis, 28,12% adult, 31,25% matur I, și 15,62% matur II. Grupa de vîrstă senil lipsește.

Din totalul de 32 de indivizi, 15,62% sînt nedeterminabili ca sex, 59,37% sînt femei, iar 25,00% bărbați. În cazul Gușteriței, indicele de femi-

Tabelul nr. 5

Repartiția indivizilor din necropola de la Gușterița pe grupe de vîrstă și sex

Grupa de vîrstă	Bărbați		Femei		Sex nedeterminabil		Total	
	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%
sugari (0—1)	—	—	—	—	1	3,125	1	3,125
infans I (1—7)	—	—	1	3,125	4	12,500	5	15,625
infans II (7—14)	1	3,125	—	—	—	—	1	3,125
juvenis (14—20)	—	—	1	3,125	—	—	1	3,125
adultus (20—30)	2	6,250	7	21,875	—	—	9	28,125
maturus I (30—40)	4	12,500	6	18,750	—	—	10	31,250
maturus II (40—50)	1	3,125	4	12,500	—	—	5	15,625
Total	8	25,000	19	59,375	5	15,625	32	100,000

nitare ridicat putea fi determinat și de modul arbitrar de alcătuire a eșantionului studiat, fiind departe de a reflecta o situație reală. Din datele existente reiese însă că diferența de 15,62% femei adulte, comparativ cu bărbații, scade la grupa de vîrstă matur I, pînă la 6,25%, crescînd din nou în favoarea femeilor la grupa de vîrstă matur II pînă la 9,37%.

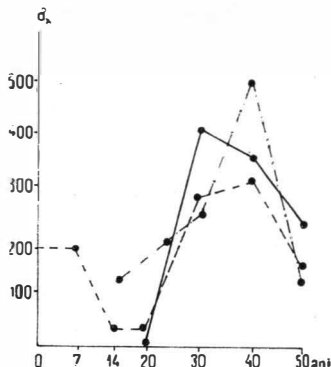
Procentul de copii, infans I și II, este aproape identic la Gușterița și Ocna Sibiului (21,87% și 21,92%). Adăugînd și grupa juvenis, obținem 25,00% la Gușterița, față de 24,59% la Ocna Sibiului. Insuficienta reprezentare a copiilor în seria de la Gușterița nu trebuie neapărat pusă pe seama unor practici rituale, așa cum s-a procedat, de pildă, cu necropola de la Ocna Sibiului, unele anomalii putînd fi generate, după cum am arătat, de caracteristicile seriei respective. La fel se pune problema și pentru coborîrea excesivă a numărului deceselor la grupa infans II comparativ cu grupa infans I, atîngînd același nivel cu al grupei de vîrstă juvenis.

Numărul real de decese de la 20 de ani în sus și valorile sale exprimate în raport cu o cohortă de 1 000 de indivizi (tabelele de mortalitate) arată pe cele două sexe reunite o creștere accentuată la grupa de vîrstă adult, urmată de o creștere neînsemnată în direcția grupei matur I, cu o scădere pronunțată la grupa matur II, unde este atins totodată și cel mai coborît nivel. Analizînd aceleași valori separat pe cele două sexe, se observă o comportare diferită a femeilor și bărbaților, manifestată într-o urcare a curbei la femei în intervalul 20—30 de ani, cu o scădere ușoară între 30 și 40 de ani și ceva mai marcată între 40 și 50 de ani. La bărbați, creșterea la grupa de vîrstă adultă reprezintă dublul nivelului atins între 14 și 20 de ani, fiind cu 15,62% mai mică decît creșterea la femei în același interval. La grupa matur I, procentul se dublează din nou față de inter-

valul precedent de vîrstă, scăzînd la grupa matur II pînă la nivelul atins între 14 și 20 de ani (fig. 2).

În ceea ce privește numărul de supraviețuitori, curba indică o scădere lentă la ambele sexe între 20 și 30 de ani, cu o coborîre continuă și abruptă

Fig. 2. — Numărul real de decese la vîrsta x (d_x), exprimat în raport cu o cohortă de 1 000 de indivizi : femei (—), bărbați (.-.-.-), sexe reunite (----).

de la 30 pînă la 50 de ani. Coborîrea rectilinie a curbei la bărbați de-a lungul intervalelor de vîrstă este mai atenuată la femei, înregistrîndu-se o scădere mai lentă între 20 și 30 de ani, ceva mai pronunțată între 30 și 40 de ani și foarte accentuată după 40 de ani, terminîndu-se la un nivel ceva mai jos la bărbați la vîrsta de 50 de ani (fig. 3).

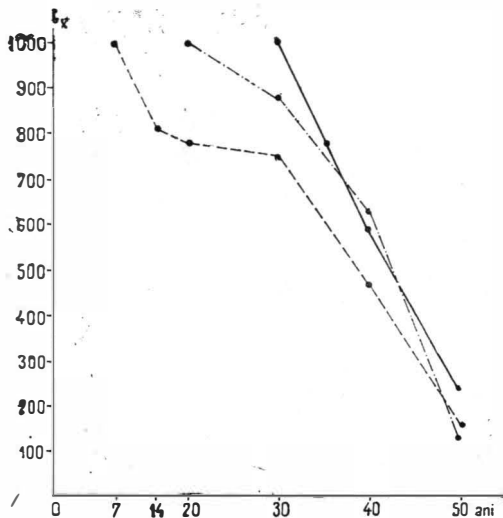

Fig. 3. — Numărul de supraviețuitori (l_x): femei (—), bărbați (.-.-.-) sexe reunite (----).

Transpunerea grafică a numărului de ani trăiți de supraviețuitorii fiecărui interval de vîrstă (fig. 4) este asemănătoare cu cea a numărului de supraviețuitori pe grupe de vîrstă (fig. 3), traseul pentru cele două sexe reunite fiind mai apropiat de curbele întocmite separat pentru bărbați și femei decît în cazul valorilor l_x .

Curbele privind probabilitatea de deces și probabilitatea de supraviețuire se intersectează la 34,0 ani pe întreaga serie la femei și la 34,5 ani

Table de mortalitate

x ani	d'_x	d_x	l_x	q_x	P_x	L_x	T_x	e^o_x
---------	--------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	---------

Bărbați de la 14 la x ani

14—20	1	125,00	1000,00	125,00	875,00	937,50	2125,00	21,25
20—30	2	250,00	875,00	285,71	714,29	750,00	1187,50	13,57
30—40	4	500,00	625,00	800,00	200,00	375,00	437,50	7,00
40—50	1	125,00	125,00	1000,00	0,00	62,50	62,50	5,00
Total	8	1000,00	0,0	—	—	—	—	—

Femei de la 14 la x ani

14—20	—	—	1000,00	—	1000,00	1000,00	2323,51	23,23
20—30	7	411,77	1000,00	411,77	588,23	794,11	1323,51	13,23
30—40	6	352,94	588,94	600,00	400,00	411,76	529,40	9,00
40—50	4	235,29	235,29	1000,00	0,00	117,64	117,64	5,00
Total	17	1000,00	0,0	—	—	—	—	—

Sexe reunite de la 14 la x ani

14—20	1	40,00	1000,00	40,00	960,00	980,00	2360,00	23,60
20—30	9	360,00	960,00	395,83	604,17	880,00	1380,00	14,37
30—40	10	400,00	600,00	666,66	333,34	400,00	500,00	8,33
40—50	5	200,00	200,00	1000,00	0,00	100,00	100,00	5,00
Total	25	1000,00	0,0	—	—	—	—	—

Întreaga serie de la Gușterița între 0 și x ani

0—7	6	187,50	1000,00	187,50	812,50	906,25	3468,73	34,69
7—14	1	31,25	812,50	38,34	961,66	796,87	2562,48	31,54
14—20	1	31,25	781,50	40,00	960,00	765,62	1765,61	22,60
20—30	9	281,25	750,00	375,00	625,00	609,37	999,99	13,32
30—40	10	312,50	468,75	666,66	333,34	312,50	390,64	8,31
40—50	5	156,25	156,25	1000,00	0,00	78,12	78,12	5,00
Total	32	1000,00	0,0	—	—	—	—	—

la bărbați. Valorile q_x arată o creștere însemnată la femei între 20 și 30 de ani, depășind cu aproape jumătate nivelul cunoscut de bărbați. Ele continuă să crească apoi mai lent la femei, atingînd între 30 și 40 de ani nivelul maxim la bărbați ($q_x = 800,00$). Probabilitatea de supraviețuire (P_x) scade treptat la ambele sexe între 14 și 40 de ani, fiind cu 200,00 mai mică la bărbați decît la femei la grupa matur I, pentru ca între 40 și 50

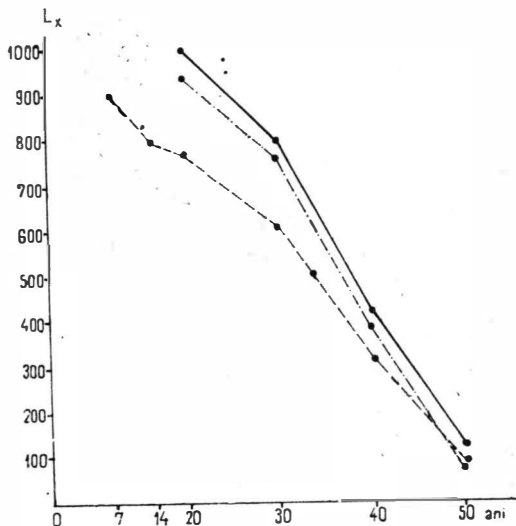

Fig. 4. — Numărul de ani trăiți de supraviețuitorii fiecărui interval de vîrstă (L_x): femei (—), bărbați (----), sexe reunite (- - -).

de ani să fie nulă la amîndouă sexele. Pe întreaga serie, probabilitatea de deces este de două ori mai mică la copiii din grupa infans I decît la adulți și de 3,56 ori decît la maturi, de 9,6 ori mai mică la grupa infans II comparativ cu adulții și de 17,7 ori comparativ cu persoanele mature. De asemenea, indicele q_x scade de 4,9 ori de la grupa infans I la grupa infans II, fiind aproape egal între grupele infans II și juvenis, ca să crească apoi de 9,3 ori la grupa adult, atingînd nivelul maxim la grupa matur. Probabilitatea de supraviețuire crește ușor de la grupa infans I la grupa infans II, cînd ajunge să fie egală cu probabilitatea de supraviețuire a grupei juvenis, scăzînd apoi progresiv pînă la 50 de ani, cînd devine egală cu 0 (fig. 5).

În sfîrșit, speranța de viață între 0 și 7 ani este pe întreaga serie de 34,69 ani, de 21,25 ani la bărbați și de 23,23 ani la femei. Grupa de vîrstă adult, cu o speranță de 13,32 ani, putea spera să ajungă pînă la 33,32 ani, în timp ce persoanele mature puteau spera să atingă 38,31 ani între 30 și 40 de ani și 45 de ani între 40 și 50 de ani (fig. 6). Diferența de 1,98 ani între speranța de viață a femeilor și bărbaților adolescenți se egalează la grupa de vîrstă adult, crescînd cu 2 ani în favoarea femeilor la grupa de vîrstă matur I, pentru ca să se niveleze din nou între 40 și 50 de ani.

O comparație între seriile de la Gușterița și Ocna Sibiului ne relevă unele date interesante. Astfel, picul mortalității se găsește la Ocna Sibiului la grupa de vîrstă adult, cu o coborîre importantă la grupul matur I și foarte accentuată la grupa matur II. La Gușterița, mortalitatea maximă este atinsă de grupa matur I, cu o diferență neînsemnată între grupele adult și matur I și ceva mai pronunțat între grupele matur I și II (fig. 7).

Traiectul curbei d'_x ilustrează în mod și mai sugestiv caracteristicile celor două serii, încadrând necropola de la Gușterița printre modelele obișnuite de distribuție din epoca respectivă, cu o trecere lină de la intervalul

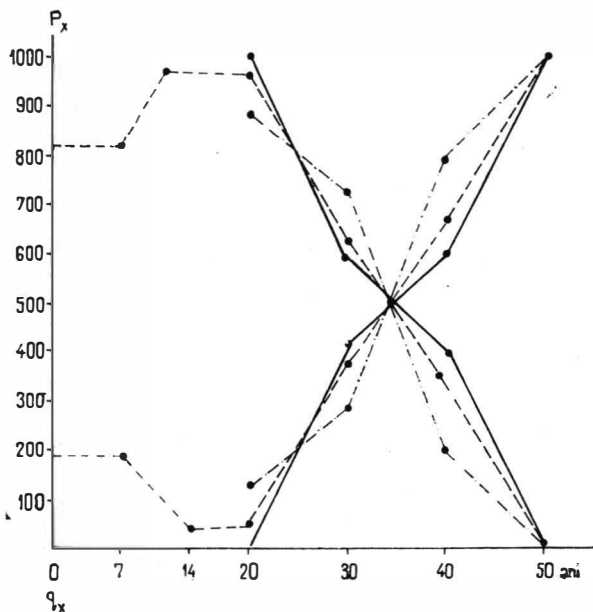
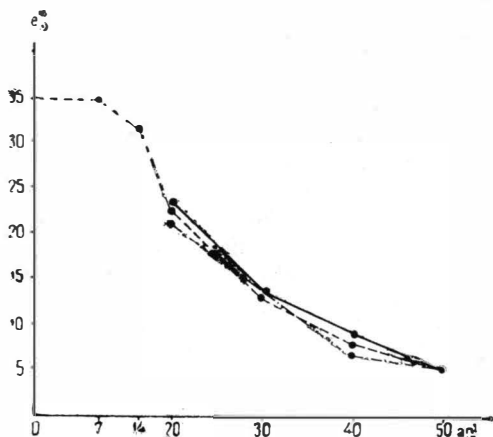

Fig. 5. — Probabilitatea de deces și probabilitatea de supraviețuire (q_x și P_x) la femei (—), bărbați (---), sexe reunite (----).

Fig. 6. — Speranța [de viață] la femei (—), bărbați (---), sexe reunite (----).

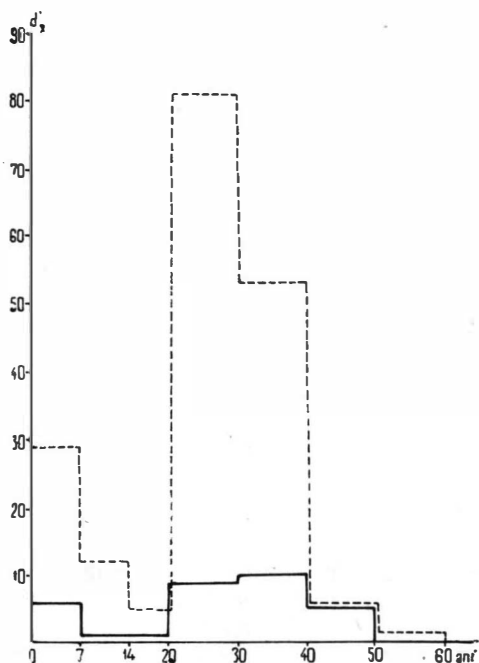

de vîrstă 20—30 de ani și o coborîre mai puțin abruptă de la intervalul 30—40 la cel de 40—50 de ani (fig. 8).

Numărul de supraviețuitori și structura pe grupe de vîrstă a populației staționare (fig. 9 și 10) cunoscută la Gușterița, începînd cu grupa de vîrstă matură, o scădere progresivă mai lină decît la Ocna Sibiului.

Curbele privind probabilitatea de deces și probabilitatea de supraviețuire se intersectează cu aproximativ 6 ani mai târziu la Gușterița în comparație cu Ocna Sibiului (fig. 11), aflându-se la sfârșitul intervalului adult în cel dintâi caz și în prima jumătate a intervalului matur I în cel de-al

Fig. 7. — Grafic comparativ privind distribuția deceselor în necropolele de la Ocna-Sibiului (-----) și Gușterița (—).

doilea. Începînd cu 20 de ani, valorile q_x și P_x cunosc o creștere și, respectiv, o scădere continuă și regulată, atingînd nivelurile maxim și minim la 50 de ani. La Ocna Sibiului are loc o egalizare aproximativă la grupele de vîrstă matur I și II înainte de atingerea valorilor maxime și minime.

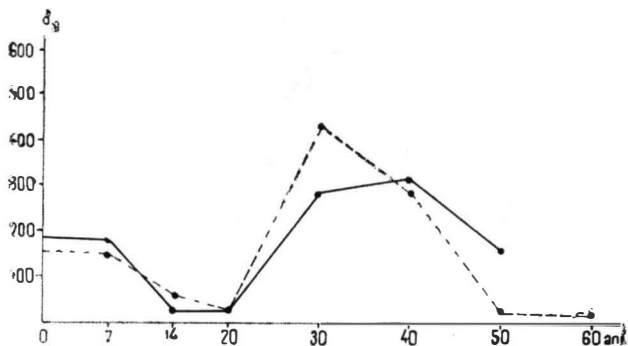

Fig. 8. — Grafic comparativ al valorilor d_x din necropolele de la Ocna Sibiului (-----) și Gușterița (—).

Speranța de viață între 0 și 7 ani are valori apropiate în ambele serii (32,43 ani la Ocna Sibiului și 34,69 ani la Gușterița), nivelul ei destul de ridicat fiind cauzat de reprezentarea insuficientă în cele două necropole a

copiilor pînă la 14 ani și a tinerilor între 14 și 20 de ani. După cum am arătat, la Ocna Sibiului această situație este influențată de un anumit aspect al ritualului funerar, în timp ce la Gușterița poate să fie numai consecința modului de alcătuire a seriei. Scăderea indicelui speranței de viață im-

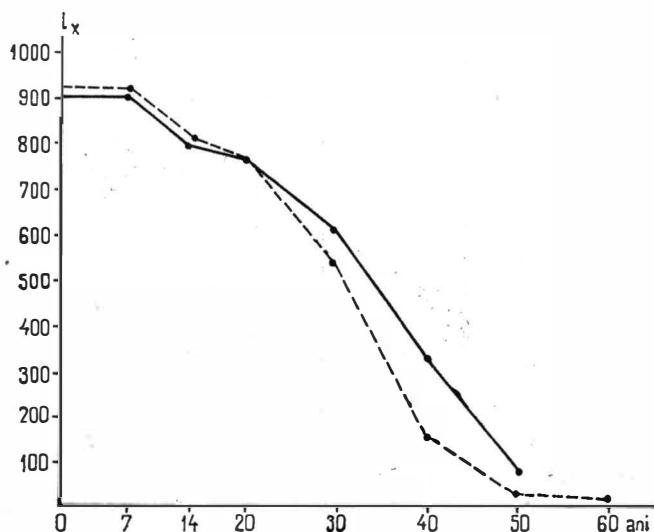

Fig. 9. — Grafic comparativ al valorilor l_x din necropolele de la Ocna Sibiului (-----) și Gușterița (—).

primă în continuare seriei de la Gușterița un traiect mai lin decît la Ocna Sibiului (fig. 12). În vreme ce la Ocna Sibiului adulții puteau spera să ajungă pînă la 29,81 ani, la Gușterița procentul urcă pînă la 33,32 ani, la grupa matur I diferența fiind numai de 2 ani în favoarea Gușteriței, iar

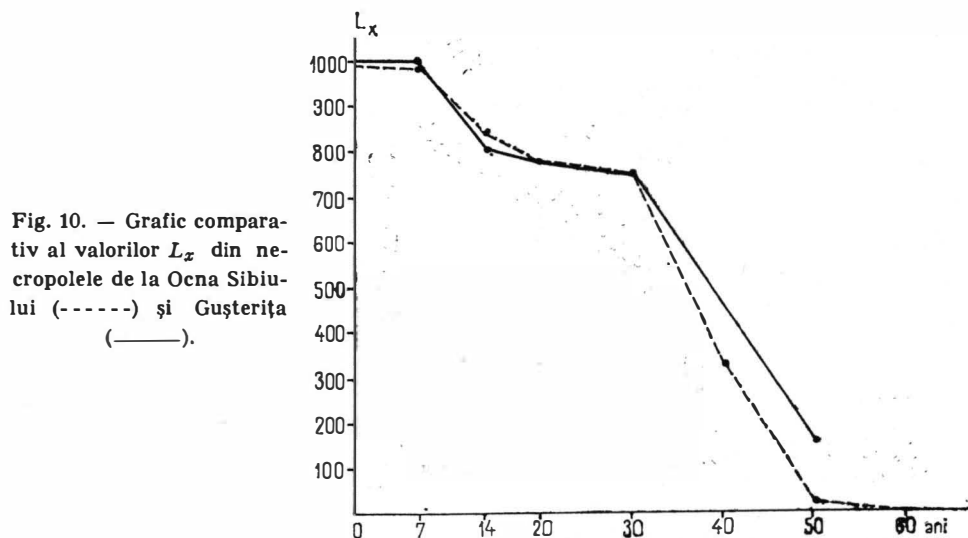
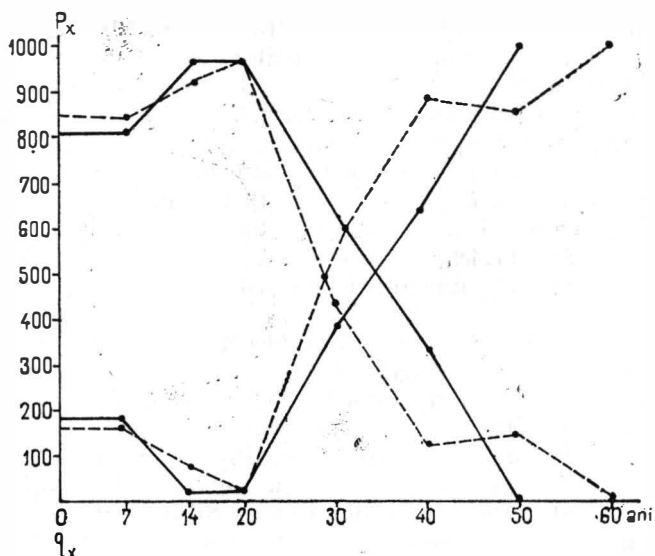

Fig. 10. — Grafic comparativ al valorilor L_x din necropolele de la Ocna Sibiului (-----) și Gușterița (—).

la grupa matur II de 1,39, ani, aceasta fiind și ultima valoare consemnată, care atinge la Ocna Sibiului, la grupa de vîrstă senil 54,90 ani.

Datele din tabelele de mortalitate confirmă prin urmare un model normal de dezvoltare a populației de la Gușterița, nedeviat de practicile și obiceiurile rituale reflectate, de pildă, în spatele cifrelor și graficelor de la Ocna Sibiului, corespunzând stadiului de evoluție demografică generală

Fig. 11.— Grafic comparativ al valorilor q_x și P_x din necropolele de la Ocna Sibiului (-----) și Gușterița (——).

a epocii de cînd datează necropola. Limitele cimitirului nefiind încă cunoscute, nu se poate efectua calcularea volumului populației.

În concluzie, o serie de date trasează o linie de demarcație precisă între necropola de la Gușterița și cea de la Ocna Sibiului, situată în aceeași

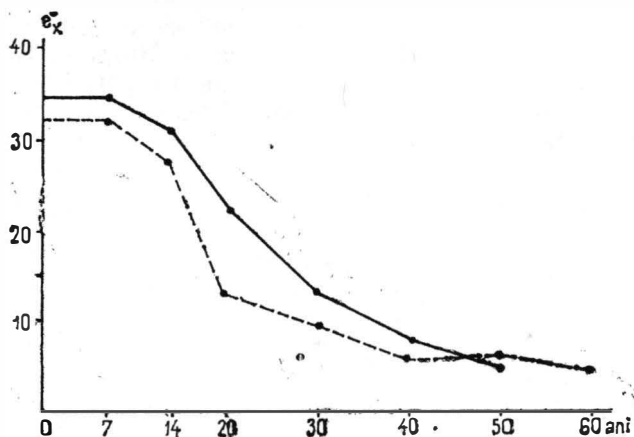

Fig. 12.— Grafic comparativ al speranței de viață din necropolele de la Ocna Sibiului (-----) și Gușterița (——).

zonă, în apropierea celei dintii, și datînd în mare din aceeași perioadă, cu un decalaj de 50, cel mult 100 de ani. Deosebirile principale privesc ritualul funerar folosit de cele două comunități, în condițiile practicării unui rit comun, incinerarea, și ale apariției treptate a înhumăției. În mormintările

duble de la Ocna Sibiului, atestînd sacrificarea femeilor la moartea bărbaților, cu respectarea unor criterii de ardere diferențială pe cele două sexe, sînt înlocuite la Gușterița, cu excepția unui singur caz, a cărui semnificație nu o putem da deocamdată, cu morminte individuale. Cele cîteva morminte duble din cuprinsul necropolei, avînd eventual un caracter familial, necunoscute la Ocna Sibiului, au o veche tradiție pe teritoriul țării noastre, coborînd în timp pînă la începuturile culturii geto-dace și chiar mai jos⁵. Adunarea simbolică a resturilor incinerate de pe rug la Ocna Sibiului are ca revers la Gușterița o adunare îngrijită, cu acordarea unei atenții deosebite fragmentelor craniene, și pîsarea unei cantități echivalente cu jumătate sau aproape jumătate din volumul osămintelor. Stropirea rugului cu substanțe uleioase este circumscrisă, de asemenea, numai necropolei de la Gușterița, după cum ospățul funebru se întîlnește numai în necropola de la Ocna Sibiului. Ofranda pare să fie mai frecventă la Gușterița, dacă raportăm 17,4% morminte cu resturi animale la totalul de 29 studiate, față de 22,7% morminte cu ofrandă din totalul de 88 studiate la Ocna Sibiului.

Ritualul sacrificării femeilor a imprimat o structură aparte curbelor de mortalitate la Ocna Sibiului. Gușterița oglindește, din contra, o evoluție ce corespunde dezvoltării demografice obișnuite la populațiile din secolele VIII — X. Observațiile morfologice și datele metrice prelevate pe un număr de fragmente, cu posibilități parțiale de întregire, au permis, pe de altă parte, caracterizarea antropologică orientativă a populației și încadrarea indivizilor de la Ocna Sibiului în grupul de forme esteuropeide clasice, iar a celor de la Gușterița în grupul de forme mediteranoide. Diferențele din domeniul ritualului funerar par să aibă o bază mai profundă⁶, cele două necropole ținînd de comunități deosebite sub raport etnic, ce viețuiau în imediată apropiere una de alta, fiind unite din punct de vedere arheologic prin identitatea sau asemănarea formelor de cultură materială. Dacă la Ocna Sibiului avem de-a face cu un grup de populație slavă, nu este exclus ca necropola de la Gușterița să fi aparținut populației autohtone, deși ne lipsesc elementele necesare pentru o precizare mai exactă, așa cum a fost posibil în cazul Ocnei Sibiului. Extinderea studiului antropologic la un număr mai mare de cimitire contemporane va permite în viitor verificarea constatărilor de acum, ducînd la stabilirea criteriilor de diferențiere etnică reflectate adesea în practicile funerare.

⁵ Vezi observațiile noastre în legătură cu necropola de la Tigveni și cu mormîntul descoperit în așezarea de la Mărgăritești, în volumul prezent, p. 25—27.

⁶ Influența ritualului funerar asupra curbelor de mortalitate a fost demonstrată pentru epoca romană de cercetătoarea Ery Kinga Kralovansky, *Investigations on the Demographic Source Value of Tombstones originating from the Roman Period*, în „Alba Regia”, vol. X, 1969, p. 51—67.

ELEMENTS OF DEMOGRAPHY AND FUNERAL RITUAL OF THE OLD POPULATIONS IN ROMANIA

S U M M A R Y

The present work's aim is to gather the authors' researches — the result of several years of work — concerning the funeral ritual and the demographic structure of the old populations on the territory of our country, tackled in the light of interdisciplinary cooperation of several sciences that, generally speaking, deal with the study of man and his forms of manifestation. We have insisted upon those problems which by their novelty or newness reveal certain aspects less known regarding the beliefs and customs of the communities that had lived here from the neolithic to the 10th century. Though we have been striving to cover a period as comprehensive as possible, some gaps are due to the fact that we lack the necessary osteologic material, missing some complete or representative series that would at any time enable us to anticipate conclusive solutions. Therefore we have been obliged to limit ourselves strictly to the tombs or necropoles wherefrom the bones came in to us for study.

Appealing to other sciences as anthropology, archaeology, demography and ethnography, our purpose was to pave the way for a new field of investigation, with fruitful results for reconstituting the historical truth. Though not an easy task if referring to the remote past, we have done our best to place the human factor in the centre of attention in the light of its biological, social and cultural evolution.

1. COMPARATIVE DEMOGRAPHIC ANALYSIS OF THE SĂRATA MONTEORU AND CÎRNA NECROPOLES BELONGING TO THE AGE OF BRONZE

If, generally speaking, we agree that any settlement and especially the old ones represent a microgeographic unit of historical development of a human community during a certain period with a united ensemble of own ecological and ethological cultural structures, unrepeatable, finding no identical or equivalent forms with other inhabitants, we have to admit that with each old human settlement one achieves a degree of homogeneity of the genetic factors and, in time, a homogeneity of the pathokenotic elements that influenced and had effect on morbidity and mortality. Under such circumstances it is presumed and expected, subject to the existence of some representative and statistically adequate patterns, that the demographic analysis, based on the complex table of mortality and especially on the values of death prediction (q_x) and of the life expectancy (e_x^0) offer a series of data meant to reflect or explain some complex historical processes.

The skeleton series from cemeteries No. II and IV of Sărata Monteoru and the incineration tombs of Cîrnea can be considered representative for the middle and the end of the Bronze cultures on the territory of our country, being at the same time sufficient statistically.

From the Cîrna incineration tomb belonging to the Gîrla Mare-Cîrna culture, estimated to an initial amount of about 200 tombs, 90 from the total number of 116 found tombs have been anthropologically examined, 102 individuals being identified. The series from Sărata Monteoru do not gather a sufficient number of cases to illustrate the whole developing period of the settlement on the "Cetăţuie" (Citadel). From the four cemeteries dug there 350 tombs have resulted 173 of which have been investigated. Most of the skeletons proceed from cemeteries No. II and IV. Regarding cemetery No. II we have 24 cases investigated. But neither the number of tombs found, nor the total amount of the necropole is known. From cemetery No. IV estimated at about 300 tombs, 143 have been dug, out of which 77 were anthropologically studied (29.0% of the estimated amount and 53.8% of the whole number of tombs found).

The Cîrna incineration necropole ran for about 200 years. According to the mortality tables it appears a death diagram with a high peak in the 0—7 age group. Following the decrease recorded with the *infans II* and *juvenis* groups, one noticed an important increase with the *adultus* group and somehow higher with the *maturus I* group though it doesn't become equal to that of the 0—7 age group. The upper threshold is reached by the *senilis* age group. The life expectancy is of 29.22 years with the 0—7 years old children. It increases up to 30.79 years with the *infans II* group, decreasing with the *adultus* to half the value of the life expectancy with the *juvenis* group.

Analysing the values of the functions in the mortality table reckoned for the complete series from Sărata Monteoru, similar tendencies to those of Cîrna are noticed, having some specific characteristics. The death rate is for instance twice with the *infans II* (7—14 years) and *juvenis* (14—20 years), slightly exceeding the Cîrna series registered value with the *adultus* age. For the *maturus I* group the diagrams have a divergent structure: while for Cîrna the death ratio increases considerably, for Sărata Monteoru it decreases slowly, the diagrams drawing their values together at 40—50 years, with a slight preponderance of the second series. The diagram goes on with the 60—70 age group in which Sărata Monteoru reaches a level twice the death rate recorded at Cîrna a decade earlier (Figure 1). The differences are also reflected by the values of the life expectancy diagram, that is 34—48 years at Sărata Monteoru with the *infans I* group, being 5 years higher than at Cîrna (Figure 4).

According to the observations regarding the similar behaviour of the main functions' diagrams in the mortality tables referring to the series of cemeteries No. II and IV, in comparison with the complete series of Sărata Monteoru, the authors insist upon the two cemeteries analysing them separately. Cemetery No. II belongs to the last development level of the Monteoru culture first stage (Monteoru I a), while cemetery No. IV belongs to the first level of the second stage. The archaeological data show how has developed in respect of demography the setting up process of the Monteoru I culture and its evolution during the stages to come: a Cucuteni B settlement immediately followed by a dwelling belonging to a different material culture whose bearers succeeded in materializing and spreading the Monteoru I culture throughout the six successive levels of life. During the second stage, the period of highest development of the Monteoru

culture, they pass on to fortify the settlement with moats. The living conditions are considerably different from those of the previous stage.

Following the values of the functions in the mortality tables we ascertain significant differences between cemeteries No. II and IV. The discontinuities in the structure by age groups of the deceased in the cemetery No. II (the absence of the *juvenis* and *maturus II* age groups) and the poor representation of children and adults probably due to the casual way of structuring the pattern influence the values and the type of the diagrams, leading to an artificial growth of the life expectancy. The image obtained is that of an aged, regressive population. But this meets the case of a certain model of demographic evolution valid for the stages of constitution and crystallization of cultures, and for the Monteoru I stage as well. A human community recently settled and arranged in a place, able to receive in time new elements, shows in a first stage a demographic structure characterized by the marked preponderance of adults and matures. The irradiation of a culture directly through its bearers is first of all done through demographic radiation or emigration, the adults and young couples and individuals prevailing. The consequence of such a pattern is just the existence of a regressive population. During the setting up and crystallization stage, the structure by age groups covers more than half of the population amount between 15—50 years, the type of community becoming acccessive. During an irradiation stage when the emigrations are preponderant the type of population is successive, the percentage of individuals between 15 and 50 years decreasing beneath 50%. Cemetery No. IV of Sărata Monteoru, showing greater structural unity by age groups, considering the years lived (L_x) and the number of survivors (l_x), has values and types of diagrams similar as tendency to those of the Cırna series.

To establish the value and the utility of the study of the demographic behaviour with the populations that used the Cırna and Sărata Monteoru necropoles, there have been presented the mortality tables of the two cemeteries belonging to the Middle period of the Age of Bronze from Hungary, an incineration one from Környe-Facankert and an inhumation one from Mezöcsat. It results a striking resemblance between the two incineration necropoles, of Cırna and Környe-Facankert, with a life expectancy almost equal at the age of 0—7 (29.22 as against 28.99 years). Despite the great numerical difference between the two series their behaviour is comparable and similar. The Mezöcsat series bear resemblance to the whole series of Sărata Monteoru. Though the type of diagrams is almost parallel, the life expectancy has higher values for Mezöcsat against the series of the cemetery No. IV of Sărata Monteoru. Lacking some essential data we couldn't resort to mathematical tests to calculate the difference of the functions' values in two different series. To estimate the orientative value of the mortality tables a correlative double testing can be made—both demographic and cultural. The values of the functions in the mortality tables being calculated for a cohort of 1,000 individuals, the series are comparable between themselves irrespective of the number of cases or of the amount of people they proceed from. The archaeological analysis reveals a series of conclusions regarding the stages of constitution, development, irradiation, decline, as well as the dissolving of the respective settlements. From the anthropological and ethnological studies it results that for

these moments and stages of evolution unequal as duration and intensity, there are certain corresponding models of demographic evolution. Moreover, when we deal with necropoles completely analysed in point of archaeology and anthropology, the type of demographic evolution offered by the mortality table may roughly show to which cultural stage of evolution had the cemetery belonged before the settlement was found. The reverse way is possible as well. Taking into consideration the surface, the utilization period, the inhabiting intensity and the structure of settlements, one can estimate the amount, the type of demographic evolution and the probable structure of populations, not found or not studied so far in the absence of necropoles.

In the light of these considerations, cemetery No. II of Sărata Monteoru has a structure of the survivors specific to a population of a progressive-accessive type. Though the series consists of only 24 cases, the double testing is probative. The degree of receptivity to the assimilation of new elements is obvious anyway without having a high share as number of survivors. The ratio of 0—14 years old children the values l_x and L_x show that we have to do with a clearly progressive type of population. Thus there is a full agreement between the type of demographic progress of the population represented by the cemetery No. II and the cultural characteristics of the last level of the first stage of constitution and crystallization of the Monteoru culture, namely the Monteoru I a. The structure of the survivors and the number of years lived by them in the case of cemetery No. IV fully concur with the character of highest development and irradiation of the Monteoru culture in the stage of Monteoru II a, the population being of a progressive-successive type, while the demographic radiation is fully felt. We have to do with a structure characteristic to the young populations, demographically progressive with optimum prospects of development.

According to the demographic behaviour analysis of the Cîrna series, it results that the structure is also of a progressive-successive type, being identical with that of the series in the Sărata Monteoru, cemetery No. IV.

We have limited ourselves to state some possibilities offered today by the research done in the vast field of historical anthropology. Reckoning further the population's amount on the basis of J. Nemeskéri and N. G. Gejwall's method, it results that the two communities from Cîrna and Sărata Monteoru are different by the actual number of individuals that enter the structure of the series, the proportion of each population being differently implied in point of the demographic prospect of cultural development. The two communities, identical as type of population and percentage structure of the survivors per age groups but unequal as number of individuals didn't enjoy the same cultural and demographic developing possibilities. The number of survivors — 25 minimum and 65 maximum at Cîrna and at least 48 to 97 at the utmost at Sărata Monteoru (according to the minimum and maximum amount estimated by means of the two reckoning methods) makes what we have called "*the demographic stock of cultural continuity in space and time*" the bearer of some customs, traditions and elements of material and spiritual culture acquired during several generations which are preserved not only in the frame of some new settlements but even in the case of its integration and assimilation with another population.

We consider that the methodology we have suggested opens new promising prospects for research and interdisciplinary cooperation contributing to the solving of some problems that cannot be explained without taking into consideration the structure of the populations and their demographic progress.

2. THE ANTHROPOLOGICAL STUDY OF SOME LATE HALLSTATTIAN NECROPOLES

Relying on the material proceeding from two tumular incineration necropolises dated from Hallstatt D there have been studied the structure of the population and the funeral ritual at the end of the Hallstatt period and the beginning of the Geto-Dacian culture in the Vilcea-Argeş Subcarpathian zone.

The necropole of Ferigile comprises 149 tumuli each having one to several tombs. Out of the total number of 197 tombs only 103 contained bones (52.28%). From the tombs with bones 70 have been analysed anthropologically (67.96%). Most of the tumuli belong to the oldest stage that begins in the middle of the 6th century B.C. and ends approximately in 500 B.C. having two substages: I A and I B. The second stage, with its substages II A and II B, lasts from the first half of the 5th century B.C. until round 450 B.C. The third stage represented only by a few tombs is dated about 400 B.C. A general view regarding the three stages helps us to establish the following general characteristics of the Ferigile necropole. During the Ist and IIInd stages a high percentage of tombs were lacking cremated bones. Their number abruptly decreases during the third stage. On the basis of their inventory a series of tombs of the first stage can be considered as belonging to fighters. Out of the 44 tombs of fighters, 16 lack bones. Out of the 28 tombs with bones 14 have been analysed being distributed by age groups as follows: 11 — *infans I* (78.57%), 1 *infans II* (7.14%) and 2 *juvenis* (14.2%). The fighters' tombs get less in the second stage. Most of the fighters of the Ist — IIInd stage don't go beyond the *infans II* — *juvenis* age group. The most representative inventory list is in the children tombs, preferably with the *infans I* age group. The fighters' tombs disappear for good in the substage II B. As we approach the end of the utilization period of the necropole we notice a reduction of the arms' list and jewels. In the tombs there are set but knives, beads and rarely fibulae.

All the first stage tombs are individual except a secondary tomb of the substage I B. In the IIInd a stage, beside the individual burials, there are practised double and triple adults' or children burials probably due to some deceases that happened under unusual conditions that forced a special ritual. Only two of the adults of the IIInd stage result from individual tombs. The double burials during the third stage are replaced by the collective ones of 4 persons with remnants put in separate urns. The number of adults increases. Out of these, three result from individual tombs, while five from double and collective tombs.

Contrarywise the archaeological observation, the anthropological analysis has established the existence of animal offerings: fowl, rarely ovicapra and big animals. Though the offering appears in the second

stage, it becomes frequent only in the third stage, being always burnt on the pile of some adolescent or adult persons.

The structure of the Ferigile necropole, according to the 60 — 70 % studied tumuli, is the following: out of 197 tombs, 59 have fighters' inventory (29.98%). Out of 103 tombs with bones 70 (67.96%) have been investigated, out of which 24 were of fighters (34.28%). The 80 individuals resulting from the investigated tombs are grouped by age groups as follows: 49 *infans I* (61.25%) of which 11 are sucklings (13.75%), 10 *infans II* (12.50%), 9 *juvenis* (11.25%), 12 *adultus* (15.00%) and neither *maturus* nor *senilis* individuals. Even admitting that the rest of the 33 noninvestigated tombs belonged to some mature or senile adults, they would comprise, regarding the respective age groups, but 43.69% including the 12 adults analysed anthropologically. It is also noticed a parallelism between the distributions of the age groups within the whole series in comparison to the fighters' tombs. 61.25% *infans I* against 70.00% fighters; 12.50% *infans II* against 10.00% fighters; 11.25% *juvenis* against 10.00% fighters and 15.00% *adultus* against 10.00% fighters. If we add also the fact that the inventory exclusively shows men tombs, irrespective of the age group, and if we take into consideration the warlike character of the population, the tombs of the fighters comprising 35.82% of those with bones that have been anthropologically analysed, no matter the hypothesis advanced or the demogenetic conditions taken into consideration, the 15.00% *adultus* and 11.25% *juvenis* couldn't represent the genitors of the 73.75% children (*infans I* and *II*).

As it results from the life tables, drawn up separately for the Ist — IIInd stages and separately for the IIIrd stage, the percentage of children is particularly high during the first two stages, lowering to half in the last period of the necropole existence. Instead of the usual growth with the *adultus* group the level remains almost equal to that reached between 14 and 20 years, ending at this point. On the contrary, during the third stage is ascertained an important growth of the number of deaths with the *juvenis* group, reaching the highest level with the *adultus* group equal to the value registered between 0 and 7 years (Figure 3). During the first 2 stages the decrease of the number of survivors (l_x) shows a rapid lowering between 0 — 14 years, a slower one between 14 — 20 years, for 20 — 30 years reaching about half of the value of the preceding group. In the third stage the reduction of the survivors' number is twice lower with children than during the Ist-IIInd stages, going down with the *adultus* group to half of the level reached between 7 — 14 years (Figure 4). The least survival probability occurs in the first stages with the *infans I* group, in the third stage with the *juvenis* group, being zero during both stages between 20 and 30 years (Figure 5). Along the whole series, the life expectancy with the *infans I* group is of 13 years, to rise up to 15.96 years with the *infans II* group. Adolescents could hope to live 10.45 years and the adults 5 years. Comparing the life expectancy during the Ist — IIInd stages with that of the IIIrd stage, an equal level has been ascertained with the *juvenis* and *adultus* groups, equivalent to 10.55 years and 5 years, respectively. On the other hand, during the first two stages, the life expectancy between 0 — 7 years is of only 11.31 years, while during the third stage it is of 21 years (Figure 7).

The demographic data mark a distinctly dividing line between the Ist-IIInd stages on one hand, and the IIIrd stage on the other hand. The demographic behaviour of the third stage is much closer to the real structure of the population due to the diminished number of children and the higher percentage of adults. Assuming a life expectancy at birth of minimum 20 years, a medium of 25 years and a maximum of 30 years (credible values for Hallstatt), during the 150 years of the necropole utilization, the amount of the population reported to the 103 tombs with bones was of minimum 23, maximum 30 and medium 27 individuals. If reference is made to the total number of tombs, it results a minimum of 46, a maximum of 59 and an average number of 53 individuals if we admit that life expectancy at birth was of 25 years. Also, including the 30—40% destroyed or non-investigated tumuli we reach an amount of 63 individuals for a minimum life expectancy of 20 years, of 72 individuals for a life expectancy of 25 years and of 83 individuals if life expectancy at birth had been of 30 years. Even in this case which is best from the mathematical point of view, the percentage of adults and adolescents (26.25%) spread out over 5 generations, could represent in no case the genitors of the 73.75% children, most belonging to the masculine sex.

It goes without saying that the Ferigile necropole is first of all a children necropole, boys for their majority, belonging to a tribal community of a warlike character. The children necropoles or that of children and adolescents are to be looked upon as a current practice along many prehistorical cultures. The situation at Ferigile fully illustrates this reality. Boys were preferably buried here; had they lived, they would have joined the fighters' rank; they were therefore endowed with many a weapon and adornment objects.

The Tigveni necropole brings about new data regarding the Hallstattian funeral ritual and the facts recorded at Ferigile. Out of the groups of tumuli a single one has been dug that was made of 14 hillocks. The whole necropole has been estimated to 40 tumuli. 3 tombs have been investigated belonging to the second stage dated at Tigveni between 475 and 400 BC. The other 18 tombs investigated belong to the third stage characterized by the presence of a cultural aspect later than that at Ferigile, which probably runs up to the beginning of the third century B.C.

As we approach the end of the necropole we notice at Ferigile the reduction of the inventory list of weapons. The fighters' tombs are rare at Tigveni too, being noticed the progressive shortening of the inventory list during the third stage in comparison to the second stage. Even at Tigveni the offering becomes frequent during the third stage being found in the tombs of some women belonging to the *adultus* or *maturus* group. Simple offerings consisting of a single species are gradually replaced by various and complex offerings comprising different species of domestic animals or domestic animals and game. At Tigveni, offerings are customarily put into different vessels, the human remnants being separated from the animal ones. In tumulus No. 3, a hole for offerings was also identified, the urns being filled with ovicapra, pig, ox and horse remnants, from various specimens of the same species, but of different sizes, calcined more intensely than the human bones. This could be in favour of the idea that they had been incinerated separately.

Collective tombs of two to five urns are recorded at Tigveni as early as the second stage. The anthropological analysis of both these tombs and those at Ferigile asserts the idea that these are family tombs. The existence of the collective tombs at Tigveni beginning with the second stage, and also on other territories during the whole D Hallstatt, points out that the evolution suggested by the necropole at Ferigile does not consist in the replacement of double tombs of the second stage by a new type of tomb. Several elements trace a dividing line between the first and second stages at Ferigile, on one hand, and between the IIIrd stage at Ferigile and the IInd-IIIrd stages at Tigveni on the other hand. In this way, the special character of the Ferigile necropole during the first two stages is clearly outlined. It turns to be a special place where there were buried children or the persons deceased during the same period of time or at short intervals, whose bones were put in the same urn (suckling and adult woman; suckling and adolescent or adult man; man, woman and suckling).

The symbolical tombs or cenotaphs are thus perfectly incorporated into the general context of the necropole. The tumuli belonging to the 3rd stage of Ferigile have the characteristics of a common necropole, although very few of them are representative for this stage. Their location on the place of the special necropole of the Ist-IIInd stages, when it stopped being used, as a result of the change of ritual practices due either to the diminishing of the community's warlike character or to the changing of its location, could stand for the cause of the cenotaphs disappearance from the Tigveni necropole.

An interesting aspect of the ritual was found in the tumulus No. 3 where 12 women tombs were found, distributed by age groups as follows: 1 — *infans I*, 2 — *infans II*, 2 — *juvenis*, 5 — *adultus*, 1 — *maturus* and 1 — *senilis*. Thus, the defuncts' sex differentiation did not consist in the use of a special ritual with women but in choosing a separate burial place. During that epoch, this custom was known on other territories too, such as Central Germany and Poland. In the 24 investigated tombs, 24 persons were found. The peak of mortality is to be found in both sexes with the *adultus* group. A more balanced distribution of the deceases number with men was found between the *adultus* and *maturus* age groups. A considerable increase of deceases occurs with women in the *adultus* age group accompanied by a sudden decrease in the *maturus* age group (Figure 11). The death prediction is higher with women between 14 and 20 years than with men but it increases in the *adultus* age by 1.27 times as compared to men. With the *maturus* age group the death prediction is equal in both sexes. The outliving expectancy becomes zero with men between 40 and 50 years and with women between 50 and 60 years (Figure 12). The life expectancy in men reaches 18.75 years between 14 and 20 years and 17.31 in women. After it reaches the critical threshold at the adult age, life expectancy with women goes up to 11.66 years with the *maturus I* group and up to 15 years with the *maturus II* group, being equal to that of the 40 — 50 years old men belonging to the *senilis* group (Figure 13).

Beside the *infans I*, *infans II* and *juvenis* groups, one gets a 35.7 years average life span with men, 34.3 with women and 34.8 with the whole series. The Tigveni necropole is ranging within the general limits of the

respective epoch. The causes of the shorter life span in women should be looked for in the high perinatal mortality, as women who succeeded in surpassing the critical threshold had more chances to outlive men. The reach of the *senilis* age is quite significant from this view point.

The graphical transcription of the demographic data from Ferigile and Tigveni, as compared with the Ferigile IIIrd stage, points once more to the peculiar character of the first two stages at Ferigile. It suggests that the IIIrd stage represents a late development stage within the necropole which becomes evident after the children cemetery of the Ist-IIInd stage stopped being used.

3. WITH REGARD TO THE SIGNIFICANCE OF THE TOMBS FOUND WITHIN THE SETTLEMENTS

Taking into consideration the skeletal remnants in the tombs found in the neolithic settlement from Traian and those belonging to the Age of Bronze from Sălăcea and Otomani, some remarks are being made concerning the significance of the tombs found in the settlements. A special chapter is dedicated to the urn with cremated bones found in a Geto-Dacian dwelling from Mărgăritești.

The studies undertaken in 1958 and 1961 at Traian revealed a 15–16 years old adolescent's tomb in a crouched position belonging to the Precucuteni or Cucuteni A–B culture, and 2 skulls, one of a 30–35 years old woman and another of a youngster, 16–18 years old. In the tomb of Sălăcea situated at the outskirts of the Otomani II settlement, there have appeared four skeletons: a man of about 40 (A), a woman of 50 (B), a girl of 13 – 13½ (C) and a suckling of 2–2½ months (D). A series of characteristics revealed by observation and measurements as well as the utilization of the DD test (the average difference being made on 15 and 17 structure and size characteristics) show a brother-sister kinship between the A and B skeletons and a mother-daughter kinship between the B and C skeletons. According to the position of the skeletons (Figure 5) it results on the other hand the possible incestuous relations between the man and the girl, the suckling being the child of the latest. The second tomb situated in the corner of a late Otomani dwelling of the eponymous settlement contained the skeleton of a woman of about 55 in a crouched position. From the point of view of phenotypic structure the skulls from Traian are joining the Mediterranean-type group, while the skeletons of the Age of Bronze belong to the AC₃, A₃ (Sălăcea) and AB₂ (Otomani) groups, the former being quite similar to the skulls from Pir (AC₂ and A₂). The problem is if the index difference doesn't reflect the evolution of the brachycephalization process with the populations belonging to the Otomani culture though we cannot demonstrate this hypothesis based only on some isolated examples.

Further is being analysed the problem of the children and adults tombs found within the settlements with the help of the cases known on the territory of Romania, analysed anthropologically, discussed according to the moment of occurrence of the necropole first organized beginning with the middle neolithic.

The studies made in Anatolia, at Çatal Hüyük offer a very interesting comparative material. The deceased persons were buried without any exception under the floor of the houses. Due to the unnatural position of some skeletons, to the detachment of the skull from the body, and the painting of the bones with ochre or green and blue carbonate of copper, it has been inferred that secondary burials were practised. The great number of women and children skeletons has been interpreted on the other hand as a proof that many men died far away from home.

The burial of the deceased persons inside the house or within settlements is also practised during the early neolithic on today's territory of Romania. The six skeletons analysed anthropologically belong to the Criș culture being distributed into all age groups. There was a single one belonging to the masculine sex. The first organized necropolises are pointed out starting with the middle neolithic in Hamangia and Boian culture as a consequence of the demographic growth recorded during the neolithic. The way the transition is made to the organized necropole is illustrated by the diggings at Grădiștea Ulmilor from Boian-Vărăști — Ialomița county. Thus in the Vidra stage the deceased persons were buried both within the area and near by the settlement. Beginning with the Petru Rareș stage the tombs of the adults are concentrated only near by the settlements, a part of the children and rare cases of adults as the double tomb found at Fărcașele, Olt county, still being buried within the area. The low percentage of children in Cernica cemetery, belonging to the Boian culture, clearly demonstrates the absence of a number of *infans* within the necropole.

The skull or skeleton remnants from Traian found within the settlement belonged either to some adolescents or to some very old aged women. It is stated the presence of some persons with physical anomalies as is the case of the adult of a subnormal height. A woman's skeleton belonging to the *maturus II* age group has been found even in the eneolithic settlement from Ocna Sibiului, Petrești culture. To the same period belongs the tomb of the *maturus II* woman in the Otomani settlement or the quadruple tomb from Sălcea. The isolated skulls or dismembered skeletons frequent at Traian could represent plain reinterments and not human sacrifices as it was presumed. As a matter of fact this thing was demonstrated following the anthropological analysis regarding the *senilis* woman's skull from Traian.

The tomb from Sălcea moreover demonstrates the existence of some rituals or special practices applied to some persons guilty of violating the rules imposed by the living together in a community that reached a stage of development of social relations when the incest was considered a reprobable act by the whole collectivity. No matter if the death of the four persons (or only of three of them) was due to an accident or to their formal punishment, their misbehaviour from the order established by tradition and customs led to their burial at the outskirts of the settlement away from the necropole destined to the other members of the community.

On the occasion of the saving diggings made in 1971 in the Geto-Dacian fortress of Mărgăritești, Olt county, at the level corresponding to

the 3rd — 4th century B.C., there have been identified the vestiges of some surface dwellings situated near by the earth wave in the N — NW part of the fortress. In the dwelling No.1, found at 6.50 m away from the wave, destroyed by fire, it has been found an urn with cremated bones, belonging to a woman of about 30, laid on the “pomosteală” (clay) stratum that covers the floor. Together with the human bones there came out a bronze fibula of Thracian type and scraps of fowl offering and of a feast with pork boiled and roasted meat. The feast is first recorded with the funeral ritual of the Geto-Dacians without being able to state if it is a typical usage with La Tène culture here or it had been taken over from the preceding epochs. The feast with roasted meat is found in other cultures as far back as the Age of Bronze. For the time being the feast with boiled meat is ascribed as a peculiarity with the Geto-Dacian La Tène.

The keeping of the urn for a while in the house reopens the discussion about the collective tomb made up of some urns with bones. Some scholars have suggested that the respective persons might have died at the same time. The anthropological analysis of the bones in the collective tombs of Ferigile and Tigveni has demonstrated their rather familiar character that confirms the finding from Mărgăritești too. A statistics made on the Pomeranian necropoles shows the numerical growth of collective tombs in Hallstatt D and the diminishing of their percentage in La Tène. A similar phenomenon is also recorded on the territory of our country. It is therefore possible that this habit should have been practised by the Geto-Dacians irrespective of the individual or collective character of the tombs. The fact that the urn was kept in the house just for a while is demonstrated by the lack of some human bones in other dwellings from Mărgăritești, as well as by the existence of some large necropoles attested on the basis of numerous findings with the Geto-Dacians during the respective period.

4. CUSTOMS AND OCCASIONAL FUNERAL PRACTICES

Within the prehistoric necropoles some double tombs for adults or adults and children can often be noticed. The deceased persons have been sometimes laid in the grave embraced, holding hands or in other positions that rendered the affective link or kinship relations between the respective individuals. P. Lebel has gathered these cases under the name of “The union in death ritual”. Even if the real reasons of the death cannot be always established positively the anthropological study of the bone-material resulting from the double tombs is in a position to contribute to the solving of the problem of significance and evolution of the mentioned custom. Consequently two tombs belonging to this category are analysed.

The first one is a triple tomb found at Sighișoara on Dealul Turcului approximately dating from the 2nd and 1st centuries B.C. In the left half of the grave there was a skeleton of a man laying on his back with the legs bent from knees and his head turned to the left; with his right hand he held the skeleton of a suckling. His left hand was stretched towards the woman in the lower part of the other half of the grave laying with her face to the ground in a crouched position looking at the man and suckling.

The second tomb has been found at Sălacea (Crișana) and dates from the first half of the 10th century. The woman and the man buried together were holding hands. The man's skeleton belongs to the *senilis* age group, while the woman was 30—35 years old. The analysis of the structural and nonmetrical characteristics shows a great resemblance between the two persons, the relations between them probably being father-daughter. Relying on the comparison with the Slavic series from Mikulčice, the skeletons from Sălacea were ascribed to the west Slavs which agrees with the woman's inventory list, having analogies among the typical forms of the Kettlach culture.

The material referring to the described funeral practice proceeding from the territory of our country and concisely presented within this work, enables us to draw the following conclusions :

Since the majority of the skeletons in the double tombs belonged to adult persons of both sexes we drew the conclusion that they represent a husband-wife couple. The double tomb from Fărcașele or Sărata Monteoru seem to confirm such a supposition. But the double tomb from Sălacea brings us an example by which "the union in death" ritual is applied to father and daughter. The death's causes can't be found any longer, as in the case of some spouses' double tombs, in the woman's sacrificing on the husband's death, especially as the inventory seems to show that the individuals in the double tomb from Sălacea were Christians. The causes of the simultaneous death of the man and woman are rather to be found in accident, illness, etc.

The custom reported does not refer only to adults but even to the children burried together with one of the parents as the triple tomb from Sighișoara seems to prove, or only to children (tomb M.35 from Dinogetia).

An important part in establishing the significance of these tombs devolves upon the chronological element. If in the neolithic or in the Age of Bronze the death's causes consisted in respecting some customs or ritual practices, often imposing the sacrificing of one of the partners, the situation changes as we advance through historical epochs. The ritual character of the death blures more and more losing its initial significance. Most likely the word "ritual" used in order to designate these tombs becomes too high-flown. Having in view the sporadic character of the custom and the fact that it is practised occasionally we feel inclined to believe that it is rather a funeral practice up to those who practised it, based on a strong affective-emotional substratum.

5. THE OCNA SIBIULUI BIRITUAL NECROPOLE (8th-5th cent.)

Placed on the "Lab" plateau in the vicinity of the salt springs, the Ocna Sibiului necropole is one more proof attesting the end of the transition period to feudalism on Romania's present territory. It ranges among the few necropoles exhaustively investigated which are approachable by the anthropological study. The author of the diggings estimates

that the cemetery dates from the 9th century and it is quite possible that its beginnings go down to the end of the 8th century.

Out of the 136 investigated tombs, bones from 97 tombs were put at our disposal, representing 71.3% of the whole necropole. The incineration prevails in 86.76% of the cases (118 tombs) and only 18 are inhumation tombs (13.25%). Out of the first group 88 were analysed anthropologically (74.4%) and of the second one only 9 (50%).

The first result of the anthropological analysis was that 82 out of 88 incineration tombs contained remnants of two individuals, man and woman or boy and girl, put in the same urn. In comparison with the number of adult and mature persons, the children's percentage is too small. The 17 tombs, two of which are individual, belonging to the *infans I* group, 4 double tombs for child and adult person and 11 double tombs but for children cannot illustrate the real infant mortality.

The bones arrangement in the urn and the structure by age and sex groups of the individuals in the incineration tombs prove the existence of a custom of sacrificing women at their husband's death, overlaying a part of the children as well. On the other hand, the literary sources unanimously record the existence at the time of the custom of sacrificing women with the Slavic populations. The oldest information is provided by the works of some Latin writers as Mauricius, Leon the Wise, Boniface, Leon the Dean. Particularly important by their originality are the evidences of the Arabian travellers and writers. Among these documents an important part was played by the "Anonymous chronicle" of the 2nd half of the 9th century, by the accounts of Ibn Fadlān at the beginning of the 10th century and the information provided by Mas'ūdī.

The survey of the data provided by the written sources points out that the custom of sacrificing women was well-known and practised by all the Slavs. Some differences in the ritual act are due either to the news being obtained accidentally, ranging between the 6th and 10th century, or to some local peculiarities, typical for one group of Slavs or another. The Slavs' and Russians' funeral ritual are always described separately. The sacrifice of a wife or of a woman slave with Russians and Bulgarians living in the Danube zone is usually accompanying the burial of some outstanding personalities (Ibn Rosteh, Ibn Fadlān, Mas'ūdī.) All the other authors hold this custom as a general compulsory practice with the Slavs. Stressing the fact that women who follow their husbands after death enjoy high honour, St. Boniface leaves clear field to the assumption that their decision is optional.

The roots of this practice should be looked for in the old beliefs of the Slavs, although the motivation given by springs varies from one author to another. The respective passage in Mauricius' work is interpreted to the effect that widows were afraid that their situation could become harder after the death of their husbands. Others explain women's voluntary death by sentimental reasons. According to Mas'ūdī, the cause should be the belief that woman's soul could reach Eden only accompanied by man's soul. On the other hand, the burial ceremony with Russians and Bulgarians in the Danube zone and with West-Slavs, *s(a)rbīn*, suggests that women belonged together with other objects to the inventory list of the deceased person who took with himself everything that could be

of any use in the other life. The facts provided by literary sources were partly confirmed by the archaeological diggings, although the lack of study on the incinerated bones was, quite often, a serious obstacle in the reconstitution of the funeral ritual with old populations. Therefore there is a rather small number of evidences if reference is made first to the inhumation tombs and quite randomly to the incineration ones. Thus, for example, the investigations made in the kurgans of some Russian leaders at Gnezdovo, Shestovitsy, in Kiev, Volynya or Riazan regions, offer an image which fully corresponds to the description of the Arabian traveller Ibn Fadlān.

Due to the unitary aspect of the Ocna Sibiului funeral ritual, recorded by the literary sources and attested by the few archaeological findings at our disposal, this necropole could be considered to have belonged to a group of Slavic population, confirming the supposition of the author of the diggings. Thus, the Ocna Sibiului necropole advances the first archaeological evidence concerning the practice on a large scale of the women sacrifice with the Slavs, such as was shown by Mauricius, Thietmar, Inb Rosteh, Mas'ūdī. The child and young people double tombs assert in their turn the existence of the custom of the symbolical marriage of young people after death recorded by Mas'ūdī, and described by Ibn Fadlān.

Another finding refers to the different colour of bones in the two sexes (Figure 1 *a* and *b*; Figure 2; Figure 3 *a* and *b*, etc.), this principle being observed even with very young children. The various types of incineration depending on sex are due either to the symbolical significance of colours or to the way of arranging the pile: for women, the pile was arranged in open air, resulting in an oxidative burning and for men a covered pile was used, the burning taking place in a closed space as Ibn Fadlān shows in his travel notes. Irrespective of its cause, this differentiation seems to have much deeper roots. In the Ferigile late Halstattian necropole, and also in the Bugeac Geto-Dacian one, belonging to the 4th cent. B.C., two double tombs were found containing the remnants of a man and a woman, which present the same burning characteristics as those from Ocna Sibiului. But these were not common cases. Nothing else but a minute study of all examples could help us to establish the age of this custom and the way it succeeded to become, from a sporadic practice, a general ritual act with the Slavs.

Out of the 88 incineration tombs, 20 comprised remnants of animals burnt on the pile together and exactly in the same way as the man. A distribution by age and sex group points to the observance of a certain rule. The children tombs lack offerings which are put in proportion of 85 per cent on the pile of women belonging to the *adultus* and *maturus* age groups. Only 3 man tombs contained offerings. Usually they were represented by one single species: fowl, ovicapra or bovidae. Seldom, the offering was formed of 2 or 3 species: fowl and bovidae, fowl and ovicapra, or fowl, ovicapra and pig.

The burial was accompanied with Slavs by a funeral repast called *pyre* or *strava*. The vestiges of the repast were found in 11 tombs in Ocna Sibiului. They are easily recognizable according to the characteristic shine of the bones from the roasted or boiled meat, which were thrown on the pile of men or women where they burnt in the same way as the human remnants

but more softly and with slightly different shades. The dishes consisted most often of boiled or roast pork, or roast beef or fowl. The importance given to this moment of the funeral ceremony is rendered evident also by the fact that, besides the offerings put on the pile, even more animals of various species and sizes were sacrificed.

Considering the objects found or the traces of iron oxide, one concludes that 35 tombs had inventory objects, that represents 39.7 % of the studied incineration tombs. On the first place there are the knives found in 33 tombs. Randomly nails, iron cramps or clasps are to be found. The majority of the knives come from the tombs of adult or mature persons, most often women. Impregnations with iron oxide are ordinarily made on the cranium fragments, on the humerus and ribs. Thus, it is quite possible that the place of the knife on the pile should be in connection with the woman's forced death, that would explain its presence in the inventory of women.

The studies carried out on a certain number of bone fragments equivalent or proportional with the individual structure and the sexual dimorphism make possible the general characterization of the population of *adultus* age, rendering evident some peculiarities more or less distinct for both sexes. Thus, 43.62% of the women are of gracile constitution, 13.96 of a relatively gracile constitution and 2.13% have a relatively strong constitution. 1.06 of the men have a relatively gracile constitution, 13.83% are relatively strong and 23.40% have a strong constitution. The height varies in women between 147.7 and 158.7 cm and reaches 162.5 in men. The average values referring to the tombs of incinerated women concern persons of middle height.

By completing the elements found, the following morphological and observation characteristics were noticed: vaulted occipital above theinion bone in 11 women out of the 11 considered cases, nonprominent or underdeveloped glabellar region and supraciliary shields in 4 of the 4 studied women, a large interorbital distance (Figure 8) in 5 women, a high position of the root of the nose which is on the same line and continues the forehead, a quadrangular-ovalar orbit with rounded angles, found in all the 5 mentioned cases, a palatine arch of small or middle depth in 6 women, the mentonniere region with slightly rounded or sharp chin, low median mental tubercle, etc. The cranial index with the woman in the inhumation tomb M. 115 points to a doliocranial form, at the limit with the mesocranial form. Also, the woman skeleton in the tomb M. 115 belongs to the East European group of the classical anthropology. Both inhumation tombs M.115 and M.116 were included among the cases used for the presentation of morphological and observation characteristics. This points out that the skeletons are not different from those of the women in the incineration tombs. They are not different either in point of the general aspect of bones or in that of size.

Consequently, some conclusions can be drawn: first, the incineration and inhumation tombs belong to the same population, homogeneous in point of the anthropological structure; secondly, the isolated and disparate characteristics found in the incineration tombs, if related to the

characteristics of the woman in the inhumation tomb M. 115, get the value of a criterion for the characterization of the whole population.

Another group of characteristics concerns the identification of some supplementary articular surfaces on the antero-inferior edge of tibia's distal epiphysis and a corresponding articular-like prolongation on the collum astragali, as well as the platimery of the femur and the platycnemial suture which attest either the nomadic or the seminomadic origin of the population or the existence of a more organized life, in the course of several generations, in a hill or mountain region.

On the other hand, the morpho-functional structures show some aspects concerning behaviour or profession. Thus, for example, the majority of men have a strong or relatively strong constitution, having well-developed or strong ridges for muscular attachment. With women, there are surprising inconsistencies in the development of the arm and forearm which could be explained only by a varied and non-specialized activity requiring great efforts if we consider their gracile constitution. In the women in the tomb M. 125 there can also be noticed functional structures which were modelled during the labour process and by a high effort rate. The actions of lifting and transporting heavy objects prevailed. Therefore, it is highly probable that women should have been employed for the exploitation of the Ocna Sibiului saline.

Ocna Sibiului is a biritual necropole, where incineration was predominant. The opinions about the moment and causes of the adoption of inhumation by the Slavs vary from one author to another. The future researches will make clear what is the contribution of various factors in replacing the ancestral ritual acts by a new one, depending on the place of inhabitation or settlement of the groups of Slavic population. In our opinion, the action of all factors should be considered in general as a complex form of manifestation of a unique phenomenon whose role is that of preparing the ground, that is the relations and the contact of the Slavs with the Byzantine Empire on one hand and with the West Roman Empire on the other hand. This is, perhaps, the reason for which the sources record the practice of inhumation by the rich Russians in a period when the Slavs practised the ceremony of incineration. They represented the social stratum inclined to keep up direct relations of an economic, political, social and cultural nature with the Byzantine Empire, representing the most receptive milieu to receive and assimilate new influences.

The Ocna Sibiului necropole represents too a scanty evidence in this respect for the solving of the problem. Out of the 18 inhumation tombs, 11 belong to some children of the *infans I* age group, of which 4 are sucklings. Only 4 tombs are for adult persons, 3 of them being women. In two of the 3 analysed cases, women belong to the following age groups: *maturus I* and *maturus II*. The way in which these results are projected against the back-ground of the theoretical hypotheses proves the necessity of extending the anthropological studies on as many as possible contemporary cemeteries.

The demographic analysis makes evident that children are quite insufficiently represented in the Ocna Sibiului series, that entails an artificial increase of life expectancy at birth. Including the *juvenis* group in our calculation, one gets at Ocna Sibiului the lowest value recorded in

the Slavic cemeteries by now (24.5%). The whole *infans I* group comprises for the most 15.51% children up to 5 years old as against 21.1% at Mikulčice or 22.5% at Staré Město-Valy. Based on analogies, one can establish the following ritual acts which are practised by means of the demographical analysis :

1. A low percentage of children up to 7 years (10.65%) and between 7 and 14 years (5.91%) were incinerated. Usually, sucklings were inhumated ;

2. Most sucklings, about 90%, and 15 — 20% of the total number of deceased children if life expectancy at birth ran up to 30 — 35 years, or 20 — 25%, if life expectancy was of 25 — 27.5 years, were applied some special ritual practices, for instance the throwing of the new-born in the river waters, their burial in a separate place from that of the adults, etc.

In the *adultus* and *maturus I* age groups, a different behaviour of men and women is noticed. In the conditions of the ritual acts attested at Ocna Sibiului, the high peak in women cannot be attributed to the high mortality in the period of fertility. The “archaic” model of mortality at Ocna Sibiului with a high peak in the *adultus* age group and a 118 % difference as related to the *maturus* group is almost entirely achieved by ritual decease by the women who follow their husbands in death.

As it is about a civil necropole belonging to a rural settlement, one can admit that the $d'x$ and dx values reflect with men the real number of natural deceases, and with women the real number of ritual deceases. The average index of life expectancy has different values in the Slavic necropoles, from 19.8 years at Zitavská-Toňup to 35.3 years at Ptuj, Ocna Sibiului being situated between Staré Město-Spitalky (32.1 years) and Zobor (33.3 years) (Figure 18). A 32.4 years life expectancy, rather high for the respective period, is the consequence of the lack of a significant percentage of children in the necropole.

If the masculinity index is calculated following the usual method, one gets 973.2 for the adult persons in the incineration and inhumation tombs. According to L. Schott's formula which starts from the men and women life expectancy ranging between 14 and 20 years, the corrected masculinity index goes up to 1 333 in the case of the Ocna Sibiului necropole, whose consequence is the high percentage of men, the ratio being of 1 333 men as against 1000 women. In general, one considers such a situation to be characteristic to the migration processes, the high percentage in men at Halimba Cseres, Reckahn, Mikulčice being ascribed to the large number of men come from outside. Usually, the movement was directed towards the urban centres or commercial points. Stloukal wonders if the high masculinity index of Mikulčice is determined by the women's sale in slavery.

It is of interest that the high masculinity index found in many necropoles does not tally with the news recorded by sources, concerning the pattern of the Slav population. Some authors refer to the practice of polygamy not only among the people belonging to rich strata, but also among the ordinary people, a man having usually 2 to 3 wives. Both polygamy and the custom consisting of the wives' sacrifice, attested as far as the 6th century, proved that the number of women exceeded that

of the men and that the aim of the mentioned ritual was that of adjusting the disproportion naturally occurred.

On the other hand, the ritual decease of an important women contingent at the age of fertility had demographical implications with consequences in the social and economic field. The average birth rate was diminished even by the shortening of the fertility period in the adult group age, amounting to 68.05% of the total number of prolific women. The family size and structure could be no longer the usual ones: genitors and their parents, 3 to 5 children and 1 — 2 grandparents. Polygamy proved once more to be a way of solving the situation of the family-household on the social and economic plan.

The lack of sucklings and infants makes the age pyramid get a regressive form, its basis being considerably narrowed. The asymmetry of the diagram is determined by the high mortality peak in the women belonging to the *adultus* group. Even if the regressive pyramid does not represent the beginning of the population's biological death, according to the opinion of some authors, it is nevertheless the proof of its ageing, and consequently it cannot be characteristic to the Slav population in the 8th-9th cent.

Considering the number of investigated tombs, the initial number of the population amounts to 70.62 individuals if one uses Acsádi and Nemeskéri's method. By extrapolation, taking into account the total number of found tombs, where the expected number of deceased persons was of 246, one obtains 89.75 individuals. As the average life expectancy which is higher than the real one in Ocna Sibiului is included in the calculation according to the above method, it is possible that the resulting number is too great. From this point of view, Gejwal's formula, which makes use of the mortality index for 1000 inhabitants, might more easily be nearer to the truth. If we admit a 50⁰/₁₀₀ mortality we have 37.40 individuals at 187 deceases and for a 40⁰/₁₀₀ mortality, 468 individuals. For the expected number of 246 deceases, a volume rate of 49.20 individuals results at a 50⁰/₁₀₀ mortality and one of 61.50 individuals for a 40⁰/₁₀₀ mortality. If the necropole's utilization period was of 100 years, for a 32.4 years life expectancy a succession of 3 or 4.6 generations can be estimated, spread over 150 years. Calculating the average life expectancy in 16 Slavic necropoles, we get a lower value, i.e. 28.4 as compared to 32.4 years. If this index is applied to Ocna Sibiului, we shall obtain 3.5 generations during a 100 years period along which the necropole was made use of, or 5.2 generations for a 150 years period.

In conclusion, one can assert that paleodemography provides valuable information concerning the structure of ancient population. We should not consider these data mechanically but correlated with the social, economic, cultural and political factors in the life of community, all being mirrored by the distorted image preserved and offered by some necropoles.

6. THE GUȘTERIȚA INCINERATION NECROPOLE (8th cent.)

The Gușterița necropole is situated on a high terrace, 5 km north from the former village Hammersdorf which belongs today to the town of Sibiu. By now, a surface of 350 m² was studied but the cemetery limits

were not yet reached. 79 incineration tombs and an inhumation one were found. There were used for study the bones of 29 incineration tombs what represents 36.25% of the total number of dug tombs. The Gușterița necropole is considered to date from the 8th century and was attributed to the Slavs. Although the control group is too small, the study was undertaken with a view to make a comparison with the situation in Ocna Sibiului, and to gather all evidences which could throw more light on that epoch.

Like in Ocna Sibiului, it is the incineration which prevails in Gușterița (98.75%). Usually, the urns contained the remnants of a single person (93.10% of the cases) except the tombs M.8 and M.4 where a woman and a suckling were identified, and an incipient *maturus I* woman, and an adult-mature man respectively. The 52 fragments belonging to the man in M.4 consisting of long bones diaphyses, reductively burnt, seem to repeat the situation in Ocna Sibiului. The small number of bones and the fact that this is an isolated example in the necropole makes unlikely the M.4 character of a double burial.

A special group consists of 5 double tombs, each of them containing 2 urns with bones. M. 27 was anthropologically analysed. There were found the remnants of a woman and of a man put in separate urns.

In both men and women, the burning type is oxidant. The gathering of the fragments was done carefully. About half of the gathered bones used to be found in very small fragments. This habit means in fact the observance of a ceremony according to which half of the urn was filled by bones. During the cremation, or immediately after, the pile was sprinkled with organic substances (oils), which have left characteristic traces on the bones.

The objects found when the urns were emptied, and their impregnation with iron oxides show that 11 tombs contained inventory objects (37.93%) equally distributed by sex. The anthropological analysis demonstrated that, from the inventory objects, clasps cannot represent a differentiation criterion by sex, as they are to be found both in women's tombs, even associated with beads, and in men's tombs. 17.24% out of the total number of tombs included offerings. Among them the fowl and ovicaprine offerings were prevalent. It is also to be mentioned the offering consisting of two species : fowl and ovicapra or fowl and calf. Like in Ocna Sibiului, the child tombs lack offerings.

The metric data and morphological analyses point out the prevalence of gracile and relatively gracile constitutions and the inexistence of the strong constitutions. The average height is of 163 cm in men and 155.5 cm in women. With 4 women one found a vaulted forehead, with slightly developed supraciliary shields, well developed frontal and parietal bosses, the occipital bone with a medium or rather strong convexity, an external occipital bump of 0 — 1 degree, ovalar orbits, ovalar-ellipsoidal orbits or quadrangular orbits with rounded angles, a deep hollow at the root of the nose in a medium to high position, a small subnasal distance, rather low soft palate, delicate mandible with a short horizontal branch, sharp chin, low mental tubercle, microdontous dentition. In three cases, one found in men a slightly inclined forehead, a medium development of supraciliary shields, an average or strong convexion of the occipital bone, chignon like, external occipital protuberance of 1 — 2 or 2 degree, well-

developed neck line in the middle third, middle width of the nose --- 23 mm, short subnasal distance (21 mm), torus palatinus, mandible with small or medium height of the horizontal branch and slightly turned up gonions. A comparison with the Ocna Sibiului series renders more evident the differences between the two groups of population. The Guşteriţa series is homogeneous and unitary in point of constitutional and anthropological characteristics, belonging to a population of a gracile constitution of medium height, with features which are common with the Mediterranean types.

The distribution of individuals in the Guşteriţa necropole by age and sex groups is different from that at Ocna Sibiului (Table No.5). The children percentage is rather identical in the necropoles (21.87 as against 21.92%). At Ocna Sibiului this is due to the ritual practices while at Guşteriţa to the arbitrary way in which the series was arranged. While in Ocna Sibiului the peak of mortality is to be found in the *adultus* age group, in Guşteriţa it is reached by the *maturus I* age group, with a slight difference between the *adultus* and *maturus I* groups. Life expectancy in the 0—7 years group has near values in both series (34.43 at Ocna Sibiului and 34.69 at Guşteriţa) due to the poor representation of children in the two necropoles. The data in the mortality tables confirm a normal development model of the population in Guşteriţa, unchanged by the ritual and customs which can be found behind the figures and diagrams from Ocna Sibiului.

In conclusion, a series of characteristics mark a precise dividing line between the Guşteriţa and Ocna Sibiului necropoles which are very near one to another. The differences concern first of all the funeral ceremony in conditions of a common ritual being practised, and of the existence of incineration and gradual appearance of inhumation. These differences seem to be determined by deeper causes illustrating two different communities considered from the ethnic point of view and related from the archaeological point of view, by the identity or similarity of the forms of material culture. The Ocna Sibiului population proved to belong to a group of Slavic population. It is quite possible that the Guşteriţa necropole should have belonged to the autochthonous population showing the way in the selection of the criteria of ethnic differentiation mirrored by funerary ceremonies.

Redactor FULVIA GĂBUCI
Tehnoredactor PETRU BRUMĂ

Bun de tipar 10.05.1975. Tiraaj 1180 ex. Hirtie scris
tip I A, 83% grad alb. Format 16/700 x 100 de 70
g/m². Coli de tipar 18,25. Planşe 1.

C. Z. pentru biblioteci mari $\left\{ \begin{array}{l} 312(498.119.7/8) \\ 571.91(498) \end{array} \right.$
C. Z. pentru biblioteci mici 571.9(498)

c. 2074 I.P. Informația, str. Brezeianu nr. 23—25,
București

Monografia care deschide colecția abordează pentru prima dată investigația complexă a unui material arheologic și antropologic din neolitic pînă în secolele VIII—X, descoperit pe teritoriul țării noastre. Executarea investigațiilor cu predominanță pe un material funerar de incinerare a generat mari dificultăți tehnice, stăruință și o concentrare neobișnuită în semnificarea detaliilor.

Fără îndoială, lucrarea se va situa ca o contribuție de prim plan în problematica etnogenezei poporului român, a continuității sale istorice pe teritoriul țării noastre, precum și în elucidarea unor aspecte privind istoria unor populații care de-a lungul istoriei au conviețuit cu autohtonii.

O excelentă monografie, care instruește și incită la reflectare, realizată de doi specialiști unanim consacrați prin competența lor, distinși elevi ai școlii românești de antropologie.

Acad. ȘTEFAN MILCU

Lei 23